

АЛТАЙ РЕСПУБЛИКАНЫҢ ҮРЕДҮ ЛЕ БИЛИМ
МИНИСТЕРСТВОЗЫ

АЛТАЙ РЕСПУБЛИКАНЫҢ БЮДЖЕТ
БИЛИМ ТӨЗӨМӨЛИ
«С. С. СУРАЗАКОВТЫҢ АДЫЛА АДАЛГАН
АЛТАИСТИКАНЫҢ БИЛИМ-ШИНЖҮЛИК
ИНСТИТУДЫ»

АЛТАЙ КАЛЫКТЫҢ КОЖОНДОРЫ

Электрон бүдүмдү билимдик чыгарма

ISBN 978-5-6049688-0-2



ГОРНО-АЛТАЙСК
2024

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
РЕСПУБЛИКИ АЛТАЙ

БЮДЖЕТНОЕ НАУЧНОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ
РЕСПУБЛИКИ АЛТАЙ
«НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ
ИНСТИТУТ АЛТАИСТИКИ
ИМ. С.С. СУРАЗАКОВА»

АЛТАЙСКИЕ НАРОДНЫЕ ПЕСНИ

Сетевое электронное научное издание

ISBN 978-5-6049688-0-2



ГОРНО-АЛТАЙСК
2024

УДК 398
ББК 82.3(2=632.1)–433

Каруулу редактор:
С. В. Абысова, филология билимдердин кандидады

Рецензенттер:
М. П. Чочкина, филология билимдердин кандидады, Горно-Алтайсктын эл университетинде алтай филология ла востоковедение кафедранын доценти;
Ж. С. Топова, Г.И. Чорос-Гуркиннин адыла адалган кеендик ле санат колледжтин директорынын үредү аайынча ордынчызы.

Алтай калыктын кожондоры / тургускан, кире сөстин ле тексттерге берилген жартамалдардын авторы М. А. Демчинова; каруулу редактор: С. В. Абысова. – Горно-Алтайск, 2024. – 424 б'үк.

Бичикке XIX-чы чактын экинчи жарымында чыккан В. В. Радловтын «Образцы народной литературы тюркских племён, живущих в Южной Сибири и Дзунгарской степи», В. И. Вербицкийдин «Алтай тилдин грамматиказы» деген бичиктеринен алынган алтай калыктын кожондоры, XX-чи чактын туркунуна бичилген ле XXI-чи чактын эки он'ылдыгында жуулган кожондор кирген.

Бичик билимчилерге, үредүликтин ишчилерине ле алтай калыктын оос-чүмделгезиле јилбиркеген текши эл-јонго учурлалган.

Бичик Алтай Республиканын «Үредүликтин өзүми» деп эл-тергеелик программазына кирип турган «Алтай Республикада билимнин өзүми» программанын «Алтай Республиканын калыктарынын этнокультуралык энчизи» деп төс мероприятиези аайынча белетелген.

Чыгарма керегинде јетирү Science Index SIO-14951/2019 (16/4/2019) ле 3210-11/2015K (13/11/2015) деген организацияларла тургускан Јөптөр аайынча Россия ичинде билимдик цитата эдер системага кийдирилген.

ISBN 978-5-6049688-0-2

© С.С. Суразаковтын адыла адалган алтаистиканын билим-шинжүлик институты, 2024

УДК 398
ББК 82.3(2=632.1)–433

Ответственный редактор:
С. В. Абысова, кандидат филологических наук

Рецензенты:
М. П. Чочкина, кандидат филологических наук, доцент кафедры алтайской филологии и востоковедения Горно-Алтайского государственного университета;
Ж. С. Топова, заместитель директора по учебной части БПОУ РА «Колледж культуры и искусства им. Г.И. Гуркина».

Алтайские народные песни / составитель, автор предисловия, примечаний и комментариев М.А. Демчинова; ответственный редактор: С. В. Абысова. – Горно-Алтайск, 2024. – 424 с.

В книгу включены алтайские народные песни, извлечённые из книги В.В. Радлова «Образцы народной литературы тюркских племён, живущих в Южной Сибири и Дзунгарской степи» и В.И. Вербицкого «Грамматика алтайского языка», которые были опубликованы во второй половине XIX века, а также народные песни, собранные в течение XX века и в первые двадцать лет XXI века.

Книга рассчитана на исследователей, работников системы образования и для тех, кто интересуется фольклорным наследием алтайцев.

Книга подготовлена в рамках основного мероприятия «Этнокультурное наследие народов Республики Алтай» подпрограммы «Развитие науки в Республике Алтай» государственной программы Республики Алтай «развитие образования».

Информация об издании предоставлена в систему Российского индекса научного цитирования – по Договору Science Index для организаций SIO-14951/2019 от 16/4/2019 и Договору на книги (непериодические издания) 3210-11/2015K от 13/11/2015.

ISBN 978-5-6049688-0-2

© БНУ РА «Научно-исследовательский институт алтаистики им. С.С. Суразакова», 2024

БАЖАЛЫКТАР

КИРЕ СӨС	24
ТҮҮКИЛИК КОЖОНДОР	34
ЛИРО-ЭПИКАЛЫК КОЖОНДОР	34
1. АК-КӨБӨК	46
2. КӨБӨК ДЕП УУЛДЫН КОЖОНГЫ	53
3. ТУЛБАРДЫН КОЖОНЫ	54
4. ТУЛПАР АТТЫН КОЖОНЫ	55
5. ТАЙ-КЕРИМНИН КОЖОНЫ	57
6. ТАПТАН-АТ	59
7. МЫРАТ-ПИЙ	60
8. МЫРАТТЫН САРЫНЫ	63
9. МЫРАТ	66
10. МУРАТ	68
11. АЛТЫН ЧАКЫ АЙЛАНГАН	68
12. ЭРИШКЕНДҮ ЭМИК ЖОЛ	69
13. АЛКЫШ ШУНУ	69
14. ЭНЕ-ЭРТИШТИН ИЧИНДЕ	69
15. КАРА-СУРДЫН СОРУГА	70
16. ШУНУ	70
17. ШУНУТЫ	70
18. БИЙ, КАДЫННЫН БЕЛТИРИНЕ	71
19. СЫМЫЛТЫНЫН КУЖУРЫН	72
20. ШУНУТЫ	72
21. КАН-АЛТАЙ	72
22. КАН-АЛТАЙ	73
23. КАН-АЛТАЙ	73
24. КӨК БУЛУТТУ КАН-АЛТАЙ	74
ТҮҮКИЛИК УЧУРЛУ КЫСКА КОЖОНДОР	75
25. БУУРАМАЙЛУ ӨДҮКТИ	75
26. БУУРАМАЙЛУ ӨДҮГИС	75
27. ТОКУМ СЫНДУ АЛТАЙДЫ	75
28. БОЖОДЫГАР ЛА БОЖОДЫГАР	76
29. АЛАШ-БАЖЫН АЙЛАНЫП	76
30. АРЫК-ТОРЫК СЕМИРГЕН	76
31. БОЗОК ЛО АЙАНМАШ	77
32. ОТУК ТАШТЫН КЕЛТЕЙИ	77
33. КАДЫНДЫ ТӨМӨН КАС КЕЛДИ	77

34. КАЗЫЛЫП КАЛГАН КАРА ЖОЛ	78
35. КАСЫЛЫП БАРГАН КАРА ЖОЛ	78
36. ЭРЧИШ СУУСУ -ТАЛАЙДЫ	78
37. ТОГУС ЖАЙСАН ЖОНЫСТЫ	79
УЛУРКАТКАН КОЖОНДОР	80
АЛТАЙДЫН АР-БҮТКЕНИ КЕРЕГИНДЕ КОЖОНДОР	80
38. ЧАП-ЧАНКЫР ТЕНЕРИ	80
39. ЖЕРДИН ҮСТИН СЕРГИТКЕН	80
40. АК СҮМЕРИН БАЖЫНДА	80
41. АК АЛТАЙДЫН АК СЫНДА	81
42. АЙ АЛДЫНДА АЛТЫН-ТУУ	81
43. КҮРКҮРЕП АККАН КАРА СУУ	81
44. ТАЛ ЖАЙКАГАН АЛТАЙДАН	81
45. АК ТАЙГАНЫН АРЈАНДА	82
46. АКТА ТУРГАН АК ЖЫЛДЫС	82
47. КӨПӨШ КАРЫ ЈААГАНДА	82
48. АРЧЫН ЖЫТТУ АЛТАЙЫМ	83
49. МӨНКҮ КАРЫ МЫСЫЛДАП	83
50. КӨБҮК КАРЫ ЈААГАЖЫН	83
51. МӨНҮН СҮРЛҮ АЛТАЙЫМ	83
52. МАНЫР БАЖЫ – СУУЗЫНЫМ	84
53. КЫРЛАН-КЫРЛАН АЛТАЙДЫН	84
54. КӨК ЧЕЧЕГИ ЖАЙЫЛГАН	84
55. АК МӨНКҮСИ КАЙЫЛБАС	84
56. КҮН АЛДЫНДА КҮҮК ЭТТИ	85
57. АЙЛАН АККАН ТАЛАЙДЫ	85
58. АГАШ-ТАЖЫН ЈАБЫНГАН	85
59. ЈАШКАН КАРЫ ЈААГАЖЫН	85
60. КҮМҮШ ҮЙГЕН СУК САЛГАН	86
61. АГЫП ЈАТКАН АРЖАНДЫ	86
62. ТАШТАН АККАН КАРА СУУ	86
АН-КУШ ЛА МАЛ-АШ КЕРЕГИНДЕ КОЖОНДОР	88
63. ЭРКИШ-АГАШКА БҮР ЖАЙГАН	88
64. ЈАЖЫЛ БҮРИ ЖАЙЫЛГАН	88
65. ЈАШ АГАШКА МҮР БЕРГЕН	88
66. СУЗУП ИЧЕР СУУЛАРЛУ	89
67. АК ЈАЛАНДА НЕ СҮРЛҮ?	89
68. КЕРЕГЕЛҮ АЛЬ ЈАРАШ	89
69. ТЕГЕРИК ТУШТА АЙ ЈАРАШ	89

70. АЙЛАНЫП АККАН АК ТАЛАЙ	89
71. ЛИНЛИ-ТОПЧЫ ЧАЧЫЛЫП, ЭЈЕЛЕР ОЙНООН	90
КӨРҮНЕРДИН ТЕЛЕКЕИИ КЕРЕГИНДЕ КОЖОНДОР	91
72. МАЛ БАЛАЗЫН ТЕЛЧИТКЕН	91
73. КҮН АЛДЫНДА КҮҮК ЭТТИ	91
74. ҮҮРЛҮ МАЛДА НЕ ЈАРАШ?	91
75. ТӨРТ ҮЙЕЛҮ КҮРЕН ЧАКЫ	92
76. МӨШ АГАШТУ АЛТАЙДАН	92
77. МӨНКҮЛҮКТҮ МӨШ АГАШ	92
78. ЧАГАЛ-КАЙЫН УРУНАН	93
АЛТАЙ ЈА ОНЫН КАЛЫГЫ КЕРЕГИНДЕ КОЖОНДОР	94
79. АРКА ЈЕРНЕ АН ӨСКӨН	94
80. КАДЫН-БАЖЫ – ҮЧ-СҮМЕР	94
81. ЭБИРЕДЕ ТУУЛАРЛУ	94
82. АРЧЫН ЈЫТТУ АЛТАЙЫМ	94
83. АЛТЫНДУ КУМАК ЧАЙКАЛГАН	95
84. АК КАЙАДА УЙАЛУ	95
85. ЧАГЫЛЫШКАН ЧАНКЫР ТАШ	95
86. ЭКИ КЫЛДУ ТОПШУУРЫМ	95
87. ПАШЫНДАГЫ ЈЫЛДАРДА ПААТЫР ПАСКАН	96
88. АК-БОРОНЫН ОТОГОН	96
89. АЛУСЫНДУ АЛТАЙЫМ	96
90. БУУРЫЛ ТАЙЫМ СЕМИСТЕ	97
91. КӨБӨН ЈАЛДУ КӨК-БОРО	97
92. КУЛУСЫН ПАШЫ СУУСЫНДУ	97
93. САНАНГАЖЫН, ШЫКПАЙТАН	97
94. АЛТАН АТЛА ЈЕЛГЕЖИН	98
95. ЈЫЛТЫРАШКАН МӨНКҮЛҮ	98
96. КЕЈИМ СЫНДУ АЛТАЙДЫН	98
97. АК ЧЕЧЕКТҮ АЛТАЙГА	99
98. АЛТАЙЫМНЫН СУУЛАРЫ	99
99. АЖАР-АШПАС ТАЙГАЛАР	99
100. АРЫБАСТАН МАН САЛГАН	100
101. АЖАЙЫН ДЕП КЕЛГЕЖИН	100
102. АК ПЫЙОНДЫ СЕМИРТКЕН	100
103. ПАЛА ТУШТА АШАНГАН	100
104. ЭНЧЕЙИШКЕН ТУУЛАРГА	101
105. ТАЛКАН-АЗЫК ЛИБЕЗЕ	101
106. КАРА КУЛУН АТ БОЛЗО	101

107. АЛТЫН СУЛУК ШЫНҮИРАП	101
108. АЛБАТЫМА УРАТАН	102
109. АННЫН БОЛЗО СЕМИЗИ	102
110. АРГЫМАКТЫН ЧЫЙРАГЫ	102
111. АДЫ ЈАНҮИС ЧАКЫДА	103
112. ЭРЈЕНЕНИН БАЛАЗЫ	103
113. КАРА САЙЛУ КУЗУКТЫ	103
114. АЙЛАНДЫРА КӨРӨРДӨ	103
115. ЈАРКЫРАДА КИШТЕГЕН ЈАЛ-ЈЕЕРЕН	104
116. МӨШ ЈАБЫНГАН ТАЙГАЛАР*	104
117. АЙЛАНДЫРА АГЫЛГАН	104
118. АРШАН-КУТУК СУУЛАРЛУ	105
119. АЙЛАНЫП, АЙЛАНЫП, АЖУ АШТЫМ	105
120. КАЙЫР КЫРГА ЧЫГАЛА	105
121. ОРТОЛЫКТА ОН БОРО	105
122. КҮН ЈАРКЫНЫН ЈАЙЫЛТЫП	106
123. КОЙДЫН КАТУ ТЕРЕЗИН	106
124. КЫРЛАЙ, КЫРЛАЙ КЫР КӨРДИМ, КЫР КӨРДИМ	106
125. АК ПӨСТӨН ТИККЕН КИНЕГИМ	107
126. АЛДЫ КАЧЫРГАН, Э-Э-ЭЙ, АЙАГАЖЫМ, АЙ	107
АЛТАЙДАГЫ ЭЛ-ЈОНДОРДЫН ЧЫККАН-ӨСКӨН ЈЕРИ	
КЕРЕГИНДЕ КОЖОНДОР	108
127. АЙДЫН-КҮННИН АЛДЫНДА	108
128. ЈАШЫЛ ЧЕКПЕН, ЭЙ, ЈАЙГАНДЫЙ, ЭЙ	108
129. ЭРЕ-ЧУЙДЫН ЭЛБЕГИ	108
130. ЭБИРИП АККАН ЭРЕ-ЧУЙ	109
131. ЭРЈИНЕНИ БУУЛАГАН	109
132. ЭЛИК ПЫШКАК ӨДҮГИМ	109
133. ЭЛИК ПЫЧКАК ӨДҮГИМ	110
134. АТ БЫЧКАГЫ ӨДҮГИМ	110
135. ЈАЛЫН СЫЙМАП, МИНЕРГЕ	110
136. КӨДӨТИ	110
137. САРГАЙ, КАНДЫК – КУРСАГЫМ	111
138. ЭБИРЕДЕ ТАЙГАЗЫ	111
139. АЧ ПУКУНЫН ТАЙАНГАН	111
140. УЛАГАН СУУСЫ ЧАКПЫНДУ	111
141. АЙ ЈАРКЫНЫ АЙЛАНГАН	112
142. ПАШКУШ ПАШЫ – ПАЙ ТЕПСЕН	112
143. АЙЛАНДЫРА ТАЙГАЛУ	112

144. КЫСКА ЖОЛДУ ЖЕР БОЛГОН	112
145. ЭБИРЕДЕ ТАЙГАЛУ	113
146. ЧИБИ, ЧИБИ, ЧИБИЛЕР	113
147. КАРА ТАЙДЫ МИНГЕНДЕ	113
148. АРШАН-КУТУК СУУЛАРЫ	113
149. КУЙРУГЫН СҮРЕКТЕП	114
150. АГЫН СУУЗЫ АНДАНГАН	114
151. БУЛУТКА ТИЙГЕН ТУУЛАРЛУ	114
152. СУГАШЫС	114
153. СУГАШ-АЛТАЙ	115
154. ЖАЛАҢАЙ	115
155. АЖАЙЫН ТЕП КЕЛГЕЖИН	115
156. ИШКЕН СУУМ ПУ СҮРӨҮ	115
АДА-ЭНЕ КЕРЕГИНДЕ КОЖОНДОР	116
157. ЭРЖИНЕЗИН ТУДАЛА	116
158. ЭЛИК ЧААБЫН ЧЫДАТКАН	116
159. АЛДЫ БАЛАСЫН ТЕЛЧИДИП КОЙГОН	116
160. ЭНДҮ ТОРКО КЕЗЕРИН	117
161. КОЙОН ЧУУЛА ЧУУЛАНГАН	117
162. КЕРЧЕЕЗИНДҮ ТОН ЭТ ДЕП	117
163. АТКАК ЖАЛЫ АДЫШКАН	118
164. ЭНЧЕЙИШКЕН ТАЙГАЛАР	118
165. АРДАКТАП МИНГЕН АДЫМ ЭТ	118
166. ЭМДҮ-ТОМДУ АЛТАЙГА	118
167. АРЖАН СУУНЫН ТАЖЫЛА	119
168. ЭКИ КУЛАК ТЕН ТУРГАН	119
169. КОЙОН ЭДИН ЛИДИРГЕН	119
170. ЭКИ ТУУНЫ АЖЫРГАН	120
171. ЭНЕБИСТИН ИЧИНЕ	120
172. АЛТЫН КҮҮК ЭТКЕНИ	120
173. ЭЛИК МОЙНОК ТИСКИНИМ	120
174. ЭБИРЕ ТУДУП, ЧЕЛДЕЕРГЕ	121
175. АГЫМАКТЫН ТЕМДЕГИ	121
176. ЭМИЛ САЙЛУ КУЗУКТЫ	121
177. ЭНКЕЙ КАЛГАН ЖАДЫКТЫ	122
БАЛА-БАРКА КЕРЕГИНДЕ КОЖОНДОР	123
178. УЗУН ЧӨЛДӨ МАЛ ЖҮРЕТ	123
179. АЙРЫ КУЛАК ТЕН ТУТКАН	123
180. АЙ ЧЫГАР ЖАНЫ ПОС ПОЛОР	123

181. КАСТЫН ПАЛАЗЫ ПИРҮЧЕК	124
182. АЙ КАРА ЖЫШТЫН ТҮБИНДЕ	124
183. АРКА ЖЕРДИН ӨЛӨНГИ	124
184. ЭРЕМИК КУЛДУМ ЧЫДАЗА	124
185. АК ЧЕЧЕКТҮ ЖАЛАНДА	125
186. НЬАНҒМЫР, НЬАНҒМЫР ЖААП ЖАТ	125
187. ЖАШКАН ҚАРЫ ЖААП КОЙДЫ	125
188. КАРАНА ПАШЫ ЖАЙЫЛЫП	126
189. ЭНЕДИН СҮДИН ЭМИСИП	126
190. АЙДЫН ТҮНДЕ НЕ ЖАРАШ	126
191. МАЛ БАЛАЗЫН АЗЫРАП	126
192. АК-ПОСТОҢ АЛГАН КУЛУНДЫ, КУЛУНДЫ	127
193. КАС БАЛАЗЫ КАЙБАРАР	127
194. ҮЙ ИЧИНДЕ НЕ СҮРЛҮ?	127
195. АЛА ТАЙГА БАЖЫНДА	128
ЖААН-ЖАШТУЛАР КЕРЕГИНДЕ КОЖОНДОР	129
196. ЖАЖЫЛ ТОРКО ЖАЙГАНДЫЙ	129
197. АКАРГАН СЫНГА, ИЙ, ЖОЛ САЛГАН, ИЙ	129
198. ЭМ АК ПАЛЫКТЫН ТУРУНЫ, ТУРУНЫ	129
199. КӨК-БОРОНЫН АЛТЫН ЖАЛ	130
200. [АНА-ПАЙ]АДЫМ АРТЫЛУ	130
201. АГАРЫП АТКАН ТАҢ АЛДЫНАН	130
202. ОЙ, ҚАРЫШ ПОЛОР, ЭЙ, КУЙРУКТУ, ЭЙ	130
203. КУЛАШ ПОЛГОН КУЙРУКТУ	131
204. АЛТЫН ТЕЕКТҮ КАЙЫШ КУР	131
АКА-ЖЕНЕ ЛЕ ЭЖЕ-СЫЙЫНДАР КЕРЕГИНДЕ	
КОЖОНДОР	132
205. КАЛЫК-ЖОНДО ЖҮРГЕЖИН	132
206. ЖЕЛСЕ, ЖЕЛСЕ, НЕ ЖАРАШ?	132
207. ЭРЧИШ СУУЗЫН КЕЧЕЛЕ	132
208. ҚАРЧЫГА ҚУШТЫН НЕЗИ АРТЫК?	133
209. КАЙЫР ҚЫРДЫН БАЖЫНАН	133
210. САРЫ ЧЕЧЕК ЖАЙЫЛГАН	133
211. ПОРО ЛО ТАЛДЫН ТӨСИНДЕ	133
212. ЖЫЛЫМ КАЙА ПАШЫНДА	134
213. ЧААП ЭЛИК КЕЛГЕЖИН	134
214. КАРА ТАЙЫМ БУ ТУРУ	134
215. САРЫ ТАЙ БАЖЫН СИЛКИГЕН	135
216. ЭКИ КУЛАК СЕРТЕЙГЕН	135

ТААЙЛУ-ЖЕЕНДҮЛЕР КЕРЕГИНДЕ КОЖОНДОР	136
217. АРКАДАГЫ МАЛЫНЫҢ	136
218. ТАШТАҢ ЧЫККАН ЧЕЧЕКТЕ	136
219. ЖАРКЫРАДА КИШТЕГЕН	136
220. ТАЛ-АГАШТЫҢ БЫДАГЫ	136
221. ТААЙЫМ КЕЛЕР БОЛОР ДЕП	137
222. БӨЛӨК-БӨЛӨК МӨНДҮРДИҢ	137
223. АРКА ЖЕРДИҢ ӨЛӨНИ	137
ТӨРӨГӨН-ТУГАНКЕРЕГИНДЕ КОЖОНДОР	138
224. ЖАШ АРЧЫННЫҢ БҮРИНДИЙ	138
225. КҮНЧЫГЫШТАҢ КҮН ЧЫГАР	138
226. ТУВАННУ КҮНДЕ КЫЙГЫРЗА	138
227. АК БАЛЫК МАЙЫН СЫЗУ ТЕП	138
228. КАРАРЫП, ПУЛУТ АЛКЕЛЗЕ	140
229. АЛТЫ КАТТАҢ АРМАКЧЫ	141
230. АЙ ЧЫГАР ЖАНАҢ МАЛКЫГАН	141
231. САҢЫСКАҢ УЧАТ САС САЙЫҢ, САС САЙЫҢ	141
232. [АГЫЛ ТУМАНЫ] ЖАЙЫЛЖАТ, ЖАЙЫЛЖАТ	142
233. КАМДУ, ТҮЛКҮ ЖОК БОЛЗО	142
234. ЖАШКАҢ КАРЫ ЖААГАЖЫҢ	142
235. САЙЛУГЕМНИҢ САРЫ ЧӨЛ	143
236. ТУРГАН НА АГАШ ТАЗЫЛЫ	143
237. КАҢ-ЧАРАСТЫҢ ИЧИНДЕ	143
АЛТАЙ СӨӨК-ТУКУМ КЕРЕГИНДЕ КОЖОНДОР	144
238. КҮРКҮРЕДЕ КИШТЕГЕН	144
239. ТӨБӨ ЧАЧЫ ЖАЙЫЛЫП	144
240. КОМУС СОГОР КОЛЫМ БАР	144
241. КАРА АЛМАТ КЕРЕГИНДЕ КОЖОН	144
242. КЕЛЕГЕЛҮ КАЙЫҢДЫ	145
243. АК КОБЫДА АК СҮТ АТ	145
АНЧЫЛАРДЫҢ КОЖОНДОРЫ	146
244. АРКАМДАГЫ АК ЖАРГАК	146
245. КАЛТАР-КАЛТАР, КАҢ-КАЛТАР	146
246. КИШТИ БОЛЗО, КАРАЛАЙ	146
247. УЗУҢ КУЙРУК СУЙ САЛЫП	147
248. ТҮКТҮ ЧАНА КИЙЕЛЕ	148
249. ҚАРЫШ КУЙРУК СУЙ САЛЫП	149
ЖАКШЫ ҚЫЛЫҚ-ЖАҢ КЕРЕГИНДЕ КОЖОНДОР	150
250. ЖАРАШ КЕРДИ МИНЕЛЕ	150

251. АК-БОРОГОР БАР БОЛЗО	150
252. УЗУҢ АГАШ БАЖЫНА	150
253. АРМАКЧЫЛУ АТ КЕЛЗЕ	150
254. ТЕРЕН СУУНЫ КЕЧЕРДЕ	151
255. КЕЧЕР-КЕЧПЕС КЕЧҮГЕ	151
256. КАЙЫШ КАМЧЫМ БАР ДЕЙЛЕ	151
257. КЕЧҮЛҮ СУУНЫ ОЛ КЕЧСЕН	152
258. КАРА СУУ ДЕП ТҮКҮРБЕ	152
259. ЖАБАГА-ТАЙЕН КҮЧҮ ТЕП, КҮЧҮ ТЕП	152
260. ҚЫЗЫЛ-ҚЫЗЫЛ ЧЕЧЕКТИ	153
261. КАДЫП КАЛҒАН БАЛТЫРҒАН	153
262. АҢ БАЛАЗЫ ТЕЛЧИБЕЕН	153
263. КӨЛДҮ ЖЕРГЕ КЕЛЕЛЕ	153
264. АК-ПОСТЫ ТУТСАН, СЫЙМАП ТУТ	154
265. КОПТО ЖАМАН БАР БОЛБОЙ	154
266. ЖАКАЗЫ МАНДЫК ЖАКШЫ ТОН	154
267. ЖАЛБЫРАК БАЖЫ ЖАП-ЖАЛБРАК	155
268. КОЧАЙЫҢ ПЕРГЕН ҚОШ ЧҮСТҮК	155
269. ПЕЛИЧЕКТЕ ПЕШ КАЙЫҢ	155
270. ТЕНЕРИНИҢ ПУЛУДЫ	155
271. КҮРКҮРЕГЕН ТЕНЕРИ	156
272. КӨК ЖАЛААЛУ БӨРҮКТИ	156
273. ТҮЛКҮ ПӨРКИМ ПЕРЕЙИҢ	156
274. АРГЫМАК МАЛДЫ ТУДАЛА	157
275. АК ЖАЛАРДЫ КАМЫЗЫП	157
276. АЙ КАНАТТУ АК КУШКАШ	157
277. ҚАРГАНАДА НЕ ПОЛСЫҢ	157
278. АК-ЖАРЫККА ЖҮРГЕНДЕ	158
279. «АЙЫМ» ДЕГЕН КОЖОНЫС	158
280. АДА-ЭНЕМ ӨСКҮРГЕН	158
281. АЛТЫҢ ҮЙГЕН СУКСЫҢ ТЕП	158
282. ЭЛЕС ЭДЕР ТУШУНДА	159
283. АГАРЫПАТКАНТАҢ ЙАКШЫ, ТАҢ ЙАКШЫ	159
284. ТЕНЕРИДЕ ЧОЛМОН БАР	159
285. АЛТЫҢ КАЙЫРЧАК ИЧИНДЕ	159
286. КҮМҮШ КАЙЫРЧАК ИЧИНДЕ	160
287. АЛТАЙЫМНЫҢ СЫНЫҢДА	160
288. БАЙРЫ БҮРЛҮ БАЙ КАЙЫҢ	160
289. ЭЛ АГАШКА НЕ КЕРЕК?	161

290. JELEDE KULUN TУРУП JAT	161
291. JADыKTAЙ KOPBO ЧыKПАЗА	161
292. TEBIP TУЙGAKTY AT JOK БОЛЗО	161
293. ЭЗИН САЛКЫН JOK БОЛЗО	162
294. APЧЫН JАЛДУ AK-BOPO	162
295. ЭДИСКИ БОЛГОН ОЛ ЁНИМ	162
296. ЭМИК БОЛГОН САБАРЫС	162
297. КОЙ TEPЕЗИ ТОНЫМНЫН	163
298. AT ЭРЛИНЕ JАСКАЛЗА	163
299. КУJУРЛУ JEPДЕ АН ЭМТИР	163
300. CАРНАП, CАРНАП ПEPЕЙИН ДЕ	163
301. АЛТЫН СУЛУК СУКПАСТА	164
302. KAPAГAЙ, KАЙЫН – ЭКИ АГАШ	164
303. TEPЕН СУУНЫ KЕЧЕРДЕ	164
304. ЭРJИНИНИ ЭЭРТЕЗЕМ	164
305. АННЫН MЎЎЗИ TЎШПЕЗЕ	165
306. AK-ПOPOCЫ JOK ЭMEC	165
307. KOPЎШПЕГЕН KИЙНИНДЕ	165
308. ЁЗЕНTE БУУЗЫ – ЁЧ KАЙЫШ	166
309. JАНЫС АГАШ – JЫМЫРТЫ	166
310. АДА ЛА ООНИ KЕЧЕРЕ	166
311. AK АЙАС КОЙНЫН JOKTOП УЧАРГА	166
312. KAPАЧКЫ TЎНДЕ JOPTOРГО	167
313. OЧOKTO OTTY OЧЎРБЕС	167
314. АДАМ КАККАН KАЗЫККА	167
315. АЛТЫН JАЛДУ AK-BOPO	167
316. CАРНАП, CАРНАП ПEPЕЙИН, ПEPЕЙИН	168
ЛИРИКАЛЫК КОЖОНДОР	169
СЎЎШТИН КОЖОНДОРЫ	169
ЭР УЛУС ЛА УУЛДАPДЫН КОЖОНДОРЫ	169
317. АЛТЫНДЫЙ БЎРИ ТОГЎЛГЕН	169
318. ЭРИККЕЖИН ЧЕРТЕТЕН	169
319. ОРГОН НОКТО ЭЛЕТКЕН	169
320. САНЫСКАН УЧАТ САС САЙЫН	170
321. KЫЗЫЛ ЭЛИК KЕЛГЕЖИН	170
322. AK OЛОН БАЖЫН КУРЧ КАПКАН	170
323. KOK ЧЕКПЕНИМ TЎЖЕТ ДЕП	170
324. KАЙЫН АРАА JЎРЕЙИН	171
325. KЫЗЫЛ АЙАК КУШКАЧАК	171

326. АЛТЫ АЙРЫ ЧАКЫГА	171
327. AK TАЙГАНЫН KЫРЫНДА	171
328. KOTOTKON БAJЫ KOK КУЗУК	172
329. AK-BOPO АДЫМ ЧАКЫДА	172
330. КОЖОНЫМДЫ НЕ ТИЙСЕЕР	172
331. KOPOP САЛГАН KЕJИМИМ	173
332. KЫРЛЫК ИЧИ KЫЗЫЛ ТАЛ	173
333. БЕШ ТАЛАЗЫ JАЛТЫРАП	173
334. KЫЗЫЛГАТТУ KЫЗЫЛ ТУУ	174
335. KЫЗЫЛ ЭЛИК KOPГOMДO	174
336. KАЗЫМ, KАЖЫ УЧАДЫН	174
337. KAPA TАЙДЫ БУУЛАШКА	174
338. ЧАМАЛ ИЧИ ЧИЧКЕ	175
339. KOK-BOPOНЫН АЛТЫН JАЛ	175
340. КОЙУ ЧЕТ, КОЙУ ЧЕТ	175
341. ПУДАЙ ЧАЧТЫМ KEPЕНЕУШКА	176
342. TАНКЫР MOSHТИН КУЗУГЫ	176
343. CАРЫ БАЙТАЛ CЎДИНИН	176
344. KOK ЧЕЧЕКТИН БАЖЫНА	176
345. АЙГА TЎНЕЙ AK ЧОЛМОН	177
346. AK-BOPOНЫН ИЗИНДИЙ	177
347. KACAКTУДЫН KAPA ЧЕТ	177
348. KOK ЧААЗЫНГА ЧИЙГЕНИС	178
349. CАРЫ-CАРЫ ЧЕЧЕКTEP	178
350. APKАЗЫ БИЙИК AK-BOPO	178
351. АЛТЫ KЫРЛУ MЫЛТЫКТЫ	178
352. ШОЛУШМАНГА ШЫГАРГА	179
353. КУЛАДЫНЫН БАЛАЗЫ	179
354. БУУРЫЛ-БУУРЫЛ AT БОЛОР	179
355. TЕНЕРИДЕ JЫЛДЫСКА	179
356. KAPЛАГАШТЫН УЙАЗЫ	180
357. БУУ ЭРЕГЕН БУУРУЛЫМ	180
358. KАНЧА JЫЛДЫС ЧЫГАРДА	180
359. KАЙЫН БЎРИ KАЛБЫРАП	180
360. TEPЕК БЎРИ TЕЛБИРЕП	181
361. KАЗЫЛГАННЫН TOЗИНЕ	181
362. АДЫС ИЧИНДЕ КОЙОНДЫ	181
363. KАЙЫН БАЖЫ AK KЎРТЎК	182
364. АГАРЫП, АТПАС ТАН УЧУН	182

365. ПУРМА ЈАЛДУ ПУРУЛ АТ	182
366. АГАРЫП ЧЫККАН АЙ ОШКОШ	183
367. КАЙЫН АГАШКА КӨЛӨНИП	183
368. АГАРГАН СЫНЫН ПУРУНДА	183
369. ЈЕЛГИР, ЈЕЛГИР АДЫМА	184
370. БАТПАСТАН АККАН СУУ	184
371. КҮРЛЕМЕЛҮ КҮР КЕЧҮ	184
372. АК ЧЕЧЕКТИ КӨРӨЛӨ	184
373. АБА ЧЫШТА ЧҮТ КЫЙМАТ?	185
374. ТҮНДЕ, ТҮНДЕ КИЙЕРГЕ	185
375. АЙ АЛДЫНДА ТӨРТ ЧОЛМОН	185
376. АК ТАЙГАДАН АН ТҮШСЕ	185
377. КӨЗӨР КӨЗИ ТОЛБУЛУ	186
378. КАРА ТАУДАН АККАН КАРА СУУ	186
ҮЙ УЛУС ЛА КЫСТАРДЫН КОЖОНДОРЫ	187
379. ТОРКОДОН ТИККЕН ТОНЫЧАГЫМ, АЙ	187
380. КАНЧА ЈҮЗҮН ТАНАНЫ	187
381. АЛТЫН ТАНАМ ТАТКАБАС	187
382. ТУЙУК ТУУНЫН ТУМАНЫ	188
383. КӨКСИ-СЫНЫ ЧООКЫРЛУ	188
384. АЛА-САРЫ ЭРЈИНЕМ	188
385. АЙ АЛДЫНДА – БИР ЧОЛМОН	188
386. МЕНИН ТЕПКЕН БОЗОГОМ	189
387. АШГЫЧАК САЙЫН АШ САЛДЫМ	189
388. КАРА-КҮРЕН ОЛ АДЫН	189
389. КҮМҮШ БАШТУ СЫРГАМГА	189
390. БЕЛЕЛЕКТЕ БЕШ КАЙЫН	190
391. САЙДА БҮТКЕН САРЫ ТАЛ	190
392. БЫЗЫК КЕМЕ КЕЧКЕНЧЕ	190
393. КӨК ЈАЛАНГА ЈЕЛБЕСТЕ	190
394. ЧИЧКЕ КАЙЫШ НОКТОЛУ	191
395. ҮЗЕНИГЕ БУУ БОЛБОС	191
396. КҮҮНИМ ЈЕТКЕН КӨӨРКИЙГЕ	191
397. АК ӨЛӨНДҮ ТАЙГАНЫН	191
398. САСКА ӨСКЕН ТӨРТ КОРБО	192
399. КОРТЫК-САРТЫК ӨЛЕНГЕ	192
400. КӨКСИ БИЙИК АТ ДЕЗЕМ	192
401. АЙРЫ АГАШ КӨРӨЛӨ	192
402. КҮСКИ КОЙОН ЈҮГҮРҮК	193

403. КУБА ЧӨЛГӨ БАРГАЖЫН	193
404. СҮРЛҮ АГАШ – ПАЙ КАЙЫН	193
УУЛДАР ЛА КЫСТАРДЫН КОЖОНДОРЫ	194
405. ТУУГА МАНТАП САЛӨРЗӨ	194
406. ЭКИ КОЛОН ТЫН ТАРТЫП	194
407. КАЙЫР КЫРГА ЧЫГАТАН	194
408. ЭЭРТЕТПЕГЕН АДЫМА	195
409. КАРА-КҮРЕН ОЛ АДЫ	195
410. КАРА ТАЙДЫН ТУЙГАГЫН	195
411. КАС БАЛАЗЫ КАНЫРАП	196
412. ЈЫЛДЫН КЕЛГЕН ЈЫЛГАЙАК	196
УУЛДАР ЛА КЫСТАРДЫН СӨГҮШ КОЖОНДОРЫ	197
413. ТОКЫМ-КЕЛИМ ТОРСУЛДАП	197
414. АМЫР ЛА ТАНА ЧЕЧЕРКЕШКЕНИ	198
415. ЭРЕ-ЧУЙДЫН ТҮБИНДЕ	201
416. АЛТЫН КӨЛДӨ КЕМЕ ЈАТ	201
КОМУДАЛДУ КОЖОНДОР	202
417. ЈАБАГА-ТАЙДЫ ТУТПАГАН	202
418. ТОРКО ПЛАТ ТАРТЫНЫП	202
419. САРЫ САЛКЫН АЛТАЙГА	202
420. АЛТАН ЈАШТАН АЖА БЕРТИРИМ	203
421. ТОГУЗОН ЈАШТЫ ЈАЖАЗА	203
422. ТОГУЗОН ТОПЧЫ ТАККАЖЫН	203
423. ТАЛДЫН КЕСКЕН ТАЙАГУМ, ТАЙАГУМ	203
424. СААДАК САЛГАН НЬАНЫМА	204
425. СААДАК САЛГАН ЈАНЫМДЫ	204
426. ЭКИ АГАШ СЫНЫНДЫЙ	204
427. АЛТАН АЙМАК АЖЫРА	204
428. ЈАНЫДАН ТИККЕН ПУ ТОНЫМ	205
429. ЈАМГЫР, СЕНИ МАКТАЙЫН	205
430. НЬАКЫС ОК КАЙЫН КАЙЫН МИЙ	205
431. АДАЛУДЫ КӨРГӨНДӨ	205
432. АРКА ЈЕРДИН ӨЛӨНИ	206
433. САРМАТ-ТУУДЫН САРЫ КҮН	206
434. ӨЛӨ-ӨЛӨЛҮ ӨЛӨ ТАЙ	206
435. КӨКСИ АЛА КУНЧАГАШ	207
436. АК АЙАСТАН УЧКАН КУШ	207
437. ҮЧ АРКАР ДЕГЕН ҮЧ ЈЫЛДЫС	207
438. УЧУП ЧЫККАН КАРА КУШ	207

439. КАДАМА КУЙАК ЖУУДА ОМОК	208
440. ТУМАНАКТУ ТУЙУК КӨЛ	208
441. ТУРУМДАП СУУДЫ КЕЧЕРДЕ	208
442. АРКАДА ТОНЫМ ЖУКАЧАК	209
443. ҰЗЕНИДИН ТҮБИНЕ	209
444. КАДЫН АК ТӨВӨН КАС БАРЗА	209
445. КАРА ТАУНЫН АЛДЫНА	210
446. КАРА ТАШТЫН БАЖЫНА	210
447. КӨК-БОРОМНЫН ТЕПКЕН ЖЕР	210
448. КООЛОДО ЧӨЙГӨН КОЖОНЫМ	211
449. КАРА КӨЛИС СООЛ КАЛЗА	211
450. КҮН АЛДЫНДА КҮРЕН ТАШ	211
451. ТЕРСИНЕК САЛКЫН КАККАНДА	211
452. ӨЛӨ ТАЙЫМ ӨЛГӨЖИН	212
453. ЖАЛАНДА АГАШ ЖЫГЫЛЗА	212
454. ТЕРЕК ТӨЗИ ТЕЛБИРЕП	212
455. КУЛУН МАЛДЫ АЗЫРАП	213
456. АК АРАЛТА АТЫМДЫ	213
457. АК ЧЕЧЕКТҮ АЛТАЙГА	213
458. КӨК ТАЙГАНЫН КЫРЫНДА	213
459. САРЫЛУ БҮТКЕН МАЛЫННЫН	214
460. ТОЛОНО ТӨСИН ТОШ АЛТЫ	214
461. КАРА ЛА КӨСТӨН ЖАШ АКТЫ	214
462. ЭРТИШ СУУЗЫН МЕН КЕЧТИМ	215
463. КАДЫН СУУЗЫН МЕН КЕЧТИМ	215
464. КӨКТӨ БУЛУТ ЖОК БОЛЗО	215
465. КАРДЫН СУУЗЫН ИЧКЕНЧЕ	215
466. ЭМ САС ЖАКАЛАЙ, ОЙ, КАРАНАТ	216
467. АЛТЫН ҰЙГЕНИН ПОШ САЛЫП	216
468. ЖАЖЫЛ ПҮК	216
469. АЙЛАНДЫРА МАНТАГАН	217
470. КАРАКОЛДЫН ТАЙГАДА	217
471. ЖАБАГАНЫН ЖАЛ-КУЙРУК	217
472. ЖАЖЫЛ БҮРЛҮ ЖАШ КАЙЫН	218
473. АК ТАЙГАНЫН МӨНКҮЗИ	218
474. КЫРДА ӨСКӨН КАЙЫНАШ	218
475. ЖАЖЫМ БОЛЗО ЖАНАДЫ	218
476. АРГЫМАК БАСКАН АЛТАЙЫМ	219
477. КАЖАЙКАЛАН БАЖЫМДЫ	219

478. ЭМИК ПОЛГОН САБАРЫС	219
479. ЖАШ АГАШТЫН БАЖЫНДЫЙ	219
480. ЖАШ АГАШТЫН ПҮРИНДИЙ	220
481. МӨНТИР-ЖААШТЫН КҮНИНЕ	220
482. МӨШ АГАШТЫН БҮРҮНДИЙ	220
483. ТОГУС КӨКЧӨ ТОРКО УЧУК	221
484. ЭДЕКТҮ ТОНЫС ЭЛЕДИ	221
485. ТАЙГА ПАШЫ КАР ЖААГАН	221
486. САЛГАН АШЫ ПҮТПЕСЕ	221
487. КӨК-КАЙОНЫН ПАШЫНДА	222
488. КОЙ ТЕРЕСИ ТОНЫМЫН	222
489. ТООЛОНОНЫН ТЕРЕСИ	222
490. ЭРЖИНИН ТУЙГАГЫ	223
491. КАЙЫН АГАШ ПУДАГЫ	223
492. АДАМ ӨСКӨН АЛТАЙ ДЕП	223
493. ЭКИ КОЛЫМ ТОНОРДО	223
494. КАРАШКЫ ТҮНДЕ ЖҮРГЕНДЕ	224
495. АЛТАЙГА БАТПАС АН БОЛГОН	224
496. ЭКИ КОЛЫМ ТОНОРДО	224
КОКУР КОЖОНДОР	225
497. СЫРГАЛЖЫН БАЖЫН СЫЙ СОККОН	225
498. ТОРГО ПЛАТ ПЕРЕЙИН, АЛ	225
499. КЫРЛАН ЖЕРДЕ ИЗИМДИ	225
500. КӨЛДӨ, КӨЛДӨ КӨП ӨРТӨК	226
501. ТӨНӨШ КЕССЕН, ТӨНӨШ КЕС	226
502. КОМОЙОКТЫН ӨЛӨНИН	226
503. ЖАРАЖЫН ЖАРАШ ЭМТИР	226
504. КОРКОБЫНЫН КОЙУ ЧЕТ	227
505. КЫЗЫЛ-ЧООКЫР КУЧЫЙАК	227
506. КАРА БАШТУ КУЧЫЧАК	227
507. ӨЛӨНБИЛЕ АЙЫЛ ТУТСАМ	227
508. АЛАКАНЫМ НЕ ТАРТАТ?	228
509. КАРА САПТУ КАМЧЫМНЫ	228
510. ЧЫМЫРЫТ АЙРАН ПАЖЫНДА	228
511. КУЛАДЫНЫН САЛКЫНЫ	228
512. ТАГДА ӨСКӨН КАК ЧИБИ	229
513. КОМУС-ТОПШУУР СОГОРДО	229
514. ТОРКО ЧАЧАК КУРЫМДЫ	229
515. ТОЛГОЙОКТЫН ӨЛӨНИ	229

516. МАЙМА СУУЗЫ БАЛКАШТУ	230
517. КЕРИЛГЕЛҮ ЖОЛЫНА	230
518. ОЙМОН СУУЗЫ ТАЙЫС ДЕП	230
519. ОЙМОН СУУЗЫН КЕЧЕРДЕ	230
520. ТООТОЙДЫН КАРА СУУ	231
521. АЖЫРА УЧКАН АК КУЖУМ	231
522. ТООТОЙДЫ ТОЗУП КЕЛ	231
523. КЫРДЫ КЫРЛАЙ СЕКИРГЕН	231
524. АК-ПОС АДЫМ ЧУЛАНДА	232
525. КОЙУГ ПҮКТИН ӨЛЕНИ	232
526. ОТТО КАЗАН КАЙНАБАС	232
527. ТААЙЫМ КЫЗЫ – ТАЙ ЭШЕМ	232
528. КЕЧЕ [ТҮШКЕН] АЙЛААРДЫН	233
529. ЭЖИК ЈААГЫН ТАЙАНБА	233
530. КОЙ БАЖЫНЧА КОНҢЫР КАС	233
531. МАЙМА СУУЗЫ ЧАКПЫНДУ	233
532. ТОКЫМ АЛДЫ ТООЛОК КЕР	234
533. СОЙЛОН ЧАЙЫН, КӨӨРКИЙЕК	234
534. ОРТОЛЫКТА ОН АГАШ	234
535. КОЖОН, КОЖОН БИЛБЕЙТЕМ	235
536. КӨККӨ КЕСКЕН АРБАНЫН	235
537. КЫЛЫГЫН ЈАКШЫ ЭР БОЛЗО	235
538. ТУУГА ЧЫККАН ТУУЛАЙДЫ	235
539. КАЙЫШ БУУЛУ ТАЖУУР ДЕП	236
540. КЕНДИР БУУЛУ ТАЖУУРДЫ	236
541. ТЕКЕ МҮҮЗИ КАҢЗАМ ЭТ	236
542. КУЧА ЛА ТЕКЕ МҮҮЗИ ЭДИМ	236
543. ЈҮС АТТЫН БАЖЫ МЕН	237
544. БОРОНОТТУ БОРО ТАШ	237
545. КӨӨРКИЙИМ КЕЛГЕН ДЕЖЕРДЕ	237
546. КӨЗНӨКТӨН КӨРӨРДӨ	237
547. АЗЫП ЈҮРҮ ДЕБЕГЕР	238
548. АРАЈАННЫН АЧУЗЫ	238
549. КООРАКТАН САЛ ЧАЗАЛ	238
550. БЕШТЕН КАТКАН УЧУКТЫ	238
551. КОБЫ ЈЕРГЕ КОЙ САЛДЫМ	239
552. АЗЫП ЈҮРИ ТЕШПЕГЕР	239
553. КОБЫ ЈЕРДИН ӨЛӨҢИ	239
554. БАТПАК САСТА ОДОРЛУ	239

555. КАТАЙ САЛГАН ТАҢМАЛУ	240
556. КАЙНА, КАЙНА, КАЗАНЫМ	240
557. КҮРЕН АДЫМ, ТУЙЛАБА	240
558. АЙЛАНДЫРА ТУРГАН АГАШТАР	240
559. КАСКАК КЫРДЫН ПАШЫНАН	241
560. КАРА СУУДЫН ТҮБИНДЕ	241
561. КУЧА МҮҮСИ КУМУРУК	241
562. ЈЕЛЕР-ЈЕЛБЕС ЈЕЕРЕНИНГ	242
563. АНА-ПАЙАДЫМ ТАЙГЫС ТЕП	242
564. КАРА ТАШТЫН ҮСТИНЕ	242
565. КОЙОНОКТЫН МАКТАНГАНЫ	242
566. КОЙОН КОМУДАГАН	244
567. КОБЫ-ЛИКТИ АЙЛАНГАН	244
ОЙЫННЫН КОЖОНДОРЫ	245
568. ЈАШ АГАШТЫ ЈАКАЛАЙ	245
569. АРЧЫН ЛЫТТУ АЛТАЙГА	245
570. КОНҢЫР ТАЙДЫН МОЙНЫНДА	245
571. КЫСЫЛ ТҮЛКҮ БӨРҮКТИ	246
572. КОЖОН АЙДЫП БЕРЕЙИН	246
573. КҮН ТЕГЕРИК ЧЫККАСЫН	246
574. КОМУС СОГОР КОЛЫМ БАР	246
575. КАТУ ТЕМИР ЈУРДЫНАН	247
576. КАЖЫК ОЙЫН – ОЛ ОЙЫН	247
577. ЧАГАЛ АГАШ ТӨЗИНЕНГ	247
578. ЭМИЛ АГАШ ТӨЗИНЕНГ	247
579. ТОШТУ ТАЙГА АЙЛАНЗА	248
580. САРЫНДЫ САДЫП АЛБАЙТАН	248
581. АРЧЫН АГАШ ТАЗЫЛЫ	248
582. КАРЫШ КУЙРУК СУЙ САЛЫП	248
583. МӨШ АГАШТЫ ЈАКАЛАЙ	249
584. ЭРИККЕНДЕ ЧЕРТЕТЕН	249
585. ЈАЗЫМ КЕЛЕТ, ЈАРЛАНЫП	249
586. ТООТОЙДЫН ТОНМОК СУУ	250
587. КӨЛДҮ-КӨЛДҮ КЕЧҮНИ	250
588. КӨК ТЕПСЕННИНГ ҮСТИНЕ	250
589. ҮСТИБИСТЕ ҮЧ ЈЫЛДЫС	250
590. КАНДЫК БАЖЫ ЧЕЧЕГИ	251
591. ТӨҢ ЈЕРДИН ӨЛӨҢИ	251
592. ЭТКЕН КҮҮКТИН ҮНИНДИЙ	251

593. СЫНДЫ ТӨМӨН ЖЕЛЕРДЕ	252
594. АЛТЫН ПУРБА КАЛИЧКЕМ	252
595. КУЙРУГЫНДА КУУШКАНДУ	252
596. ЖАРДЫ ЛА КЫРЛАЙ МАНТАГАН	252
597. КОМЫРГАЙДЫ САЛ ЭДИП	253
598. АК ЖЫРААЛУ ТАЙГАДА	253
599. КӨК ЧЕЧЕГИ ЖАЙЫЛГАН	253
600. КӨК ЧЕЧЕКТИН СҮДИ ЭДИ	253
601. КАРА ТАЙДЫ КӨӨРКИЙДИ	254
602. АГАРГАН СЫНГА АШ ЧАЧТЫМ	254
603. КУМАКТУ КӨЛДӨ КАЙЫК БАР	254
604. АЛТЫН ТУУДАН АЙ ТИЙЕР	255
605. АК ЖАЛАНЛА ЖЕЛЕЛИК	255
606. АК ТАЙГАНЫН БАЖЫНАН	255
607. ЭЭРТЕП МИНГЕН АДЫБЫС	255
608. ЖАЛАН ЖЕРДИН ӨЛӨНИ	256
609. УЛАГАН-ПАШЫ КАРЛУДА	256
610. АГАРЫП ӨСКӨН АК ЧЕЧЕК	256
611. КУСКУНУРДЫН-ОЙЫККА	257
612. УЧАР КУШТЫН УЙАЗЫ	257
613. АЛА ТАЙГА МҮНЕЛЕ	257
614. ЖЕЕРЕН АДЫ ПАР ТУШТО-О	257
615. КӨК ӨЛӨНИН КӨРӨЛӨ	258
616. ТҮЛКҮ ЛЕ ПЫЧКАК ПӨРҮГҮҮС	258
617. КЕЛЕР КУШТЫН УЙАСЫ	258
618. ОЙМОННОН КЕЛГЕН ОН ПОРО	258
619. АРТАШ ТУУДАН АЙ ЧЫГАР	259
620. АЛТАЙ АМЫР ТУРГАСЫН	259
621. ЙАЙЫК ЙАКАСЫ ЙАЙЫК ТАЛ, ЙАЙЫК ТАЛ	259
622. АК ЖАШ БОЙЛУДЫЙ, ОЙ, БОЙЛУ БОЛДУМ, АЙ	259
623. МӨШ АГАШТЫ ЖАКАЛАЙ	260
624. ЖАЛАН ЖЕРДИН ӨЛӨНИ	260
625. ЭЭРТЕП МИНГЕН АДЫБЫС	260
626. БАЙЛУ БҮРЛҮ БАЙКАЙЫН, БАЙКАЙЫН	261
627. ЭНЕ-ЧУЙДЫН ТАЙГАЗЫ	261
628. ЖАРАШ ЧЕЧЕК ЖАЙЫЛГАН	261
629. КЫЗЫЛ ЛА ЧЕЧЕК ЖАРЫЛГАН	262
630. ЭБИРЕ ТУРГАН ЭРЕ-ЧУЙ	262
631. ОЙНОП-ОЙНОП БАРАЛЫК	262

632. ЧУЙДЫН ЧӨЛИ ЭЛБЕК ЧӨЛ	263
633. СЫНДЫ ТӨМӨН ТҮШЕРДЕ	263
634. ЭЛИК ПЫЧКАК ӨДҮГИМ	263
635. КЫЗАРЫП ЧЫККАН КҮН-БЫРКАН	263
636. ОЙЫМ, ОЙЫМ, ОЙОЙЫМ	264
637. АДАМ КАККАН КАЗЫК БУ	264
638. ЖЫРАА-ЖЫРАА ЖЕР ЭМТИР	264
639. КАЙЫН АГАШ ОРТОДО	264
640. КАН-ЧАРАСТЫН ИЧИНДЕ	265
641. ЖАЛАН, ЖАЛАН ЖЕРЛЕРГЕ	265
642. ЖАНАРЛАЖЫП АЛАЛЫК	265
643. АК-БОРОНЫ АГЫТТЫМ	265
644. ТАҢ АТКАНДА НЕ ЭДЕР?	266
645. ТАБЫЛГЫНАН КАМЧЫ ЭДИП	266
646. ТАШТАН ТАШКА КАЛЫГАН	266
647. АЛАКАЛУ ЖҮСТҮГИМ	267
648. ЖАБАГАНЫН КУЙРУГЫ	267
СОГҮШ КОЖОНДОР	268
649. Абулова Магу ла Санин Игнаттын согүшкени	268
АЖАРУЛАР ЛА ЖАРТАМАЛДАР	277
КОЖОНЧЫЛАРДЫН КӨРГҮЗҮЗИ	395
КОЖОН ЖУУГАНДАРДЫН КӨРГҮЗҮЗИ	399
ПЕРСОНАЖТАРДЫН АТТАРЫНЫН КӨРГҮЗҮЗИ	402
КОЖОН БИЧИЛГЕН ЖЕРЛЕРДИН КӨРГҮЗҮЗИ	404
ЖЕРЛЕРДИН АТТАРЫНЫН КӨРГҮЗҮЗИ	408
ТУЗАЛАНГАН БИЧИМ	412
КЫСКАРТУЛАР	419

*Чактар өткүрө кожонды, жанарды
төкпөй-чачпай, чеберлеп келген
алтай кожончыларга учурлалган*

КИРЕ СӨС

Алтайлардын кожондоры эн ле озо XIX чакта В.В. Радловтын «Образцы народной литературы тюркских племён, живущих в Южной Сибири и Дзунгарской степи» деп бичигинде чыккан. Кожондордын бөлүгүндө автор эн озо жаан кемдү түүки кожондорды салган: «Канза Пий», «Мырат Пий», «Ак Көбөк», «Саксы Бай», «Пеш Казак», «Пий Таш». Бу кожондордын ичимдигин (содержаниезин) көрзө, олол жон ортодо «оостон түшпес» чын ла олол туштагы жүрүмнин экинчине чүмделген поэзия деп билдирет. Өскө каандыктын (Арасейдин) албатылары Сибирьдин түрктөрүн кыстап, жери-журттынын кыран-чийүлөрүн там чичкертип, кезип кирип келдерде, олол удур болуп, тартыжуга чыкканы жарт. Канза-Пий калапту эр, казактардын базыныжына чыдабай, тартыжа тура, туттурган, айдаткан, түрмелеткен. Онын өзөгүнүн сызы кожондо эмдиге жетире күүлөп жат. Өрө айдылган кожондор бир үүрге келишип турган. Ололдо шакпырту өй лө жүрүм, улустун ортозында блааш-тартыш, аайлашпастар, жуу-чакка алдыртып, аргазы чыккан энелердин салымы, бурузы жокко истеткен, өлтүрткен тегин улустар керегинде («Мырат-Пий», «Пий-Таш», «Пеш казак»), жайым санаалу, жардак көгүстү көчкүндөр туш-туура тергеенин, тушман жүрүмүн алынып болбой, өзөк-буурыла удурлашканы кожондордо комудал, кокыр (Сакса-Бай), жүткүмөл ле күүн-кайрал жок өлүмгө удур барыш ажыра сезилет.

Жуунтыда 44 кыска кожон. Олол жүрүмнүн айалгаларыла (бичилип турар тушта) кандый колбуда болгонун авторлор бичибеген де болзо, же бис онын ичимдигин кычырып, ууламыла (темазыла) таныжадыс. Бу кожондор бүгүнгү де күндө текши жарлу. Мында чүм-жандала колбулу кожондор ло тегин кожондор бир тизүде. Ололорды жангыс ла түүкилик башкартымдарыла (варианттарыла) түндөштирип, ылгап алар арга бар. Онон ары берилген кожодордын жүк ле аттарын

алзаас, ололордын ичимдиги биске жартала берер: «Өбөгөннүн жогына сыгыт», «Сүүшкендердин комудалы», «Эжинен астыкканы», «Тушман жеринде кунукчулду сезимдер», «Өлүмнүн кийнинде чөкөмжик», «Жангысканга комудал», «Нөкөрликте эске алганы», «Жууктар ла таныштарды эске алганы», «Төрөөнүн сагыганы», «Уулынын жогына сыгыт», «Өскүстин ижемжизи», «Ада-энезин сагыганы», «Кызынан астыкканы», «Куштарла кожо кунукканы». Кожондор кемнен, кайда бичилген деген жетирү жок то болзо, тили ажыра бис олол керегинде жетирүни бодоштыра билип аладыс. Комудалду кожондор – олол чактагы жүрүмнүн анылу темдеги дегедий. Не десе, жайналганду жүрүмүн улус кожон ажыра чыгарган, айдылган, сыктаган, жүрегинин төзүндө эн ле курч сезимин жайларга ченешкен. Олол керегинде В.И. Вербицкий кире сөстө жакшы айдат: «Кожондордын күүнизи (тон) эрикчелдү, кунукчал ла чөкөмжикте көргүзөт». В.И. Вербицкий, олол өйдөги алтайлардын эрикчелдү, чөкөмжиктү жадын-жүрүмүн көксиле терен сескен ошкош. Онын айтканыла: «Алтайлар күреелей (хорло) база кожондойт, же кажызы ла бойындыы керегинде, анан бойынын эбиле; кезик-кезикте ле олол билбес жанынан күүзиле бирлежет, анан ончо үндөр бир ле кунукчулду күүлөш боло берет» [Вербицкий, 1893, 198 бөк]. Анайда ок В.И. Вербицкий алтай кожоннун тургузузу (структуразы), баштамы уйгаштырулары, түндөштирген одоштыру (сравнительный параллелизм) ле таапактап кожондооры (импровизация) керегинде жартамал берет. Топшуурдын кеберин билимчи «агаш оможокко» – агаш сускуга, чуучакка (уполовник или поварёнка) түнейлегени жилбилү. Орус кизи агаштан ойгон топшуурды бойынын жадын-жүрүмнүн этнографиялык сүриле, көрүнжигиле (предмет) жартаны, топшуур ого андый эзедү (ассоциация) бергени – онын ич-көрүмнүн анылузы.

В.И. Вербицкийдин «Алтайские инородцы» бичигинде «Кан-Алтай» кожоннун кийнинче «Канза-Пий» деп алтай баатырдын түрмедеги кожоны салынган, Канза-Пийди баатыр деп чүмдегени олол өйдө жуучыл сыркынын салбаган Ойрот-Кааннун калдыктарын темдектегени. Ненин учун десе, олол чактарда эпос чын жүрүмгө жууктада тартылып, эпостун тилиле

жүрүмдик айалгалар адалган. Эмдигиде јон ортодо кокыр кептү «Сагал» кожоннын түп учурын эмди бис онын «Бородастый Тень-бегей» деген башкартымы ажыра билип аладыс. Онын түўки ле соојын экезин көрүп ийзе, төс учуры јартала берет. Автордын јартаганыла, ак телениттер (байаттар) ортодо соојын болгон: «Тен-бегей деп баатыр болгон, ол сүреен јаан анчы. Улуска казыр болгонынан улам ол Ылгеннинг јайыла (воля) јерден айга жүре берген. Ак телениттер оны эмди де айдан, орус улус Каин ле Авельди көргөн чилеп, көргүлөп јат, Тен-бегей айда да булан, элик сүрүжет. Лаптап көрүгер, – деп телениттер айдат, – јарт көрүнөт».

Ылген кудайдын эткени, јайалгазы керегинде соојын учы-түбинде барала учуры танылбас, тонып калган сүркеберге јеткен, кыска кожоннын кеберин тартынган. Айдарда, «Сагал» кожоннын сүри – алды качан тонуп калган кебер эмтир. Кожоннын көчүрижин шиндегенисте, оригиналга келишпей турган јерлер бар. Оны теренжиде ылгаар керек.

А. Калачёвтын «Живая старина» (1898) журналда чыгарган материалдарынын ортозында Чуйдын телениттеринин кожоны оригиналла салынган. Јииттер ортодо эн ле эрчимдү жүрүм алынган ла, ол ло бичилип турар өйдө шинжүчиге күркөксинде кандый сезими бар болгонын јажырбай, кандый да кижии кожонло чыгара айдынганын кычырадыс:

Эки суунын ортодо	Арка-туунын ортодо
Элик јибес өлөн бар.	Андар јибес өлөн бар.
Элдин-јоннын ортодо	Албатынын ортодо
Энем билбес эжим бар.	Адам билбес эжим бар.

[Калачёв, 1898, 489-500 б.к.]

Кожоннын ичимдигиле көргөндө, онын «ээзи», байла, бойдон кижии болгодый. Ол бойынын сүўжин, терен сезимин кемге де билдиртпей, туйка тудуп, баалап жүрген. Онойдо ок бу кожон ажыра алтай улустын кылык-јангы көрүнөт: кижии ич сезимин, жүрүмин јарлабазы, кемзинери, байлаары, күүнин ару тудары ла чеберлеп жүрери.

Эн ле тын шыранкайланып, канча бар күчин салып, кожонго сүўжин, жүрүмин берип иштеген билимчилер: А.В. Анохин (1874-1931) ле Н.П. Дыренкова (1899-1941).

XX-чи чактын бажында А.В. Анохин, окылу билимде айдылганыла болзо, 500-тен ажыра кожоннын сөстөри ле 800-

ке јуук алтай күүлер бичиген. Санкт-Петербуртта Пушкиннин туразында ла Институт алтаистиканын көмзөинде А.В. Анохиннин фонобичинтилери бар.

Санкт-Петербуртта Антропология ла этнографиянын музейинде (Кунсткамера) А.В. Анохин ле Н.П. Дыренкова јууган материалдар ол ло јун бойы эмдиге јетире јадат. Кожондор ол өйлөрдө окылу бичиштин ээжизи аайынча латынь графикала бичилген. Билимчилер, ас та кеминде болзо, кажы ла кожон кайда, кемнен бичилген деп темдектеп салган. Анчада ла көп кожондор ак телениттерден (байаттар, телеуттар), кумандылардан, шорлордон, јарымдай түштүк Алтайдан јуулган.

XIX чактын экинчи јарымында В.В. Радловтын, В.И. Вербицкийдин, А. Калачёвтын бичиктеринде кожондор, XX чактын бажында А.В. Анохиннин, Н.П. Дыренкованын бичип, кепке базып чыгарган ла онон до өскө бичикке салынбаган материалдары бойынын анылу түўкилик бичижиле, кожоннын ол чактардагы репертуарын көргүскениле бүгүнгү күнде јаан байлык кереестер болуп калган.

1906 јылда Алтайла билим экспедиция жүрген, онын туружаачыларынын бирүзи А.В. Анохин 1909-1912 јылдарда ол Алтай, Түндүк Монгол, Хакас, Тыва јериле јорыктаган. Шинжүчи Орто ло Күнчыгыш Азияны шиндеер Орус комитеттин јакылтазы аайынча Алтайда Кадын ичиле, онын коолдорын айланып јууган материалдары эки бичик болуп чыккан: «Материалы по шаманству у алтайцев» (М.-Л., 1925), «Душа и её свойства по представлению телеутов».

1909-1910 јылдарда Алтайла јорыктаганынын турултазы эдип «Об азиатской музыке тюркских и монгольских племён» деп докладын А.В. Анохин Том-Турада 1910 јылда кычырган. Анда күүлик ойноткыларды јурамалдап јартаган, онойдо ок алтай кожондордын, ойноткылардын күүзин, онын анылузын, күүлтинин ле ладовый јүзүн анылаган.

Алтайлардын, монголдордын ла шорлордын кожон-күүлик чүмделгези керегинде «Народное песенное музыкальное творчество алтайцев, монголов и шорцев» деген докладын А.В. Анохин 1908 јылда 20 тулаанда Орус күүлик биригүннин (Русское музыкальное общество) Том-

Турадагы бөлүгүндө кычырган. Бу доклад керегинде жетирү «Этнографическое обозрение» журналда айдылат: «Алтайдагы тушмандардын (инородецтер) күүлик чүмделгезин алгажын, протоиерей Вербицкий бойынын этнографиялык иштеринде калай аярган, жарлу миссионер протоиерей Чевалков алтай кожоннын күүлериин церкпенин кожонгына келиштирерге умзанган, оныла Сибирьде тушмандардын күүлик чүмделгезин үренери божогон болгодый. Ого көрө А.В. Анохинниң* докладынын учуры баалу» [Анохин, 1908, 160 бүк]. А.В. Анохин 1919-1921 жылдарда Чамалда жадып, шкодо күүнин, алтай тил ле краеведениенин үредимдерин (урокторын) өткүргөн. Алтайлардын күүлик жайаанын шиндеп, ол бичийт: «...алтай кижы бойынын кожонгын чыгара айдарыла бийикте туруп жат: кеби тегин ле күүле (мелодия) ол көдүримжилек (культурный) музыканын ончо ло чике кылдарынын экспрессиязын жарандырып өскүргөн» [Анда ок, 25-чи бүк], Ол ло ок бичимелде алтайлардын табышкактап-таапкактап (импровизировать эдип) кожондоор жайалтазын темдектейт: «Оны (таапкакты) эн көрүмжилү кылык деп темдектеп салар керек. Ненин учун десе, оны кандый ла кижы кажы ла айалгада тузаланат... Таапкак (импровизация) – кай чөрчөктөрдө, тегин чөчөктөрдө, кожондордо, уткуулдарда, маргыжу сөстөрдө, тойдо, сөөкжуушта, кайда ла жайым поэзиялык сөс болгодый жерде» [Анда ок, 25-чи бүк].

Анайда ок А.В. Анохин алтайлар орус жүрүмгө кидим кирип, бойынын анылу музыка көдүримжизин жылыттып турганын терен сезип, оорып ла оны «Орус биригү» бичип аларга менгезин деп кычыру эткен аясту айдат.

1921 жылда А.В. Анохинди Барнаулда Коминтерннин школына үредүчи болзын деп алдырткан. Анда ол үренчиктердин күреелейин (хорын) төзөп, Яш-Тура, Улалу, Чамалла жорыктап, концерттер тургускан.

1927 жылдын учынаг ала жүрүмнин калганчы күндерине жетире Горно-Алтайскта краевед музейдин билим ишчизи болгон. 1926-1929 жылдарда ол база ок күреелей (хор) төзөп, Алтайдын калаларыла жорыктаган.

А.В. Анохинниң жүрүм-чийүлерин көрзө, ол Алтайды сүреен тын сүүген. Ол барып-барып ла ойто келетен эмтир. Онойдо ол Куйумда 31 жайгы кураанда 1931 жылда жада калган.

А.В. Анохин ойгор, терен санаа-укаалу ла көп билгирлү билимчи болгон. Күүлик көдүримжини жакшы билип тура, ол алтай күүликтин төзөгөзине тайанып, сценада тургузар туулары чүмдеген: «Хан-Эрлик», «Талай-Хан», «Хан-Алтай» деп күреелейге (хорго) ле оркестрге келижер күүлик сюита. Онойдо ок кожондор, олардын эн ле тарап-таркаганы: «Кадын», «Алтын-Көл», «Кас», «Алтай кожон» ло о. ө.

Н.П. Дыренкова – ады жарлу билимчи этнограф, лингвист, «Шор фольклор» ло «Шор тилдин грамматиказы» деп иштердин авторы. Алтай талада (крайда) жаткан кумандылардын кожондорун жууган. Онын «Куманды такпак кожондор» («Кумандинские песни таграг») деген ижи 1941 жылда академиянын «Советский фольклор» жуунтызынын 7-чи тооломында (номеринде) чыгып жат. Анда ол бойы Алтай таланын (крайдын) Солтон ло Старобардинский аймактарынын кумандыларынан 1936 жылда билим экспедиция тужында жуунадып алган кожондорун оригиналла коштой орус тилге көчүрип салган. Автор куманды такпактар – ол төртжолдык эмезе сегисжолдыктан турган үлгерликтер, олардын баштапкы жолдыктары аллитерацияла аныланып, балалайка ла гармониянын аккомпанементиле кожондолот деп бичиген. Азыйда такпактар кылду комус деп күүлик ойноткынын аккомпанементиле айдылганын база темдектейт. XX-чи чактын 30-чы жылдарында кумандылардын ортозында такпак билбес, айтпас кижы жок болгонын билип аладыс. Такпактар жаантайын кожончынын тапкырынан камаанду башкартымдарлу (варианттарлу) болгоны керегинде Н.П. Дыренкова жетирет. Бичиктеги такпактардан көргөнисте, олардын азыйгы ичимдиги жагы совет өйдин жүрүмнин кебин тартынып, кубулган эмтир. Анда колхозты мактап, кулак-байларды шооткон кожондорды бажы жаар тургузып, онон ары азыйдаг бери жанжыгып келген такпактарды ээчий кийдирген. Өйдин некелтезиле автор идеологиянан камаанду болгоны жарт. Бу жуунтынын учурлузы – ол такпактардын башкартымдарын учында аяруга бергени. Бис оны аярулардын учурын баалап, түүки ичинде «такпактардын жүрүмин» билип аладыс. Бу такпактардын көп сабазы алтай ичинде текши жайылган.

Т.С. Тюхтенева терең ийделү, жарлу жуунтызы «Алтай албатынын кожондоры» (1972). Жуунтыда 400-тен ажыра кожон кирген. Бичик түүкилик кожондордон башталат: «Кан-Алтай», «Шуну», «Мырат-Бий», онын кийинде иштин, тойдын кожондоры, мак кожондор, кабайдын, чөөчөйдиг кожондоры, сүүш, ойын, социально-сатирический, кокур-элек, озогы комудалду, сөгүш, общественно-политический, Ада-Төрөл учун Улу жуу өйдөги ле яны жүрүм керегинде кожондор. 1972 жылда кожондор жуунтызынан 3 ай озо Т.С. Тюхтенева орус тилге «Алтай албатынын кожондоры» деп шинжүлик монографиясы чыгат. Монографиянын төзөгөзи – ол жуунты. Автор кожондорды ийде-уулам (идейно-тематический) ла тургузу-бүдүринти (структурно-функциональный) классификацияла бөлиген. Кожондор ичимдигиле жанжыккан ла Туулу Алтайдын совет кожондорына бөлинет. Кире сөзінде Т.С. Тюхтенева алтай кожондорды жууганы ла шиндегени керегинде элбек жетирү берет: XIX-чы чактан ала XX-чи чактын 30 жылдарына жетире алтай кожондорды кандый билимчилер жууп, шинжүлегени керегинде, XX-чи чактын 20-чи жылдарында жанжыккан алтай кожон совет кебер алынып өскөни ле баштапкы катап бичикке базылып, фоночийинтилерге кирип баштаганын билимчи аңылу темдектеп жат. Ичимдигиле, сүр-кеберлериле жанжыккан кожондор яны өйгө келиштире айдылып, кожондолып баштаган. Олорго өйдиг сыркыны камаанын жетирип, кожоннын жүрүми, кыймыгузы эрчимделген эмитир. Яны кожондордо озогызындый комудал, сыгыт, онту-калак жок боло берген. Совет өйдиг «Кызыл-Ойрот», «Белен бол», «Ойроттын комсомолы» деп газеттери 20-30 жылдарда фольклорды база эрчимдү жайып көргүзөт.

Совет жан алынган Арасейдин композиторлоры, билимчилери, алтай жанжыккан кожондордын күүзин жаныртып, бичикке баскан: 1934 жылда Москвада Б. Сальмонт «Ойрот кожондор» (М., ОГИЗ, Музгиз, 1934), Новосибирсктен С. Кожевников «Ойроттын кожондоры» (1938), жуунты орус тилге. Ол тужында алтай кожондор орус тилге тынгыту көчүрилет. Орус поэттер В. Непомнящих, А. Смердов, Е. Березницкий көчүриштер эткен. Сибирдин поэттери бир

канча кожондорды көчүрип, А.М. Горькийге ийгендер, ол оны көрүп, «Колхозник» деп журналга салган.

30-чы жылдын экинчи жарымынан ары областьтын радиозы ижин баштап, алтай кожондорды сүреен тын таркаткан. Радиокомитетте А.Ф. Хитров деп композитор күү ойноткылык ла кожончы ансамбль төзөгөн. Ансамбльдын туружаачылары Поликарп Чичинов, Танго Монголов, Анна Чумакаева, Николай Машкин, Софья Бадаева – олор ойноп, кожондогон. Радиодо кайчылар ла кожончылар жаантайын «сөс тудатан» – кайлайтан, кожондойтон: В. Ябыков, И. Сабашкин ле о. ө.

Ансамбль кожондорды жууп, жангырта жазап, иштеген. Же олордын тексттери жуу тужунда жылыып калган.

Алтай күүлик ойноткылардын бүдүмин, аңылузын аяруга алып, А. Параев «Алтай күүлик ойноткылар» деп иш бичиген [Параев, 1963, 22 бүүк]. Анда күүлик ойноткылардын яны өйдө кубулганы ла олордын бүдүминде эдилген солынталар керегинде бичилет: «Топшуур ла икилинин кылдары экиден үчке көптөгөн, үни аруталып жанган. Бу ончозы алтай кожон-күүлик көдүримжинин өзүмине жарамыкту болгон» [Анда ок, 14 бүүк].

Композиторлор А.П. Новиков, А.М. Ильин алтай кожоннын күүзин ле сөстөрүн жууп, жангырта жазайт. А.П. Новиковтын жазаганыла «Аргымак», «Конституция керегинде» деген кожондор жарлалган. 1935 жылдан ала А.М. Ильин жуулган материалдарына тайанып, «Чейнеш» деп күүлик драма, «Торко чачак» деп балет ле «Алтай сюита» деген чүмдемелдер бичийт. Композитор П.В. Кучиякла бек колбуда иштеген эмитир. Бичиичи, поэт, артист болгон П. Кучияк, калык жанжыгузын жакшы билип, кай чөрчөктөрди, тегин чөрчөктөрди, кожондорды ла онон до өскө жанрларды бойы таапкатап айдатан. Ол ончо күүлик ойноткыларга ойноп билер болгон. А.М. Ильиннин жазаган алтай кожондорынын эн ле таркаганы «Алтын-Көл», «Партизан кожон», «Эненин кожоны», «Шонкор», «Яны Алтай», «Яблоня» ла о.ө.

Ада-Төрөл учун Улу жуу, бир янынан, калык кожонун кунурадып, комудалга жетирген, көп кожончыларды бу жүрүмнен апарган, экинчи янынан, канду жуула кожо ал камык кожондор чүмделген, бичилген.

Т.С. Тюхтенов өс ченемели ажыра билгениле болзо, 50 жылдарда Горно-Алтайскта шинжүлик институт, пединститут төзөлип, алтай фольклордын өзүмине олор тын камаанын жетирген. Ол тушта фольклорды жаңыс ла шинжүчилер эмес, же студенттер, үредүлү заведениелердин үрениечилери, радио-газеттин ишчилери, бичиичилер, өнөтийин экспедициялар төзөп, жууган болтыр. Ол иштердин турулталары болуп мындый бичиктер чыккан: «Кожондор», Горно-Алтайск, 1955 жыл. Жуунтыда көп саба авторлордын чүмдемел кожондоры, же олордын ортозында алтай калыктын жанжыккан кожондоры кирген. «Алтай албатынын кожондоры» (1959). Бу бичиктеги кожондорды А. Борбуев, А. Тыдыков, П. Чалчиков, Е. Чапыев, И. Шодоев, жууп ла жазап бичиген. Элден озо тургускан кожондор энелер ле төрөл жери керегинде. Мында калыктын ада-энезин тоойтон, баалайтан, учурлайтан жанжыгузы тудулып, укталып жат. Экинчи бөлүккө киргени – ойын-жыргал керегинде кожондор. Үчинчизи – төрөөн улус, төртинчизи – нөкөрлөр лө үүре-желелер, бежинчизи – једикпестер ле озогы коомой ой керегинде кожондор.

Кажы ла кожондук жуунты – ол кандый бир анылу ойдин улузы јүрүмин, санаа-шүүлтезин, ич-күйбүзин чыгара айдынганы, олор түүкиликтин үйе-өйлөрүн керелеген чүмдемелдер.

Т.С. Тюхтеновтин темдектегениле, алтай кожондорды кожончылар 4 бүдүмдү позада кожондойт:

1. Байдастанып отурала. Кожонло мөрөйлошкөн тушта.

2. Турала. Той тушта, ойындарда.

3. Чөбдөп (чөгөдөп). Кожончы күндүлү јаан кижии эмезе төрөгөн алдына отурып кожондойт. Бу бүдүм эн ле жебрентик деп шинжүчи темдектейт. Түүкичи Н.Я. Бичурин «Сибирьдин түүкизи» деп бичикте түрктөр бой-бойын кымысла тамзыктап, чөбдөп кожондойтоны керегинде бичилгенин көргүзөт. Андый кожондош VI–VIII чактарда темдектелген эмтир [История Сибири 1968, 277-278 бүк].

4. Тан атту кижинин кожонгы. Кижии кайдаар-кайдаар барып јатса, айландыра ајарып, кожондооры.

Алтайлардын күүлик көдүримјизине учурлалган иш – ол композитор Б.М. Шульгиннин «О музыкальной культуре

алтайцев» деп бичиги. Кепке 1968 жылда базылган. Анда Б.М. Шульгин алтайлардын күүлик фольклорын жууганы ла чүмделгелеп тuzаланганы керегинде бойынын түүкилик көрүмин берет. Ол алтай күүликке учурлалган кажы ла ишке тын ајару эдип, јазымдайт. Эн ле јилбилү иштердин бирүзи – ол А.Г. Данилиннин 1936 жылда «Советская музыка» журналдын 12 тооломында чыккан статьязы «Опыт работы с национальной ойротской песней».

Бускаланнын кийнинде јаны јүрүм төзөөр деп иженген алтайлар кожон сыркынын салбаганын А. Данилин мынайда керелейт: «Күүлик фольклор сүрекей байлык. Алтайдын чечектү јаландарыла өткөн кандый ла кижии, кырлар, јарыктарла јайылып, јаныланган кожондорды угуп, сөс јоктон сүүнчилү элестелген өйлөрдии сескен, анчада ла алтайлар тойлоп барганда. Алтайлар бойлоры кезикте бүдүн түндер ажыра айылдан чыкпай, кожондор ло чөрчөктин алыптарынын ат-нерелү керектери керегинде кайды уккулайт» [Данилин 1936, 12 бүк].

Анда ла ок А. Данилиннин јетиргениле, 1935 жылда алтай фольклор олимпиадада көргүзилген. Онын эрчимдү туружаачызы П. Кучияк болгон. Ол ончо алтай күүлик ойноткыларла ойноп, кожондогон. Олимпиада тушта 30 кижиден турган алтай күреелей (хор) кожондогон. Олордын ууламы (темазы) Октябрь, коручылдар керегинде болгон эмтир. Јаны күүлер чүмделбеген учун јаны темага учурлалган сөстөр жанжыккан алтай јанарлардын күүлик эбиле кожондолгон.

Б.М. Шульгин өрө айдылган бичигинде алтай калыктын күүлик ойноткыларын јурамалдап, түүкилик кеберине ајару эдип, олордын анылузын, аттарын темдектейт.

Алтай кожондорды жуур ла шиндеер ишти алтай совет фольклорист Т.С. Тюхтенов өткүрген. Бу иш Горно-Алтайскта 1952 жылда түүки, тил ле бичим (литература) аайынча шинжү өткүрер институт төзөлгөннинен ала эрчимдү башталат. Ол өйдө алтай фольклорды жуунадары јанынан билимчилердин эткен кычырузы экпин алынып, Алтай ичинде студенттер, энтузиаст фольклор жуучылар иштейт. Шинжүлик институттын адына көп-көп самаралар аймактардын јурттарынан келгилеген. Јуу-чактын кийнинде јаны јүрүм төзөөргө чырмайган

калыктын эткени сүреен көп лө тӱзӱмдӱ болгонын бис эмди Т.С. Тухтеновтин кӱмзӱсінде (Алтаистика институтында) жаткан кожондордон кӱрӱдис. Анда аймактардын журттарынан алтай улус самаралар ажыра кожондойт. Калыктын кӱӱни ол тушта кӱдӱринилӱ, жӱрӱмге жӱткӱген, кажы ла кижин билимге кожолта эдерге чырмайган. Кожонло кӱксинде сызын, сӱӱжин, ижемжизин, сакылтазын, амадузын ла онон до ӱскӱ сезимдерин чыгара айткан.

XX-чи чактын 70-чи жылдарында Алтай фольклорды жуур иш Туулу-Алтайдагы тӱӱки, тил ле литература аайынча билим-шинжӱ ӱткӱрер институтта (эмди С.С. Суразаковтын адыла адалган билим-шинжӱлик алтаистика институты) кажыла билим ишчинин кереги болгонын кӱрӱдис. Институттын кӱмзӱсінде кӱлтелерде (фонд), текши билимдик экспедициялардын материалдарынан башка, билимчилердин тангынан жоруктап, жуугандары кӱп. Анчада ла фольклористтер И.Б. Шинжин ле К.Е. Укачина кӱп жуунадыш колбичимелдердин авторлары. Олордын ортозында алтай, куманды, туба, чалканду, теленит кожондор толо. Чалканду фольклорды жууган улустын бирӱзи Е.П. Кандаракова. Онын «Алтай фольклор» деп жуунтызы 1988 жылда М.Ч. Чумакаеванын жазаганыла чыгат. Ого кирген сарындар – кожондор такпак (частушки) деген жӱзӱниле адалган. Такпактардын ичимдиги кокур, комудал, ӱредӱ, жӱрӱм керегинде санаалар, ӱс улустардын тангынан кожон болуп жат. Темдектезе, Мырсайнын сарыны, Тӱшкенин сарыны, Пашканын сарыны. Бу бичилген кожондор жӱрӱмдик айалганы жакшы кӱргӱзип жат. Кажы ла кижинин репертуарын, сӱӱген ууламын (темазын) темдектейт. Керек дезе бӱдӱн журттардын сарыны аныланган: Клыкта кижилернин сарыны (Песни жителей п. Клык).

1980 жылдардын бажынан ала Тӱштӱк Сибир ле Ыраак Кӱнчыгыштын калыктарынын 60 томду фольклор кереезин чыгарар деген программа аайынча С.С. Суразаков адыла адалган алтаистиканын институты, Арасей академиязынын Сибирдеги бӱлӱгинин Филология институты ла Новосибирсктеги М. Глинканын адын аданган консерватория билим экспедициялар тӱзӱп, бу талалардын фольклорын жуур иш баштаган. Алтайда 1985, 1986, 1988, 1989, 1992

жылдарда кӱӱлик фольклор ло этнографиянын материалдарын жуур экспедициялар иштеген. Анда музыковедтер, фольклористтер турушкан. Алтайдын эли-жондорунан, Кӱмӱрлӱ (Кемерево) таланын байаттарынан жуулган кожондор кӱп. Экспедициялардын туружаачыларынын тоозында чалканду фольклорло А.М. Кандаракова (Пустогачева), Е.П. Кандаракова иштегендер. Кумандылардын кожондорун жарлу тӱӱкичи Ф.А. Сатлаев (1993-1995) эрчимдӱ жууган. Бу экспедициялар тужында алтайдын калыктарынын кожондорун, кӱӱзин жууп шиндеген билимчилер Г.Б. Сыченко, Н.М. Кондратьева – Новосибирсктеги консерваториянын ӱредӱчилери, Филология институттын билим ишчилери. Н.М. Кондратьева алтайлардын кабай кожондоры кӱӱлери аайынча канайда жӱзӱнделип, аныланып турганын шиндейт. «Алтайлардын жанжыккан кожон кӱдӱримжизи» деп шинжӱ ишти Г.Б. Сыченко бичиген. 1-кы бажалыгында «Алтайлардын кожон поэзиязынын этно-кӱдӱримжилик контексти» деген сурак тургузулган. Анда алтайлардын кожон жанжыгузынын табылганы, жери, бӱдӱринтизи (функциязы), анылузы керегинде. Алтайларда Шуну-баатыр жер-алтайла жоруктап, ончо калыктарды кожондоп ӱреткени керегинде кеп-куучынын берген. Шуну-баатыр алтайларда бир ле конуп жӱк ле бир кӱӱ ӱредип салган деп айдылат [Сыченко, 1998, 23 бӱк].

С.С. Суразаковтын адыла адалган билим-шинжӱлик алтаистика институтынын ишчилери (фольклористтер ле лингвисттер) 2001 жылда Кӱнбадыш Сибирде Кӱмӱрлӱ (Кемерово) отоктын журттарында жаткан ак телениттерге билимдик экспедицияла жӱрген. Олор Шанды, Беково (Бӱк деген сӱстӱн деп бодоштырадыс), Чарту, Телеут деген журттарыла жоруктап, кӱп-кӱп кожондор бичип алган.

2008 жылда институттын фольклорчылары Кан-Оозы, Ондой, Улаган аймактарында болуп, база кӱп тоолу кожондор жуунаткан. Кан-Оозы аймактын Жаланай-Бажы журтында бис сӱреен-жилбилӱ кожончыларлатушташканыс. Олор жербойынын фольклорлык ӱмӱлигине туштап, мындый кожончылардын аттарын эзедет: Кокпоева Торко Кайбаевна, Тижимеева Капшаай Тасовна, Тижимеева Тамара Былбышевна, Тодошева Нина Кӱндӱевна, Байлагасова Татьяна Михайловна, Элекова

Нина Сергеевна. Бу өмөлик фольклорчыларды бойынын эрчимдү жүрүмиле, акту санаазыла, күүнзегиле ороп-толгоп алып жүрген деп айдар күүнис бар.

Кан-Оозы аймактын Келей журтында бис ады жарлу кожончы ла алкышчы Валерий Жолдошпоевле туштажарыста, ол биске көп кожондорун акту күүнинен, ару санаазынан айдып берген. Бу кижиле Алтай ичинде эн анылу кожончылардын бирүзи деп темдектейдис.

Ол ло ок Келей журтта Эчиш ле Танабай Тоетовтор деп эш-нөкөрлордин айылында болуп, олордын алкыш-жанарларын сонуркап угуп, күүнзеп чийген эдис.

Улаган аймактын Ясулу, Саратан, Кара-Кујур, Чибилү, Балыктујул, Паспарты, Көө, Көк-Баш, Балыкчы журттарынын кожончыларына бис база ла ок сүреен быйанду артканыс. Бу аймакта Алтайдын озогыда атту-чуулу кожончызы Каланнын калдыктарына јолукканыс. Балыкчыда Тамара Талашова-Каланова ла Паспартыда Магдалина Тонтушева болгон. Ясулу журтта Раиса Алексеевна Мадрашева, Кара-Кујурда Анастасия Моисеевна Сандяева, Улаганда Магдалина Семёновна Тадышева, Ольга Ивановна Чуу бойларынын бийик-бийик кожончы устар болгонун көргүскен эди.

2008 жылдын экспедициязы Јоло журттын јанында Кабайлу-Межеликте өткөн Эл-Ойында иштеген. Бу учуралда фольклорчылар Алтайдын ончо аймактарынан келген кожончы-жанарчыларла коштой куманды калыктын кожончыларыла таныжып, солун-солун күүлерлү кожондорды сүрекей кеен, коо үндү Р.С. Васильеванан бичип алган.

Өрөги адалган үч аймактан јуунадылган кожондор 2010 жылда Алтаистика институтынын чыгарган «Алтай калыктын кожондоры» деген јуунтыга кирген.

2012 жылда фольклорлык экспедиция Кош-Агаш, Көк-Суу-Оозы, Шабалин аймактарда болгон. Ол өйдө јуунадылган кожондор бу бичикке кирип јат.

* * *

Бу јуунтыга Алтай тилдин алты јарчаалтидиле (диалектериле) бичилген кожондор кирип јат. Түндүк Алтайдан: чалканду, туба, куманды; түштүктен: алтай, алтай-теленит, ак теленит (телеут).

Эмдиги өйдө бу алтай јондор ас тоолу калыктар болуп калган да болзо, је бис, академик Н.А. Баскаковтын иштерине тайанып, көрүм-шүүлтезин јөмөп, олордын тилин алтай тилдин јарчаалдары (диалекттери) деп көрүп јадыс. Өрөги тоололгон јондордын текши фольклорын ла кожондорун шиндеп тура, бис олордын фольклорлык чүмдемелдери түүкиликте јадын-јүрүмиле, көрүм-шүүлтезиле бирлик болгон калыктын фольклорлык күлтезинен алынган деп көрөдис.

Кожон деген адалгала В.В. Радлов телеуттардын ла телениттердин кай чөрчөктөринен башка, күү јаба үлгерлеп айткан поэзиязын бириктире адаган. Бүгүнгиде бис В.В. Радловтын салган јанжыгузына тайанып, түндүк ле түштүк алтайлардын, ак телениттердин (телеуттардын күүлик) фольклорында кожон деп жанр барын темдектейдис. Кожон деген сөс башка-башка учурыла («коштой турар, јемелер, тизилер, биригер; үзеери кожылган, көптөгөн, јаандаган, элбеген» ле о. ө. учурыла) сүрлик одоштырунын (образный параллелизм) эбиле бүткен күүлик ле үлгерлик поэзиянын тургузузын ла бүдүринтизин (функциональный учурын) темдектеген. Кожондо ар-бүткеннин сүр-кебери кижинин сезимине одоштой тургузылып, канча-канча јүзүндеш (вариационный) экчеликтер (куплеттер) бүдүрет. Онойдо ок кожонды эки эмезе көп улус кошмоктоп (озо бирүзи онон экинчизи, үчинчизи ле онон до ары) улалтар. Мындый учуралды алтай кожонго кычыру јарт көргүзип јат:

Кожон айдып берейин,

Кожо ойноороор бар бедеи?

Јанар айдып берейин,

Јаба ойноороор бар бедеи?

Кожондорды чүмдегенде бир канча кижиле олорды таапактап (импровизировать эдип) айдатандар. Алтай кожондор шак ла бүдүринти ийдезиле (функциональный күчиле) кажы ла кижиге бойынын күүн-санаазын, сезимин чыгара айдар јайым арга берип јат.

Кожондор алтай эл-јондор ортодо башка-башка аттарлу: байаттарда, телеуттарда – сарын, такпак, тандыр (тамдыр), секирме – бијенин кыска кожондоры; кумандыларда – такпак; түштүк алтайларда – кожон, јанар кожон.

Ак телениттерде узун сарын ла кыска сарындар бар. Кыска сарын – кыска кожондор төртжолдыктардан эмезе сегисжолдыктардан турат, экинчи төртжолдыктар баштапкы төртжолдыктын жүзүни боло берет. Узун сарындар кандый бир анылу теманы элбеде көргүскен көп жолдыктарлу кожондор.

Жанар кожон деп адалга, бистин шүүлтебисле болзо, *жайа, жаза, жардак, жаңыландыра кожондоор* дегенинен бүткен. Жанарды көп улус жергелей туруп, жайканыжып, жаңыландыра кожондойт. Сөстөр лө күү үзүктелбей, кажы ла жолдык такыдылып, учы үзүктелте салынбай, оостон-ооско уламжий тудулып келет. Сөстин бүткенин аjarза, айса болзо, бу эки сөстөн бүткен: жаңы (жаңылга, жаңыланары + ыр; ыр – кожон. Мындый адалгалу кожон тываларда, кыргызтарда, казахтарда учурап жат).

Жанар кожон тззгззиле жебрен чүм-жандарга ууланган. Мындый кожондорло кудаы-быркандарды кодүретен. Онын да учун, байла, Алтайда быркан жаңы жайыларда, алтайлар жанар ла мүргүүлдер, алкыштар жарлаган. Олордын кожондойтон эп-аргазы – үзүги жоктон жайылып туратаны, күркүрегени, кодүринилү (гимн кептү) болгоны жуулган улуска сүреен ичкүйбүлик (эмоциональный) тыныт берген, кижинин куйкабажы жымырап, кудайга алып чыгара бергедий күчтү болгон. Кожоннын жилбилү бүдүмдери: табыскак кожон, сөгүш кожон.

Табыскак (табышкак) – кожонло табышкак таптыратан жанжыгу. Ол сүреен жараш чүмнин эмди жүк ле оодыктары артып калган. Чөрчөктөрдүн композициязына табышкак кожон жакшы эптелип жат. Темдектезе: «Паклан-Тас» ла «Талым-Кыс», «Сынару» деп чөрчөктөрдө табышкактап кожондожып жат. Табышкактап кизи кычырганы керегинде куучын: Уул ла кыс сүүшкен, уул кысла биригер болуп сөстөп, озо баштап онын кийим-тудумын сугуп апарган, же кысты айлынан чыгарып болбой, канча күн шыралайла, уул жеңезин кыска ийип жат, жеңези айылга жууктап, чөйө-ө-ө кожондоп жат:

Суу олжондо от эмтир,	Такырчакта от эмтир,
Сургулдын эзин чөйилди.	Таспа кайыш чөйилди.
Сугумал оозы бектелди,	Арчымак оозы бектелди,
Сугун учар куш эди.	Айланып учар куш эди [АКБ].

Кыстын адазы табышты угала, кызын не улус келип жаткан барып көрзин деп ийе берген. Кыс кожонды тындап,

учурын ондоп, ол ло айас кача берген деер. Учуры мындый: От – уулдын көзи сакышка торт чылаган; таспа, сургулдын – ат сени сакып жат (сурт эдерге белен); арчымак, сугумал – жөөжөн жерине жеткен; учар куш – кысты келзин дегени.

Жуунтыга кирген кожондорды бис темалар ла кожондордын бүдүринти учуры аайынча бөлүгенис. Эн озо лиро-эпикалык түүкилик кожондор, түүкилик учурлу кыска кожондор. Лиро-эпикалык кожондордын анылу темдектери: олор кандый бир түүкилик жүрүмнин айалгаларын элбеде, жайа көргүзип жат. Мындый кожондор алтай кай чөрчөктөргө дө жууктажат, же олор түүкилик учуралдарды кыскарта прозала жартайт.

Лиро-эпикалык кожондордын бирүзи – ол «Ак-Көбөк», бичикте ол 1-кы туруп жат. Кожоннын алыбы Ак-Көбөк, онын бүткени керегинде бөлүк сүрекей жилбилү, ол куулгазынду чөрчөктөргө жуукташ. Эненин ичиндеги бала энезиле кожонло куучындажып жат. Ак-Көбөк эненен чыккан кийинде бойынын Көдөн-Пий деп оштүзиле тартышкан, ол оны бойынын сүмечил болгоныла женип жат. Ак-Көбөк лө Көдөн-Пийдин ортозында болгон керектер ле эрмек-куучын прозала берилген.

Алтай кай чөрчөктөрдү шиндеген билимчи, түүкилик билимдердин докторы Е.Е. Ямаева «Алтай көгүстик культура: Соодын. Эпос. Жандаш» («Алтайская духовная культура: Миф. Эпос. Ритуал») деген ижинде Ак-Көбөк – ол түүкилик алып (герой) болуп жат деп айдат. Билимчинин көрүмиле болзо, Ак-Көбөктин оштүзи Көдөн-Пий евразиянын чөлдөринде (Канайдан ала Дунайдын жарадына жетире) жаткан калыктардын фольклорында Көдөн, Котян, Хадын деп адалып, башка-башка керектер бүдүргениле аныланып жат. Автор онон ары шүүлтезин элбедип, Көдөн-Пий – ол XII-чи чакта жүрген Котян деп кыпчак каан болор деп айдат [Ямаева, 1998, 134 бүк].

Бу жуунтыга кийдиретен түүкилик кожондорды ылгап, талдап тура, бис В.В. Радловтын «Образцы народной литературы тюркских племен, живущих в Южной Сибири и Дзунгарской степи» (1866) деген бичигинен «Ак-Көбөк» деп кожонды чыгара бичип, Ленинградта Антропология ла этнографиянын музейинде (Кунсткамера) А.В. Анохинин

жуунаткан кожондорунун ортозынан «Тулбардын кожоны» деп кожонды табала, бу кожондор Алтай ичинде жайылбаган, сок жангыс тексттер деп, кородогон аясту сананып калганыс. Же онон ойлор одуп, кожондор жуунадар иш кондугерде, Алтайда Ак-Кобоктин ле Тулбар аттын кожоны азыйда жарлу болгоны жарталган. Ак-Кобок керегинде толо эмес, кыска узуктер де табылган болзо, же олоордын туп-шүүлтези терен, жебрен телениттердин түүкилик жүрүми бирлик болгонын олоор кыйалта жоктон чике керелеп жат. Баштапкы текст эпикалык кожон деген жанрга чике кирип турган болзо, экинчи текст («Кобок деп уулдын кожоны») куулгазынду чөрчоктин кеберин тартынган, жанжыккан сюжеттен ырап, Кобок керегинде кожоннын башка жүзүни боло берген эмитир.

А.В. Анохиннин жуунаткан кожондорунан алынган сүреен жылбилү «Тулбар аттын кожоны» база түүкилик эпикалык кожондордын тоозына кирет. Бу кожон кандый да жаан эпикалык чүмдемелден артып калган узук деп бодойдыс, ненин учун дезе, кожоннын алып-баатыры кандый оштүлөрле жуулашканы керегинде жетирү мында берилбеген. Кожоннын жүзүндерин шиндегенисте, алып-баатыр монолдон келген табараачыларла жуулашкан деп айдылып жат. А.В. Анохиннин текстине эн жуук кожон ол Кош-Агаш аймакта бичилген «Тулпар аттын кожоны». «Тай-Керимнин кожоны» ла «Таптан ат» деген кожондор «Тулбардын кожонына» жуук, же ол ок ойдө ого жүзүндеш тексттер болуп артат.

База бир лиро-эпикалык кожондордын бирүзи – ол алтай калыкта жарлу «Мырат-Пий». Бу кожоннын жүзүндери көп, алтай калык ортодо ол жарлу. Туку XIX-чы чактын ортозында кепке базылып чыккан В.В. Радловтын «Образцы...» деп бичигинде «Мырат-Пий» толо кеминде берилген. Кожондо Мырат-Пий жуучыл, ол ыраак каандыкка жууга барарга шыйдынып турарда, энези оны жууга барбазын деп токтодорго ченежет. Эне лү уулдунын ортозында эрмек-куучын кожон ажыра одот. Эне кизи уулын кандый да жайналганнын болужыла жуунун жолунан ырадып болбогон, Мырат-Пий жууга барып, ойто женүлү келгенин максынып, кожон ажыра көргүзет. Бу кожондо озогы калыктардын жуучыл демократиянын жан-жасактарыла жүрген оий көргүзилген деп айдар керек.

Жуулажатаны – ол алып-баатырдын бастыра жүрүмине эткен кереги боло берген, онон жазып барар аргазы жок. Же мындый жуучыл айланганын салтарында калыктын күүн-күчи чыгып, сүрнүгип калганын, онын жайым ла тыш жүрүмге жүткүгенин, энези уулын жуулашпазын деп токтотконы керелейт.

Түүкилик кожондорго «Шуну» база кирип жат. Бу кожон түүкилик кеп-куучындарла алыжып-колыжып калган. Шуну жангыс ла алтай калыктын коручылы эмес, ол монгол-түрк телекейдин алыбы болгонын көрөдис. Алтай фольклордын шинжүчилери (С.С. Суразаков, Т.С. Тухтенов, Б.Я. Бедуров, Т.М. Садалова, Е.Е. Ямаева) Шунунун сүр-кебери – ол түүкиде чын ла болгон ойрот тайчы Лоузан-Шуну деп темдектеген. «Сибир ле Ыраак Күнчыгыштын калыктарынын фольклорынын кереестери» («Памятники фольклора народов Сибири и Дальнего Востока») деген үөр бичиктин «Несказочная проза алтайцев» (2011) деп томында Шуну-баатыр Ойрот-Кааннын уулы болгон деп кеп-куучын бар [«Несказочная проза алтайцев», 2011, 296-338 бүк]. Шуну-баатырдын салымында түүкилик керектер болгоны керегинде «Загадки Шуну-батыра» деп шинжүлик ишти Т.М. Садалова бичиген [Садалова, 2006].

Шуну керегинде «Сымылтынын кужуры» деп кожон алтай калыктын жуу-чакка алдырып, түрөп, чакталып турган тужундагы сыгыт деп айдарга жараар. Онын Кош-Агаш аймакта жүзүнделип айдылып турган күүзи сүрекей чөйө лө кунукчыл-карыкчылду.

Алтай фольклордо Шунунун сүр-кебери үч үөр чүмдемелде үч башка тектирде көргүзилген: Баштапкызында, Шуну – жуучыл башчы; экинчизинде, Шуну – Каан; үчүнчизинде, Шуну – калыктын өрөги жайааны, кудай (17-чи ле 19-чы тексттер).

Алтайлардын жууга-чакка алдырып, өскө талаларга качып барганы, олоор түүкилик жүрүминде кандый килинчектер көргөни керегинде кыска-кыска кожондор бар. Олоор калыктын түүкилигинде болгон учуралдарды, айлангаларды көргүзет. Темдектесе: «Буурамайлу одүгим / Буза баскан алтайым, / Бускалан чактын тужунда / Тыным алган Алтайым...». Алтай фольклорды сүреен байлап, түүкилик ойлор туркунына

энчилеп, чеберлеп келген өрөкөн Пётр Эчишевич Ойношевтин кожондоры жаан учурлу, ол алтай калыктын түүкизин келер үйелер эздип, билип жүргей не деп, кожон ажыра сурап жат:

Эрчиш суусу талайды

Эбирип качан келетен?

Эне сүрлү Алтайды,

Алтайыс бу деп билгей не?

Алтайлардын түүкилигинде эн учурлу кожондордын база бирүзи – «Кан-Алтай». Онын эн баштапкы алтай тилле бичилип, кепке базылганы 1869 жылда чыккан «Алтай тилдин грамматиказы» деген бичикте. 1883 жылда «Восточное обозрение» деп газеттин 30-чы тооломында «Алтай» (Теленит кожон) деп адалган көчүриш текст жарлалган. Бу текстте алтай кожон кебериле де, ичимдигиле де (содержание) чек башка учурлу чүмдемел болуп калганын ажарадыс. Мыныла коштой анылу түп-шүүлте айдарга жараар: түүкиликте табылган алтай кожон өйлөр өткөниле коштой орус тилге көчүрилип, чек башка чүмдемел боло берген эмтир. Оны кожоннын орус тилле айдылган жүзүни деп айдарга жараар. Бу кожон аттуучуулу алтай журукчы Г.И. Чорос-Гуркиннин чүмделгезинде журук-сүр алынган, онойдо ок музыкант А.В. Анохиннин ийдезиле күүге салынган.

Бичикте эн көп тоолу кожондор улуркаткан учурлу болуп жат. Мындый кожондорды шинжүчилер (Т.С. Тюхтенов, С.С. Суразаков) мак кожондор деп адаган, же бис шиндемел ишти көп тоолу жылдардын туркунына өткүрип келеристе, алтай калыкта улуркаткан деп ондомол бары жарталган. Улуркаткан кожондордо кандый бир сүр-кебер тегин ле жүрүмнин кемжүзиле кемжилбей жат, олардын ичимдиги де, учуры да санаа-укаанын эн бийик тектирлери ажыра, терен-терен учурлу ойгорлык шүүлтелерле жарталат. Темдектезе, Тенкейген Тенери телкемин, Жылдыс, Күн-Айды, Алтай-Кабайды, Ада-Энени, эл-төрөгөнди, ак сөөкти, мал-ашты, керек дезе, көрүнжиктин телекейин ле онон до өскө кожондук сүрлерди байлаганы, баалаганы, көдүргени, олардын бийик учурын жартаганы.

Алтай калыктын база бир бүдүм кожондорунда кижик-күүндик, жакшы кылык-жанду болоры эн бийик жерге

чыгарылып жат. Жаан улус жаш үйеге жаантайын тем болотону, олардын жүрүмдик ченемелин кыжыктабай, чактар түбинен келген жарамыкту үредүзин улалтып апаратаны такып-такып темдектелет.

Алтай калыктын озогы жүрүминде анчылардын эткен кереги сүреен бааланган. Олардын чыйрагы, капшууны, сүмелүзи, тапкыры, күчтүзи кожондордо жаантайын макка кирет.

База бир көп тоолу кожондор сүүштин кожондоры. Орчыланганын, кижиликтин бүткени, жүрүмнин табылганы – ол Сүүш болгонын алтай калык анылу темдектейт. Алтай калык Сүүшти жагыс ла улус ортодо болотон сезим деп көрбөйт, ол кудайлык жүрүмнин төзөгөзи деп ондойт.

Комудалду кожондор азыйда алтай калык ортозында көп болгон эмтир. Ол, байла, калыктын жадын-жүрүми текши солунуп, жарангалак, онын учуры бийиктегелек өйдө болгон. Комудалду кожондорго сыгыттар база кирип жат. Алтай калык ортодо комудал, сыгыт кожондорды жайып, элбеде таркадарын улус жаратпайтан болгон. Сыгыт-кожондорды улус эн кызаланду, эн карыкчылду өйлөрдө «өкпөзин өчүрерге», өзөктин сыс-оорозын жоголторго кожондойтон.

Алтай калыктын сүүген кожондоры – кокур кожондор. Кокур кожондордын тоозына кижик куш-курттын, ан-куштын адынан айдынганы керегинде кожондор кирип жат. Темдектезе, «Мен, мен койонок», «Сагал» ла о.ө. Кокур кожондор көп саба байрамдарда, ойын-жыргалдарда учурайт.

Кокур кожондорго учурлалган бөлүктин ичинде эки кижик (кыс ла уулдын) ортозында болгон сөгүш кожондор салынган. Сөгүштер эки эмезе бир канча да кижинин ортозында өдөр аргалу деп кожончы устар жартап жат. «Бир уулды эки кыс арадап та сөккөн учуралдар болгон» – деп, жарлу алтай кожончы Николай Кокурович Ялатов айдатан [АКБ].

Ойыннын кожондоры Алтай ичинде тын жарлу болгоны бүгүнгү өйдө жуунадылган көп тоолу тексттер керелейт. Эмдиги өйдө алтай калык ортодо Эл-Ойын орныктырыларда бу кожондор тын алынган деп айдарга жараар. Калык ойынын улуркаткан, мактаган, баалаган кожондор Алтайда көп жапыраган да, жапыланган да. Темдектезе, Эл-Ойын тушта

jarлу алтай кожончы, кожон жуучы Анна Айдаровна Бабакова мынайда кереестеп айдынып салган:

Жабаганын куйругы
Жайылатан ой келген.
Жанар бистин кожоныс
Жаранатан ой келген.
Кула тайдын куйругы
Койылатан ой келген.
Коологон кожоныс,
Онжип, остон ой келген.

Бу бичикке кийдирилген ойыннын кожондоры чум-жандык ойындарла колбулу эмезин бис анылу темдектейдис. Ненин учун десе, кожондор будуринти учуры аайынча чум-жандардан камаандалып буделе, сонында олондон чыга да берер, тегин айалгаларда база бойынын журумун улалтар. «Алтай ойындардын оос чумделгези» деп жуунтынын авторы, филология билимдердин кандидаты, Алтаистика институтунын баш билим ишчиси С. В. Абысова чат ла калык ойындарынын фольклорун жууп ла шиндеп, бу бичигинде ойынла колбулу кожондордын тексттерин элбеде берип салган.

Бичиктин адакы учында бис танынан анылап 20-чи чактын учында 1997 жылда откон «Жанар кожон» деп эл байрамнын согус кожонун кийдиргенис. Ол ойдю «Жанар кожон» Кан-Оозы аймакта кеен Кайсын журтта откон. Ол тушта ойын-жыргалды баштап откургендердин тоозында бистин тын жайалталу артизис Василий Тишкишев болгон эди. Байрам онын торол журтында откурулген. Эки жанынан кыстый ару чырайлу апагаш кайындарла кожоболонгон Кайсын суунун жарадында канча жус калык жуулган эди. Бу байрамда озодон бери жанжыкканы аайынча Кош-Агаш ла Улаганнын кожончылары согускен: Абулова Магу ла Санин Игнат. Бу суреен жилбилу айалга озодо Чолушманнын атту-чуулу кожончызы Каланнын ойинен улалып, эмдиге жетире келгени алтай калыктын кожончыларынын жаан једими деп айдар керек.

Мындый сурлу кожондор јебрен чактарды одуп, Алтай ичине текши жайылып, бистин ойиске једип келгени алтай калыгыстын арга-шылтузында болгон. Калык-јоннын ортодо

чечен тилду, топ санаалу, ойгор кожончыларыска бис, баш энилтип мургуп, алдын кечпей, олонды качаннан качанга байлап ла тооп журеектер. Алтай калыктын кумрелдик кокси болгон кожончыларыска, жанарчыларыска жаан быйаныс айдадыс.

* * *

Јебрен ойлордон бери алтай калыктын кожондоры жайалталу улустын санаа-указында чумделип келген. Кажы ла чумделгеге кирген кожон канча-канча кожончылардын кур-кокси ажыра одуп, башка-башка жузундерлу, башкартымдарлу (варианттарлу) боло берет. Бир ле кожонды јер-јеринин улусы бол, бир куреенин улусы бол, башка-башка уйгаштыруларла, кууле, солынтылу состорло жузундеп кожондогылайт. Андый башкартым кожондор суреен коп бичилген, је бис олонды бу жаныс бичикке ончозын салып болбогоныс, ненин учун десе, бичиктин кеми чик јок жаандай берери јарт болгон. Је онон ол иш база келер жылдардын ууламы болуп калар деп сананадыс.

Јуунтыны тургузып тура, бис эмдиги фольклористикалык билимнин некелтелери аайынча, куучындап, кожондоп, айдып турган улустын тилинин анылу темдектерин артыргызып салганыс. Темдектезе, суусы деген сости кожончы суусу деп јат. Эмдиги ойдин эжилериле тuzаланылып турган состордин унгур табыштары тунгак эдип айдылып калган: бажы – пашы.

В. В. Радловтын бичиген тексттеринде кезик состордин бичилгени эмдиги чын бичииринин эжилерине келишпей турган, туукулик ойдю автор канайда бичигенин бис онојдо ло артырып јадыс. Темдектезе, судун, уга-геле, чуланан, чукулдаб-айтты ла о. о.

ТҮҮКИЛИК КОЖОНДОР ЛИРО-ЭПИКАЛЫК КОЖОНДОР

1. АК-КӨБӨК

Ак Көбөктүн айдар сөс,
Алып жанчыкка салар сөс,
Угарларга угар сөс,
Укпас жаманга улук сөс*.
Көбөк-Пийдин айдар сөс,
Көрүп жанчыкка салар сөс,
Пилерлерге пилер сөс,
Пилбес жаманга улук сөс.
Көбөк, Көбөк көл кечер,
Көмүр тууда жол эдер,
Көбөктүн артык эр туза,
Тенис кечире кўр эдер.
Ак-Көбөк энезинин ичинде сарнап жат:
Жардын алдымынан жол эттин,
Жажырып Көбөктү пүдүрдин,
Судүн* алдымынан жол эттин,
Сурастап Көбөктү пүдүрдин.
Эндү торконы үч жыртып
Чуучак* эдип жазагын!
Эмел агаш* үч пүгүп
Пүбейим* эдип жазагын!
Калын торконы үч жыртып
Чуучак эдип жазагын!
Кайын агаш үч пүгүп
Пүбейим эдип жазагын!
Энези сарнап жат:
Эндү торконы үч жыртып
Чуучагын эдип сактайн*!
Эмел агаш үч пүгүп
Пүбейин эдип сактайн!
Калын торконы үч жыртып
Чуучагын эдип сактайн!
Кайын агаш үч пүгүп

Пүбейин эдип сактайн!
Ак-Көбөк сарнап жат:
Кыл торкодон чуу жырт!
Кырык пабышка* жуу!
Тон торкодон чуу жырт!
Тогус пабышка жуу!

Энези пабышка жууп алды, торкодон чуу жыртып салды. Уул туулду, адын Ак-Көбөк теп адады. Уулчак пүбейде пир конды, экинчи күнде пүбейин оодып салып туруп келди. «Палык андайын!» – теди.

Палык андаирга* парып, жолында Көдөн-Пийди туштады. Көдөн-Пий айтты: «Кани парып жазын, палам?» – теди. Уулчак айтты: «Кани параин, палык андаирга парып жадым» – теди. «Адын сенин кем?» – Көдөн-Пий теди. «Адым кем ползом? Ак-Көбөк адым!» – теди. Көдөн-Пий айтты: «Мен сени сүттүн көбүгүн уруп ичейин теп санаган» – тийт. Уул сурады: «Сен адын кем?» – теди. «Көдөн-Пий» – теди. Ак-Көбөк айтты: «Мен мал көдөнүн кезип жийин тегенмин. Сени кижини көдөнүн жибессим!» – теди.

Анан парып Ак-Көбөк палык андайт, алып келип жанып келди. Көдөн-Пий паза жанып паады. Айлында озо тууган Мангыт теген уулу пүбейде жадып жат. Көдөн-Пий жанып келеле, уулун чукулдаб-айтты: «Саа* уят жокпо? сен жадып ок жанын*, Ак-Көбөк пүбейден андарат тееп түжүп пасты.

Ак-Көбөк айлында сарнайт:
Жирме пеш ус жунадып*
Жыдамнын пажын жазагын!
Жирме пеш агаш кезип
Жыдамнын сабы жазагын!
Кырык пеш ус жунадып
Кылыжымнын мизи жазагын!
Кырык пеш мүүс кезип
Кылыжымнын сабы жазагын!

Жыдазы кылыжымынан* жазаган кийинде Ак-Көбөккө ат жок полды. Ак-Көбөк анын учун таайына паады, таайынан ат сурап турду. Таайы ат перген, Ак-Көбөк таайын алкаган:

Жастап, күстеп мал кыркып
Жабага тайын көп ползын!

Күстеп, жастап мал кыркып
Кунан тайын көп ползын!

Алкаган кийинде Ак-Көбөк перген атка минди, парды.
Жаланда аттан түжүп куйрумынан терезин тартып жат. Тартты,
тартты, терезин колында тутту, ат пойы терези жок сала-берди.
Жаланда анын эди куш жиген.

Анын кийинде Ак-Көбөк паза таайына парып, паза ок ады
сурайт. Таайы пербейт, пербегенде Ак-Көбөк таайын кармап жат:

Уругажын* тудунып
Ууру кирзин малынга,
Куйругажын тудунып
Пөрү кирзин малынга.

Таайынын малын Көбөктүн каргыжымынан пөрү, уру
тудуп өлтүрүп жат. Үчүнчи келгенде таайы Ак-Көбөккө паза ат
перет; ол ат чуланан чыгып, жадып койды, парбай жат, анын учун
Ак-Көбөк адын мактайт:

Олмон-жалман от пажын
Оттоп тууган, Кызыл Үүр*,
Оттус пеш пери турлуда*
Тапшып тууган, Кызыл Үүр.
Элмен-жалман от пажын
Жалап тууган, Кызыл Үүр,
Элү* пеш пери турлуда
Тапшып тууган, Кызыл Үүр.
Кызыл Үүр кылык пар,
Кыйган камыш кулак пар,
От ордынча тыйгак* пар,
Ойгон камыш кулак пар.
Кулагында кудук* пар,
Кулдар ичип, түгетпес,
Куйругунда тана пар,
Кыстар алып түгетпес.

Ады эмди жүре-берди. Көбөк анын кийинде көп парды.
Ончо жерде жүрген. Көп жылдын кийинде айлына жанды, жанып
келип кужун, жепселин мактап сарнап жат:

Пулан пажы мус темир
Пуза тепкен пудайчык,
Пуруп соккон* сом темир

Үзө тепкен пудайчык.
Ак жаландын койнына
Карсманын жайган пудайчык,
Ак пулуттун алтына
Уйазын тарткан пудайчык.
Көк жаланнын койнында
Карсманын жайган пудайчык,
Көк пулуттун үстүне
Уйазын паскан пудайчык.
Оттус пеш агаш ортодон
Ойып кескен жыдам сабы,
Оттус пеш ус жунадып
Тартып соккон жыдам пажы.
Кырык пеш агаш ортодон
Кыйып кескен кылыш сабы,
Кырык пеш ус жунадып
Тартып соккон кылыш мизи.
Күн көрүнбес түн кара жыш
Күзөп* кескен камчым сабы,
Күмүшчини жунадып
Чиме эткен* камчым сабы.
Ай көрүнбес ай кара жыш
Күзөп кескен камчым сабы,
Алтынчыны жунадып
Чиме эткен камчым сабы.
Акта чардын терезин
Алтыдан тарткан камчым пажы,
Төнөн чардын терезин
Төрттөн тарткан камчым пажы.

Ак-Көбөккө карындаш полгон; карындашка Ак-Көбөк
айткан: «Жууга кирелик!» – теп. Экилези жууга парып жаткан.
Жолдо карындаш коркып жаткан, сарнаган:

Жалбактап кар түшсе
Көп жайирба*, Көбөгүм?
Жаны келген элчиде
Өлүм парба, Көбөгүм?
Пурмактап кар түшсе*
Көп жайирба, Көбөгүм?

Пүтүңги келген элчиде
Өлүм парба, Көбөгүм?
Жалтык-жултук согылган
Ол немези, Көбөгүм?
Жалбрактап ойногон
Ол немези, Көбөгүм?
Күлтүр-калтыр согылган
Ол немези, Көбөгүм?
Күлменектеп ойногон*
Ол немези, Көбөгүм?
Көбөк карындажына айдып жат:
Жалты-жултук согылган
Жалтындуу кылыш полбос по?
Жалбрактап ойногон
Аттын жалы полбос по?
Күлтүр-калтыр согылган
Күрмө куйак* полбос по?
Күлменектеп ойногон
Ат куйругу полбос по?

Паза ок пардылар, Ак-Көбөктүн карындажы паза
корыкты, паза коркып, сарнаган:

Жаан жазы* күч парар,
Кем паштай-дыр, Көбөгүм?
Жаандап аяк көп келер,
Кем иче-дир, Көбөгүм?
Улу кечү күч кечер,
Кем паштай-дыр, Көбөгүм?
Улуулап аяк көп келер,
Кем иче-дир, Көбөгүм?
Ак-Көбөк сарнап жат:
Жүрүк*, жүрүкте не жүрүк?
Жееренден жүрүк ан пар ба?
Жеерен талып, тура калза,
Анан озынар* Кызыл Ыр.
Учкур учкурда не учкур?
Кускундан учкур куш пар ба?
Кускун талып, жада калза,
Анан озынар Кызыл Ыр.

Эмди карындаш Көбөктөн сурап жат:
Кош кайыннын төзүне
Кожын пуула, Көбөгүм!
Кожын пуулаган кийинде
Мени пожаткын*, Көбөгүм!
Айры кайыннын төзүне
Адын пуула, Көбөгүм!
Адын пуулаган кийинде
Мени пожаткын, Көбөгүм!

Көбөк карындажын пожатподы; карындажы кача-берерде,
Көбөк анын адынын үгенин сурат*, адына сарнайт:

Ары парар жолына
Алтон* кижиге жыгылзын!
Пери келер жолына
Пежон* кижиге жыгылзын!

Ат Ак-Көбөктүн үнүн уга-геле*, жууга кийдире чаап парат.
Карындажы эмди эки жаан агаштын ортозыбыла, эки агаш эки
колбыла тудунып жада каларга санаган, эки агашты тазылыбыла
кодоро тартты, ат жууга кирэ-берди:

Ары парган жолында
Алтон кижиге жыгылган,
Пери келген жолында
Пежон кижиге жыгылган.

Көбөк эмди пойы жууга кире-перди, калган черү өттүре-
перди*. Көбөк жанып жатты; анын ады ак-пос ат полгон; жуудан
жанып ат кырык палулу полгон; Көбөк пойы оттус палулу полгон.
Жолында айыл туштады, пу айылдын кыстары Көбөккө мактап
сарнадылар:

Ак-пос аттын пазыгы,
Пазыгы писке келип жат*.
Ак-Көбөктүн агылы,
Агылы писке келип жат*.
Көк-пос аттын пазыгы,
Пазыгы писке келип жат.
Көк-Көбөктүн агылы,
Агылы писке келип жат.
Ак-пос атты, Ак-Көбөк,
Алтын остолмоо пуулап сал!

Ак-Көбөк, сен келгин,
Конып паргын, Ак-Көбөк.
Көк-пос атты, Көк-Көбөк,
Күмүш остолмоо пуулап сал!
Көк-Көбөк, сен келгин,
Конып паргын, Көк-Көбөк!

Ак-Көбөк анда конды, конгон кийинде эртен туруп келди,
адына минди, жанып парып сарнады:

Аттын казыгы каккан,*
Казык орды анда жат,
Эрдин тискини тийген,
Тискин орды анда жат.

Парып, парып үйүне жанып келди; айлында жаңыс сийнизи* жок полгон, Көдөн-Пийдин жаңыс уулуна Мангытка пагган полгон*. Көбөк-Пий тарынды, Мангыттын айлына паады, сийним экелейин теп паады. Сийнизи Көбөктү көрдү, сарнады:

Ак-постын пазыгы,
Пазыгы писке келип жат.
Агылду Көбөктүн агылы,
Агылы эмес келип жат*.
Көк-постын пазыгы,
Пазыгы писке келип жат.
Көркүлү Көбөктүн агылы,
Агылы эмес келип жат.
Алтын табак аш күй,*
Сактап алгын Көбөктү!
Күмүш табак аш күй,
Сактап алгын Көбөктү!

Мангыт эмди Көбөккө удур келди, Көбөктүн адын сайыб-ийди. Көбөк: «Сайын* жакшы эмтир!» – тап, Мангыттын пажын кезиб-ийди.

Анын суунда Көбөк синизин алып жанды. Үйүне жанып келген, кубулуп, казанчы польп жүре-берген. Көдөн-Пий эмди Көбөктү педреп, аны жолдо туштаган, анан сурады: «Көбөктү көрдүн бе?» – теди. Көбөк айтты: «Көргөм, сен аны канип өттүрөттөнзүн*? Көбөктүн мекези күч!» – теди. Көдөн-Пий сурады: «Анын мекези канды?» – теди. Көбөк айтты: «Көбөктүн

мекезине мен сени үредейин!» Көдөн-Пий: «Je, үрет мени!» – теди.

Эмди Көбөк айдып жат: «Сен пар! туудун пажына чык! Мен адайын, сен огымды тижиминен тиштеб-ал!» – теди. Көбөк-Пий тууга чыкты, Көбөк атты, Көдөнүн тижин сындырды. Көбөк сурады: «Үрендин бе?» – теди. Көдөн: «Үрендим!» – теди.

Көдөн-Пий Көбөктү паза педреди, паза ок экилези тушташты. Көдөн-Пий сурады: «Көбөктү көрдүн бе?» – теди. Көбөк айтты: «Көргөм, көлгө кирген, сен паза кир!». Көдөн кире-берди. Кире-берген кийинде Көбөк суук этти, көлдү тонгырыб-ийди, үч күн тонгырыб-ийди. Көдөн-Пий көлдө жадып жат.

«Эмди чык!» Көбөк айтты, «Көбөктүн мекезине үрендин бе?» – теди. «Мен Көбөкмин!» – тийт, «мекем күч!» – тийт. Анди айдып, Көдөн-Пийдин пажын кезиб-ийди.

2. КӨБӨК ДЕП УУЛДЫН КОЖОНЫ

Көбөк деп уулдын кожоны керегинде мен угуп жүрөтөм.

Көбөк, Көбөк көл кечер,
Көмүрү салып, суу кечер.
Көбөктөн бүткен эр келзе,
Көк тенгиске күр бүдер.
Күркүреген жол болор*,
Күреелеген жон болор.
Көбүктен бүткен Көбөктин
Күчи кандый болгой не?
Көлдөн түшкен теринин*
Ийдези кандый болгой не?

Көбөк деп уул коркышту күчтү болгон. Онын сагыштузы да, тапкыры да тын неме болгон.

Ол бир катап байла ченешкен эмтир. Бай ого айткан: «Сенин малын менин малымды жип туру, сен меге төлүлү, меге эмди төртөн жылкы айдап экел!» – деген.

Көбөктө мал бар эмес, ол энезинин сурастап тапкан уулы болгон, жокту кижини. Ого таайы бир ле кула бее сыйлаган. Ол беенен ле кулундар болуп, бир табын мал болеерен. Эмди ол бай оны жаан көрүп, аларга-жиирге турганы бу болгон. Көбөк айткан: «Je, жаан кижини канайдар? Бүдүретен турум».

Ол эмди санан јат: «Мыны канайдар? Ого нени берер?»
Анан Көбөк көлдөн сары-чоокыр, көк-чоокыр таштар чыгарала
(40 таш), айткан:

Сары-аланан мал болзын,
Салдыргазы бек болзын!
Көк-өлөнгөн мал болзын,
Көндүргези бек болзын!

Айдарда ла, таштар мал болсерен. Көбөк оморды айдайла,
байга экелип берген. Бай кайкаган, коркыган. «Бу уурынын
немези болбой, канайдар?» – деп. Је, кубулгазын неме байга
кайдан мал болор ол, онын малын ончозын јип салган.

Бот, ол малды мал јиген деп ыраланып-јоролонуп турала,
алган ажы ол болгон деер. Онын куучындары база да көп, ундуп
турум.

3. ТУЛБАРДЫН* КОЖОНЫ

Агарып турган ак сынды
Ажып келери кандый узактыр.
Айдап барган калыктын
Ай, шуултынын күчиней.
Ажыгыма май толуп,
Айланып базалбай, парјадым*.
Алтон алыпка чундадып,
Азык полорго парјадым.
Көгөрип турган көк сынды
Кечип келери кандый узактыр.
Качырып праткан алыптын
Ай, күүлтинин күчиней.
Томугума май толуп,
Толгонуп пазалбай*, парјадым.
Тогузон алыпка чундадып,
Курсак полорго парјадым.
Менин өс энем* – кула бее
Турганынан алтай баспады.
Өй энем – ала бее
Мегир-мегир киштеп турды*.
Эки энемди тен эмгем,

Мен эмер сүтке бай болгом.
Ай, орол, орол, орол, кас!
Оролып, көлгө түшпе, кас!
Оролып көлгө түшкежин,
Тузакчы мерген сактап јат.

4. ТУЛПАР АТТЫН КОЖОНЫ

Тулпар дегени – ол ат, је база ла аргымак ат, кичинек,
јабызак сынду. Бу кожонды туку качан Калдан-Каан тужунда,
канду јуулар болор тушта, алтай улусты өштүлер келип јуулап-
чактап, айдаар тушта айдылган деер. Је онон бери көп өй өткөн.
Кем оны билер? Угуп јүртем: алтай улусты албанла апарып
јадарда, тулпар ат деп ат минген баатыр болгон, јуучыл кичи.
Шыркалу баатырды адына миндиреле, айдап апарган эмтир.

Ол өштүлер билбеен, бу атту кичи јаан баатыр деп.
Оны өлөр дейле, ажуны ажып јадала, јолго ады-бойыла чачкан.
Ады кичинек, јатпак неме. Баатыр бойы баатырга түней эмес,
шыркалу болгон. Ат бүдүрилип јыгыл ла туран, јыгыл ла туран.
Айдуучылар ол аттан чөкөрөгөн, омордын чаптыгына тийген.
Байааны чачала, өлзин дейле, јүре ле калан.

Анан үч күннен јерине барганда, андый атты ээзиле кожо
таштаган деп уккан јааны оморды ойто сүрген эмтир. «Эмди ле
барып оморды экелгиле!» – деген. Айдуучылар байагы јолло
келзе, а ат кайдан келер, јок, кичи де јок. Кайкаган. Ойто сала
берген.

Баатырдын ады санаалу ат болгон, ээзин чачпай,
шырказын јалап туруп, эмеш јазала, экелген дежер. Та ол чын, та
төгүн-меке, билбезим. Ол кепке кирген куучын не.

Тогузон колон тартынып,
Тоношко јүрген эмезим.
Тойлу-майлу Алтайга
Токунап јүрген бу эдим.
Алтан колон тартынып,
Албанга јүрген эмезим.
Айлу-күндү Алтайга
Амырап јүрген бу эдим.

Ай-ай, ай-ай, ай-ай, ай-ай!
Агарып турган ак сынга
Алып чыгарга күчин, ай.
Айдуга бараткан алыптын
Айдыныжын угарга күчин, ай.
Көгөлтирим көк сынга
Көдүрип чыгарга күчин, ай.
Катуга барган баатырдын
Коронын угарга күчин, ай.
Томук-торсык толголып,
Тыгындыра базар аргам жок.
Тогузон баатыр чурап келди,
Туружып ийер чагым жок.
Жал-чүрмежим жайылып,
Жайа базар* аргам жок.
Жетен кезер чурап келди,
Тартыжып ийер чагым жок.
Алтан баатыр айдап туру,
Азык болор эмтирим.
Жетен баатыр жектеп туру*,
Жемит болор эмтирим.
Өлө беенин кулды* эдим,
Өскөн эдим жанында.
Калтар бееге телинти* болуп,
Жүрген эдим жанында.
Эки эненин эмчегин
Элдеп-селдеп мен эмгем.
Эмдик-салдым ол өскөм,
Эзин-куйун бу жүргем.
Эмди келип, эреттим*,
Энелерим таштап, тенидим.
Артында келип, айдаттым,
Алтайым таштап, ырадым.
Ай-ай, ай-ай, ай-ай, ай-ай!
Ай канатту кас болзом,
Жанар эдим Алтайга.
Куркун сынду куш болзом,
Бурулар эдим жериме.

Тулпар ат жанып келеле, мынайда кожондогон деер:

Бугузуннын буурыл тал
Бүртерим деп билбедим.
Бу жоболго барала,
Буруларым деп билбедим.
Чаган-суунун сары тал
Чайнаарым деп билбедим.
Чактадып, ырап барала,
Жанарым деп билбедим.

5. ТАЙ-КЕРИМНИН КОЖОНЫ

Таакылу жабаа тужумда
Тай-Керим деп адаткам.
Тойго барар тужунда
Торко-мандык оронгом.
Озолоп келген өштүни
Өткүрбей туткан туйгагым*.
Канзырап келген өштүни
Кадай туткан тиштерим.
Кызаланду ой келди,
Кызым жолдор көптөди*.
Бускаланду ой келди,
Бурулчыктар көптөди*.
Өлү баатыр өнөрүп,
Өрө чыгар аргам жок.
Жүк ле тынын жүктенип,
Жапылдадар* күчим жок.
Күнгеери турган кайаны
Кыйулаары күч эмтир.
Күжүр баатыр* өлүмин
Көрөри база сяс эмтир.
Айгаары* турган кайаны
Айланарга база күч.
Ары барган баатырды
Апарары анан күч.
Ай айланган кас эдим,
Айлан жанары кандый не?

Күн эбирген куш эдим,
Кайра жанары кандый не?
Куркуным талбып чылаза –
Кујурлу көлгө түжерим.
Куркуным тыны чыкпаза, –
Кудумды алып, жанарым.
Канадым талып чылаза –
Камышту көлгө түжерим.
Канат төзим* бек болзо –
Тынымды алып, жанарым.

Бу кожонды мен Кош-Агаш аймакта зоотехник болуп иштеп турала, Белтир журтта, «Кызыл-Мааны» колхоз болгон ол тушта, туку Кара-Ойык ла Ак-Көл жаартында стоянкада жаткан жаан жашту, карган ак сагалду кижиненг уккам. Онын чын адын ол тушта улус адабайтан, Жаан-Кижини (Ичаалбай) дежетен. Ол та не дегени? Ол кижининг айтканыла, бу кожонды олјого барала, ойто кайра жанып келген улус кожондошкон деер. Та кандый жууга барганын жартап айтпаан, је олјого ло деген. Кайкамчылу немези – ол ат кожондогон эдип айдып салган.

Өштүлөр бе эмезе тонокчылдар ба, бир баатырды жуучылдарыла кожо олјого апараткан болтыр. Ол баатыр шыркалу болгон, оны адына коштоп, апарып жаткан.

Ол баатырды өштүлөрдүн станында сакып турган не, оны ла тудуп, кыйнап өлтүрер деген урмат болгон болбой, байа ла. Ол жаан атту-чуулу баатырдын ады ол јол-јорык керегинде кожондоп жат. Ол ат ээзин алып качып јан келген деер. Јан келеле, база ла кожондогон:

Ак-айастын алдына
Јүрерим деп кем билген?
Ак торкодый өлөнгим
Отоорым деп кем билген?
Көк-айастын алдына
Јүрерим деп кем билген?
Көк лө торко өлөнгим
Отоорым деп кем билген?
Ай алдында айланган
Ай карагай саадак бар.
Айланып акпас талайда

Адучы-мерген орды бар*.
Күн алдында эбирген
Күн карагай јыда бар.
Күркүрөп акпас талайда
Күдүчи-чечен орды бар.

6. ТАПТАН-АТ

Јатпак сынду Таптан-Ат дейтен атту жуучыл болгон. Калка-моңол черүзи келип, Алтайдын жарымын жуулап кырган. Ол баатыр уулдын ады Жуурал эмитир. Ол, баалулай аттыртала, базып болбой туран.

Је, эмди ол баатыр ады бойыла айдуга барып жаткан. Баалулу кижини атка анаар-мынаар арта таштап салган эмитир. Онын ады, торт ло кижини учкуш, сүмелү неме болгон.

Калка-моңолдор айдаарда, ол Таптан-Ат дейтен кайракан күчи чыгып калган, торо ат болуп мекеленген. Жаан чыгыштарды араай ла ажып туран, бойынын күчин салбаска, ычкынбаска ла туран, а бойы тен коркушту чыдалду-чакту, күчтү, баатыр ат болгон.

Учынды ат торт ло базып болбой барарда, калкалар оны, өлөр дейле, таштаган. Байа баалу-чуулу баатырды көдүрүп апарар ады јок болордо, оны өлбөй кайда барар деп, таштап ийген. Ат ээзинин баалузын, јалап туруп, эмдейле, эку кайра јана мантат келен туру. Улус оны көрөлө, коркыган.

Кажат јерди чык турзам*,
Каным аяк сызылат.
Кажу јерге бас турзам,
Казым өлү үзүлет.
Каргаа-кусун конбозын деп,
Кабыргамла үркүттим.
Куртту чымыл јукпазын деп,
Куйрук-јалла чыймандым*.
Ай карыкса, көрөргө күч,
Айдатканды угары күч.
Күн карыкса, көрөргө күч,
Күлүткенди угары күч.
Кара көлгө түжерге,

Каргаа беди мундалган.
Калканын колго кирерге,
Кускун беди чундалган.
Кас күчимди кийдирип,
Карайладарын ба?
Карынын корон огына
Соктыртгарын ба?
Күзеп*, күзеп, күзеп түш,
Күс келгенде, болгоон түш!
Жазып*, жазып, жазып түш,
Жас келгенде, болгоон түш!

Анан «Кр-р, кр-р!» – дейле, байагы ат ээзин тенгери
түбине алып чыккан, жаны келен.

7. МЫРАТ-ПИЙ

Эне:

Ай, Мырадым! Мырадым!
Эдил теген суу келер*,
Аны канип кечерзин?
Эдегинде эл полор*,
Аны канип өдөрзин?
Ай, Мырадым! Мырадым!
Жайык теген суу келер,
Аны канип кечерзин?
Жаказында эл полор,
Аны канип өдөрзүн?

Мырат:

Ай, энекем*! энекем!
Эдил теген суу эмтир,
Эки чомзом* кечерим,
Эдегинде эл эмтир,
Мен келгемде, јенилген.
Ай, энекем! энекем!
Жайык теген суу эмтир,
Жаныс чомзом кечерим.
Жаказында эл эмтир,
Мен келгемде, јенилген.

Эне:

Ай, Мырадым! Мырадым!
Пир агашта мун пудак,
Пу кезейин тедин бе?
Пир пойына мун кижиги,
Адыжайын тедин бе?
Ай, Мырадым! Мырадым!
Пир агашта јүс пудак,
Пу кезейин тедин бе?
Пир пойына јүс кижиги
Јуулажайын тедин бе?

Мырат:

Ай, энекем! энекем!
Пир агашта мун пудак,
Пир пудактан нези артык?
пир пойыма мун кижиги,
пир кижиден нези артык?
Ай, энекем! энекем!
Пир агашта јүс пудак,
Пир пудактан нези артык?
Пир пойыма јүс кижиги,
Пир кижиден нези артык?

Эне:

Ай, Мырадым! Мырадым!
Кара сууга кан уруп,
Суу кайдан ичерзин?
Калыкпылан чертежип,
Жакшы кайдан табарзын?
Ай, Мырадым! Мырадым!
Куру јерге өрт салып,
Өлөн кайдан табарзын?
Калыкпылан чертежип,
Жакшы кайдан көрөрзүн?

Мырат:

Ай, энекем! энекем!
Кара сууга кан уруп,
Суузаганда, ичермин,
Калыкпылан черткилзем,

Эл јакшызын табарым.
Ай, энекем! энекем!
Куру јерге от салып,
Өлөң јакшызын табарым,
Калыкпылан јуулашсам,
Јурт јакшызын табарым.

Эне:

Ай, Мырадым! Мырадым!
Кас түжүрбес көлгө
Кас түжүрдүн, Мырадым,
Кастый пажы агаркан
Адаңды неге уйлаттын?*

Ай, Мырадым! Мырадым!
Куу кондырбас көлгө
Куу кондырдын, Мырадым,
Куудый пажы агаркан
Эненди неге уйлаттың?

Мырат:

Ай, энекем! энекем!
Эртен турдум поспылан,*
Эбре јаным карандым,
Јууга чыктым тембилен,*
Јангыс адам санандым.
Ай, энекем! энекем!
Эртен турдум поспылан,
Эбре јаным карандым,
Јууга чыктым тембилен,
Јангыс энем санандым.

Эне:

Ай, Мырадым! Мырадым!
Кара аргымак таштадын,
Аргымакты кайдан аларзын?
Карачы чана таштадын,
Чананы кайдан аларзын?

Мырат:

А, энекем! энекем!
Кайыннан мойрык чыкканмин,
Кажатка салза түжүлбес,

Калјымак* тенек тууганмин,
Карганның сөзүне келишпес.
Ай, энекем! энекем!
Пудактын мойрык чыкканмин,
Төңдө салза түжүлбес,
Поромой тенек тууганмин,
Јакшының сөзүне келишпес.

Мырат јуудан јанып келип энезине сарнап јат:

Ай, энекем! энекем!
Эки ташты колтыктап,
Эдил кечкен Мырат мен,
Экиден јууга түжүп,
Эзен чыккам Мырат мен.
Ай, энекем! энекем!
Јангыс ташты колтыктап,
Јайык кечкем Мырат мен,
Јангыскан јууга кирдим,
Јакшы јандым Мырат мен.

8. МЫРАТТЫҢ САРЫНЫ

Энези:

Сүрин* тууга чыктын ба?
Сүт ак көлди көрдин бе?
Сүт ак көлдө эки ак куш,
Эки ак кужун көрдин бе?
Эки ак куштун јанында
Јангыс ак кужун көрдин бе?
Јангыс ак куштун јанында
Јалтак* кужун көрдин бе?

Мырат:

Сүрин тууга чыккан мин,
Сүт ак көлди көргөн мин.
Сүт ак көлдө эки ак куш,
Эки ак кушты көргөн мин.
Эки ак куштын јанында
Јангыс ак кушты көргөн мин.
Јангыс ак куштын јанында

Жалтак кужун көргөн мин.
Эки ак куш – не болзын? –
Эне-адамнын тыны болор.
Жаңыс ак куш не болор? –
Жаңыс синимнин тыны болор.
Жалтак куш не болзын? –
Жаңыс поимнын тыным болор.

Энези:

Пир агашта жүс пудак,
Пудаирга сананзын.
Пир поинга жүс кижиге,
Жуулажарга сананзын.
Эки агашта мун пудак,
Пудаирга сананзын.
Эр бойына мун кижиге,
Жуулажарга сананзын.

Мырат:

Эки агашта мун пудак,
Эки пудакка нези тен?
Эр пойыма мун кижиге,
Эки кижиге тен этпем.
Пир агашта жүс пудак,
Пир пудакка нези тен?
Пир пойма мун кижиге,
Пир кижиге тен этпем.

Энези:

Кара сууга кан чийзен,
Суудын сүзүгин кайдан табарзын?
Калыкпыла шертешсен,
Калык жакшызын кайдан табарзын?

Мырат:

Кара сууга кан чийзем,
Суудын сүзүгин табарым.
Калыкпыла шертешсем,
Калык жакшызын табарым.
Жалбак жерге өрт салзам,
Өлөн курчын табарым*.
Өзи жатпыла шертешсем.

Өстин жакшызын табарым.

Энези:

Эдил деген суу келер,
Анан кайдып кечерзин?
Эдеги пойлой эл полор,
Анан канайып өдөрзин?
Жайык деген суу келер,
Анан кайдып кечерзин?
Жаказын пойлой эл полор,
Анан кайдып өдөрзин?

Мырат:

Эдил деген суу келзе,
Эки чомып, кечерим.
Эдегин пойлой эл жатса,
Эргегим чечен пилгей ле*.
Жайык деген суу келзе,
Жаңыс чомып, кечерим.
Жаказын пойлой эл жатса,
Ок-саадыгым пилгей ле.
Жуунан келген кийнинде:
Жаңыс ташты колтуктап,
Жаңыскан кечкен Мырат мин.
Жаңыскан жууга киришсе,
Жандап чыккан Мырат мин.
Эки ташты колтуктап,
Эдилди кечкен Мырат мин.
Экиден жууга кирзе,
Эзен чыккан Мырат мин.
Адымнын мойны кучакча,
Жарыш күткен Мырат мин.
Пойым мойным чапчакча,
Күреш күткен Мырат мин.*
Сал-салманчык, салманчык,
Салтыр өскөн Мырат мин.
Кул-кулманчык, кулманчык,
Култур өскөн Мырат мин.*
Култур куштун кыр-чалкын,
Эрке туган Мырат мин*.

9. МЫРАТ

Энези:

Көбөк, Көбөк көл кечип,
Көмүрү салып, суу кечет.
Көбөктөн артык уул туулса,
Тенис кечире кечү салтан.

Мырат:

Куулманчык, куулманчык,
Култур туулган Мырат мен.
Култур куштун јир чалкын,
Эркин туулган Мырат мен.
[Сал, салманчык], салманчык,
Салтыр* туулган Мырат мен.
Салтыр куштын јир чалкын,
Паатыр туулган Мырат мен.

Энези:

Пир агашта јүс пудак,
Аны каньда* пудаарга йан?
Пир пойынга јүс киши,
Аны каньда јууларга йан?

Мырат:

Пир агашта јүс пудак,
Пир пудак чылап, пудаарым.
Пир пойымда јүс киши,
Пир киши чылап, јуулаарым.

Энези:

Эки агашта мун пудак,
Аны каньда пудаарга йан?
Пир пойында мун киши,
Аны каньда јуулаарга йан?

Мырат:

Эки агашта мун пудак,
Эки пудак чылап, пудаарым.
Пир пойымда мун киши,
Эки киши чылап, јуулаарым.

Энези:

Пийик-пийик тууларга

Нерек* чыкпас сен, Мырат?
Пийик эдектү пу йаш кысты,
Аны нерек көрбөс нен?

Мырат:

Пийик-пийик тууларга
Мен чыкпаган туу педир?
Пийик эдектү пу йаш кысты,
Менин көрбөгөн кыс педир?

Энези:

Јабыс-јабыс тууларга
Нерек чыкпаска сен, Мырат?
Јабыс эдектү пу йаш кысты,
Аны нерек көрбөс нен?

Мырат:

Јабыс-јабыс тууларга
Мен чыкпаган туу педир?
Јабыс эдектү пу йаш кысты
Менин көрбөгөн кыс педир?

Энези:

Јайык, Јайык – суу келер,
Аны каньда кечерге йан?
Јайык јакалай јат јатса,
Аны каньда чыгарга йан?

Мырат:

Јайык, Јайык – суу келсе,
Јакасын пойлой, чыгарым.
Јайык јакалай јат јатса,
«Мырат келјит!» – теп, тым турар.

Энези:

Эдил, Эдил – суу келер,
Аны каньда кечерге йан?
Эдилди јакалай эл јадар,
Аны каньда чыгарга йан?

Мырат:

Эдил, Эдил – суу келсе,
Эдеги паса, чыгарым.
Эдил јакалай эл јатса,
«Мырат келјит!» – теп, тым турар.

Јуунан јанып келеле, Мырат сарнап јат:

Эки таш колтуктанып алып,
Јайыкты чыккан мен Мырат.
Эки катап јууга кирип,
Јендирбеген мен Мырат.
Јаңыс ташты колтуктанып алып,
Тенисти кечкен мен Мырат.
Јаңыс катап мен јууга кирип,
Јендирбеген мен Мырат.
Адымнын мойны кучакча,
Јарыш сүүген Мырат мен.
Пойымнын мойным чапчакча,
Күрөш сүүген Мырат мен.

10. МУРАТ

Ой, Мурадым, Мурадым!
Отгу јууга не барадын?
Ой, Мурадым, Мурадым!
Јеринде артпай, не ырадын?
Јайык деген суу јадар,
Оны канайып кечерин?
Јарадында јон болор –
Оны канайып јенгерин?
Эдил деген суу болор –
Оны канайып кечерин?
Эбиреде јурт болор –
Оны канайып өдөрин?
Ой, Мурадым, Мурадым!
Отгу јууга не барадын?
Ой, Мурадым, Мурадым!
Јеринде артпай, не ырадын?

11. АЛТЫН ЧАКЫ АЙЛАНГАН

Алтын чакы айланган
Ак таманду ак-боро.
Ак-бороды той согып*,

Алтын Ойрот уткудым.
Күмүш чакы айланган
Көк таманду көк-боро.
Көк-бороды той согып,
Күмүш Ойрот уткудым.

12. ЭРИШКЕНДҮ ЭМИК ЈОЛ

Эришкендү эмик јол
Эртиш суунын бажында.
Эптей тарткан күлер јаа
Эр уулдын колында.
Катамалду кара јол
Кара Эртиш ичинде
Кайра тарткан күлер јаа
Күлүк уулдын колында.

13. АЛКЫШ ШУНУ

Аган-чаган* Шуну-каан
Тенериде өргөөлү,
Ак солонгы курдакту,
Ак мөндүрле шунулу*.
Көгөн-чаган Шунуту
Көк айапта өргөөлү.
Көк солонгы курдакту,
Көк мөндүрле шунулу.

14. ЭНЕ-ЭРТИШТИН* ИЧИНДЕ

Эне-Эртиштин ичинде
Эрезиндү јолус бар.
Эки аястын үстинде
Эрке Шуну-кааныс бар.
Экинен тарткан күлер јаа –
Эрке Шуну јебези.
Эресин сынду кара сур –
Эрке Шуну канады.

Кан-Эрчиштин* ичинде
Катамалду јолус бар.
Канча аястын үстинде*
Калдан-Шуну* кааныс бар.
Кайра тарткан күлер јаа –
Кайран Шуну јебези.
Эресин сынду кара сур –
Кайракан Шуну канады.

15. КАРА-СУРДЫН СОРУГА

Кара-сурдын соруга
Камчы соккон Шунуты*.
Кан, Кадыннын белтирге
Каза салган эрјине.
Бийик сурдын соруга
Бичик* соккон Шунуты.
Бий, Кадыннын белтирге
Бийе салган эрјине.

16. ШУНУ

Карагана бажын кабырган*
Калтарын кандый ат эди!
Канча аймакты јыргаткан
Шунум кандый каан эди!
Комургай бажын кабырган
Конгырын кандый ат эди!
Норот* бисти јыргаткан
Шунуты кандый каан эди!

17. ШУНУТЫ

Сузуп ичер сууларга
Мал сугарган Шунуты.
Сунуп базар Алтайга
Албаты салган Шунуты.

Агаш-ташту Алтайга
Ан божоткон Шунуты.
Куу башту кырларга
Куу божоткон Шунуты.
Одус сүмер бажына*
От түжүрген Шунуты.
Олјолоп келген өштүге
Чак түжүрген Шунуты.
Јаан тайга бажына
Јалбыш салган Шунуты.
Јуулап келген өштүге
Чагын салган Шунуты.
Бий, Кадынды кечире
Бийелеп кечкен Шунуты.
Бийик-Сур* деп адына
Камчы сокпогон Шунуты.
Кадын-галай* кечире
Казалат кечкен Шунуты.
Кара-күрен адына
Камчы сокпогон Шунуты.
Айан башту кырларын
Ажыктап жүрген Шунуты.
Албатызын јеткерден
Айрып жүрген Шунуты.

18. БИЙ, КАДЫННЫН БЕЛТИРИНЕ

Бий, Кадыннын белтирине
Бийелеп келген Шунуты.
Бийик күрен адына
Камчы сокпос Шунуты – деп.
Торко тонды кийгежин,
Тобракка тийдирбес.
Токты адын мингежин,
Токум алды терлебес Шунуты – деп.

19. СЫМЫЛТЫНЫН КУЖУРЫН

Сымылтынын кужурын
Сыгын јиди, Шоноты.
Сыр јанарлу албатын
Шырага барды, Шоноты.
Айулунын кужурын
Аңдар јиди, Шоноты.
Ак јанарлу албатын*
Айдуга барды, Шоноты.
Агаштан ойгон кабайын
Јуртка калды, Шоноты*.
Ак јанарлу албатын
Айдуга барды, Шоноты.
Мөштөн ойгон кабайын
Јуртка калды, Шоноты.
Сыр јанарлу албатын
Шырага барды, Шоноты.

20. ШУНУТЫ

Уктап калган бойынга
Олјо келди, Шунутым.
Тарга-борко јамынды
Аларга келди, Шунуты.
Кара јангыс эјен мен
Олјого бааза, кайдадын?
Курбустаннын јеени сен,
Адын калза, кайдадын?*

21. КАН-АЛТАЙ

Ўстүртүн көрөрдө,
Ўч толықту Кан Алтай!
Тоорозынан көрөрдө,
Тогус пулунду Кан Алтай!
Каајызынан көрөрдө,
Камчы сынду Кан Алтай!

Күскү конгон јуртуна
Күрен чепкен төжөгөндий Кан Алтай!
Кайран Алтайым деп
Камыгым каны төгүлген!
Тон пудақту карагай
Тонкойордон јайлазын!
Тобул пүткен Алтайым
Кенкейерден јайлазын!
Как пудақту карагай
Казалардан јайлазын!
Кайран пүткен Алтайым
Канкайардан јайлазын!

22. КАН-АЛТАЙ

Ўстүртинен көргөндө,
Ўч толукту Кан-Алтай!
Тууразынан көргөндө,
Тогус булунду Кан-Алтай!
Јаскыда конгон јеринде,
Јажыл торко јайгандый.
Күскиде конгон јуртына
Күрен чепкен јайгандый, Кан-Алтай!
– Кайран Алтайым! – деп,
Камыктын каны төгүлген.
Эрјене аттар –
Јал јастанган!
Эрлү уулдар –
Јен јастанган!

23. КАН-АЛТАЙ

Ўстүнен төмөн көргөмдө,
Ўч сүмерлү Кан-Алтай!
Ўргүлјиге ырысту
Јурт јуртаган Кан-Алтай!
Алдынан өрө көргөмдө,
Алтын сүрлү Кан-Алтай!

Анла, кушла азыраган
Алтын чүмдү Кан-Алтай!
Тууразынан көргөмдө,
Токум сынду Кан-Алтай!
Тоқыналу журт тудуп,
Жыргап жаткан Кан-Алтай!
Кедертинен көргөмдө,
Кејим сынду Кан-Алтай!
Калык-јоны, байып,
Жыргап жаткан Кан-Алтай!

24. КӨК БУЛУТТУ КАН-АЛТАЙ

Ўстүртинен көргөжин,
Көк булутту Кан-Алтай.
Тууразынан көргөжин,
Тулуң кептү Эне-Алтай.
Алдыртынан көргөжин,
Айры сынду Кан-Алтай.
Ар јанынан көргөжин,
Алтын кептү Эне-Алтай.
Сүүрейишкен сүмерлү,
Сүүнчилү Кан-Алтай.
Тамырланган сууларлу,
Тамзык ашту Эне-Алтай.
Торко јазал илдирген
Јараш сүрлү Кан-Алтай.
Тогузан атты јелдирген
Тобрак сынду Эне-Алтай.
Јараш јазал илдирген
Јасту-јайлу Кан-Алтай.
Јетен атты јелдирген
Коо сынду Эне-Алтай.

ТҮҮКИЛИК УЧУРЛУ КЫСКА КОЖОНДОР

25. БУУРАМАЙЛУ ӨДҮКТИ

Буурамайлу өдүкти
Буза кийген Эн-Учук.
Бускаланның тужунда
Тыныбыс калган Эн-Учук.
Јалбак шалду өдүкти
Јаза кийген Эн-Учук.
Јамантыктын тужунда
Тыныбыс калган Эн-Учук.

26. БУУРАМАЙЛУ ӨДҮГИС

Буурамайлу өдүгис
Будыска јылу болгой не?
Бу ла турган Алтайыс
Бойыска куйак болгой не?
Јалбак шалду өдүгис
Будыска јылу болгой не?
Јараш токый Алтайыс
Бойыска куйак болгой не?

27. ТОКУМ СЫНДУ АЛТАЙДЫ

Токум сынду Алтайды
Томура кескен јогын ба?*

Токуналу журтысты
Тоскурып келген јогын ба?
Кејим сынду Алтайды
Кемјип кескен јогын ба?
Кејегелү бойысты
Кезип келген јогын ба?
Чаркас черү чалчыктар:
Чадыр-јуртты тоногон.
Кайдан келген калјулар
Казан-айак түреткен?

28. БОЖОДЫГАР ЛА БОЖОДЫГАР

Божодыгар ла божодыгар,
Божлон – тайгама!
Жанайын ла жанайын,
Бу жерден барайын ла барайын!
Корон дезен, Короту,
Калак дезен, Кадырин!*
Эки баламды јединип,
Эли-јуртка једейин ле једейин!
Адам-энем јуртаган
Алтайда Јаан-Јаламан!
Јаламан-Бажы – Јал-Мөнкү,
Јаандарым – чын мөнкү!
Эре Чуйдын эдеги
Элбек бүткен чөл эди!
Эрте барган карындажымнын
Адынын изи артты не?
Озо барган карындажым
Оду чаап салды не?
Ондой јеринен божонып,
Кош-Агачка јанып јеткейим не?

29. АЛАШ-БАЖЫН АЙЛАНЫП

Алаш-Бажын айланып,
Айлыска кемис* јангай не?
Јаман чактын тужунда
Кемис артып калгай не?
Кемчик-Бажын эбирип,
Кемис озо јангай не?
Кату чактын тужунда
Кемис артып калгай не?

30. АРЫК-ТОРЫК СЕМИРГЕН

Арык-торык семирген –
Јыланјыктын кујуры.

Аскын-тоскын бириккен
Ыжы-Майма белтири.

31. БОЗОК ЛО АЙАНМАШ

Улаганда XIX чакта Бозок ло Айанмаш деп адалу-уулду
улус јаткан. Айанмаш – атту-чуулу кожончы.

Јайзаң ла темичи олордын бала-барказын кулга садып,
тоскурганы керегинде Айанмаш, кородоп, мынайда кожондогон:

Аксак беениң кулунын
Айгыр – кулугур тоскырган.
Айанмаштын балдарын
Јайзаң кулга тоскырган.
Тойтык беениң кулунын
Айгыр – кулугур тоскырган.
Бозок мениң балдарым
Темичи – таңма түгескен.

32. ОТУК ТАШТЫҢ КЕЛТЕЙИ

Отук таштын келтейи
От айланып келер бе?
Олјого барган албаты
Ойто айланып келер бе?
Көгөрип чыккан көк чечек
Көлөткө јерден не чыгат?
Көрүжип өскөн бойыбыс
Көрүшпес јерге не барат?

33. КАДЫНДЫ ТӨМӨН КАС КЕЛДИ

Кадынды төмөн кас келди,
Канады төси пош* келди.
Кару Алтайды санансам,
Кара көстөң јаш келди.
Эрчишти төмөн кас келди,
Эки канады пош келди.

Эне-Алтайды санансам,
Эки көстөн јаш келди.

34. КАЗЫЛЫП КАЛГАН КАРА ЈОЛ

Казылып калган кара јол
Качан ойто бүдер ол?
Катуга барган карындаш
Качан ойто келер ол?
Ойдыйып калган ойдык јол
Ойто качан бүдер ол?
Олјого барган карындаш
Ойто качан келер ол?

35. КАСЫЛЫП БАРГАН КАРА ЈОЛ

Касылып барган кара јол
Качан бүткей јолыбыс?
Алтайдан барган албаты
Качан бирде келгей не?
Эбирип барган эне-јол
Эленчиктин јолы эмей.
Эбирип јанган албаты
Алтайыстын улусы.

36. ЭРЧИШ СУУСУ *-ТАЛАЙДЫ

Эрчиш суусу-талайды,
Эрчиш суусу талайды
Эбирип качан келетен
Эбирип качан келетен?
Эне сүрлү Алтайды,
Эне сүрлү Алтайды
Алтайыс бу деп билгей не,
Алтайыс бу деп билгей не?

37. ТОГУС ЈАЙСАҢ ЈОНЫСТЫ

Тойбодымнын талайын,
Тойбодымнын талайын
Толтура агар талай јок,
Толтура агар талай јок.
Тогус јайсаң јонысты,
Тогус јайсаң јонысты
Оны билер киши јок,
Оны билер киши јок.

УЛУРКАТКАН КОЖОНДОР

АЛТАЙДЫН АР-БҮТКЕНИ КЕРЕГИНДЕ КОЖОНДОР

38. ЧАП-ЧАНКЫР ТЕНЕРИ

Чап-чанкыр тенери
Чагылышкан чолмонду.
Көп-көпөгөш тенери
Койылышкан чолмонду.

39. ЖЕРДИН ҮСТИН СЕРГИТКЕН

Жердин үстин сергиткен
Jeten жүзүн агаш бар.
Жердин үстин жарыткан
Јети-Каан деген жылдыс бар.
Алтай үстин сергиткен
Алтан жүзүн агаш бар.
Алтайдын үстин жарыткан
Алты-Каан деген жылдыс бар.

40. АК СҮМЕРИН БАЖЫНДА

Ак сүмердин бажында
Алтын чечек өзүп јат.
Алтын туулу Алтайда
Ай жаркыны јайылат.
Көк сүмердин бажында
Күмүш чечек өзүп јат.
Күмүш туулу Алтайда
Күн жаркыны јайылат.

41. АК АЛТАЙДЫН АК СЫНДА

Ак Алтайдын ак сында*
Алтын чечек бар ийне.
Алтын туулу јеринде
Айдын јарыгы бар ийне.
Көк Алтайдын көк сында*
Күмүш чечек бар ийне.
Күмүш туулу јеринде
Күн јарыгы бар ийне.

42. АЙ АЛДЫНДА АЛТЫН-ТУУ

Ай алдында Алтын-Туу,
Ай чыккажын, јалтырайт.
Айланып аккан талайыс,
Алтын чылап, мызылдайт.
Күн алдында Күмүш-Туу,
Күн чыккажын, јалтырайт.
Күнкеери аккан талайыс,
Күмүш чилеп, мызылдайт.

43. КҮРКҮРЕП АККАН КАРА СУУ

Күркүреп аккан кара суу,
Күрен тай кечкен кайыр суу.
Эбирип аккан кара суу,
Эрјине кечкен кайыр суу.
Кара сууда балык бар,
Кармагыма тиштебес.
Кайыр сууда камду бар,
Кабу салзам, ол кирбес.

44. ТАЛ ЈАЙКАГАН АЛТАЙДАН

Тал јайкаган Алтайдан,
Алтайдан седен неме јок.
Тайгадан аккан талайдый,

Талайдый тату неме јок.
Мөш јайкаган Алтайдан,
Алтайдан седенг неме јок
Бөлүнип аккан талайдан,
Талайдан тату неме јок.

45. АК ТАЙГАНЫН АРЈАНДА

Ак тайганын арјанда –
Айланып аккан аржан суу.
Аржан сууны јакалай –
Ай чечек ле күн чечек.
Көк тайганын арјанда –
Күнгеери аккан аржан суу.
Аржан сууны јакалай –
Күн чечек ле ай чечек.

46. АКТА ТУРГАН АК ЖЫЛДЫС

Акта турган ак жылтыс
Айланып чыкса – жарыгын!
Алтайда өскөн чечектин
Каајызынын чүмдүсин!
Көктө турган көк жылтыс
Көгөрип күйзе – жарыгын!
Жерде өскөн чечектин
Чачагынын чүмдүсин!

47. КӨПӨШ* КАРЫ ЈААГАНДА

Көпөш кары јааганда,
Пасарга јымшак Алтайым.
Көк чечеги чыкканда,
Көрөргө жараш Алтайым.
Ак ла кары јааганда,
Пасарага јымшак Алтайым.
Ак чечеги чыкканда,
Көрөргө жараш Алтайым.

48. АРЧЫН ЖЫТТУ АЛТАЙЫМ

Арчын јытту Алтайым
Арба-буудай јамынган*.
Алтын башту тууларым
Алтын-мөңүн койдонгон.
Мөңкү јытту Алтайым
Мөш агажын јамынган.
Мөңкү башту тууларым
Мөңүн-алтын койдонгон.

49. МӨНКҮ КАРЫ МЫСЫЛДАП

Мөңкү кары мысылдап,
Мөш јамынган Алтайым.
Тамыр суусы јалтырап,
Таш јамынган Алтайым.

50. КӨБҮК КАРЫ ЈААГАЖЫН

Көбүк кары јаагажын,
Јатпас јанду Алтайым.
Көк өлөни чыккажын,
Онбос јанду Алтайым.
Јашкан кары јаагажын,
Јатпас јанду Алтайым.
Јаш өлөни чыккажын,
Онбос јанду Алтайым.

51. МӨНҮН СҮРЛҮ АЛТАЙЫМ

Мөңкүлери суркураан
Мөңүн сүрлү Алтайым.
Марал чечек јайылза,
Мандык сүрлү Алтайым.
Айга-күнге јалтыраан
Алтын сүрлү Алтайым.

Күнге-айга суркураан
Күмүш сүрлү Алтайым.

52. МАНЫР БАЖЫ – СУУЗЫНЫМ*

Маныр бажы – суузыным,
Макалу серүүн Алтайым.
Кандыктын бажы – суузыным,
Кайран серүүн Алтайым.

53. КЫРЛАН-КЫРЛАН АЛТАЙДЫН

Кырлан-кырлан Алтайдын
Кыймас эдер жангы жок.*
Кызыл-күрен чечектин
Оңуп калар жангы жок.
Тепсен-тепсен Алтайдын
Тендес эдер жангы жок*.
Теңжин сары чечектин*
Оңуп калар жангы жок.

54. КӨК ЧЕЧЕГИ ЖАЙЫЛГАН

Көк чечеги жайылган
Көгөлтирим Алтайым.
Ак чечеги жайылган
Алтын сүмерлү Алтайым.

55. АК МӨНКҮСИ КАЙЫЛБАС

Ак мөнкүси кайылбас
Алтын сынду Алтайым.
Алтын бүри онбойтон
Арчын-агаш Алтайым.
Мөнкү ле бүри онбойтон
Мөш жабынган Алтайым.
Мөнкү ле кары кайылбас
Мөнүн сынду тууларым*.

56. КҮН АЛДЫНДА КҮҮК ЭТТИ

Күн алдында күүк этти,
Күн канады* жалт этти.
Күн алдында бир терек
Күмүш бүрин жайкады.
Ай алдында күүк этти,
Ай канады* жалт этти.
Ай алдында бир терек
Алтын бүрин жайкады.

57. АЙЛАН АККАН ТАЛАЙДЫ *

Айлан аккан талайды
Ичеримде – татузын!
Айландыра тайгалу
Алтайымнын жаражын!
Ак-бороны агыттым,
Ак тайгага айдадым.
Акту бойым ойнодым,
Алтан аймак тындадым.

58. АГАШ-ТАЖЫН ЖАБЫНГАН

Агаш-тажын жабынган
Алтайымнын жаражын!
Ак торкозы жайылган*
Алтайымнын жымжагын!

59. JAШКАН KAPЫ JAАГAJЫН

Жашкан кары жаагажын,
Базарга жымжак Алтайыс.
Жаш өлөни чыккажын,
Лыды жараш Алтайыс.
Көбүк кары жаагажын,
Базарга жымжак Алтайыс.

Көк өлөңи чыккажын,
Көрөргө жараш Алтайыс.

60. КҮМҮШ ҮЙГЕН СУК САЛГАН*

Күмүш үйген сук салган*
Күрен тай келсе – жарашын!
Күн-кайлык деп чечектү
Алтайым көрсө – жакшысын!
Көмүлдерге, үйген сук салган
Көк-боро көрсө – жарашын!
Көк-таман деп чечектү
Алтайыма жүрсө – жакшысын!

61. АГЫП ЖАТКАН АРЖАНДЫ

Агып жаткан аржанды
Амзаарымда – татузын!
Ак чечектү Алтайга
Жүреримде – жакшызын!
Күркүреп аккан талайдан
Ичеримде – татузын!
Күн-чечектү Алтайга
Жүреримде – жакшызын!

62. ТАШТАН АККАН КАРА СУУ

Баштапкы кожончы:
Таштан аккан кара суу
Ичеринде – тату ба?
Таш жабынган тайгалар,
Көрөринде – жараш па?
Мөңкүден аккан кара суу
Ичеринде – тату ба?
Мөш жабынган тайгалар,
Көрөринде – жараш па?

Экинчи кожончынын каруузы:
Таштан ла аккан ол сууны
Ичеримде – тату ла.
Таш жабынган тайгалар,
Көрөримде – жараш ла.
Мөңкүден аккан ол сууны
Ичеримде – тату ла.
Мөш жабынган тайгалар,
Көрөримде – жараш ла.

АН-КУШ ЛА МАЛ-АШ КЕРЕГИНДЕ КОЖОНДОР

63. ЭРКИШ-АГАШКА БҮР ЖАЙГАН

Эркиш-агашка бүр жайган
Эне-Жайдын жаражын!
Эне-Жайга үн жайган
Эдил күүктин жаражын!
Жаш агашка бүр жайган
Жай-Алтайдын жаражын!
Жай-Алтайга үн жайган
Жажыл күүктин жаражын!

64. ЖАЖЫЛ БҮРИ ЖАЙЫЛГАН

Жажыл бүри жайылган
Жаш агаштын бүр жараш.
Жас келерде эдетен
Жажыл үндү күүк жараш.
Мөнүн бүри жайылган
Мөш агаштын бүр жараш.
Мөнкүликке томулган
Мөнүн үндү көк жараш.

65. ЖАШ АГАШКА МҮР* БЕРГЕН

Жаш агашка мур берген
Жараш жылу жай кайда?
Жаш жүрекке торгулган
Жанар куштын үн кайда?
Эки агашка мур берген
Эрем жылу жай кайда?
Эт-жүрекке торгулган
Эдил күүктин үн кайда?

66. СУЗУП ИЧЕР СУУЛАРЛУ

Сузуп ичер сууларлу
Сунуп баскан Алтайым.
Кат-жиилеги жайылган
Азыраган Алтайым.

67. АК ЖАЛАНДА НЕ СҮРЛҮ?

Ак жалаңда не сүрлү? –
Адыстай салган аш сүрлү.
Аба жышта не сүрлү? –
Алты айрылу ан сүрлү.

68. КЕРЕГЕЛҮ АЛЬ ЖАРАШ

Кергелү аль жараш,
Кер-өлөлү мал жараш.
Карачкылу аль жараш,
Кара-өлөлү мал жараш.

69. ТЕГЕРИК ТУШТА АЙ ЖАРАШ

Тегерик тушта ай жараш,
Семиргежин, ат жараш.
Толун тушта ай жараш,
Тойынгажын, ат жараш.

70. АЙЛАНЫП АККАН АК ТАЛАЙ

Айланып аккан ак талай –
Ак-боронун суугады.
Ак чечектү Алтайым –
Ак-боронун тебеези.
Көөлмөктү көк талай –
Көк-боронун суугады.
Көк чечектү Алтайым –
Көк-боронун тебеези.

71. ЛИНЖИ-ТОПЧЫ ЧАЧЫЛЫП, ЭЖЕЛЕР ОЙНООН

Линжи-топчы чачылып,
Эжелер ойноон Алтайым.
Жал-куйругы жайылып,
Жабаа ойноон Алтайым.
Кејее-чачы чачылып,
Карындаштар ойноон Алтайым.
Кејим-токум јелбиреп,
Кер-алам отоон Алтайым.

КӨРҮНЕРДИН ТЕЛЕКЕЙИ КЕРЕГИНДЕ КОЖОНДОР

72. МАЛ БАЛАЗЫН ТЕЛЧИТКЕН

Мал балазын телчиткен
Бажы суулу Туу-Эне.
Балдар бисти јыргаткан
Очыр-мандык От-Эне.*
Кой балазын телчиткен
Кобы-јиктү Туу-Эне.
Коронду бисти јыргаткан
Очыр-мандык От-Эне.

73. КҮН АЛДЫНДА КҮҮК ЭТТИ

Күн алдында күүк этти,
Күн канады јалт этти!
Күн алдында бир терек
Күмүжек бүрин јайкады.
Күрен очур бар эди,
Күнге туттым – јалт этти!
Ай алдынды күүк этти,
Ай канады јалт этти!
Ай алдында бир терек
Алтынак бүрин јайкады.
Алтын очур бар эди,
Айга туттым – јалт этти!

74. ҮҮРЛҮ МАЛДА НЕ ЈАРАШ?

Үүрлү малда не јараш? –
Ич чоокурлу мал јараш.
Үй ичинде не јараш? –
Үч такпайдын от јараш.
Айгырлу малда не јараш? –
Алды чоокурлу мал јараш.

Айыл ичинде не сүрлү? –
Алты такпайдын от сүрлү.

75. ТӨРТ ҮЙЕЛҮ КҮРЕН ЧАКЫ

Төрт үйелү күрен чакы –
Эржиненин курчуузы.
Төрт канатту кереге –
Албаты бистин курчуус*.
Алты үйелү күлөр чакы –
Адыбыстын курчуузы.
Алты канатту кереге –
Бойыбыстын курчуус.

76. МӨШ АГАШТУ АЛТАЙДАН

Мөш агашту Алтайдан
Адым буулап, барайын.
Мөткө түней ажаардан
Амзап-ичип, барайын.
Агаш-ташту Алтайдан
Адым буулап, барайын.
Аржан ошкош ажаардан
Амзап-ичип, барайын.

77. МӨНКҮЛҮКТҮ МӨШ АГАШ

Мөнкүлүктү мөш агаш –
Мөндүр соксо – жаалагым*.
Мөндүр сайлу сары арба –
Мөнкүлүктү курсагым.
Жалбыракту јаш агаш –
Салкын соксо – жаалагым.
Саганакту сары арба –
Салым салган курсагым*.

78. ЧАГАЛ-КАЙЫН УРУНАН

Чагал-кайын урунан
Чаап* эткен чөөчөйис.
Чалык беенин сүдинен
Азып эткен ажыбыс.*
Joон кайын урунан
Joнып эткен чөөчөйис.
Joрго беенин сүдинен
Азып эткен ажыбыс.

АЛТАЙ ЛА ОНЫҢ КАЛЫҒЫ КЕРЕГИНДЕ КОЖОНДОР

79. АРКА ЖЕРНЕ АН ӨСКӨН

Арка жерне ан өскөн
Агаш-ташту Алтайым.
Албатысы жырпаган
Амыр-энчү Алтайым.
Мөнкү карлу сүмерлү
Мөш жабынган Алтайым.
Куйак полып корыган,
Курчу перген* Алтайым.

80. КАДЫН-БАЖЫ – ҮЧ-СҮМЕР

Кадын-Бажы – Үч-Сүмер –
Алтайымнын байлу туу*.
Кадын-Бажы – корым таш –
Албатынын куйагы.

81. ЭБИРЕДЕ ТУУЛАРЛУ

Эбиреде тууларлу –
Эне болгон Алтай бу.
Айландыра тууларлу –
Ада ла болгон Алтай бу.

82. АРЧЫН ЖЫТТУ АЛТАЙЫМ

Арчын жытту Алтайым –
Амтамду* сүттү Энейим.
Кырчын* жытту Алтайым –
Кычкыл сүттү Энейим.

83. АЛТЫНДУ КУМАК ЧАЙКАЛГАН

Алтынду кумак чайкалган
Алтын-Көлдү Алтайым.
Албаты-жоны жыргалду
Ададый болгон Алтайым.
Элесин-кумак чайкалган
Эрчиш-суулу Алтайым.
Эли-жоны жырпаган
Энемдий болгон Алтайым.

84. АК КАЙАДА УЙАЛУ

Ак кайада уйалу
Акуна-куштын жаражын*!
Албатызы жыргалду
Алтайымнын сүрлүзин!
Көк кайада уйалу
Күүле-куштын жаражын*!
Калык-жоны жыргалду
Кан-Алтайдын сүрлүзин!

85. ЧАГЫЛЫШКАН ЧАНКЫР ТАШ

Чагылышкан чанкыр таш
Чакыбыска жарагай.
Чанкыр чечек Алтайыс
Уткуулыска жарагай.
Күрееленген күрен таш
Күреебиске жарагай.
Күрен чечек Алтайыс
Уткуулыска жарагай.

86. ЭКИ КЫЛДУ ТОПШУУРЫМ

Эки кылду топшуурым –
Элү кайдын чын күүзи.
Эки тала Алтайым –

Элдин-јоннын чын салым.
Алты кылду топшуурым –
Алкышту кайдын чын күүзи.
Алты тала Алтайым –
Албатыга чын салым.

87. ПАШЫНДАГЫ ЖЫЛДАРДА ПААТЫР ПАСКАН

1 Пашындагы жылдарда
Паатыр паскан* Алтайым.
Пала-парка*, жуулала,
Жыргап жүрген Алтайым.
Эртегиде жылдарда*
Кезерлер паскан Алтайым.
Эмди өйлөр келерде,
Јоным жыргаан* Алтайым.

88. АК-БОРОНЫН ОТОГОН

Ак-боронын отогон
Алузын-өлөн* курсагы.
Албаты-јоннын жыргаган
Ак чечектү Алтайы.
Көк-боронын отогон
Көбирген-өлөн курсагы.
Көөркий јоннын ойногон
Көк чечектү Алтайы.

89. АЛУСЫНДУ АЛТАЙЫМ

Алусынду Алтайым
Ак пыйанын семирткен.
Анду-кушту Алтайым,
Албатысын асыраан.
Кобы-јиктү Алтайым
Кой-эчкисин семирткен.

Койон-анду Алтайым,
Кошуун элин асыраан.

90. БУУРЫЛ ТАЙЫМ СЕМИСТЕ

Буурыл тайым семисте
Јелген алтай бу эди.
Буланаттый јаш тушта
Ойногон алтай бу эди.
Кара тайым семисте
Јелген алтай бу эди.
Кара-күрен јаш тушта
Јыргаган алтай бу эди.

91. КӨБӨН ЈАЛДУ КӨК-БОРО*

Көбөн јалду көк-боро
Јелген алтай болбайсын?
Көөркийлер, жуулып, ойногон
Јыргалду алтай болбайсын?
Торко јалду ак-боро
Јелген алтай болбайсын?
Төрөгөндөр, жуулып, ойногон
Төрөл алтай болбайсын?

92. КУЛУСЫН ПАШЫ СУУСЫНДУ

Кулусын пашы суусынду,
Кургак ла серүүн Алтайым.
Јалбрак пашы суусынду,
Јараш серүүн Алтайым.

93. САНАНГАЖЫН, ШЫКПАЙТАН

Санангажын, шыкпайтан
Сары байтал сүди бар.
Сары бүрде мўргүйтен
Сары чечек Алтай бар.

Күүнзегежин, шыкпайтан
Күрен байгал сүди бар.
Күс бажында мургүйтен
Күрен чечек Алтай бар.

94. АЛТАН АТЛА ЖЕЛГЕЖИН

Алтан атла желгежин,
Тидисектү* бай Алтай.
Арказына чыккажын,
Арчын жытту бай Алтай.
Төртөн атла желгежин,
Тибиргендү бай Алтай.
Төстөгине чыккажын,
Тидисектү көлдү бай Алтай.

95. ЖЫЛТЫРАШКАН МӨНКҮЛҮ

Жылтырашкан мөнкүлү
Сүүрилердин жаражын!
Жылтылдашкан ан-кушту*
Алтайымнын ырыстуун*!
Мылтырашкан мөнкүлү
Тайгаларым жаражын!
Байтылдашкан ан-кушту*
Алтайымнын жаражын!
Көк мөнкүзүн жамынган
Көчкөлөрүм жаражын!
Көк-Чаганнан* кечүлү
Алтайымнын ырыстуун!
Ак мөнкүзүн жамынган
Алтайымнын жаражын!
Агын суудан кечүлү
Ак-Чаганым* ырыстуун!

96. КЕЖИМ СЫНДУ АЛТАЙДЫН

Кежим сынду Алтайдын
Ашусына паш полсын*!

Кеелей аккан талайдын
Кечүсине паш полсын!
Торко сынду Алтайдын
Ашусына паш полсын!
Толгой аккан талайдын
Кечүсине паш полсын!

97. АК ЧЕЧЕКТҮ АЛТАЙГА

Ак чечектү Алтайга
Ан палдарын чыдаткан.
Агып жаткан сууларына
Палыктары көптөгөн.
Агаш-ташту Алтайым
Амыр турсын чактарга.
Аршан-кутук суулары
Артабасын качан да.

98. АЛТАЙЫМНЫН СУУЛАРЫ

Алтайымнын суулары
Алдынан бери кечүлү.
Ак мөнкүлү тайгалар
Алтан алты быйанду.
Жер-Алтайым суулары
Жажын-чакка кечүлү.
Жылым-кайа тайгалар
Жетен жети алкышту.

99. АЖАР-АШПАС ТАЙГАЛАР

Ажар-ашпас тайгалар
Ажу берген Алтайым, Алтайым.
Агар-акпас талайлар
Кечү берген Алтайым, Алтайым.
Шуурганду тайгалар
Ажу берген Алтайым.
[Шуурмакту] талайлар
Кечү берген Алтайым.

100. АРЫБАСТАН МАҢ САЛГАН

Арыбастан маң салган
Аргымакка кем јетсин.
Аржаныла сугарган
Алтайыска не јетсин.
Јобобостонг маң салган
Јеерен тайга кем јетсин.
Јонјолойло азыраан
Јер-Алтайга не јетсин.

101. АЖАЙЫН ДЕП КЕЛГЕЖИН

Ажайын деп келгежин –
Ажузы јараш Алтайым.
Айылдажына уткуулду –
Ат-нерелү* Алтайым.
Кечейим деп келгежин –
Кечүзи јараш Алтайым.
Келген кижі күндүлү –
Кепке кирген* Алтайым.

102. АК ПЫЙОНДЫ* СЕМИРТКЕН

Ак пыйонды семирткен
Алыс сынду Алтайым.
Албатысын асыраан*
Аңду-кушту Алтайым.
Кой-эчкиди семирткен
Кобы-јиктү Алтайым.
Кошуун* элин асыраан
Койон-аңду Алтайым.

103. ПАЛА ТУШТА АШАНГАН

Пала тушта ашанган
Палтырганду Алтайус*.
Палтырысты тыңыткан
Паатыр кептү Алтайыс.

Јылу, ышык ыйыкту
Јышкын* өскөн Алтайыс.
Јылым кара таштарлу
Јылтыс пүркеен Алтайыс.

104. ЭҢЧЕЙИШКЕН ТУУЛАРГА

Эңчейишкен тууларга
Эптей базып, кай* чыкпас?
Энелер өскөн Алтайдан
Эсен сурап, не јүрбес?
Ак ла карлу кырларга
Арайынан не чыкпас?
Адалар паскан Алтайдан
Амыр сурап, не јүрбес?

105. ТАЛКАН-АЗЫК ЈИБЕЗЕ

Талкан-азык јибезе –
Тайга кайып* ажатан?
Алтай-төрөл јок болзо –
Бистер кайдан келетен?

106. КАРА КУЛУН АТ БОЛЗО

Кара кулдум ат болзо,
Канатту куштый учарым.
Кайыр-каскак кырларлу
Алтайыма јүрерим.
Јеерен кулдум ат болзо,
Јер айлана учарым.
Мөш бүркеген тууларлу
Алтайыма јүрерим.

107. АЛТЫН СУЛУК ШЫҢЫРАП

Алтын сулук шынгырап,
Аттар паскан Алтайым.

Ай танасы мызылдап,
Кыстарыс жүрген Алтайым.
Күмүш сулук шынгырап,
Күрөң тай желген Алтайыс.
Күн танасы жалтырап,
Кыстарыс паскан Алтайыс.

108. АЛБАТЫМА УРАТАН

Албатыма уратан
Ак-поромнын сүди пар.
Албатымла ойнойтон
Ак чечектү Алтай пар.
Көп жонго уратан
Көк-поромнын сүди пар.
Көкүгенде ойнойтон
Көк чечектү Алтай пар.

109. АННЫН БОЛЗО СЕМИЗИ

Аннын болзо семизи
Аба-Жыштын тайгада.
Албатынын көбизи
Аба-Жышты жакалай.
Элик-аннын семизи
Эне-Жыштын тайгада.
Элдин болзо көбизи
Эне-Жышты жакалай.

110. АРГЫМАКТЫН ЧЫЙРАГЫ

Аргымактын чыйрагы
Ада-Чуйдын чөлинде.
Албатынын жакшызы
Ар Башкуштын ичинде.
Эрјиненин чыйрагы
Эре-Чуйдын чөлинде,
Элдин-јоннын жакшызы
Улаганнын ичинде.

111. АДЫ ЈАНЫС ЧАКЫДА*

Ады јаныс чакыда,
Атанар керек, үүрелер.
Айлы јаныс Алтайда,
Јанар керек, үүрелер.
Јеерени јаныс чакыда,
Јелер керек, үүрелер.
Јери јаныс Алтайда,
Јанар керек үүрелер.

112. ЭРЈЕНЕНИН БАЛАЗЫ

Эрјененин балазы
Јелген Алтай болбайсын.
Эне-аданын балазы
Ойногон Алтай болбайсын.
Аргымактын балазы
Јелген Алтай болбайсын.
Ада-эненин балазы
Ойногон Алтай болбайсын.

113. КАРА САЙЛУ КУЗУКТЫ

Кара сайлу кузукты
Таштабазым качан да.
Карузып өскөн Алтайым
Ундыбазым качан да.
Эмил-сайлу кузукты
Таштабазым качан да.
Эбирип өскөн Алтайым
Ундыбазым качан да.

114. АЙЛАНДЫРА КӨРӨРДӨ

Айландыра көрөрдө –
Алтайымнын жарашын.
Албатым јуулып келерде –

Актан чыккан чечектий.
Эбиреде көрөрдө –
Эки кырдын эптүсин*.
Элим-жоным жууларда –
Жойгон агаш пүриндий.

115. ЖАРКЫРАДА КИШТЕГЕН ЖАЛ-ЖЕЕРЕН

Жаркырада киштеген
Жал-жеереннин жарашы.
Жайа тўжип ойногон*
Эл ле жоннын жакшысы.
Күркүреде киштеген
Көк-поролор жарашы.
Күркүрежиб ойногон
Эл ле жоннын жакшысы.

116. МӨШ ЖАБЫНГАН ТАЙГАЛАР*

Мөш жабынган тайгалар
Тымык турзын чактарга.
Мөнүн-алтын калыгыс
Жакшы жатсын жажына.
Тыт жабынган тайгалар
Тымык турзын чактарга.
Тыны алтын калыгыс
Эзен жатсын жажына.

117. АЙЛАНДЫРА АГЫЛГАН

Айландыра агылган
Ар-Пашкуштан ичерис.
Амыр ла жаткан жоныстан
Амыр сурап, мўргүрүс.
Эбире аккан Пашкуштан
Эдегинен ичерүс*.
Эптү ле жаткан жоныстан
Эсен сурап, мўргүрүс.

118. АРШАН-КУТУК СУУЛАРЛУ

Аршан-кутук сууларлу
Артабасын Алтайыс.
Алкыш-быйан сөстөрлү
Амыр жатсын жонубыс.
Эмдү-гомду сууларлу
Эрү* турсын Алтайуус*.
Эптү жакшы эрмектү
Элүс амыр жатсын ол.

119. АЙЛАНЫП, АЙЛАНЫП, АЖУ АШТЫМ

Айланып, айланып, ажу аштым,
Агундар* теген куш көрдим.
Арынбай* бойым жер өдүп,
Агылы жакшы журт көрдим.
Сындай, сындай сын аштым,
Сындалар* теген куш көрдим.
Сыныкпай бойым жер өдүп,
Сылу* жакшы журт көрдим.

120. КАЙЫР КЫРГА ЧЫГАЛА

Кайыр кырга чыгала,
Канады чоокыр куш көрдим.
Кадын сууны кечеле,
Ичиме кару жон көрдим.
Бийик кырга чыгала,
Бажы чоокыр куш көрдим.
Бийдин суузын кечеле,
Бойыма кару жон көрдим.

121. ОРТОЛЫКТА ОН БОРО

Ортолыкта он боро,
Онылбазы* ол семис.
Ортолыктын улузы,

Он сабардый, ол нак.
Межеликте беш боро,
Бежилези ол семис.
Бистин јердин улузы,
Беш сабардый, ол нак.

122. КҮН ЈАРКЫНЫН ЈАЙЫЛТЫП

Күн жаркынын јайылтып,
Күн не* чыкса, јаражын!
Күн ле јарыш альчылар*
Күүнзеп келзе, јакшызын!
Элбек чөлдин түбинде
Эрјинелер јүрзе, јаражын!
Эли-јонын башкарып,
Эрлер јүрзе, јакшызын!

123. КОЙДЫН КАТУ ТЕРЕЗИН

Койдын кату терезин
Лымжак эткен күч колым*.
Кардым куру јүрбеске,*
Иш бүдүрген күч колым.
Өблүден калын булгайры
Өдүк эткен ус колым.
Өзөгим куру јүрбеске,
Иш бүдүрген ус колым.

124. КЫРЛАЙ, КЫРЛАЙ КЫР КӨРДИМ, КЫР КӨРДИМ

Кырлай, кырлай кыр көрдим, кыр көрдим,
Кырык пеш јумду куштарын көрдим.
Кырык пеш јумду куштары тесем,
Сыйлу йакынчак пойугар полтурсагар.
Ни-на-на, ни-на-на.
Сындай, сындай сын көрдим,
Сылу пир јумду куштарын көрдим.

Сылу пир јумду куштары тесем,
Сыйлу йакынчак пойугар полтурсаар.

125. АК ПӨСТӨН ТИККЕН КИНЕГИМ

Ак пөстөн тиккен кинегим
Мен алтын јака тагайын.
Алтон* алты јаш чактумда
Ак кагаска чийил чыгайын*.
Көк пөстөн тиккен кинегим,
Мен күмүш јака тагайын.
Көксимде-й ойум пар чакта
Көк кагаска чийил чыгайын.

126. АЛДЫ КАЧЫРГАН, Э-Э-ЭЙ, АЙАГАЖЫМ, АЙ

Алды качырган, э-э-эй, айагажымай, ай,
Кайышпас та мөнкү, э-э-эй, тайагажымай, ай.
Мен канча да јерде, э-э-эй, јүргемде, эй,
Кардалбас та менин, э-э-эй, тамагажымай, ай.
Элик качырган, э-э-эй, айагажымай, ай,
Энишпес те мөнкү, э-э-эй, тайагажымай, ай.
Элдин јеринде, э-э-эй, јүргемде, ай,
Эриктирбес менин, э-э-эй, тамагажымай, ай.

АЛТАЙДАГЫ ЭЛ-ЖОНДОРДЫН ЧЫККАН-ӨСКӨН ЖЕРИ КЕРЕГИНДЕ КОЖОНДОР

127. АЙДЫН-КҮННИНГ АЛДЫНДА

Айдын-күннинг алдында
Айланып аккан Ар-Башкуш.
Ар-Башкуштын жанында
Ада ла болгон Улаган.
Күннинг-айдын алдына
Күркүреп аккан Ар-Башкуш.
Ар-Башкуштын жанында
Эне ле болгон Улаган.

128. ЖАШЫЛ ЧЕКПЕН, ЭЙ, ЖАЙГАНДЫЙ, ЭЙ

Жашыл чепкен, эй, жайгандый, эй,
Жакасы сылу Пайадым.
Жаш ууланды, эй, ойноткон, эй,
Ай, ичкен суум Пайадым.
Ай, кысыл чепкен, эй, жайгандый, эй,
Кырчыны сылу Пайадым.
Ай, жаш ууланды ойноткон, эй,
Өскөн нө* йерим Пайадым.

129. ЭРЕ-ЧУЙДЫН ЭЛБЕГИ

Эре-Чуйдын элбеги –
Кеен түмен јаландар.
Тайга-таштын ээлери
Агын суулу, аржанду.
Ак пыйанын мал эткен,
Ач үрезин* кижиге эткен –
Эре-Чуйдын пыйаны
Эне-Алтайга ол по[л]сын.
Кош-Агаштын јеринде

Коштой турган кош тал пар.
Эре-Чуйдын элбек чөл –
Эл-калыктын јыргалы.

130. ЭБИРИП АККАН ЭРЕ-ЧУЙ

Эбирип аккан Эре-Чуй –
Эрјине малдын сугады.
Эбиреде түшкен тайгазы –
Эл-албатынын шибеези.
Айланып аккан Ала-Кадын –
Ак малдын сугады,
Айландыра түшкен тайгазы –
Албаты-јоннын шибеези.

131. ЭРЈИНЕНИ БУУЛАГАН

Эрјинени буулаган
Эрмен-агаш чакым бар.
Эне-Алтайдын төбөзи –
Эре-Чуй деп јерим бар.
Кара-керди буулаган
Кайын-агаш чакым бар.
Кан-Алтайдын јаказы –
Кару Курай јерим бар.

132. ЭЛИК ПЫШКАК* ӨДҮГИМ

Элик пышкак өдүгим
Элекалса*, көктөөрим.
Энем паскан Алтайга
Элен чакка пасарым.
Ан пышкак өдүгим
Артакалса*, көктөөрим.
Адам паскан Алтайга
Јашын-чакка пасарым.

133. ЭЛИК ПЫЧКАК ӨДҮГИМ

Элик пычкак өдүгим
Элегенче паскан жер.
Эне жаштан алала
Эмдегенче жүрген жер.
Аң пышкагы өдүгим
Артаганча паскан жер.
Ада жаштан алала
Айыганча жүрген жер.

134. АТ БЫЧКАГЫ ӨДҮГИМ

Ат бычкагы өдүгим
Артада баскан Алтайым.
Аданан өскүс артала,
Ада болгон Ак-Көлим*.
Эрјине бычкак өдүгим
Эледе баскан Алтайым.
Эргекче жаштан артала*,
Энем болгон Эмилем.

135. ЖАЛЫН СЫЙМАП, МИНЕРГЕ

Жалын сыймап, минерге
Жабага жакшы ат болгон.
Жаантайынга жүрерге
Жабаган жакшы жер болгон.
Куйругын сыймап, минерге
Кула тай жакшы ат болгон.
Кутус-куйун жүрерге
Кырлык жакшы жер болгон.

136. КӨДӨТИ

Көбөн жалду көк-боро
Отогон алтай – Көдөти.
Көөркий жүрген бойлорыс

Ойногон алтай – Көдөти.
Жалбыш жалду Жал-Јеерен*
Жайлаган алтай – Көдөти.
Јаш ла жүрген бойлорыс
Јыргаган алтай – Көдөти.

137. САРГАЙ, КАНДЫК – КУРСАГЫМ

Саргай, кандык – курсагым,
Сайдыс, Майма – алтайым.
Быштак, курут – курсагым,
Ыжы, Майма – алтайым.

138. ЭБИРЕДЕ ТАЙГАЗЫ

Эбиреде тайгазы
Энебис болгон Јаламан*.
Эбире аккан талайы
Суузын болгон Јаламан.
Айландыра тайгазы
Адабыс болгон Јаламан.
Айланып аккан талайы
Суузын болгон Јаламан.

139. АЧ ПУКУНЫН ТАЙАНГАН

Ач пукунын тайанган
Адам кептү Улаган.
Эки эмчегин эмискен
Энем кептү Улаган.

140. УЛАГАН СУУСЫ ЧАКПЫНДУ

Улаган суусы чакпынду,
Улундай пасып, кечедим.
Улаган јери пыйанду,
Малдап, мында јададым.
Пашкуш суусы чакпынду,

Жакалай пасып, ичедим.
Саратан јери алкышту,
Айланып, ого јүредим.

141. АЙ ЖАРКЫНЫ АЙЛАНГАН

Ай жаркыны айланган
Алтай јерим Ар-Пашкуш.
Күн жаркыны толгонгон
Эне јерим Ар-Пашкуш.

142. ПАШКУШ-ПАШЫ – ПАЙ ТЕПСЕН

Пашкуш-Пашы – пай тепсен,
Палалу мыйгак турлусы.
Парбак мөштү тайгалар –
Пала-парка турлусы.
Куургалдын ичи куу јулуш –
Кунанду мыйгак турлусы.
Кусукту мөштү тайгалар –
Кулун-жабаа турлусы.

143. АЙЛАНДЫРА ТАЙГАЛУ

Айландыра тайгалу
Адам болгон Саратан.
Эбиреде тайгалу
Энем болгон Саратан.

144. КЫСКА ЖОЛДУ ЈЕР БОЛГОН

Ак ла күрен ат минген
Кыска јолду јер полгон.
Кыс тушунда өскөним*
Кысыл-Өсөк теп јер полгон.
Кара ла јорго ат минген
Каскак јолду јер полгон.

Пала ла јашта өскөним
Јасулу теп јурт полгон.

145. ЭБИРЕДЕ ТАЙГАЛУ

Эбиреде тайгалу
Эсен турсын Јасулуум.
Айландыра тайгалу
Амыр турсын Јасулуум.

146. ЧИБИ, ЧИБИ, ЧИБИЛЕР

Чиби, чиби, чибилер,
Чибилердин јарашын!
Чибилерге курчаткан
Чибилүнин јакшысын!

147. КАРА ТАЙДЫ МИНГЕНДЕ

Кара тайды мингенде,
Камчы сокпос, көнү јол.
Кара-Кујурга келгенде,
Карыгып јанбас, пайрам јер.
Пуурыл тайды мингенде,
Пурый тартпас, көнү јол.
Пу алтайга келгенде,
Пурылып полбос, пайрам јер*.

148. АРШАН-КУТУК СУУЛАРЫ

Аршан-кутук суулары
Суусыныс полгон чагына.
Айландыра тайгасы
Ышыгуус* полгон јашына.
Көк чакпынду Ар-Пашкуш
Суусыныс полгон чагына.
Көгөргөн кырлары
Ышыгуус полгон чагына.

149. КУЙРУГЫН СҮРЕКТЕП

Куйругын сүректөп
Пөри кирбеен Аба-Йыш.
Жыдазын тайанып,
Йу* кирбеген Аба-Йыш.

150. АГЫН СУУЗЫ АНДАНГАН

Агын суузы анданган
Аркыт-Ичи – алтайым.
Азып баскан тужумда
Азырап салган алтайым.
Көбүрип суузы анданган
Кара-Кем-Ичи – алтайым.
Качып баскан тужумда
Азырап салган алтайым.

151. БУЛУТКА ТИЙГЕН ТУУЛАРЛУ

Булутка тийген тууларлу
Паспарты журтым бар эмий.
Бу ла бойым жаш тушта
Баскан жерим бу эмий.
Кайлап аккан сууларлу
Онуш-Ичи бу эмий.
Көөркий бойым жаш туштан
Өскөн жерим бу эмий.

152. СУГАШЫС

Ак-боронун отогон
Арка-туулу Сугашыс.
Амыр бисти журтаткан
Алтын сүрлү Алтайыс.
Көк-бороны ототкон
Көк чечектү Сугашыс.
Калык-жонды жыргаткан
Күмүш сүрлү Алтайыс.

153. СУГАШ-АЛТАЙ

Карыкпастан чертетен
Кара сайлу кусук бар.
Карыганча жүретен
Кайран Сугаш-алтай бар.
Эрикпестен чертетен
Эмил сайлу кусук бар.
Энчейгенче жүретен
Эне-Сугаш-алтай бар.

154. ЖАЛАНАЙ

Жайбандада желерге
Жабага-кулун* жакшы ат.
Жап-жакшынак жүрерге
Жаланайыс жакшы жер.
Жаланайдын өлөни,
Жайа салган торкодый.
Жаланайдын улузы,
Жайылып өскөн чечектий.

155. АЖАЙЫН ТЕП КЕЛГЕЖИН

Ажайын теп келгежин,
Ажусы жабыс Жаланай.
Айылдап келген альчыга*
Ачык-жарык Жаланай.
Кечейин деп келгежин,
Кечүзи тайыс Жаланай.
Келип турган альчыларыла
Мактулу кеен Жаланай.

156. ИШКЕН СУУМ ПУ СҮРӨУ

Ишкен суум пу Сүрөу
Эвин ок сайлу болзо шы*.
Жаткан ак жерим тайга жер
Алтын ок* таштый болзо шы.

АДА-ЭНЕ КЕРЕГИНДЕ КОЖОНДОР

157. ЭРЈИНЕЗИН ТУДАЛА

Эрјинезин тудала,
Ээртеп берген адайым.
Эки эмчегин эмизип,
Эр јетирген энейим.
Конгыр тайын тудала,
Колон тарткан адайым.
Койнына койдонып,
Азыракүйсн* энейим.
Мал балазын азырап,
Мал өскүрген энейим.
Мандык-торко тон эдип,
Кижн эткен энейим.
Кой балазын азырап,
Кой өскүрген энейим.
Корокойдон тон көктөп,
Јонго кошкон энейим.

158. ЭЛИК ЧААБЫН ЧЫДАТКАН

Элик чаабын чыдаткан
Эки кыпту таш – кабай.
Эки јашка јетирген
Эне-аданын кол – кабай.
Ан паласын чыдаткан
Алты кыпту таш – кабай.
Алаканга чыдаткан*
Ада-эненин кол – кабай.

159. АЛДЫБАЛАСЫН ТЕЛЧИДИП КОЙГОН

Алды баласын телчидип койгон
Алты ла кыпту таш – кабай эмей.

Ашыкчаларды киши эдип алган
Абай-энедин кол – кабай эмей.
Ой, балдарым, ай, јүрекерим, ай.
Элик паласын телчидип койгон
Эки ле кыпту таш – кабай эмей.
Эргекчелерди эрге јетирген
Караан энедин кол – кабай эмей.

160. ЭНДҮ ТОРКО* КЕЗЕРИН

Эндү торко кезерин
Энем меге көргүскен.
Элден-јоннон үрен деп,
Энем мени јакыган.
Аннын турлу јерлерин
Адам меге көргүскен.
Албатыдан үрен деп,
Адам мени јакыган.

161. КОЙОН ЧУУЛА ЧУУЛАНГАН

Койон чуула чууланган
Кабайымнын јымжагын!
Каш-өмүрге* койдонгон
Энейимнин* јакшызын!
Таакы чуула* чууланган
Кабайымнын јымжагын!
Тар өмүрге койдонгон
Энейимнин јакшызын!

162. КЕРЧЕЕЗИНДҮ ТОН* ЭТ ДЕП

Керчезиндү тон эт деп,
Кезип берген энейим.
Кеп тужунда мындый деп,
Айдып берген энейим.
Ойынталу тон* эдип,
Ойып берген энейим.

Озогызы мындый деп,
Айдып берген энейим.

163. АТКАК ЖАЛЫ АДЫШКАН

Аткак жалы адышкан
Аргымак эди пу адым.
Алтай укту эненен
Арткан сөси* чечен не.

164. ЭНЧЕЙИШКЕН ТАЙГАЛАР

Энчейишкен тайгалар,
Эптей аккан талайлар.
Энелер жүрген Алтайыс,
Эрмектеп айткан сөсис пар*.
Ак сүмерлү тууларыс,
Аңданып аккан суулар.
Адалар жүрген Алтайыс,
Алкап айткан сөзи пар.

165. АРДАКТАП МИНГЕН АДЫМ ЭТ

Ардактап минген адым эт,
Ак жаланга мантагай.
Азырап салган адам эт,
Амырап эмди отургай.
Ээртеп минген адым эт,
Элбек чөлгө мантагай.
Эмизип салган энем эт,
Эм амырап отургай.

166. ЭМДҮ-ТОМДУ АЛТАЙГА

Эмдү-томду Алтайга
Эптү жакшы не жүрбес?
Энелердин айтканын
Эт-жүрекке не салбас?

Аршан суулу Алтайга
Араай жобош не жүрбес?
Адалардын айтканын
Ал санаага не салбас?

167. АРЖАН СУУНЫН ТАЖЫЛА

Аржан суунын тажыла
Көйим кескен көй энем.
Ак мөндүрдин суузыла
Кирим јунган көй энем.
Тонмок суунын тажыла
Көйим кескен көй энем.
Көк јанмырдын суузыла
Кирим јунган көй энем.

168. ЭКИ КУЛАК ТЕН ТУРГАН

Эки кулак тен турган –
Эликтин чаабы болбайсын.
Эдискилү үн келген* –
Энемнин үни болбайсын.
Айры кулак тен турган –
Аннын чаабы болбайсын.
Амыргылу үн келген* –
Адамнын үни болбайсын.

169. КОЙОН ЭДИН ЈИДИРГЕН

Койон эдин јидирген
Кош эргектин тузагы.
Коныр сүдин эмискен*
Энемейдин уурагы.
Элик эдин јидирген
Эки эргектин тузагы.
Ак сүдин эмискен
Энемейдин уурагы.

170. ЭКИ ТУУНЫ АЖЫРГАН

Эки тууны ажырган
Эрјене адым баш болзын!
Элге бисти јыргаткан
Эне-адамга баш болзын!
Агын сууны кечирген
Ат эрјенем баш болзын!
Ада јаштан* чыдаткан
Ада-энемге баш болзын!

171. ЭНЕБИСТИН ИЧИНЕ

Энебистин ичине
Эптү јадып, өскөнис.
Эки сүттү эмчекти
Эки колдоп, эмгенис.
Тар кабайга болгожын
Тарынышпай, өскөнис.
Тату сүттү эмчекти
Тартып, экү эмгенис.

172. АЛТЫН КҮҮК ЭТКЕНИ

Алтын күүк эткени
Агаш-ташка торгулгай.
Ада-эненин айтканы
Ал јүрекке* томулгай.
Эне күүктин эткени
Эн агашка* торгулгай.
Эне-аданын айтканы
Эл јүрекке* томулгай.

173. ЭЛИК МОЙНОК ТИСКИНИМ

Элик мойнок тискиним*
Эки јылга элебес.
Энем айткан эрмеги

Јети үйеге ундулбас.
Ан мойногы тискиним
Алты јылга элебес.
Адам айткан эрмеги
Алты үйеге ундулбас.

174. ЭБИРЕ ТУДУП, ЧЕЛДЕЕРГЕ

Эбире тудуп, челдеерге
Этгү мойын пир јакшы.
Эбир јүрүп, туштаарга
Эне төрөөн пир јакшы.
Айландыра тудуп, челдеерге
Арка-мойын пир јакшы.
Айлан јүрүп, туштаарга
Ададын* төрөөни пир јакшы.

175. АГЫМАКТЫН ТЕМДЕГИ

Аргымактын темдеги
Айры кулак бажында.
Ада-эненин айтканы
Алаканнын чийүде.
Эрјиненин темдеги
Эки кулак бажында.
Эне-аданын айтканы
Эки алакан чийүде.

176. ЭМИЛ САЙЛУ КУЗУКТЫ

Эмил сайлу кузукты
Эриккенде чертетен.
Эненин айткан кожон бар,
Эриккенде ойнойтон.
Кара сайлу кузук бар,
Карыкканда чертетен.
Карындашым айткан кожон бар,
Карый берсе, ойнойтон.

177. ЭҢКЕЙ КАЛГАН JAДЫКТЫ

Эңкей калган жадыкты
Ашыра пасып полбодым.
Энем айткан ол сөсин
Эмде-еге унутпадым*.
Лыгыл калган жадыкты
Ашыра пасып полбодым.
Адам айткан ол сөсин
Эмдес унут полбодым.

БАЛА-БАРКА КЕРЕГИНДЕ КОЖОНДОР

178. УЗУН ЧӨЛДӨ МАЛ JҮРЕТ

Узун чөлдө мал жүрет,
Кемнин малы болбогой.
Учкан куштый, уул жүрет,
Кемнин уулы болбогой.
Ак жалаңда мал жүрет,
Кемнин малы болбогой.
Аткан октый, уул жүрет,
Кем балазы* болбогой.

179. АЙРЫ КУЛАК ТЕН ТУТКАН

Айры кулак тен туткан
Аң балазы болбайсын.
Амыргы үнүн тен туткан
Аданын уулы болбайсын.
Эки кулак тен туткан
Элик чаабы болбайсын.
Эдиски үнүн тен туткан
Эненин уулы болбайсын.

180. АЙ ЧЫГАР JAНЫ ПОС ПОЛОР

Ай чыгар жаны пос полор,
Алтынды туткан ус полор.
Адазы журтын бек тутса,
Аймак улуска мак полор.
Күн чыгар жаны пос полор,
Күмүштү туткан ус полор.
Көкшүн журтын бек тутса,
Көп аймак-жонго мак полор.

181. КАСТЫН ПАЛАЗЫ ПИРҮЧЕК

Кастын палазы пирүчек,
Канат алдында экүчек.
Ада палазы сен јакшы,
Айдыжа келзе – эркечек.
Куштын палазы экүчек,
Куркун алдында үчүчек.
Көкшүн палазы – сен туган,
Көрүже келзе – көркүчек*.

182. АЙ КАРА ЈЫШТЫН ТҮБИНДЕ*

Ай кара јыштын түбинде
Карга пудырбас пулан палазы.
Калык арада јүргенде,
Сөскө пудатпас* ада палазы.
Түн кара јыштын түбинде
Муска пудырбас пулан палазы.
Тушман арада јүргенде,
Тилге јендирбес көкшин палазы.

183. АРКА ЈЕРДИН ӨЛӨНИ

Арка јердин өлөни
Ак боронын јалындый.
Арбыдап өскөн балдарыс
Ат арчыннын үрендий*.
Кобы јердин өлөни
Конгыр тайдын јалындый.
Корболоп өскөн балдарыс
Кой арчыннын* бүриндий.

184. ЭРЕМИК КУЛДУМ* ЧЫДАЗА

Эремик кулдум чыдаза,
Ээргеп минер ат болор.
Эненин уулы чыдаза,

Элге јүрер эр болор.
Аргымак кулды* чыдаза,
Ардактап минер ат болор.
Аданын уулы чыдаза,
Аймакка јүрер эр болор.

185. АК ЧЕЧЕКТҮ ЈАЛАНДА

Ак чечектү јаланда
Аттар јуулып отогон.
Албатынын ортодо
Аданын уулы чыдаган.
Көк чечектү јаланда
Кулундар јуулып ойногон.
Калык-јоннын ортодо
Эненин уулы чыдаган.

186. НЬАНМЫР, НЬАНМЫР ЈААП ЈАТ

Ньянмыр, ньанмыр јаап јат,
Менин пажым чүүлип јат*.
Менин акым келип јат,
Элик эдин экелип јат.

187. ЈАШКАН КАРЫ ЈААП КОЙДЫ

Јашкан кары јаап койды,
Базарыма јымжагын!
Јаш балдарым чыдады,
Көрөриме јаражын!
Көбүк кары јаап койды,
Базарыма – јымжагын!
Көөркий балдар чыдады,
Көрөриме – јаражын!

188. КАРАНА ПАШЫ ЖАЙЫЛЫШ

Карана пашы жайылып,
Чечектеген – жарашын!
Пу пистерди жыргаткан
Палдарыстын жакшысын!

189. ЭНЕДИН СҮДИН ЭМИСИП

Энедин сүдин эмисип,
Эр жетирген балдарыс.
Эрмек-куучын ол айдып,
Элге кошкон балдарыс
Алаканга чыдадып,
Эр жетирген балдарыс.
Алкыш-быйанду сөс айдып,
Албатаа* кошкон балдарыс.

190. АЙДЫН ТҮНДЕ НЕ ЖАРАШ

Айдын түнде не жараш? –
Айланып аккан суу жараш.
Айыл ичинде кем жараш? –
Айдып билер уул жараш.
Күн алдында не жараш? –
Күркүрөп аккан суу жараш.
Күреелү журтта кем жараш? –
Күр шанкылу кыс жараш.

191. МАЛ БАЛАЗЫН АЗЫРАП

Мал балазын азырап,
Мал көптөттим Алтайга.
Мандык-торко* көктөйлө,
Балам кийди Алтайга.
Кой балазын азырап,
Кой көптөттим Алтайга.

Короткылап көктөйлө*,
Балам кийди Алтайга.

192. АК-ПОСТОН АЛГАН КУЛУНДЫ, КУЛУНДЫ

Ак-постон алган кулунды, кулунды,
Аркасын сыймап, мал эдикойгом*.
Пүдүрден калган кайран паламды*,
Аркачагын сыймап, бу эр эдикойгом.
Э, на-на, на-на...
Көк-постон алган кулунды, кулунды,
Көксин не сыймап, мал эдикойгом.
Пу көзөт лө ичтан калган уулдарды*,
Көксичегин сыймап, бу эрлер эдикойгом.

193. КАС БАЛАЗЫ КАЙБАРАП*

Кас балазы кайбарар? –
Кара көллө жүс барар.
Кыс балазы кайбарар? –
Карынын журтка ол барар.
Куш балазы кайбарар? –
Кумакту көллө жүс барар.
Кыс балазы кайбарар? –
Катыс журтка* ол барар.

194. ҮЙ ИЧИНДЕ НЕ СҮРЛҮ?

Үй ичинде не сүрлү? –
Үч такпайдый от сүрлү.
Улус ортодо кем сүрлү? –
Учурлап айдар уул сүрлү.
Айыл ичинде не сүрлү? –
Алты такпайдый от сүрлү.
Албатыда кем сүрлү? –
Алкыш билер уул сүрлү.

195. АЛА ТАЙГА БАЖЫНДА

Ала тайга бажында
Аргымактын изи бар.
Ада-эненин колында
Андап табар уулы бар.
Эмиленин бажында
Эрјиненин изи бар.
Эне-аданын колында
Иш эдетен кызы бар.

ЖААН-ЖАШТУЛАР КЕРЕГИНДЕ КОЖОНДОР

196. ЖАЗЫЛ ТОРКО ЖАЙГАНДЫЙ

Жазыл торко жайгандый,
Жаказы сылу Байадым.
Жаказын база журт салган
Жаан акайлар алкыжы.
Эндү торко жайгандый,
Эдеги сылу Байадым.
Эдегин база журт салган
Эртеги акай алкыжы.

197. АКАРГАН СЫНГА, ИЙ*, ЖОЛ САЛГАН, ИЙ

Акарган сынга, ий, жол салган, ий,
Ак-поско бүткен чон туйгак.
Ана Байатка, ий, журт салган, ий,
Кайран акамнын алкыжы.
Көргөргөн сынга, ий, жол салган, ий,
Көк-поско бүткен чон туйгак.
Күни Байатка*, ий, журт салган, ий,
Кайран көкшиннин алкыжы.

198. ЭМ АК ПАЛЫКТЫН ТУРУНЫ, ТУРУНЫ*

Эм ак палыктын туруны, туруны,
Агырчан педир* анын сартыгы?
Агырчан педир сартыгы тезем,
Акамнын салган алкышы болтыр.
Э, на-на-на-на, на-на...
Эм көк палыктын туруны, туруны,
Көгөрчөн педир* анын сартыгы?
Көгөрчөн педир сартыгы тегем,
Көкшиннин салган алкышы болтыр.
Э, на-на-на-на, на-на-на-на.

199. КӨК-БОРОНЫҢ АЛТЫН ЖАЛ

Көк-боронын жалы алтын,
Көөркий балдар сөзи алтын*.
Ак-боронын жалы алтын,
Агалардын сөзи алтын.

200. [АНА-ПАЙ]АДЫМ* АРТЫЛУ

[Ана-Пай]адым артылу,
Ак-позым келзе, кечүлү.
Акамнын йурты, ий алкышту
Ар тууган келзе, йыргалду.
Күни Пайадым көркүлү,
Көк-позым келзе, кечүлү.
Көкшиннин йурты алкышту,
Көп тууган келзе, йыргалду.

201. АГАРЫП АТКАН ТАҢ АЛДЫНАН

Агарып аткан таң алдынан
Ак куш учарын сактадым.
Агай палазы тууганым
Ар күү чөйөрүн сактадым.
Көгөрүп аткан таң учун
Көк куш учарын сактадым.
Көкшүн палазы тууганым
Көп күү чөйөрүн сактадым.

202. ОЙ, КАРЫШ ПОЛОР, ЭЙ, КУЙРУКТУ, ЭЙ

Ой, карыш полор, эй, куйрукту, эй,
Камдуды айтсын салду теп*.
Карчайа түшкен, э-эй, сагалду*, эй,
Карындашты айтсын алкышту.
Кулаш полор, эй, куйрукту, эй,
Кумдусты айтсын салду теп.

Курчага түшкен, эй, сагалду*, эй,
Улуду айтсын алкышту.

203. КУЛАШ ПОЛГОН КУЙРУКТУ

Кулаш полгон куйрукту
Кундусты айтсын кылганду.
Курчага түшкен сагалду
Көкшүнди айтсын алкышту.
Карыш полгон куйрукту
Кандуны айтсын сылганду.
Карачайа түшкен чырайлу*
Карымды айтсын алкышту.

204. АЛТЫН ТЕЕКТҮ КАЙЫШ КУР*

Алтын теектү кайыш кур,
Алты оронуп, курчай сал.
Алтан жашту жаандар,
Бир сүмени айда салаар.
Јети теектү кайыш кур*,
Јети оронуп, курчай сал.
Јетен жашту жаандар,
Бир сүмеерди* айдаар.

**АКА-ЖЕНЕ ЛЕ ЭЈЕ-СЫЙЫНДАР КЕРЕГИНДЕ
КОЖОНДОР**

205. КАЛЫК-ЈОНДО ЈЎРГЕЖИН

Калык-јондо јўргежин,
Кара кўстў женейек.
Камду, тўлкў туткажын,
Кўктўнип билер женейек.
Солоньдый чеедекти*
Сололоп* кўктўор женейим.
Коот-ойында јўргежин,
Кожон чўйўр женейек.

206. ЈЕЛСЕ, ЈЕЛСЕ, НЕ ЈАРАШ?

Јелсе, јелсе, не јараш? –
Јеерен-чоокыр мал јараш.
Јер ўстўнде кем јараш? –
Менин женем ол јараш.
Акта-акта не јараш? –
Ала-чоокыр мал јараш.
Айыл ичинде кем јараш? –
Менин акам ол јараш.

207. ЭРЧИШ* СУУЗЫН КЕЧЕЛЕ

Эрчиш суузын кечеле,
Эмигинен тудундым*.
Эрикчендў* јўреле,
Эјем бар деп санандым.
Кадын суузын кечеле,
Кайыгынан тудундым*.
Карыкчалду јўреле,
Карындажым бар деп санандым.

208. КАРЧЫГА* КУШТЫН НЕЗИ АРТЫК?

Карчыга куштын нези артык? –
Канадында бўткен јымы* артык.
Карындаш кижинези артык? –
Кайкап айткан сўзинези артык.
Босторкой куштын нези артык? –
Богогына бўткен јымы артык.
Бойымнын туганын нези артык? –
Бостоп айткан сўзинези* артык.

209. КАЙЫР КЫРДЫН БАЖЫНАН

Кайыр кырдын бажынан
Кызарып чыкты кўнибис.
Кўчў берген карындаш
Кўрўп келди, уткыйдыс.
Чанкыр ўзўк ичине
Чалып ийди кўнибис.
Сала берген акалар
Сонуркап келди, уткыйдыс.

210. САРЫ ЧЕЧЕК ЈАЙЫЛГАН

Сары чечек јайылган
Кайран менин Алтайым.
Сары чачак јайылган*
Кайран бистин агалар.
Кўк чечеги јайылган
Кайран бистин Экинур.
Кўк чачагы јайылган
Кайран бистин эјелер.

211. ПОРО ЛО ТАЛДЫН ТЌСИНДЕ

Поро ло талдын тўсинде
Поро тай турган, суусаган.
Поро ло чачын сыйманып,

Эјем өрөкөн отурган.
Кара талдын төсінде
Кара тай турган, суусаган.
Кара ла чачын сыйманып,
Эјем турган отурган.

212. ЖЫЛЫМ КАЙА ПАШЫНДА

Жылым кайа пашында
Јунма туру – жарашын!
Жыламаш-топчы таңынган*
Эјелердин жарашын!
Соғонолу тайгада
Солонгы туру – жарашын!
Солонгыдый кийимдү
Эјелердин жарашын!

213. ЧААП ЭЛИК КЕЛГЕЖИН

Чаап элик келгежин,
Оны адатан агам бар.
Чадыр айылдын ичинде
Чай азатан эјем бар.
Тооскон элик келгежин,
Тоозып, адар агам бар.
Тос айылдын ичинде
Тон эдетен энем бар.

214. КАРА ТАЙЫМ БУ ТУРУ

Кара тайым бу туру,
Капшай тудуп минерим.
Карындажым бу келди,
Кожо эмди барарым.
Чыйрак адым бу туру,
Эртеј согуп минерим.
Сыйным менин бу келди,
Эштејип эмди јүрерим.

215. САРЫ ТАЙ БАЖЫН СИЛКИГЕН

Сары тай бажын силкиген,
Сары тай турбай суусаган.
Сары чачын сыймаган
Эјем турбай отурган.
Кара тай бажын силкиген,
Кара тай турбай суусаган.
Кара чачын сыймаган
Карындажым турбай отурган.

216. ЭКИ КУЛАК СЕРТЕЙГЕН

Эки кулак сертейген
Элик кайда туру не?
Эки көзи карарган
Эјем кайда јүри не?
Айры кулак сертейген
Аны кайда туру не?
Ары көрүп салеерен
Акам кайда јүри не?

ТААЙЛУ-ЈЕЕНДҮЛЕР КЕРЕГИНДЕ КОЖОНДОР

217. АРКАДАГЫ МАЛЫНЫН

Аркадагы малынын
Семизин берген таайларыс.
Атрак чачту бажынан
Артыгын берген таайларыс.
Кобы јерде малынын
Конгырын берген таайларыс.
Кара койу чачынын
Корбозын берген таайларыс.

218. ТАШТАН ЧЫККАН ЧЕЧЕКТЕ

Таштан чыккан чечекте
Тарбыл чечек танылу.
Табарыжып јүргенде*,
Таайлу-јеендү танылу.
Јерден чыккан чечекте
Јеерен чечек танылу.
Јергележип јүргенде,
Таайлу-јеендү танылу.

219. ЈАРКЫРАДА КИШТЕГЕН

Јаркырада киштеген
Јараш чоокыр эрјинем.
Јаркырада каткырган
Јал-тодоштор* таайларым.
Күркүреде киштеген
Күрен-чоокыр эрјинем.
Күркүреде каткырган
Күр-сойондор* таайларым.

220. ТАЛ-АГАШТЫН БЫДАГЫ*

Тал-агаштын быдагы
Такыр-бөкөн болбозын.

Таайлу-јеендү бойыста
Тарынганы јок болзын.
Јаш агаштын быдагы
Кенек-бөкөн болбозын.
Јеендү-таайлу ортодо
Јектешкени јок болзын.

221. ТААЙЫМ КЕЛЕР БОЛОР ДЕП

Таайым келер болор деп,
Тарбаган эдин кайнаттым.
Таайым келбес болордо,
Ташка чыгып, ыйладым.
Јееним келер болор деп,
Јеекен эдин кайнаттым.
Јееним келбес болордо,
Јерге түжүп, ыйладым.

222. БӨЛӨК-БӨЛӨК МӨНДҮРДИН*

Бөлүк-бөлүк мөндүрдин
Бөлүнери кандый не?
Бөлө-шаныкы бойыбыс
Таныжарыс кандый не?
Табыр-тубыр* јанмырдын
Айазары кандый не?
Јеендү-таайлу бойыбыс
Таныжарыс кандый не?

223. АРКА ЈЕРДИН ӨЛӨНИ

Арка јердин өлөни
Арта салган учуктый.
Арјандагы* таай эјем
Алтын кошкон јүстүктий.
Төстөк јердин өлөни
Төртөн каткан учуктый.
Төрөөнзип келген таай эјем
Алтын кошкон јүстүктий.

ТӨРӨГӨН-ТУГАН КЕРЕГИНДЕ КОЖОНДОР

224. JAШ APЧЫННЫН БҮРИНДИЙ

Јаш арчыннын бүриндий,
Элбиреген төрөгөн.
Јанмыр-мөндүр суузындый,
Мызылдаган төрөгөн.

225. КҮНЧЫГЫШТАН КҮН ЧЫГАР

Күнчыгыштан күн чыгар,
Күн жарыкка баш болзын*!
Күннен жылу төрөгөн,
Төрөгөнгө баш болзын!
Ай чыгыштаң ай чыгар,
Ай жарыкка баш болзын!
Айдаң жарык төрөгөн,
Төрөгөнгө баш болзын!

226. ТУВАННУ* КҮНДЕ КЫЙГЫРЗА

Туванну күнде кыйгырза –
Турнанын үни танылу.
Туштажып келип, жуукташсам –
Туганнын үни танылу.
Карачы* күнде кыйгыр јат –
Кастын үни танылу.
Катыжып келип, жуукташсам* –
Карындаштар үни танылу.

227. АК БАЛЫК МАЙЫН СЫЗУ* ТЕП

Айыл ээзи:

Ак балык майын сызу теп,
Ак табак туттым, сыксын теп.
Акай туганым келди теп,
Ак чарка туттум, ичсин теп.

Көк балык майын сызу теп,
Көк табак туттым, сыксын теп.
Көкшүн туганым келди теп,
Көк чарка туттум, ичсин теп.

Каруузы:

Ана-Томды кечерде,
Ак-поско камчы кош салдым.
Акай туганым сени теп,
Амыр уйкумды таштадым.
Күнү Томды кечерде,
Көк-поско камчы кош салдым.
Көкшүн туганым сени теп,
Көп амыр уйкум таштадым.

Айыл ээзи:

Эдилге чыккан эки тал,
Энилбес пубай јазайын.
Элден келген туганга
Эрикпес ойын јазайын.
Јайыкка чыккан эки тал,
Јайкалбас пубай јазайын.
Јаттан келген туганга
Јандырбас ойын јазайын.

Каруузы:

Тогус токой толгонып,
Тобул јиилегин таппадым.
Тоолой аймакка көп јүрүп,
Сендий туганды таппадым.
Алты токой толгонып,
Агаш јиилегин таппадым,
Ар аймакка көп јүрүп,
Слердий туганды таппадым.

Айыл ээзи:

Актан тарткан ак санкем*,
Ак-постын мойнын чөй, санкем!
Акай туганын алдына
Ар күлер барып чөй, тамак!
Көктөн эткен көк санкем,
Көк-постын мойнын чөй санкем!

Көкшүн туганым келгенде,
Көп күлөр барып чөй, тамак!

Каруузы:

Угылдап* кескен үйү жат,
Улу жазаган төри жат.
Улу жазаган төрүне
Уландар, ойноп чыгалдар!
Уландар ойноп чыккажын,
Улу тарынып калбазын.
Пастап кескен үйү жат,
Палынек* жазаган төри жат.
Палынек жазаган төрүне
Паалдар*, ойноп чыгалдар!
Паалдар ойноп чыккажын,
Палынек тарынып калбазын.

Айыл ээзи:

Жайыкты кечтим салмынан,
Жаказын буудым талмынан.
Жазаган ажым ас полуп,
Жаагым чөйдим, тем коштым.
Эдилди кечтим салмынан,
Эдегин буудым тал мынан.
Эткен ажым ас полуп,
Ээгим чөйдим, тем коштым.

Каруузы:

Жаңыс кайын – төн кайын,
Жаза салган кырам бар.
Жакшы туган келгежин,
Жазап көрөргө күүним бар.
Эки кайын – төн кайын,
Эбиреле салган кырам бу.
Эзеген туган келгежин,
Эзен көрөргө күүним бар.

228. КАРАРЫП, ПУЛУТ АЛКЕЛЗЕ

Карарып, пулут алкелзе,
Капкагы пийик* үй керек.

Калыктан калду сөс* келзе,
Карындаш пары тын керек.
Көгөрүп, пулут алкелзе,
Түүниги пийик үй керек.
Тушманнан калду сөс келзе,
Тууганнын пары тын керек.

229. АЛТЫ КАТТАН АРМАКЧЫ

Алты каттан армакчы –
Бек армакчы дежетен.
Ада тушта төрөгөн –
Чын төрөгөн дежетен.
Эки каттан армакчы –
Бек армакчы дежетен.
Эне тушта төрөгөн –
Чын төрөгөн дежетен.

230. АЙ ЧЫГАР ЖАНАН МАЛКЫГАН*

Ай чыгар жанан малкыган,
Ак чечек ошкош жайылган.
Ак чечек тезем жайылган,
Ас калык ошкош турлаган.
Ас калык тезем турлаган,
Ар туган полтыр жунаган.
Күн чыгар жанан малкыган,
Көк чечек ошкош жайылган,
Көк чечек тезем жайылган,
Көп калык ошкош турлаган.
Көп калык тезем турлаган,
Көп туган полтыр жунаган.

231. САҢЫСКАН УЧАТ САС САЙЫН, САС САЙЫН

Саңыскан учат сас сайын, сас сайын,
Сазынан учат тал сайын, тал сайын.

Санаган туган келер деп,
Сактап турум јол сайын, јол сайын.
Көбөлөк учат көл сайын, көл сайын,
Көлинен учат тал сайын, тал сайын.
Көнилкен* туган келер деп,
Көрүп сактадым јол сайын, јол сайын.

232. [АГЫЛ ТУМАНЫ] ЖАЙЫЛЈАТ*, ЖАЙЫЛЈАТ

[Агыл туманы] жайылјат, жайылјат,
Алтынак* чыккан айры ошкош, айры ошкош.
Алтынак чыккан теген, тегеним
Ардалар* өскөн кыймат јурт ошкош.
Көгө* туманы жайылјат, жайылјат,
Күмүжек чыккан айры ошкош, айры ошкош.
Күмүжек чыккан тегеним, тегеним
Күчүлөр өскөн кыймат јурт ошкош.
Э, на-на-на-на, на-на-на-на-на.

233. КАМДУ, ТҮЛКҮ ЈОК БОЛЗО

Камду, түлкү јок болзо –
Тонды неле чүмдейтен?
Калын төрөгөн* јок болзо –
Јыргал кайдан келетен?
Түлкү, камду јок болзо –
Тонды неле чүмдейтен?
Түңгей улус* јок болзо –
Јыргал кайдан келетен?

234. ЈАШКАН КАРЫ ЈААГАЖЫН

Јашкан кары јаагажын,
Јараш эмтир Тал-Тура.
Јолугып эмди тургажын,
Јүрек ачык төрөөндөр.
Көбөн кары јаагажын,

Койлоорго јакшы Тал-Тура.
Көрүжип келип тургажын,
Көкси ачык* төрөөндөр.

235. САЙЛУГЕМНИН* САРЫ ЧӨЛ

Сайлугемнин сары чөл
Салкын на соксо, сыылажар.
Салымнан арткан төрөөндөр
Санан келсе, јолугар.
Көкөрүнин Көк-Ыйык
Көрүп ле турса, јакшысын.
Көкүп-көкүп ойногон
Төрөөндөрим јакшысын.

236. ТУРГАН НА* АГАШ ТАЗЫЛЫ

Турган на агаш тазылы
Јер алтынча өтүре.
Мен кижинин туганы
Алтай аймакты өтүре.

237. КАН-ЧАРАСТЫН ИЧИНДЕ

Кан-Чарастын ичинде
Кайкал болгон јалан бар.
Калын јурттын ичинде
Каны јаныс сыйным бар.
Јаланайдын-Бажында
Јараш чечек јалан бар.
Јанында јаткан бу јондо
Јаба өскөн үүрем бар.

АЛТАЙ СӨӨК-ТУКУМ КЕРЕГИНДЕ КОЖОНДОР

238. КҮРКҮРЕДЕ КИШТЕГЕН

Күркүреде киштеген
Кара айгырдын кулды эди.
Карсылдада каткырган
Кара төлөс уулы эди.
Күркүреде киштеген
Күрен айгыр кулды эди.
Күрсүлдеде каткырган
Күр төлөстин уулы эди.

239. ТӨБӨ ЧАЧЫ ЖАЙЫЛЫП

Төбө чачы жайылып,
Төөдөн жаан мал жок.
Төринде кап тутынган
Төлөстөн жаан журт ла жок.
Алтын чачы жайылган
Аттан ла чыйрак мал жок.
Арба ла ажын талкандаган
Алматтан жаан журт жок.

240. КОМУС СОГОР КОЛЫМ БАР

Комус согор колым бар,
Коболы-сойон сөөгим бар.
Икили тартар колым бар,
Иркит-сойон сөөгим бар.

241. КАРА АЛМАТ КЕРЕГИНДЕ КОЖОН

Кара-аланы желдирген
Кату жерим – Кан-Аркут.
Калын жонго ойногон
Качаны* угым – кара алмат.

Боролорды желдирген
Бойымнын жерим – Бай-Аркут.
Борто* жонго ойногон
Бойымнын угым кара алмат.

242. КЕЖЕГЕЛҮ КАЙЫНДЫ

Кежегелү кайынды
Көрөримде, жаражын!
Көбөк-сойон карындашка
Туштаарымда, жакшызын!

243. АК КОБЫДА АК СҮТ АТ

Ак кобыда ак-сүт ат
Кайдан келген дештигер?
Ачык-жарык керсү уул
Кемнин уулы дештигер?
Көк кобыда көк-боро
Кемнин ады дештигер?
Көзи чокту шулмус уул
Кемнин уулы дештигер?
Ак кобыда ак-сүт ат
Ак-Өзөктин ады дейт.
Ачык-жарык, керсү уул
Ак көбөктөр уулы дейт.
Көк кобыда көк-боро
Көк-Өзөктин ады дейт.
Көзи чокту чыйрак уул
Көк көбөктөр уулы дейт.

АНЧЫЛАРДЫҢ КОЖОНДОРЫ

244. АРКАМДАГЫ АК ЖАРГАК

Аркамдагы ак жаргак
Алты оролор ползо чы.
Алты карындаш тузакчы
Арынбай* күндү алзак чы*.
Пелимдеги пеш жаргак
Пеш оролор ползо чы.
Пеш карындаш тузакчы
Пукшылбай* күндү алзак чы.

245. КАЛТАР-КАЛТАР, КАН-КАЛТАР*

Калтар-калтар, кан-калтар,
Аттын калтары, аны айтсын.
Кардалбай туруп, күндү алган*
Эрдин чечени, аны айтсын.
Тулбар-тулбар*, ат тулбар,
Аттын тулбары, аны айтсын.
Букшалбай* туруп күндү алган
Эрдин күлүги, аны айтсын.

246. КИШТИ БОЛЗО, КАРАЛАЙ

Кишти болзо каралай,
Кетеп жүрүп, атканыс.
Анды болзо семистей,
Агыртып туруп, атканыс.
Кушты болзо куркундай,
Кулузын окло атканыс.
Койон болзо колтуктай,
Корголжын окло атканыс.
Сыгын анды сыыскылап*,
Сындай жүрүп, атканыс.
Айуды* болзо аркалап,

Аралап жүрүп, атканыс.
Эликти болзо илелеп,
Энир-түште атканыс.
Текени болзо, өнгмөөлөп*,
Ташту тууда атканыс.
Бөрүни болзо бөлүктөп,
Бөлчөк жерде атканыс.
Шүлүзин анды ширтектөп*,
Шыйралап*, жерде атканыс.

247. УЗУН КУЙРУК СУЙ САЛЫП

Узун куйрук суй салып,
Камду кечпеен* суу бар бет?
Узун тайак тайанып,
Бис жүрбеен жер бар бет?
Узун тырмак мокорып,
Айу чыкпаан мөш бар бет?
Узун бычак кынданып,
Бис өтпөөн жыш бар бет?
Кабыргалар кайыжып,
Куран ичпеен суу бар бет?
Көндөй мылтык тудунып,
Бис чыкпаан туу бар бет?
Туйук тумчук тулукшып*,
Борсук каспаан жер бар бет?
Тузак-чакпы тудунып,
Бис куубаган сын бар бет?
Кату торсук калтырап,
Кочкор баспаан таш бар бет?
Кату сагыш сананып,
Бис ашпаан кыр бар бет?
Айры туйгак уладап,
Ан баспаан жер бар бет?
Ак сагышла амадап,
Бис сеспеен ан бар бет?

248. ТҮКТҮ ЧАНА КИЙЕЛЕ

Түктү чана кийеле,
Бис баспаан јер бар ба?
Адар мылтык жүктенип,
Бис чыкпаан кыр бар ба?
Узун куйрук суй салып,
Камду жүрбеген суу бар ба?
Узун тайак тайанып,
Бис баспаган туу бар ба?
Узун тырмак мокорыганча,
Айу чыкпаган мөш бар ба?
Узун бычак тагынып,
Бис кирбеген јер бар ба?
Арысканду тайгада
Айу баспаган јер бар ба?
Алты кырлу мылтык жүктенип,
Аңдабаган тайга бар ба?
Айры туйгак уладаганча
Айу баспаган јер бар ба?
Адар мылтык жүктенип,
Аңчылар баспаган јер бар ба?
Јаан кырларды кырлап,
Бөрү баспаган јер бар ба?
Кырлу мылтык жүктенип,
Бис чыкпаган јер бар ба?
Кара корумду тайгада,
Албаа мантабаган јер бар ба?
Карагай чана кийеле,
Бис баспаган тайга бар ба?
Албаанын кылгандузы јакшы,
Киштин каразы јакшы,
Кижинин куучынчызы јакшы,
Эрикпеске эрмек јакшы.

249. КАРЫШ КУЙРУК СУЙ САЛЫП

Карыш куйрук суй салып,
Камду кирбес суу бар ба?
Каптыргазын курчанып,
Бистер жүрбес јер бар ба?
Узун куйрук суй салып,
Кумдус кирбес суу бар ба?
Кур-саадакты курчанып,
Бистер барбас јер бар ба?

ЖАКШЫ КЫЛЫК-ЖАН КЕРЕГИНДЕ КОЖОНДОР

250. ЖАРАШ КЕРДИ МИНЕЛЕ

Жараш керди минеле,
Жарышка жүрер ол керек.
Жакарып айткан ол сөсти
Жартап угар ол керек.
Узун керди минеле,
Учуртып, желер ол керек.
Учурлап айткан ол сөсти
Угуп жүрер ол керек.

251. АК-БОРОГОР БАР БОЛЗО

Ак-борогор бар болзо,
Ээртеп, минеер, балдарым.
Ака-јенгеер айтканын
Угуп жүреер, балдарым.
Эрјине адаар бар болзо,
Ээртеп, минеер, балдарым.
Эје-јестеер айтканын
Угуп жүреер, балдарым.

252. УЗУН АГАШ БАЖЫНА

Узун агаш бажына
Улап ок тарттан эвес пен*?
Улунын айткан сөзини*
Угуп алтан ок эвес пен, дийт.

253. АРМАКЧЫЛУ АТ КЕЛЗЕ

Армакчылу ат келзе,
Агашакка буулай сал.
Аланзылу сөс келзе,
Аланзыбай, айда сал.

Чылбыракту* ат келзе,
Чылбаарга* буулай сал.
Чындап айдар сөс келзе,
Чыныркабай, айда сал.

254. ТЕРЕН СУУНЫ КЕЧЕРДЕ

Терен сууны кечерде,
Темир сулук бош салба.
Деремнеге кирерде,
Тенек санаа сананба.
Кара сууны кечерде,
Кайыш тискин бош салба.
Карынын журтка кирерде,
Карык санаа сананба.

255. КЕЧЕР-КЕЧПЕС КЕЧҮГЕ

Кечер-кечпес кечүге
Керинг оозын бош салба.
Келер-келбес танмага
Кей сагыжын сананба.
Ажар-ашпас ажуга
Адын оозын бош салба.
Алар-албас танмага
Ак сагыжын сананба.

256. КАЙЫШ КАМЧЫМ БАР ДЕЙЛЕ

Кыс:

Кайыш камчым бар дейле,
Кара тайын тын сокпо.
Карузыгам мен дейле,
Карангуй түнде көп келбе.

Уул:

Кечер-кечпес кечүге
Кер адынды јоботпо.
Келзе, болбос балага

Кей санаамды кубултпа.

Кыс:

Күүрек камчым* бар дейле,

Күрен адын тын сокпо.

Күүним жеткен ол дейле,

Күнүн сайын сен келбе.

Уул:

Ажар-ашпас ажуга

Адын күчин түжүрбе.

Айтса болбос, сен, бала,

Ай санаамды* кубултпа.

257. КЕЧҮЛҮ СУУНЫ ОЛ КЕЧСЕН

Кечүлү сууны ол кечсен,

Кер адынды бош салба.

Келишкенин бар болзо,

Кеч алына ундуба.

258. КАРА СУУ ДЕП ТҮКҮРБЕ

Кара суу деп түкүрбе –

Канча малдын сугады.

Катыс* сен деп бодобо,

Качан бирде төрөөн.

Туйук суу деп түкүрбе,

Турлу малдын сугады.

Туш кижиде деп бодобо,

Түбинде барып төрөөн.

259. ЈАБАГА-ТАЙЕН* КҮЧҮ ТЕП, КҮЧҮ ТЕП

Јабага-тайен күчү теп, күчү теп,

Јарга кыстайра* сананбагар.

Мен ууланды алу теп, алу теп,

Сөскө кыстайра сананбанар*.

260. КЫЗЫЛ-КЫЗЫЛ ЧЕЧЕКТИ

Кызыл-кызыл чечекти

Кысканбай, канай үзерин?

Кылыгы жок баланы

Кезе канай айдарын?

Тарбыл-турбыл чечекти

Таштап канай үзерин?

Табыштанбас баланы

Талап канай айдарын?

261. КАДЫП КАЛГАН БАЛТЫРГАН

Кадып калган балтырган,

Кабыра тудуп, өртөбө.

Карып калган өрөкөн,

Каткырып, оны өчөбө.

Тонуп калган толооно,

Толырада сен төкпө.

Јажап калган өрөкөн,

Јамандап оны, каткырба.

262. АН БАЛАЗЫ ТЕЛЧИБЕЕН

Ан балазы телчибеен,

Айры мылтык уулаба.

Аданын уулы чыдабаан,

Айдыксаарга мендебе.

Элик балазы телчибеен,

Эм адарга умзанба.

Эненин кызы чыдабаан,

Эжиктеерге мендебе.

263. КӨЛДҮ ЈЕРГЕ КЕЛЕЛЕ

Көлдү јерге келеле,

Көлдү деп, сен айтпа*.

Көрүжерге келеле,

Көрүшпей, сен ыраба.
Кобылу јерге келеле,
Коркуп, кайра сен качпа.
Колдон тудуп көрөлө,
Коркуп, туура сен барба.

264. АК-ПОСТЫ ТУТСАН, СЫЙМАП ТУТ

Ак-посты тутсан, сыймап тут, сыймап тут,
Алтын үйгенин пектеп сок*, пектеп сок.
Аргышты тапсан, јакшы тут, јакшы тут,
Кары јажына эштери ползын.
Ина-на-на-на, ина-на-на-на!
Көк-посты тутсан, сыймап тут, сыймап тут,
Күмүш үйгенин пектеп сок, пектеп сок.
Туганды тапсан, јакшы тап, јакшы тап,
Тужу јажына эштери ползын.
Ок, ти-ра-ри-ра-ра, ри-ра-ри-ра-ра!

265. КОПТО ЈАМАН БАР БОЛБОЙ

Копто јаман бар болбой,
Кожондо ненин јаманы?
Кериште јаман бар болбой,
Кеберде ненин јаманы?
Јабарда јаман бар болбой,
Јанарда јаман јок болбой?
Коштошто* јаман бар болбой,
Кокырда јаман јок болбой?

266. ЈАКАЗЫ МАНДЫК ЈАКШЫ ТОН

Јаказы мандык јакшы тон,
Ок јакалажып, јырбай туралдар*.
Јаткан ок јерге јуунап келгенде,
Көп јамандажып, ой, кырышпаска.
Ой ло, Кудайак, ай!
Туугандарым, ай!

Эдеги мандык эски тон,
Ой, эдектежип, јыртпай туралдар.
Энемнен пери јунашкелгенде*,
Көп эрмекшынан* ырашпай туралдар.
Ой ло, Кудайак, ай!
Туугандарым, ай!

267. ЈАЛБЫРАК БАЖЫ ЈАП-ЈАЛБРАК

Јалбырак бажы јап-јалбрак,
Јайа баспай, ойнойлык.
Јангыс өзөктө албаты,
Јамандашпай, јыргайлык.
Элбирек бажы эп-элбрек,
Ээй баспай, ойнойлык.
Эки өзөктө албаты,
Эптү јакшы јыргайлык.

268. КОЧАЙЫН* ПЕРГЕН КОШ ЧҮСТҮК

Кочайын перген кош чүстүк
Коргучан педе сузара*?
Оза паскан пойубыс*
Турна педе чо жарга*?

269. ПЕЛИЧЕКТЕ ПЕШ КАЙЫН

Пеличекте пеш кайын
Пешилеси тен эвес.
Пеш карындаш өскөвис,
Пастыра сагыш тен эвес.

270. ТЕНЕРИНИН ПУЛУДЫ

Тенеринин пулуды
Текши койу полор бо?
Телекейдин сагышы
Текши јангыс полор бо?

Кайраканнын пулуды
Катай-катай полор бо?
Калык-јоннын сагышы
Кара јангыс полор бо?

271. КҮРКҮРЕГЕН ТЕНЕРИ

Күркүреген тенери,
Пир таласы айас не?
Күркүреген албаты,
Пир таласы амыр не?
Жаркыраган тенери,
Пир таласы айас не?
Жаркыраган албаты,
Пир таласы амыр не?

272. КӨК ЈАЛААЛУ БӨРҮКТИ

Көк јалаалу пөрүкти,
Көнкөрө тудуп, кем кийер?
Көк чечектү тайганы,
Көрбөй јадып, кем ашар?
Ак јалаалу пөрүкти,
Албай-тутпай, кем кийер?*

Ак чечектү алтайды,
Ашпай јадып, кем ашар?

273. ТҮЛКҮ ПӨРКИМ* ПЕРЕЙИН

Түлкү пөрким перейин,
Түк сындырбай, кийигер*.
Түмен сөсिम айдайын,
Түрү жүрсее, санан жүреер.
Камду пөрким перейин,
Кайра тутпай, кийигер.
Камык сөсिम айдайын,
Качан пирде санан жүреер.

274. АРГЫМАК МАЛДЫ ТУДАЛА

Аргымак малды тудала,
Бажына сокпой, минетен.
Албатыга барала,
Ачыныш јоктон жүретен.
Эрјинени тудала,
Эреп сокпой, минетен.
Элге-јонго барала,
Экиленбей жүретен*.

275. АК ЈАЛАРДЫ КАМЫЗЫП

Ак јаларды камызып,
Алкап салтан учурлу.
Айылга кирген паланы
Азырап салтан ол јанду.
Көк јаларды көнжидип,
Көдүрип салтан учурлу.
Јолдон келген паланы
Курсактап салтан ол јанду.

276. АЙ КАНАТТУ АК КУШКАШ

Ай канатту ак кушкаш,
Ак өлөн бажын јайбай, түш!
Адам тушта төрөгөн,
Эжик алдын кыйбай, түш!
Көк канатту көк кушкаш,
Көк өлөн бажын јайбай, түш!
Эне тушта төрөгөн,
Эжик алдын кыйбай, түш!

277. КАРГАНАДА НЕ ПОЛСЫН

Карганада не полсын,
Кайра тартса – карамыс.
Кару писте не полсын,

Кару жүрсеес – сөс жангыс.
Энеде не полсын,
Эний тартса – карамыс.
Эмди писте не полсын,
Эптү жүрсеес – сөс жангыс.

278. АК-ЖАРЫККА ЖҮРГЕНДЕ

Ак-жарыкка жүргенде,
Ачык-жарык ойногор.
Күн алтына жүргенде,
Күлүмсиренип жүрүгөр.

279. «АЙЫМ» ДЕГЕН КОЖОНГЫС

«Айым» деген кожонгыс
Ундул калар* жангы жок.
Сыбыскы полгон үнимин*
Туны калар* жангы жок.
«Эйим» деген кожонгыс
Ундул калар жангы жок.
Эдиски полгон үнибис
Туны калар жангы жок.

280. АДА-ЭНЕМ ÖСКҮРГЕН

Ада-энем өскүрген
Ак малынан арткалан.
Ада-эне энчилеп,
Писке жүрүмди перкойгон*.

281. АЛТЫН ҮЙГЕН СУКСЫН ТЕП

Алтын үйген суксын теп,
Атты Пыркан жайаган*.
Ай жарыкка жүрсин теп,
Писти Пыркан жайаган.
Күмүш үйген суксын теп,

Күренди Пыркан жайаган.
Күн жарыкка жүрсин теп,
Писти Пыркан жайаган.

282. ЭЛЕС ЭДЕР ТУШУНДА

Элес эдер тушунда
Эзен полсын, көөркийлер!
Эзенде ойто келгежин,
Энедий полсын, көөркийлер*!
Ары полор тушунда
Амыр полсын, көөркийлер!
Айланып ойто келгежин,
Ададый полсын, көөркийлер!

283. АГАРЫП АТКАН ТАҢ ЙАКШЫ, ТАҢ ЙАКШЫ

Агарып аткан таң йакшы, таң йакшы,
Ашка семирген малдары* йакшы.
Ашка семирген малын кайдалы,
Алышып ичкен аштары йакшы.
Көгөрип аткан таң йакшы, таң йакшы,
Көккө семирген малдары йакшы.
Көккө семирген малын кайдалы,
Киришип ичкен аштары йакшы.

284. ТЕНЕРИДЕ ЧОЛМОН БАР

Тенериде чолмон бар,
Телекейде жайым бар.
Акта, көктө чолмон бар,
Албатыда ырыс бар.

285. АЛТЫН КАЙЫРЧАК ИЧИНДЕ

Алтын кайырчак ичинде
Ай билдирлү кайрал бар.

Албатынын ортодо
Айдынгадый сүме бар.
Күмүш кайырчак ичинде
Күн билдирлү жамы бар.
Күреелеген калыкта
Күрешкедий баатыр бар.

286. КҮМҮШ КАЙЫРЧАК ИЧИНДЕ

Күмүш кайырчак ичинде
Күн билдирлү торко бар.
Күмрел болгон көксимде
Күннин-айдын керел бар.
Алтын кайырчак ичинде
Ай билдирлү торко бар.
Амырал болгон көксимде
Айдын-күннин керел бар.

287. АЛТАЙЫМНЫН СЫНЫНДА

Алтайымнын сынында
Алтын башту терек бар.
Албатыдын колында
Ай билдирлү торко бар.
Төрөлимнин сынында
Мөнгүн башту терек бар.
Төрөөнимнин айлында
Күн билдирлү торко бар.

288. БАЙРЫ БҮРЛҮ БАЙ КАЙЫН

Байры бүрлү бай кайын
Бай тазылы женесте.
Базыранган албаты
Бай шүдели* Бурханда.
Экче бүрлү эм кайын
Эн тазылы женесте.
Энмейишкен албаты
Эн шүдели Бурханда.

289. ЭЛ АГАШКА НЕ КЕРЕК?

Эл агашка не керек? –
Ээле бүдер бүр керек.
Эм балдарга не керек? –
Эптү жүрер ой керек.
Яш агашка не керек? –
Яйа бүдер бүр керек.
Яш балдарга не керек? –
Якшы жүрер ой керек.

290. JELEDE KULUN TURUP JAT

Желеде кулун туруп жат,
Жарыжып ойноор жаланга.
Яш балдарыс өзүп жат,
Болужып жүрер жаандарга.

291. JAДЫКТАЙ* KOPBO ЧЫКПАЗА

Жадыктай корбо чыкпаза*,
Агаш кайып өзөтөн?
Жаштан бала албаза,
Албаты кайдан өзөтөн?

292. TEBIP* TUIГAKTY AT JOK BOLZO

Тевир туйгакту ат жок болзо,
Тевир жол кайдын казылзын?
Тегерик көстү жаш жокто,
Эл-ньон кайдын танышсын?
Кара туйгакту ат жок болзо,
Кара жол кайдын казылзын?
Карагат көстү жаш жокто,
Калык-ньон кайдын танышсын?

293. ЭЗИН САЛКЫН ЖОК БОЛЗО

Эзин салкын жок болзо,
Эл агажы* не жайканар?
Эптү жакшы журт болзо,
Ол албаты не түймеер?

294. АРЧЫН ЖАЛДУ АК-БОРО*

Арчын жалду ак-боро
Ары болзо – канадыс.
Ак чечектү Алтайга
Айдып жүрзе – жыргалыс.
Көбөн жалду көк-боро*
Көндүрө жүрзе – канадыс.
Көк чечектү Алтайга
Көрүш жүрзе – жыргалыс.

295. ЭДИСКИ БОЛГОН ОЛ ЁНИМ

Эдиски болгон ол ёним
Тунуп калган дейдин бе?
Эмик болгон сабарым
Сынып калган дейдин бе?
Сыылаткыш болгон бу ёним
Тунуп калган дейдин бе?
Сыргалжын болгон сабарым
Сынып калган дейдин бе?

296. ЭМИК БОЛГОН САБАРЫС*

Эмик болгон сабарыс
Сынып калар арга жок.
Эдиски болгон ёнибис
Тунуп калар арга жок.
Артыш болгон сабарыс
Сынып калар арга ок.
Амыргы болгон ёнибис
Тунуп калар арга жок.

297. КОЙ ТЕРЕЗИ ТОНЫМНЫН

Кой терези тонымнын
Коркозы артсын Алтайга.
Комус болгон ёнимнин
Коньзы* артсын Алтайга.
Эчки терези тонымнын
Эскизи калар Алтайга.
Эдиски болгон ёнимнин
Эткини калар Алтайга.

298. АТ ЭРЖИНЕ ЖАСКАЛЗА*

Ат эржине жаскалза,
Ары болуп качатан.
Албаты-жон жастырза,
Амыры чыгып калатан.
Эржине малы жескинзе,
Элес эдип калатан.
Эли-жоны жастырза,
Элгеткендий болотон.

299. КУЖУРЛУ ЖЕРДЕ АН ЭМТИР

Кужурлу жерде ан эмтир,
Кыра атпай, өдүгер.
Бай Алтайдын жон эмтир,
Коротпой оны, жүрүгер.
Туска түшкен ан эмтир,
Тоскырбай оны, өдүгер.
Тургун алтай жон эмтир,
Түрөтпей оны, жүрүгер.

300. САРНАП, САРНАП ПЕРЕЙИН ДЕ

Сарнап, сарнап перейин де,
Сарыным калсын Алтайга.
Көңлеп, көңлеп перейин де,
Көңлим калсын Алтайга.

301. АЛТЫН СУЛУК СУКПАСТА

Алтын сулук сукпаста,
Ала тайды не тудар?
Атый андый* жүрерге,
Алтай жерге не келер?
Күмүш сулук сукпаста,
Күрен тайды не тудар?
Казыр андый жүрерге,
Калас жерге не келер.

302. КАРАГАЙ, КАЙЫН – ЭКИ АГАШ

Карагай, кайын – эки агаш,
Кажызы күйгүр, кем билер?
Кайран бистин жүрүмис
Кандый болор, кем билер?
Эмил, эргиш – эки агаш,
Кажызы күйгүр, кем билер?
Эмди бистин жүрүмис
Кандый болор, кем билер?

303. ТЕРЕН СУУНЫ КЕЧЕРДЕ

Терен сууны кечерде,
Тискин*-чылбыр тын тудаар.
Деремнеге* кирерде,
Тенексү сөстөр айтпагар.
Чакпынду сууны кечерде,
Чылбыр-тискин тын тудаар.
Жон ортого киреле,
Жаман сөстөр айтпагар.

304. ЭРЈИНЕНИ ЭЭРТЕЗЕМ

Эрјинени ээртезем,
Жайылбас эдип ээртерим.
Элге-јонго ол жүрзем,

Ундылбас эдип жүрерим.
Ак-бороны ээртезем,
Жайылбас эдип ээртерим.
Албатыга ол жүрзем,
Ундылбас эдип жүрерим.

305. АННЫН МҮҮЗИ ТҮШПЕЗЕ

Аннын мүүзи түшпезе,
Алтайга толу ан болор*.
Албаты-кижи көп болзо,
Аймакка толу јон болор.
Кочкор мүүзи түшпезе,
Кобыга толу ан болор.
Кожуун кини бек болзо*,
Городко толу јон болор.

306. АК-ПОРОСЫ* ЈОК ЭМЕС

Ак-поросы јок эмес,
Айлана базып, ээртаалбай.
Айры туунын бажы эмес,
Амыр жүрзе – јолыкпай.
Эрјинеси јок эмес,
Эбире базып, ээртаалбай.
Эки туунын бажы эмес,
Эсен жүрсе, јолыкпай.

307. КӨРҮШПЕГЕН КИЙНИНДЕ

Көрүшпеген кийнинде
Көк-боронун жалынды.
Көрүжип келген тужунда
Көк торконун јигиндий.
Танышпаган тужунда
Тай боронун жалынды.
Таныжып келген тужунда
Талийманын јигиндий.

308. ҮЗЕНГЕ* БУУЗЫ – ҮЧ КАЙЫШ

Үзенге буузы – үч кайыш
Үзүлбезин үйеге.
Үч үйелү жүрүмүс
Үрелбезин үйеге.
Колон буусы – кош кайыш
Үзүлбезин узакка.
Кожо ло жүрген көөркийим
Ундылбазын узакка.

309. ЖАНЫС АГАШ – ЖЫМЫРТЫ*

Жаныс агаш – жымырты
Жадым кеспезин төзинен.
Жаттын ичинде жүр парзам*,
Жадым айтпазын кийнимнен.
Эки агаш – жымырты
Элим кеспезин төзинен.
Элдин ичинде жүр парзам,
Элим айтпазын кийнимнен.

310. АДА ЛА ӨӨННИ КЕЧЕРЕ

Ада ла Өөнни кечере*,
Алтын туйгактыг ат керек.
Ада ла чуртыны тудара*,
Алу да полса, оол керек.

311. АК АЙАС КОЙНЫН ЖОКТОП УЧАРГА

Ак айас койнын жоктоп учарга
Алтын чалкынду* куш керек.
Акамнын журтын тударга
Артык көгүстү* эр керек.
Көк айас койнын жоктоп учарга

Күмүш чалкынду куш керек.
Көкшүнин журтын тударга,
Артык көгүстү эр керек.

312. КАРАЧКЫ ТҮНДЕ ЖОРТОРГО

Карачкы түнде жорторго
Кату жорукту адым болзо чы.
Калын аймакта жүрерге
Калын көгүстү ойлу болзо чы.
Узун түнде жорторго
Улу жорукту адым болзо чы.
Элдин арада жүрерге
Артык ойлу болзо чы.

313. ОЧОКТО ОТТЫ ӨЧҮРБЕС

Очокто отты өчүрбес,
Ородо сууга түкүрбес.
Казанду отты өчүрбес,
Казынты сууга түкүрбес.

314. АДАМ КАККАН КАЗЫККА

Адам каккан казыкка
Ат эрјине туратан.
Адам паскан Алтайга
Айланып ойто келетен.
Энем каккан казыкка
Эрјине малы туратан.
Энем жүрген Алтайга
Эбирip ойто келетен.

315. АЛТЫН ЖАЛДУ АК-БОРО

Алтын жалду ак-боро
Ары болзо – канадыс.
Айлу-күндү Алтайга

Айылдап жүрзеес – жыргалыс.
Күмүш жалду көк-боро
Көндүрө желзе – канадыс.
Күндү-айлу Алтайга
Көрүжип жүрзеес – жыргалыс.

316. САРНАП, САРНАП ПЕРЕЙИН, ПЕРЕЙИН

Сарнап, сарнап перейин, перейин,
Салымду полсын менин сарыным.
Салымду полбой калгасын*, калгасын,
Санан жүргейин пелегечимди*.

ЛИРИКАЛЫК КОЖОНДОР

СҮҮШТИН КОЖОНДОРЫ

ЭР УЛУС ЛА УУЛДАРДЫН КОЖОНДОРЫ

317. АЛТЫНДЫЙ БҮРИ ТӨГҮЛГЕН

Алтындый бүри төгүлген
Ак кайын бедир, бу бедир?
Аркадагы чачы жайылган
Алганым бедир, бу бедир?*Күмүштий бүри төгүлген
Көк кайын бедир, бу бедир?
Көксиндеги чачы жайылган
Көргөним бедир, бу бедир?

318. ЭРИККЕЖИН ЧЕРТЕТЕН

Эриккежин чертетен
Эмил сайлу кузук бар.
Эриккеним айдатан
Эптү жүрген эжим бар.
Карыккажын чертетен
Кара сайлу кузук бар.
Карыккажан айдатан
Кару жүрген көөркий бар.

319. ӨРГӨН НОКТО ЭЛЕТКЕН

Өргөн нокто элеткен
Өлө тайым кайда не?
Өзөк-буурым жымжаткан* 2
Менин эжим кайда не?
Катаган колонг элеткен

Кара тайым кайда не?
Кара көзим каткырткан
Кайран эжим кайда не?

320. САНЫСКАН УЧАТ САС САЙЫН

Саныскан учат сас сайын,
Ас сабазы тал сайын.
Санаа салган эжимди
Сакыган эдим күн сайын.
Көбөлөктөр көл сайын,
Көп сабазы тал сайын.
Күүним жеткен эжимди
Сакыган эдим күн сайын.

321. КЫЗЫЛ ЭЛИК КЕЛГЕЖИН

Кызыл элик келгежин,
Адып алар күүним бар.
Кызыл-марал кыстарды
Тудуп алар күүним бар.

322. АК ÖЛÖН БАЖЫН КУРЧ КАПКАН

Ак өлөн бажын курч капкан
Ак-позым кайда жүрет не?
Аркада чачын салынып,
Алганым кайда жүрет не?
Көк өлөн бажын көп капкан
Көк-бором кайда жүрезин?
Көксинде чачы саргарып,
Көргөним кайда жүрезин?

323. КÖК ЧЕКПЕНИМ ТÛЖЕТ ДЕП

Көк чекпеним тўжет деп,
Бөктөргөмди* тын тарттым.
Көөркий бала кандый деп,
Көксимөйдө санандым*.

Ат туйгагын чеберлеп,
Ат тискинин тын тарттым.
Алдымда көөркий кандый деп,
Араай-јобош санандым.

324. КАЙЫН АРАА* ЖÛРЕЙИН

Кайын араа жүрейин,
Мана чечек үзейин.
Мана чечек үзүп алып,
Сүүгениме перейин.
Сас жакалай пазайын,
Каранат, көрүп, терейин.
Каранаттый сен көстөрин
Кайдан көрүп алайын?

325. КЫЗЫЛ АЙАК КУШКАЧАК

Кызыл аяк кушкачак,
Кыштап чыксаң уяна.
Кыс чырайлу, эркем, ай,
Туруп чыксаң жаныма.
Жажыл аяк кушкачак,
Жастап ла чыксаң уяна.
Жаш чырайлу пойын, ай,
Отуруп ла чыксаң жаныма.

326. АЛТЫ АЙРЫ ЧАКЫГА

Алты айры чакыга
Алты адым тударым.
Алтын чачту сен кыска
Алаканым жайарым.

327. АК ТАЙГАНЫН КЫРЫНДА

Ак тайганын кырында
Ак арчыннын мүри бар.

Айдышканнын колында*
Ак беленир жүстүк бар*.
Көк тайганын кырында
Көк арчыннын мүри бар.
Көрүшкеннин колында
Көк беленир жүстүк бар.

328. КӨТӨТКӨН* БАЖЫ КӨК КУЗУК

Көтөткөн бажы көк кузук,
Көрүшкен колыс көк жүстүк.
Адаткан* бажы ак кузук,
Айдышкан колыс ак жүстүк.

329. АК-БОРО АДЫМ ЧАКЫДА

Ак-боро адым чакыда,
Алтын үйген бажында.
Айдышканым айылында,
Алтын жүстүк колында.
Көк-боро адым чакыда,
Күмүш үйген бажында.
Көрүшкеним айылымда,
Күмүш жүстүк колында.
Аткан огым агашта,
Ойып аларым качан да.
Айдышканым айылымда,
Ундубазым качан да.
Эки атканым эргиште,
Ойып аларым качан да.
Эш-нөкөрим айылымда,
Ундубазым качан да.

330. КОЖОНҮМДЫ НЕ ТИЙСЕЕР

Кожонүмды не тийсеер,
Коолой соккон салкынды.
Кожо ойногон көөркийим,

Коштой чыккан чечектий.
Жагарымды не тийсеер,
Жайкай соккон салкынды.
Жаба ойногон көөркийим,
Жайылып чыккан чечектий.

331. КӨЗӨР САЛГАН КЕЖИМИМ

Көзөр салган кежимим,
Кежим жараш көрүнөт.
Көзим салган көөркийим,
Көөркий жараш көрүнөт.
Шагай* салган кежимим,
Кежим жараш көрүнөт.
Санаам салган көөркийим,
Көөркий жараш көрүнөт.

332. КЫРЛЫК ИЧИ КЫЗЫЛ ТАЛ

Кырлык ичи кызыл тал,
Кын эдерге жаражын.
Кырлык ичи кыс балдар,
Эш табарга жакшызын.
Кызыл талды кезеле,
Кын эткежин, кайткай не?
Кыпчактардын кыстарын
Эш эткежин, кайткай не?

333. БЕШ ТАЛАЗЫ ЖАЛТЫРАП

Беш талазы жалтырап,
Бешпелтир кайда туру не?
Беш таназы жалтырап,
Ўүрелер кайда жүрү не?
Алты талазы жалтырап,
Адаткан кайда туру не?
Ай таназы жалтырап,
Ўүрелер кайда жүрү не?

334. КЫЗЫЛГАТТУ КЫЗЫЛ ТУУ

Кызылгатту кызыл туу,
Мен чыгарым жабыс тур.
Кызыл-күрен жаш үүре,
Мен келерим, сакып жүр.
Казылганду кара туу,
Мен чыгарым, жабыс тур.
Кара-күрен жаш үүре,
Мен келерим, сакып жүр.

335. КЫЗЫЛ ЭЛИК КӨРГӨМДӨ

Кызыл элик көргөмдө,
Адайын деп санайтам.
Кыс жаражын көргөмдө,
Алайын деп санайтам.
Керекшин элик көргөмдө,
Адайын деп санайтам.
Келиндерди көргөмдө,
Сөстөйин деп санайтам.

336. КАЗЫМ, КАЖЫ УЧАДЫН

Казым, кажы учадын,
Канадын төзин чыладып?
Кайраным, кажы барадын,
Сүүген жүрегим сыстадып?
Куум, кажы учадын,
Куркунун төзин талдырып?
Көөркийим, кажы барадын,
Жаш жүрегим оорыдып?

337. КАРА ТАЙДЫ БУУЛАШКА

Кара тайды буулашка
Канча армакчы үзүлди.
Кайран үүрем сакышка

Кара буурым түгенди.
Боро тайды буулашка
Боожо-армакчы* үзүлди.
Бойым үүрем сакышка
Боро буурым түгенди.

338. ЧАМАЛ ИЧИ ЧИЧКЕ

Чамал ичи чичке,
Онон чичке өзök жок.
Кара чичке кабакту
Анан жараш кижиге жок.
Кадын ичи кап-каскак,
Онон каскак өзök жок.
Кара туйук кабакту
Анан жараш кижиге жок.

339. КӨК-БОРОНЫН АЛТЫН ЖАЛ

Көк-боронын алтын жал,
Андый жымжак торко жок.
Көрүшкеннин көс алтын,
Тенериде андый чолмон жок.
Ак-боронын жал алтын,
Андый жымжак торко жок.
Айдышканнын көс алтын,
Тенериде андый жылдыс жок.

340. КОЙУ ЧЕТ, КОЙУ ЧЕТ

Койу чет, койу чет,
Кой до кирзе, жылыйбас.
Кожо жүрген үүрези,
Коп то кирзе, унутпас.
Сары чет, сары чет,
Сарлык та кирзе, жылыйбас.
Сагыжы түней үүрези,
Сайгак та кирзе, унутпас.

341. ПУДАЙ ЧАЧТЫМ КЕРЕНЕУШКА*

Пудай чачтым керенеушка,
Пурунып чыксын кылгазы.
Пурма сынду кыс көрүп,
Пурун жаналбай, кыйналдым.
Тару чачтым тал төскө,
Таралып чыксын кылгазы.
Тарсма сынду кыс көрүп,
Айрыл жаналбай, кыйналдым.

342. ТАҢКЫР МӨШТИҢ КУЗУГЫ

Таңкыр мөштин кузугу
Тарал ичи өйкөк болт.
Тодоштордын кыстары
Менин ичим өйкөк болт.
Каңыл мөштин кузугу
Тарал ичи өйкөк болт.
Кыпчактардын кыстары
Менин ичим өйкөк болт.

343. САРЫ БАЙТАЛ СҮДИНЕН

Сары байтал сүдинен
Амзап ичсе, ол кайдар?
Санаабыс једишкен бис экү*
Јуртту болзо, ол кайдар?
Күрен ийнек сүдинен
Курут этсе, ол кайдар?
Күүнис једишкен бис экү
Айылду болзо, ол кайдар.

344. КӨК ЧЕЧЕКТИҢ БАЖЫНА

Көк чечектин бажына
Көбөлөк качан конгой не?
Көзи јараш көөркийим,

Көрүнип, качан келгей не?
Ак чечектин бажына
Адару качан конгой не?
Айдышкан јакшы көөркийим*,
Айланып, качан келгей не?

345. АЙГА ТҮНЕЙ АК ЧОЛМОН

Айга түней ак чолмон
Ай алтында турза чы*.
Айдышсалан баланын
Айылы мында болзо чы.
Күнге түней күн чолмон
Күн алтында болзо чы.
Күүним јеткен көөркийек*
Күнүн мында болзо чы.

346. АК-БОРОНЫҢ ИЗИНДИЙ

Ак-боронын изиндий,
Исти кайдан табайын?
Айдышканнын үниндий,
Ўнди кайдан угайын?
Көк-боронын изиндий,
Исти кайдан табайын?
Көрүшкеннин үниндий,
Ўнди кайдан угайын?

347. КАСТАКТУДЫҢ КАРА ЧЕТ

Кастактудын кара чет
Качан айлым болгой не?
Кара көстү јаш бала
Качан најы болгой не?
Корумдунын койу чет
Качан айлым болгой не?
Кара көстү јаш бала
Качан најы болгой не?

348. КӨК ЧААЗЫНГА ЧИЙГЕНИС

Көк чаазынга чийгенис
Көк булутка табышкай.
Көөркий жакшы балазы,
Анан алып, кычыргай.
Ак чаазынга чийгенис
Ак булутка табышкай.
Айдышкан жакшы балазы,
Анан алып, кычыргай.

349. САРЫ-САРЫ ЧЕЧЕКТЕР

Сары-сары чечектер
Саска тургай онгончо.
Санаам салган көөркийим
Сананып жүргей жажына.
Кызыл-кызыл чечектер
Кырга тургай онгончо.
Кызыл-күрен көөркийим
Кычырып жүргей жажына.

350. АРКАЗЫ БИЙИК АК-БОРО

Арказы бийик ак-боро,
Арканга мени салып ал.
Арканга мени салбазан,
Айдышканга айдып бар.
Көкси бийик көк-боро,
Көксинге мени салып ал.
Көксинге мени салбазан,
Көрүшкенге айдып бар.

351. АЛТЫ КЫРЛУ МЫЛТЫКТЫ

Алты кырлу мылтыкты
Мен атпаза, кем адар?
Алтын чачту кызымды
Мен албаза, кем алар?

Беш адар мылтыктан
Мен атпаза, кем адар?
Бели коо кысты
Мен албаза, кем алар?

352. ШОЛУШМАНГА* ШЫГАРГА

Шолушманга шыгарга
Шьом туйвакту ат* керек.
Мен коштош* базарга
Шьом шырайлу* жаш керек.

353. КУЛАДЫНЫН БАЛАЗЫ*

Куладынын балазы
Кула-чоокыр куш болор.
Кожо ойногон жаш көөркий
Кожо журтаар эш болор.
Жалбадайдын балазы*
Жараш чоокыр куш болор.
Жаба ойногон жаш көөркий
Жажына журтаар эш болор.

354. БУУРЫЛ-БУУРЫЛ АТ БОЛОР

Буурыл-буурыл ат болор,
Бу Алтайга тен желер.
Буурын берген эш болор,
Бу Алтайга тен жүрер.
Jeерен-jeерен ат болор,
Jer-Алтайга тен желер.
Jергелешкен эш болор,
Эне-Алтайга тен болор.

355. ТЕНЕРИДЕ ЖЫЛДЫСКА

Тенериде жылдыска
Көс jedерде, кол jetпес.
Телекейде бир көөркий,

Санаа једер, салым јок.
Кайраканда жылдыска
Кӱс једерде, кол јетпес.
Элде-јондо бир кӱркий,
Санаа једер, салым јок.

356. КАРЛАГАШТЫН УЙАЗЫ

Карлагаштын уйазы
Кату кайа кывында.
Мен кӱӱленген ол бала
Адазынын колында*.

357. БУУ ЭРЕГЕН БУУРУЛЫМ

Буу эреген буурулым
Бу чакыда јогыла.
Буурым салган кӱркийим
Бу Алтайда јогыла.
Чакы эреген чабдарым
Бу чакыда јогыла.
Санаам салган кӱрикийим
Бу Алтайда јогыла.

358. КАНЧА ЖЫЛДЫС ЧЫГАРДА

Канча жылдыс чыгарда,
Тӱн ортозы жылдыс јок.
Канча кижии јууларда,
Јангыс менин кӱркий јок.
Тӱмен жылдыс чыгарда,
Тӱн ортозы жылдыс јок.
Тӱмен улус јууларда,
Јангыс менин эжим јок.

359. КАЙЫН БӱРИ КАЛБЫРАП

Кайын бӱри калбырап,
Кара јерге не тӱжет?

Кара кӱзи мелтирер,
Кара јерге не кӱрӱт?
Терер* бӱри телбирер,
Тегин јерге не тӱжет?
Тегерик кӱзи мелтирер,
Тегин јерге не кӱрӱт?

360. ТЕРЕК БӱРИ ТЕЛБИРЕП

Терек бӱри телбирер,
Јерге тӱшпей, кай барар?*Тегерик* кӱзи мӱлтирер,
Мени кӱрбӱй, кай барар?
Кайын бӱри калбырап,
Карга тӱшпей, ол кайтсын?*Кара кӱзи карарган
Меге туштабай, ол кайтсын?

361. КАЗЫЛГАНЫН ТӱЗИНЕ

Казылганын тӱзине
Кадай аткан оғым калт*.
О-о-оймон ичинде
Карудан кару кӱркий калт.
Кӱжиненин тӱзинде
Кӱмӱ аткан оғым калт.
О-о-оймон ичинде
Кӱзиме кару кӱркий калт.

362. АДЫС ИЧИНДЕ КОЙОНДЫ

Адыс ичинде койонды
Адайын дезем – ок албайт.
Алым сӱӱген пир кысты*
Алайын дезем – чағым јок.
Парагада* койонды
Адайын дезем – оғым јок.
Кӱӱним сӱӱген пир кысты*
Алайын дезем – ачка јок.

363. КАЙЫН БАЖЫ АК КҮРТҮК

Кайын бажы ак күртүк,
Адалбаны* – көс жажы.
Жакшы кыска сөс айдып,
Алалбаны* – көс жажы.

364. АГАРЫП, АТПАС ТАҢ УЧУН

Агарып, атпас таң учун
Ак-постын мойнын талдырдым.
Алар-албас жаш учун
Амыр уйкуды таштадым.
Көгөрүп, атпас таң учун
Көк-постын мойнын талдырдым.
Көрөр-көрбөс жаш учун
Көп уйкумды таштадым.

365. ПУРМА ЖАЛДУ ПУРУЛ АТ

Пойдон кыс көрүп алалбан пойдон уулдын сарындары:

Пурма жалду пурул ат,
Пуруп, оромго жортсом чы.
Пурма чачту пу жашты,
Пуруп, пойума алзам чы.
Жарма жалду жакшы ат
Жазап оромго жортсом чы.
Жарма чачту бу жашты,
Жазап тойлоп, алзам чы.
Ажылып чыккан казанга*
Алтын жүстүгүм салган болзом чы.
Агалым сүйүген пу жашты*
Алып та салар пойым ползом чы.
Көбүрип чыккан казанга
Күмүш жүстүгүм салган ползом чы.
Агылы көркү ол кыстын
Агылдуда сөзүн алган ползом чы*.

366. АГАРЫП ЧЫККАН АЙ ОШКОШ

Агарып чыккан ай ошкош,
Артык пүткен агылы.
Толып чыккан ай ошкош,
Тонбос, көрзө, чырайы.
Толгонып аккан суу ошкош,
Тоолу пүткен агылы.
Жаңы чыккан ай ошкош,
Жазамык пүткен чырайы.

367. КАЙЫН АГАШКА КӨЛӨНИП*

Кайын агашка көлөнип,
Касты адарга кыйналдым.
Көркүлү жашка пакатып,
Колго аларга кыйналдым*.
Кузук агашка көлөнип,
Кууды адарга кыйналдым.
Кылыкту жашка пакатып,
Күйү түжерге кыйналдым.

368. АГАРГАН СЫНЫН ПУРУНДА

Агарган сынын пурунда*
Ак түлкү калды ордодо*.
Ак түлкүм анда не калзын,
Алгыр идимнин жогынан.
Алкышту журтун бойында
Ару жаш калды үйүндө.
Ару жаш анда не калзын,
Акчам салатан жогынан.
Көгөргөн сынын кажында
Көк түлкү калды үйүндө*.
Көк түлкүм анда не калзын,
Казар күректин жогынан.
Кубату журттын пойында
Көркү жаш калды журтунда.

Көркү жаш анда не калзын,
Качырап малдын жогынан.

369. ЖЕЛГИР, ЖЕЛГИР АДЫМА

Желгир, желгир адыма
Једжетен ат бар ба?
Јенил, чыйрак үүреме
Туратаны эм бар ба?
Јорго, јорго адыма
Једжетен ат бар ба?
Јымжак, јакшы үүреме
Туратаны эм бар ба?

370. БАТПАСТАН АККАН СУУ

Батпастан аккан суу,
Алтын чылап, чалт этти.
Анда турган Карагыс,
Күсенечи* чалт этти.

371. КҮРЛЕМЕЛҮ КҮР КЕЧҮ

Күрлемелү күр кечү
Күрен аттын кечүси.
Күүни јеткен көөркийим –
Күрен торко чечеги.
Сайламалу сары кечү
Сары-аланын кечүси.
Санаам јеткен көөркийим –
Сары торко чечеги.

372. АК ЧЕЧЕКТИ КӨРӨЛӨ

Ак чечекти көрөлө,
Ўзүп алдым колыма.
Ак куйулу платты
Сурап алдым бажыма*.

Көк чечекти көрөлө,
Ўзүп алдым колыма.
Көк куйулу платты
Сурап алдым бажыма.

373. АБА ЧЫШТА ЧҮГ КЫЙМАТ?*

Аба чышта чүг кыймат? –
Узун куйрукту киш кыймат.
Ак чаланда чүг кыймат? –
Узун чүрмештиг кыс кыймат.

374. ТҮНДЕ, ТҮНДЕ КИЙЕРГЕ

Түнде, түнде кийетен
Түлкү бөркүм бар эмей.
Туштажып, базап јүретен
Ўүрем менин бар эмей.
Кыйа тудуп кийетен
Камду бөркүм бар эмей.
Кожо кача беретен
Коштой үүрем бар эмей.

375. АЙ АЛДЫНДА ТӨРТ ЧОЛМОН

Ай алдында төрт чолмон,
Кол четпесте*, тургай ла.
Эл аймакта кызычак,
Акча јокто, тургай ла.

376. АК ТАЙГАДАН АН ТҮШСЕ

Ак тайгадан ан түшсе,
Күнүтке өскен көк ужун.
Пистин јуртка кыс түшсе,
Күнни јеткен јаш ужун.

377. КӨЗӨР КӨЗИ ТОЛБУЛУ*

Көзөр көзи толбулу,
Көк-боро кандый ат эди?
Көргөн көзи каткылу
Көрүшкен кандый үүре эди?
Акча көзи толбулу,
Ак-боро кандый ат эди?
Айткан сөзи каткылу
Айдышкан кандый үүре эди?

378. КАРА ТАУДАН АККАН КАРА СУУ

Кара таудан аккан кара суу
Кастын мойнын тунуткан.
Менин айткан ада йаш
Меним баурым тунуткан.
Тулаа кадында кара суу
Турна бауры тунуткан.
Менин айткан ада йаш
Менин баурым тунуткан.

ҮЙ УЛУС ЛА КЫСТАРДЫН КОЖОНДОРЫ

379. ТОРКОДОН ТИК[К]ЕН ТОНЫЧАГЫМ, АЙ

Торкодон тик[к]ен тонычагым, ай,
Толтыра так[к]ан түмечегим, эй,
Толтыра түбе тагын алып*,
Тоолоп ло түшкен журтычагым, ай.
Он-на, на-на-на-на,
На-на-на-на-на.
Кашкадан* тик[к]ен тонычагым, ай,
Капшыра так[к]ан* түмечегим, ай,
Капшыра түме тагынып алып,
Кайран ок түшкен журтычагым, ай.
Ук, ти-та, ти-та-та,
Ти-та-та-та-та.

380. КАНЧА ЈҮЗҮН ТАНАНЫ

Канча жүзүн тананы*
Танынарым, көөркийим.
Кару сөзин чын болзо,
Сананарым, көөркийим.
Сегис көкчө* учукла
Көктөнөрим, көөркийим.
Сүүген сөзин чын болзо,
Чөкөтпөзим, көөркийим.

381. АЛТЫН ТАНАМ ТАТКАБАС

Алтын танам таткабас*,
Айдышканым уравас*.
Күмүш танам кулкабас*,
Күзешкеним уравас.

382. ТУЙУК ТУУНЫН ТУМАНЫ

Туйук туунын туманы
Тууга качан чыгатын?
Тудуш кара кабакту
Көөркийим качан келетен?
Кара суунын туманы
Кајуга качан чыгатын?
Кара туйук кабакту
Көөркийим качан келетен?

383. КӨКСИ-СЫНЫ ЧООКЫРЛУ

Көкси-сыны чоокырлу
Көк-бором кайда туру не?
Көргөн көзи каткылу
Көөркийим качан келгей не?
Арка-сыны чоокырлу
Ак-бором кайда туру не?
Айткан сөзи каткылу
Айдышканым качан келгей не?

384. АЛА-САРЫ ЭРЈИНЕМ

Ала-сары эрјинем
Кайда киштеп туру не?
Айдынып арткан ол үүрем
Кайда сакып јүри не?
Өлө-сары эрјинем
Кажы өзөктө туру не?
Тартынып арткан ол үүрем
Кайда сакып јүри не?

385. АЙ АЛДЫНДА – БИР ЧОЛМОН

Ай алдында – бир чолмон,
Көрүнбей, кайдар* жажындын?
Айлык јерде көөркийим,
Келбей, неге урадын?*

386. МЕНИН ТЕПКЕН БОЗОГОМ

Менин тепкен бозогом
Кызыл-чоокыр чололу.
Менин сүүген көөркийим
Кызыл-күрен чырайлу.
Сенин тепкен бозогом
Кара-чоокыр чололу.
Сенин сүүген көөркийин
Кара-күрен чырайлу.

387. АШГЫЧАК* САЙЫН АШ САЛДЫМ

Ашгычак сайын аш салдым,
Айдышканым келгей не?
Көзнөк сайын көс салдым,
Күзешкеним* келгей не?

388. КАРА-КҮРЕН ОЛ АДЫН

Кара-күрен ол адын
Кемге урук* бергей не?
Кайран јакшы бу бойы
Кемге күйү болгой не?
Кызыл-јеерен ол адын
Кемге урук бергей не?
Кызыл јараш бу бойы
Кемге күйү болгой не?

389. КҮМҮШ БАШТУ СЫРГАМГА

Күмүш башту сыргамга
Күн каппазын качан да.
Күүним јеткен ада јаш
Ырабазын качан да.
Тана башту сыргамга
Тат каппазын качан да.
Санаам јеткен адыјаш*
Ырабазын качан да.

390. БЕЛЕЛЕКТЕ БЕШ КАЙЫН

Белелекте беш кайын,
Кеспееннин ачыйы*!
Беш жаштуда айдышкан
Албий салган ачыйы*!

391. САЙДА БҮТКЕН САРЫ ТАЛ

Сайда бүткен сары тал,
Саанагы* сайда эмей.
Менин көргөн көөркийим,
Көп санаазы менде эмей.
Көлдө бүткен көбөн тал,
Көлөткөзи көлдө эмей.
Көп санаган көөркийим,
Көп санаазы менде эмей.

392. БЫЗЫК КЕМЕ КЕЧКЕНЧЕ

Бызык кеме кечкенче,
Мыс жакалай базарым.
Мындый ийтке барганча*,
Бу ла бойым жүрерим.
Жарык кеме кечкенче,
Жар жакалай базарым.
Жарлу танмага барганча,
Жаныс бойым жүрерим.

393. КӨК ЖАЛАНГА ЖЕЛБЕСТЕ

Көк жаланга желбесте,
Көк-бороны не миндин?
Көргөн көскө турбаста,
Көк чаазынга не чийдин?
Ак жаланга желбесте,
Ак-бороны не миндин?
Айткан сөскө турбаста,
Ак чаазынга не чийдин?

394. ЧИЧКЕ КАЙЫШ НОКТОЛУ

Чичке кайыш ноктолу
Сенин адын керек жок.
Чийик кара кабакту
Сенин бойын керек жок.
Жалбак кайыш ноктолу
Сенин адын керек жок.
Жалбак кара кабакту
Сенин бойын керек жок.

395. ҮЗЕНИГЕ БУУ БОЛБОС

Үзениге буу болбос
Чирмел кайыш* болтон бо*?
Үйделикке* эш болбос
Коомой танма болтон бо?
Коргы-башка тил болбос
Коркок темир болтон бо?
Күнүндүкке эш болбос
Коомой танма болтон бо?

396. КҮҮНИМ ЖЕТКЕН КӨӨРКИЙГЕ

Күүним жеткен көөркийге
Күрен торко чечектий.
Күүним жетпеген танмага
Күрен чирик төнөштий.
Сагыжым жеткен көөркийге
Сары торко чечектий.
Сагыжым жетпеген танмага*
Сары чирик төнөштий.

397. АК ÖЛÖНДҮ ТАЙГАНЫН

Ак өлөндү тайганын
Ач өлөнгин билбедим.
Айак башту танманын

Айткылаарын билбедим.
Согонолу тайганын
Согонозын билбедим.
Соқы башту тагманын
Соготонын билбедим.

398. САСКА ӨСКЕН ТӨРТ КОРБО

Саска өскен төрт корбо –
Төртилези тен корбо.
Писке келген төрт пойдон –
Төртилези шот кара*.

399. КОРТЫК-САРТЫК ӨЛЕНГЕ*

Кортык-сартык өленге
Келескен кайдан чынылды*?
Арам-сарам пойданнар
Писке кайдан чынгалды?

400. КӨКСИ БИЙИК АТ ДЕЗЕМ

Көкси бийик ат дезем,
Көкси тижик ат эмтир.
Көөрөм жакшы уул дезем,
Көк лө тенек* тагма эмтир.
Арказы бийик ат дезем,
Арказы тижик ат эмтир.
Ачык-жарык уул дезем,
Аамай-тенек тагма эмтир.

401. АЙРЫ АГАШ КӨРӨЛӨ

Айры агаш көрөлө,
Алын кажын сындырба.
Акыр, мени алар деп,
Акту бойын жобобо.
Эки агаш көрөлө,

Эки кажын сындырба.
Эмди мени алар деп,
Энен-адан жоботпо.

402. КҮСКИ КОЙОН ЖҮГҮРҮК

Күски койон жүгүрүк,
Тудар ийдин бар беди?
Күскүдий бала мен жүрим,
Алар уулын бар беди?
Жаскы койон жүгүрүк,
Тудар ийдин бар беди?
Жараш бала мен жүрим,
Алар уулын бар беди?

403. КУБА ЧӨЛГӨ БАРГАЖЫН

Куба чөлгө баргажын,
Кускун конор агаш жок.
Куйбундаган тагмага
Күүним айдар күүним жок.
Сары чөлдин түбинде
Сагыскан конор агаш жок.
Сарбандаган тагмага
Санаам айдар күүним жок.

404. СҮРЛҮ АГАШ – ПАЙ КАЙЫН

Сүрлү агаш – пай кайын,
Күскиде пүрин алтындый.
Сүүген менин көөркийим,
Кылыгын жаскы салкындый.

УУЛДАР ЛА КЫСТАРДЫН КОЖОНДОРЫ

405. ТУУГА МАНТАП САЛӨРЗӨ

Тууга мантап салөрзө,
Түлкү изин кем табар?
Түнде качып салөрзөс,
Бис экүни кем табар?
Каскак жерле салөрзө,
Камду изин кем табар?
Карануйда салөрзөс,
Бис экүни кем табар?

406. ЭКИ КОЛОН ТЫН ТАРТЫП

Эки колон тын тартып,
Эмдик минген жогыс па?
Эне-Алтайдын ичинде
Эптү жүрген жогыс па?
Кайыш колон тын тартып,
Кара-кер минген жогыс па?
Кайран Алтай ичинде
Кару жүрген жогыс па.

407. КАЙЫР КЫРГА ЧЫГАТАН

Кайыр кырга чыгатын
Кара-керим кайда не?
Качырып алып, апарган
Кайраным кайда жүрү не?
Жеер аралга* киретен
Жеерен тайым кайда не?
Жединип алып баратын
Көөркийим кайда жүрү не?

408. ЭЭРТЕТПЕГЕН АДЫМА

Ээртетпеген адыма
Ээрди качан салайын?
Эрмек айтпаан көөркийиме,
Эрмегим качан айдайын?
Кижен салбаан адыма,
Киженди качан сугайын?
Кучакка кирбеен* көөркийимди,
Качан эмди алайын?

409. КАРА-КҮРЕН ОЛ АДЫ

Кара-күрен ол ады,
Казык эреп* – тан ашты.
Канчын јиит бу бойы,
Бойлулар эреп – тан ашты.
Кызыл-јеерен ол ады,
Кырлан эреп – тан ашты.
Кызыл жараш бу бойы,
Кыстар эреп – тан ашты.

410. КАРА ТАЙДЫН ТУЙГАГЫН

Кара тайдын туйгагын
Каду тудуп алар ба?
Кача берген кыстарды
Карындажы тудуп алар ба?
Јеерен тайдын туйгагын
Јенгис тудуп калар ба?
Јеле бертен кыстарды
Јенези тудуп калар ба?

411. КАС БАЛАЗЫ КАҢЫРАП

Кас балазы каңырап:

«Кавышту көлдө уйам» – тийт.

Кыс балазы кыңнанып*:

«Эл-аймакта журты» – тийт.

412. ЖЫЛДЫҢ КЕЛГЕН ЖЫЛГАЙАК*

Жылдын келген жылгайак

Бу жыл келбей барар ба?

Жыламаштын жарыгы

Жыл өткүрө жүрер бе?

Озо келген жылгайак

Бу жыл келбей барар ба?

Отык таштын жарыгы

От ашпай барар ба?

УУЛДАР ЛА КЫСТАРДЫҢ СӨГҮШ КОЖОНДОРЫ

413. ТОКЫМ-КЕЖИМ ТОРСУЛДАП

Уул кыска:

Токым-кежим торсулдап,

Тошпок сурым бууда ба?

Токполжынын* таңынган

Тодош үүрө үйде бе? – деп.

Кежим-токым керсилдеп,

Кертек сурым бууда ба?

Күн таназы жалтырап,

Таныш үүрө үйде бе? – деп.

Кыс уулга:

Сары торко тоныннын

Лиги жүбе, Багайла?

Сары-көргил бойыннын

Күүнин жүбе, Багайла? – деп.

Көк лө торко тоныннын

Лиги жүбе, Багайла?

Көбөк-көргил бойыннын

Күүнин жүбе, Багайла? – деп.

Кыс уулдын төрөөндөрине:

Ирик-серке терезин

Тон этпезим, ит-татай!

Ирkit-сойон балазын

Эш этпезим, ит-татай! – деп жат.

Казак койдын терезин*

Тон этпезим, ит-татай!

Кара көргил балазын

Эш-этпезим, ит-татай! – деп.

414. АМЫР ЛА ТАНА ЧЕЧЕРКЕШКЕНИ

Амыр:

Кара тўлкү мантады,
Кем чочыткан болотон?
Кайран көөркий туштады,
Кайдан келген болотон?
Кызыл тўлкү мантады,
Нени сескен болотон?
Кайран көөркий каткырды,
Нени билетен болбогой?

Тана:

Көк чекпеним тўжер деп,
Бөктөргөмди тын тарттым.
Көөркий Амыр – нөкөр деп,
Көксимөйдө санандым.
Ат туйгагын чеберлеп,
Ат тискинин тын тарттым.
Алдымда Амыр кандый деп,
Араай, жобош санандым.

Амыр:

Көк өлөндү жер эмтир,
Кой отозо, кайткай не?
Көзи жараш кыс эмтир,
Кокырлашса, кайткай не?
Ак өлөндү жер эмтир,
Ат отозо, кайткай не?
Ай таналу кыс эмтир,
Лаптап уксам, кайткай не?

Тана:

Адын јорго ол болзо,
Јелип ийзен, көрөргө.
Амадуун бар болзо,
Айдып ийзен, угарга.

Амыр:

Көжнөни көргөмдө,
Көргө* тудар кўўним бар.

Көөркий сени көргөмдө,
Көкип, ойноор санаам бар.

Тана:

Ойногондо јаман јок,
Оорып јатса, ол јаман.
Каткырганда јаман јок,
Карыгып јүрзе, ол јаман.

Амыр:

Сары өлөндү јаланда
Јелип јүрзе – ол кайдар?
Санаа бистин јеткенде,
Јаңарлашса – ол кайдар?

Тана:

Сарас кирбес аркада
Сарын канай јелгей не?
Санаан менде болордо,
Салым кандый болгой не?
Кечер-кечпес кечүге
Кер адынды јоботпо.
Керексинбес балага
Кей санаанды сен салба.

Амыр:

Онос-Бажы он айры,
Он айланып, јеледим.
Ойлу, жараш балала,
Ойноп алып, јанадым.
Эртиш јолы эки айры,
Эки эбирип, јеледим.
Эптү, жараш балала,
Эмди ойноп аладым.

Тана:

Ажар-ашпас ажуга
Ат эрјинен јоботпо.
Айтсан, укпас балага
Ал санаанды сен салба.

Амыр:

Кара-Таштын суузынан
Балык тутпас, мен кайткам?

Кайран көөркий ол дезем,
Каруу бербес, сен кайткан?

Тана:

Айак-суску јок тушта
Аш ичерге сакыба.
Айткан сөзинг укпаста,
Албаданып, сананба.

Амыр:

Эки көзи карарган
Экем сен деп айдайын.
Жараш сени көргөмдө,
Јүрек сүүнет, кайдайын?

Тана:

Арка јерде јолыма
Айа-тузак сен тартпа.
Айылдап жүрген бойыма
Андый куучын сен айтпа.
Иженген тууда сыгын јок,
Куру аргар болбойын.
Иженген Танаг күүни јок,
Кунугып јанар болбойын.

Амыр:

Алты үйелү өлөнди
Ат тепсебей, өтсин бе?
Ай таналу баланы
Амыр тутпай, јанзын ба?

Тана:

Ажып брааткан кўнимди
Агарган булут бөктөөр бө?
Алтын-Тана бойымды
Амыр сөстөп алар ба?
Комургайлу өлөңнин
Узуны кандый болотон?
Комудалду кожоннын
Учы качан божойтон?

415. ЭРЕ-ЧУЙДЫН ТҮБИНДЕ

Эре-Чуйдын түбине
Эзин сокпос дедеер бе?
Эрјине кулуны чыдаза,
Ээрин таштаар дедеер бе?
Кадын-Чуйдын белтирге
Салкын кирбес дедеер бе?
Кара башту бу бойым
Кыс качырбас дедеер бе?

416. АЛТЫН КӨЛДӨ КЕМЕ ЈАТ

Алтын көлдө кеме јат,
Кем кемези* болгой не?
Арјанаарда бала јат,
Кем балазы болгой не?
Кара көлдө кайык јат,
Кем кайыгы болгой не?
Койныгарда бала јат,
Кем балазы болгой не?

КОМУДАЛДУ КОЖОНДОР

417. ЈАБАГА-ТАЙДЫ ТУТПАГАН

Јабага тайды тутпаган
Јабызак мындый чулан болды ба?
Јайнаганча, кынбай јат*,
Јайачым пийик полуптыр.
Кунаин тайды* тутпаган
Кинчегеш* чындап чулан јат.
Кунукканча, көрбөй јат,
Кудайым пийик полуптыр.

418. ТОРКО ПЛАТ ТАРТЫНЫП

Торко плат тартынып,
Адан, толготтым салгынга*.
Тушман* јерине кел калып,
Адан, јендирдим сагышка.
Кама плат* тартынып,
Адан, кайрыттым* салгынга.
Калык ажыра кел калып,
Адан, кестирдим сагышка.

419. САРЫ САЛКЫН АЛТАЙГА

Сары салкын алтайга
Сары тагда* мен келдим.
Санаам салган көөркийим
Салееренин* мен билдим.
Куу ла куйун алтайга
Кыр ажыра мен келдим.
Куучындашкан көөркийим
Качееренин* мен билдим.

420. АЛТАН ЈАШТАН АЖА БЕРТИРИМ

Алтан јаштан ажа бертирим,
Арына бергем* билдире бертири.
Јетен јаштан ажа бертирим,
Јер тайантаны көп боло бертири*.

421. ТОГУЗОН ЈАШТЫ ЈАЖАЗА

Тогузон јашты јажаза,
Јонго туза болбос по?
Јаанаганча јүргезин*,
Балдарга туза болбос по?
Сегизен јашты јажаза,
Јонго көрүмјик* болбос по?
Балдар ортодо јүргежин,
База туза болбос по?

422. ТОГУЗОН ТОПЧЫ ТАККАЖЫН

Тогузон топчы таккажын,
Тонго туза болбос по?
Тогузон јаштан ашкажын,
Јонго туза болбос по?
Јетен топчы таккажын,
Тонго туза болбос по?
Јетен јаштан ашкажын,
Јонго туза болбос по?

423. ТАЛДЫН КЕСКЕН ТАЙАГУМ*, ТАЙАГУМ

Талдын кескен тайагум, тайагум,
Талдын кескен тайагум, тайагум,
Тайрылваза, кайдаран*, кайдаран,
Тайрылваза, кайдаран, кайдаран.
Элдин алган*, ой-эжим*, ой-эжим,
Элдин алган, ой-эжим, ой-эжим,

Айрылваза, кайдаран, кайдаран,
Айрылваза, кайдаран, кайдаран.

424. СААДАК САЛГАН НЬАНЫМА

Саадак салган ньаныма
Сары тал кезип, сал.
Кундак салган ньаныма*
Куру тал* кезип, сал.

425. СААДАК САЛГАН ЈАНЫМДЫ

Саадак салган јанымды
Сангыскан јаман јибезин,
Сары тал кезип, јаба сал.
Курдак* тарткан белимди
Кускун јаман јибезин,
Куу тал кезип, јаба сал.

426. ЭКИ АГАШ СЫНЫНДЫЙ

Эки агаш сынындый,
Сынду болзом, кайдайым*.
Энем-адам айткандый,
Сөстү болзом, кайдайым.
Јаш агаштын сынындый,
Сынду болзом, кайдайым.
Ада-эне айткандый,
Сөстү болзом, кайдайым.

427. АЛТАН АЙМАК АЖЫРА

Алтан аймак ажыра
Алтайымнан айрылдым.
Ал санаамды чайбалтып,
Аркызакка* не келдим.
Јетен аймак ажыра
Јери-јуртымнан айрылдым.

Јенем сөзин ол укпай,
Јескинчикке* не келдим.

428. ЈАНЫДАҢ ТИККЕН ПУ ТОНЫМ

Јангыдан тиккен пу тоным
Јанмырлу күнде не туза?
Јайкап јаткан пу малым*,
Јадып өлзөм, не туза?
Эскиден эткен пу тоным
Эриген күнде* не туза?
Эжилип јаткан пу малым
Энилер күнде* не туза?

429. ЈАМГЫР*, СЕНИ МАКТАЙЫН

Јамгыр, сени мактайын,
Јангы тоным уймаба.
Јангы тоным уймазан,
Јадарда кийер неме јок.
Мөндүр, сени мактайын,
Мөрүшке* тоным уймаба.
Мөрүшке тоным уймазан,
Межикте кийер немем јок.

430. НЬАКЫС ОК* КАЙЫҢ КАЙЫҢ МИЙ

Ньякыс ок кайын кайын мий*,
Эй, салгын ок келсе, чайкалчак.
Эй, ньакыс ок киши киши пий,
Киши ле айтса, муканчак.

431. АДАЛУДЫ КӨРГӨНДӨ

Адалуды көргөндө,
Ак аркакту* торкодый.
Адазы јокты көргөндө,
Айылга јүрген јалчыдый.

Энелүди көргөндө,
Эки аркакту торкодый.
Энези жокты көргөндө,
Эжикке жүрген жалчыдый.

432. АРКА ЖЕРДИН ӨЛӨНГИ

Арка жердин өлөни
Ала ла күне такталжат*.
Акамнын барган жеринде
Аргымактар жыгылжат*.
Кобы-жиктин өлөни,
Колго ло тийзе, кайылжат*.
Карындаш барган жеринде
Камык аттар кырылжат*.

433. САРМАТ-ТУУДЫН САРЫ КҮН

Сармат-Туудын сары күн
Ажар өйи једе берди.
Сары кийис чучугымды
Жиир өйим једе берди.
Күрлемелү бу күним
Чыгар өйи өдө берди.
Сары кийис чучугым
Жиир өйим једе берди.

434. ӨЛӨ-ӨЛӨЛҮ ӨЛӨ ТАЙ

Өлө-өлөлү өлө тай,
Өрө көрүп, не киштейт?
Өскүс-жабыс бойымды
Өчөп-ченеп не айдат?
Кара-өлөлү кара тай,
Кайа көрүп, не киштейт?
Кара жангыс бойымды
Какап-ченеп не айдат?*

435. КӨКСИ АЛА КУНЧАГАШ*

Көкси ала кунчагаш,
Көлди кечелбей*, киштеп жат.
Көнилип азраган палдарым*,
Эне табалбай*, сыктап жат.
Арказы ала кунчагаш,
Айры кечелбей, киштеп жат.
Сенен калган көп арда*,
Эне тапай*, ыйлап жат.

436. АК АЙАСТАН УЧКАН КУШ

Ак айастан учкан куш
Ай канаты жер сыймаар*.
Адоос* бистин бар эмес,
Артактап*, бисти кем сыймаар.
Энбек туудан* учкан куш
Эки канаты жер сыймаар.
Энебис бистин бар эмес,
Эркелеп, бисти кем сыймаар.

437. ҮЧ АРКАР* ДЕГЕН ҮЧ ЖЫЛДЫС

Үч Аркар деген үч жылдыс,
Үзүлүп, жерге түшсе чи.
Үч жылга парган тууганым,
Үйүн танып, жанзан чи.
Јети дегенин јети жылдыс*,
Јерге үзүлүп, түшсен чи.
Јети жылга парган тууганым,
Јеринди санап, жанзан чи.

438. УЧУП ЧЫККАН КАРА КУШ

Учуп чыккан кара куш,
Уйам бар деп, түжер бе?
Узай берген карындаш*,
Угум бар деп, түжер бе?

Кайып чыккан кара куш,
Кабыгым* бар деп, тўжер бе?
Качан бирде карындаш,
Угум бар деп, тўжер бе?

439. КАДАМА КУЙАК ЈУУДА ОМОК

Кадама куйак јууда омок,
Карындаш парда, эл де омок.
Тигилме куйак* јууда омок,
Туган парда, јурт омок.
Кадама куйак сөгүлтир*,
Катап кадайтан узу јок,
Карындаштар айрылтыр*,
Катап пириктен јозок јок.
Тигилме куйак сөгүлтир,
Тудуп, ондойтон узу јок.
Толой туганым айрылтыр,
Токтодып полтон арга јок.

440. ТУМАНАКТУ ТУЙУК КӨЛ

Туманакту туйук көл
Тужунаң кечү перер бе?
Тушман арада јалынзам,
Туган полор пар мине?*Кабырчыкту кара көл*
Кажынан кечү перер бе?
Калык арада јалынзам,
Карындаш полор пар мине?

441. ТУРУМДАП СУУДЫ КЕЧЕРДЕ

Турумдап сууды кечерде,
Толкулу суудан коркодым.
Тушман кыстай пергенде,
Туганым јоктон коркодым.
Јакалап сууды кечерде,

Јабыс сөгүмнен коркодым*.
Јаттан кысталам келгенде*,
Јангыскан полып, коркодым.
Агарган сынды ажарга,
Ак-пос арыктан коркодым.
Јаттын јерине јүрерге,
Јангыскан полып, коркодым.
Көгөргөн сынды ажарга,
Көк-пос арыктан коркодым.
Көптин арада јүрерге,
Кара јангыскан коркодым.

442. АРКАДА ТОНЫМ ЈУКАЧАК

Аркада тоным јукачак,
Айаска тонгып калбайым.
Ада туганым аскынчак*,
Айдышпай өлүп калбайын*.
Көксүмде тоным јукачак,
Куруга тонгып калбайын.
Көкшүн туганым аскынчак,
Көрүшпей өлүп калбайын.

443. ҰЗЕНИДИН ТҮБИНЕ

Ұзенидин түбине*
Будым тонот, кайдайын?
Ұч үүреди* санайла,
Ичим ачыйт, кайдайын?
Колон баштын тилине*
Колым тонды, кайдайын?*Кожо үүреди санайла,
Ичим ачыйт, кайдайын?

444. КАДЫН АК ТӨВӨН КАС БАРЗА

Кадын ак төвөн кас барза,
Эки куркунын суу чалар*.

Эки карындаш тушташса,
Товок то көстөн* жаш агар.

445. КАРА ТАУНЫҢ АЛДЫНА

Кара таунын* алдына
Карвак салдым, капады*.
Кавкыр берер мал йокто*,
Алаш эштен* астыктым.
Сүүри таунын алдына
Сүүген* соктым, түшпеди.
Сүрүн берер малым йокто*,
Сүүген эштен астыктым.

446. КАРА ТАШТЫҢ БАЖЫНА

Кара таштын бажына
Карагат салдым, жеvedин.
Кара көстү баланы
Каравалдым, келvedин*.
Кызыл таштын сыртына
Кызылгат салдым, жеvedин.
Кызыл чырайлу кыс бала,
Каравалдым, келvedин.

447. КӨК-БОРОМНЫҢ ТЕПКЕН ЖЕР

Көк-боромнын тепкен жер
Көк лө тозун тура калт*.
Көөркийимнин жүрген жер
Көк лө жалаң артып калт.
Ак-боромнын тепкен жер
Ак ла тозун тура калт.
Алышканым жүрген жер
Ак ла жалаң артып калт.

448. КООЛОДО ЧӨЙГӨН КОЖОНЫМ

Коолодо чөйгөн кожомым
Кобы-жикке арткалгай*.
Комудап айткан бу сөзим
Комустын үни болкалгай*.
Сыылада чөйгөн бу үним
Сыр салкынга кожулгай.
Сыктап айткан бу сөзим
Сыбыскы үни болкалгай.

449. КАРА КӨЛИС СООЛ КАЛЗА

Кара көлис соол калза,
Кумагы арткай ордына.
Кару бойым ыразам,
Артып калгай бу кожом.
Көк лө көлим соол калза,
Кумагы арткай ордына.
Көөркий бойым жоголзом,
Кычырып жүргей кожомымды.

450. КҮН АЛДЫНДА КҮРЕН ТАШ

Күн алдында күрен таш,
Күрен таштан тайкылдым.
Күүним сего болгон эт*,
Сен көөркийден ырадым.
Ай алдында арал чет,
Арал-четтен жыгылдым.
Айдыжар деп санангам,
Сен көөркийден ырадым.

451. ТЕРСИНЕК САЛКЫН КАККАНДА

Терсинек салкын какканда,
Терлинет камыш баштары*.
Текши туганым сананзам,

Тежилген көстөн јаш келет*.
Онғынак салкын какканда,
Ойыжат камыш баштары*.
Ончо туганым сананзам,
Ойылган көстөн јаш келет*.

452. ӨЛӨ ТАЙЫМ ӨЛГӨЖИН

Өлө тайым өлгөжин,
Өлө куртка јем болор.
Өскүс бойым өл калзам*,
Өскөн Алтай шын калар*.
Кара тайым өлгөжин,
Кара куртка јем болор.
Кайран бойым өл калзам,
Кайран Алтай шын калар.

453. ЈАЛАНДА АГАШ ЈЫГЫЛЗА

Јаланда агаш јыгылза,
Јаңынан өзөр агаш јок.
Јаш ла бойым јалынзам,
Јазап угар кижі јок.
Кобыда агаш јыгылза,
Коштой өзөр агаш јок.
Комудап айткан сөзимди,
Кожо угар кижі јок.

454. ТЕРЕК ТӨЗИ ТЕЛБИРЕП

Терек төзи телбиреп,
Јерге түшпес болзо чы.
Тегин мени азырап,
Тенидип бербес болзо чы*.
Кайын бүри калбырап,
Карга түшпес болзо чы.
Кайран мени азырап,
Карыга бербес болзо чы.

455. КУЛУН МАЛДЫ АЗЫРАП

Кулун малды азырап,
Куйругын кеспес болзо чы.
Кайран бисти чыдадып,
Кулга бербес болзо чы.
Јабага малды азырап,
Јалын кеспес болзо чы.
Јаш бойысты чыдадып,
Јалга бербес болзо чы.

456. АК АРАЛТА АТЫМДЫ

Ак аралта* атымды,
Акам ла көөркий, көрүп жүр.
Алтайымнан узазам*,
Акам ла көөркий, сурап жүр.
Јеледеки јееренди,
Јенем көөркий, көрүп жүр.
Јер түбинден салерсем*,
Јенейим көөркий, сурап жүр.

457. АК ЧЕЧЕКТҮ АЛТАЙГА

Ак чечектү Алтайга
Адым канайып тургай не?
Алтайымнан ыраза,
Акам канайып жүргей не?
Јеерен чечек Алтайга
Јеереним канайып тургай не?
Јер-Алтайдан ыраза,
Јееним канайып жүргей не?

458. КӨК ТАЙГАНЫН КЫРЫНДА

Көк тайганын кырында
Көк-бором кандый туру не?
Көс јетпестин јеринде*

Көөркийлер канай жүрү не?
Ак тайганын кырында
Ак-бором кандый туру не?
Ат жетпестин жеринде*
Агалар канай жүрү не?

459. САРЫЛУ БҮТКЕН МАЛЫННЫН

Сарылу бүткен малыннын
Сарызы кайда, Конгырай?
Салымду бүткен бойыннын
Ыргалын кайда, Конгырай.
Кулалу бүткен малыннын
Кулазы кайда, Конгырай?
Кудайлу бүткен бойыннын
Ыргалын кайда, Конгырай.

460. ТОЛОНО ТӨСИН ТОШ АЛТЫ

Толоно төсин тош алты*,
Качан кайлар, бүлбесим*.
Толок ло көсти жаш алды,*
Качан ла токтор, бүлбесим.
Каркана төсин кар алты,
Качан кайлар, бүлбесим.
Кара ла көсти жаш алды,
Качан ла токтоор, бүлбесим.

461. КАРА ЛА КӨСТӨН ЖАШ АКТЫ

Кара ла көстөн жаш акты,
Качан токтоор билбезим.
Катуга барган карындаш
Кайра жанарын билбезим.
Тосток көстөн жаш акты,
Тозуларын билбезим.
Токпокот барган карындаш*
Жанар ба, жок по, билбезим.

462. ЭРТИШ СУУЗЫН МЕН КЕЧТИМ

Эртиш суузын мен кечтим,
Эрен-чоокыр* сай көрдим.
Эртенгизин санайла,
Эки көстөн жаш келди.
Кадын суузын мен кечтим,
Кара-чоокыр сай көрдим.
Качангызын санайла,
Кара көстөн жаш келди.

463. КАДЫН СУУЗЫН МЕН КЕЧТИМ

Кадын суузын мен кечтим,
Кара-чоокыр таш көрдим.
Калык журтка мен кирдим,
Карыкчалду сөс уктым.
Эрчиш суузын мен кечтим,
Эрен-чоокыр таш көрдим.
Элге-жонго мен жүрдим,
Эрикчелдү сөс уктым.

464. КӨКТӨ БУЛУТ ЖОК БОЛЗО

Көктө булут жок болзо,
Күннинг чогын не бөктөөр?
Көгисте санаа жок болзо*,
Көстинг жажы не келер?
Акта булут жок болзо,
Айдын чогын не бөктөөр?
Ачынар санаа жок болзо,
Көстинг жажы не келер?

465. КАРДЫН СУУЗЫН ИЧКЕНЧЕ

Кардын суузын ичкенче,
Кара суудан не ичпес?
Карыгып мынан жүргенче,

Карындашка не айтпас?
Көлдин суузын ичкенче,
Көөрмөк суудан* не ичпес?
Көстин жажын төккөнчө,
Көөркийге не айтпас?

466. ЭМ САС ЈАКАЛАЙ, ОЙ, КАРАНАТ

Эм сас жакалай, ой, каранат
Карасын кайдан терейин?
Калыгым сайын, кайран, кастагаш,
Кажызын кемге айдайын*, ай!
Ой, калагай, калагай!
Ай, көл жаказы кайран көбүрген,
Көбүгин кайдан үзейин?*Көксимнен сайын менин көп сагыш*
Көнилеп перген* кайдайын, ай?
Ой, калагай, ай, күчүн, ай! [ыйлап јат]

467. АЛТЫН ҮЙГЕНИН ПОШ САЛЫП*

Алтын үйгенин пош салып,
Ак-позым кани парды не?*Алтын курдагын пель салып,
Күчүлөр кани кетти не?
Күмүш үйгенин паш серпип,
Көк-позым кани кетти не?
Күмүш курдагын пош салып,
Күлүктөр кани кетти не?

468. ЈАЖЫЛ ПҮК

Алтын үйгенин паш серпип,
Ак-постын калган жажыл пүк.
Алтын курдын пел салып,
Алыптар калган күн жарык.
Алыптар парган јерде
Айдын жарыгы пар мине.

Күмүш үйгенин паш серпип,
Көк-постын калган жажыл пүк.
Күмүш курдын пел салып,
Күлүктөр көргөн күн жарык.
Күлүктөр парган јерде
Күннин жаркыны пар мине?

469. АЙЛАНДЫРА МАНТАГАН

Айландыра мантаган
Аннын изин кем кезер*?
Айландыра сананган
Бистин санаас* кем билер?
Эбиреде мантаган
Элик изин кем кезер?
Эбиреде сананган
Бистин санаас кем билер?

470. КАРАКОЛДЫН ТАЙГАДА*

Караколдын тайгада
Кандый эргиш* јок дейзин.
Кайран менин көксимде
Кандый санаа јок дейзин.
Куладынын ичинде*
Кандый куулгу* јок дейзин.
Кунугып жүрген бойымда
Кандый санаа јок дейзин.

471. ЈАБАГАНЫН ЈАЛ-КУЙРУК

Јабаганын јал-куйрук
Јайылбазын кем билер?
Јаман жүрген бойымды
Јаранбазын кем билер?
Кулунактын кыл куйрук
Койылбазын кем билер?
Кунугып жүрген бойымды
Кујурбазын* кем билер?

472. ЖАЗЫЛ БҮРЛҮ ЖАШ КАЙЫН

Жазыл бүрлү жаш кайын
Салкын жокко не шуулайт?
Жаш бойыстын жүрегис
Оору жокко не сыстайт?
Көбөн бүрлү көк кайын*
Салкын жокко не шуулайт?
Көөркий бойым жүрегим
Оору жокко не сыстайт?

473. АК ТАЙГАНЫН МӨНКҮЗИ

Ак тайганын мөнкүзи
Агарып артты көзиме.
Албанга барган бу бойым,
Алтайым санап, кыйналдым.
Көк тайганын мөнкүзи
Көгөрүп артты көзиме.
Көк албанла айдадып,
Көк-Сууны санап, ыйладым.

474. КЫРДА ӨСКӨН КАЙЫНАШ

Кырда өскөн кайынаш
Кугарып калбас болзочы.
Күүнзеп алышкан көөркийлер
Күнүркөшпес болзо чы.
Жаланда өскөн кайынаш
Жулдалып калбас болзо чы.
Жаражып алышкан көөркийлер
Жапшырышпас болзо чы.

475. ЖАЗЫМ БОЛЗО ЖААНАДЫ

Жазым болзо жаанады,
Жардыма менин сыс түшти.
Жанымдагы көөркийим

Жаба ла эмди карыды.
Жара чапкан аякты
Жапшырып алар арга жок.
Жанымдагы көөркийди
Жаш эдетен сүме жок.

476. АРГЫМАК БАСКАН АЛТАЙЫМ

Аргымак баскан алтайым
Артабай эмди тургай не?
Айлымдагы жаш уулым
Ыйлабай эмди жүргей не?
Эрјине баскан алтайым
Энзиребей тургай не?
Ўйимдеги кыс балам
Уйлабай* эмди жүргей не?

477. КАЖАЙКАЛАН БАЖЫМДЫ

Кажайкалан* бажымды
Кажы алтайга салгай нем*?
Катташкалан бу сөөгим
Кандый јерге калгай не?

478. ЭМИК ПОЛГОН САБАРЫС

Эмик полгон сабарыс*
Элебес полсо ол кайдат.
Эдиски полгон үнибис
Тунбайтан полсо ол кайдат.
Аткыс полгон сабарыс*
Артабас полсо ол кайдат.
Амыргы полгон үнибис
Тунбайтан полсо ол кайдат.

479. ЖАШ АГАШТЫН БАЖЫНДЫЙ

Жаш агаштын бажындый,
Жайангыр болзом кайдадым*.

Санаасына айдар ба?*

Өскүрген ашы пүтпесе,
Өлбнине айдар ба?
Өлүм-конок келбесе,
Санаасына айдар ба?

487. КӨК-КАЙОНЫН ПАШЫНДА

Көк-Кайо-онын пашында
Көнкөрө салган күртүк пар*.
Көк-Кайо-онын пашында
Койлоп паско-он исим пар*.
Ак-Кайо-онын пашында
Ашыра* салган күртүк пар.
Ак-Кайо-онын пашында
Койлоп паскан исим пар.

488. КОЙ ТЕРЕСИ ТОНЫМЫН

Кой тереси тонымын*
Койны калды, Көк-Кайа.
Коолой чыккан үнимин*
Коосы* калды, Көк-Кайа.
Эчки тереси тонымын
Эдеги калды, Көк-Кайа.
Эдискидий үнимин
Коосы калды, Көк-Кайа.

489. ТООЛОНОНЫН ТЕРЕСИ

Тоолононын тереси
Толгой тутса – колымда.
Тогус жүкте немени
Санан келсе – көксимде.
Эненин тереси
Эний тартса – колымда.
Эки жүкте немени
Санан келсе – көксимде.

490. ЭРЈИНЕНИН ТУЙГАГЫ

Эрјиненин туйгагы
Эбирилгенче кем минсин*?
Элдин ле јоннын јыргалы
Түгенгенче кем жүрсин?
Ак-поронын туйгагы
Айлангончо-о кем минсин?
Албатынын јыргалы
Түгенгенче кем жүрсин?

491. КАЙЫН АГАШ ПУДАГЫ*

Кайын агаш пудагы
Кажысы* күйер, кем пилер?
Кайран пойым жүрүмим
Кандый полор, кем пилер?
Эргиш агаш пудагы
Кажысы күйер, кем пилер?
Эм пойымнын жүрүмим
Кандый полор, кем пилер?

492. АДАМ ӨСКӨН АЛТАЙ ДЕП

Адам өскөн Алтай деп,
Алтайын көрүп, кем келер?
Адабыс јангыс акам деп,
Аказын көрүп, кем келер?
Энем өскөн Алтай деп,
Алтайын санап, кем келер?
Энебис јангыс эјем деп,
Эјезин көрүп, кем келер?

493. ЭКИ КОЛЫМ ТОНГОРДО

Эки колым тонордо,
Энилбезин, кайдайын?
Эл-Ойыны токтоордо,

Эрикчелин, кайдайын?
Кайран колым тонгордо,
Кабышпазын, кайдайын?
Кайдын күүзи токтоордо,
Карыкчылын, кайдайын?

494. КАРАШКЫ ТҮНДЕ* ЖҮРГЕНДЕ

Карашкы түнде* жүргенде,
Калтардын үни тана-алу*.
Кары арада* жүргенде,
Карындаш үни тана-алу.
Карындаш үнин таабалбай*,
Кардала педим йарыкта*.

495. АЛТАЙГА БАТПАС АН БОЛГОН

Алтайга батпас ан болгон,
Кайда барды, көөркийлер?
Тоолоп болбос куш болгон,
Не тоозылды, көөркийлер!
Жун өлөңдү тайганын
Жунмалары кайда не?
Арташ сынду алтайдын
Аны-кужы кайда не?

496. ЭКИ КОЛЫМ ТОНГОРДО

Эки колым тонгордо,
Энгилбезин кайдайын.
Эл-Ойыны токтоордо,
Эрикчелин кайдайын.
Кайран колым тонгордо,
Кабышпазын кайдайын.
Кайдын күүзи токтоордо,
Карыкчылын кайдайын.

КОКУР КОЖОНДОР

497. СЫРГАЛҮҮН БАЖЫН СЫЙ СОККОН

СыргалҮүн бажын сый соккон
Сыр салкында не болзын?
Чын-кокырын танытпас*
Бу бойымда не болзын?
Комургай бажын коолоткон
Коо салкында* не болзын?
Кокыр-чынын танытпас*
Кайран бойдо* не болзын?
Үйген, нокто үзүлзе,
Үч кайыштан өрөрөм.
Үренген үүре ыраза,
Үч өзөктөн табарым.
Колон, куушкан үзүлзе,
Коштой тартып, өрөрөм.
Кожо үүре ыраза,
Кош өзөктөн* табарым.

498. ТОРГО ПЛАТ ПЕРЕЙИН, АЛ

Торго до плат берейин, ал,
Төш карманына салып ал.
Тогус та катап сөс айтсам,
Иш карзанына түйүп ал*.
Кара да плат берейин, ал,
Карманына салып ал.
База да катап сөс айтсам,
Иш карзанына түйүп ал.

499. КЫРЛАН ЖЕРДЕ ИЗИМДИ

Кырлан жерде изимди
Кызыл түлкү тепсеер бе?
Кызыл жараш бойымды

Кыс балазы жектеер бе?
Боочыда изимди
Боро тўлкү тепсеер бе?
Бойдон жараш бойымды
Бу ла көөркий жектеер бе?

500. КӨЛДӨ, КӨЛДӨ КӨП ӨРТӨК

Көлдө, көлдө көп өртөк,
Бо семис деп, атпасым.
Бо ло жүрген бо кыстар,
Бо жакшы деп, алвасым.

501. ТӨНӨШ КЕССЕН, ТӨНӨШ КЕС

Төнөш кессен, төнөш кес,
Төрт төнөшти артык кес.
Төмөн көрзөн, төмөн көр,
Бир көзинди бейин көр.
Агаш кессен, агаш кес,
Бир агашты артык кес.
Ары көрзөн, ары көр,
Бир көзинди бейин көр.

502. КОМОЙОКТЫН ӨЛӨНГИН*

Коомойоктын өлөнгин
Мен канайып чабайын?
Кожо жүрген балдарны*
Мен кокпырлап* айдайын.

503. ЯРАЖЫН ЯРАШ ЭМТИР

Яражын жараш эмтир,
Жанын кандый болбогой?
Кызылын кызыл эмтир*,
Кылыгын кандый болбогой?

504. КОРКОБЫНЫН* КОЙУ ЧЕТ

Коркобынын койу чет
Койон өтпөс, туйугын.
Коркобынын балдары
Кожон билбес, тенегин.
Каркыстаннын* кара чет
Камду өтпөс, туйугын.
Каркыстанын кыстары
Каткы билбес, тенегин.

505. КЫЗЫЛ-ЧООКЫР КУЧЫЙАК*

Кызыл-чоокыр кучыйак
Кырдан жемди табар ба?
Кызыл-күрен көөркийим*
Менен жекти табар ба?
Кара-чоокыр кучыйак
Кардан жемди табар ба?
Кара-күрен көөркийим
Менен жекти табар ба?

506. КАРА БАШТУ КУЧЫЧАК

Кара башту кучычак*
Жарда уйаны тапты ийин*?
Кара көстү көөркийин
Менде жуны* көрди ийин?
Сары башту кучычак
Жарда уйаны тапты ийин?
Сары шырайлу көөркийин*
Менде жуны көрди ийин?

507. ӨЛӨНБИЛЕ АЙЫЛ ТУТСАМ*

Өлөнбиле айыл тутсам*,
Киргей бедин, көөркийим?
Өкпөбиле той этсем*,

Лигей бедин, көөркийим?
Аланушла* айыл тутсам,
Киргей бедин, көөркийим?
Калашпыла той этсем*,
Лигей бедин, көөркийим?

508. АЛАКАНЫМ НЕ ТАРТАТ?

Алаканым не тартат? –
Айдышканым келер бе?
Көзим алды не тартат? –
Көрүшкеним келер бе?

509. КАРА САПТУ КАМЧЫМНЫ

Кара сапту камчымны
Кара сууга сукпалар.
Кара пашту ол мени
Жаман сөслө айтпалар*.

510. ЧЫМЫРЫТ АЙРАН ПАЖЫНДА

Чымырыт айран пажында
Ады пөдүн* деп куш пар.
Паслейнин* айлында
Палыг көстиг пала* пар.

511. КУЛАДЫНЫҢ САЛКЫНЫ

Куладынын салкыны
Куйулта соксо, кайдасын?
Куладынын кыстары
Куйулып айтса*, кайдасын?
Караколдын салкыны
Каптай соксо*, кайдасын?
Караколдын улузы
Каткырып айтса, кайдасын?

512. ТАГДА ÖСКÖН КАК ЧИБИ

Тагда өскөн как чибиде,
Салкын кирсе, жакылчак*.
Бу байлардын кыстары,
Жазал кийсе, жайгылчак*.

513. КОМУС-ТОПШУУР СОГОРДО*

Комус-топшуур согордо,
Ўнин жараш угадым.
Коболы сөөктү балдардын
Көзин жараш көрөдим*.
Икили-топшуур согордо,
Ўнин жараш угадым.
Иркит сөөктү балдардын
Көзин жараш көрөдим.

514. ТОРКО ЧАЧАК КУРЫМДЫ

Торко чачак курымды,
Толгой тудуп, кыстайдым.
Тодош* бала көрүнзе,
Тозуп жүрүп, сөстөйдим.
Кеден чачак курымды,
Кезе тудуп, кыстайдым.
Кергил* бала көрүнзе,
Кетеп жүрүп, сөстөйдим.

515. ТОЛГОЙОКТЫН* ÖЛÖНИ

Толгойоктын өлөни,
Толгой салган торкодый.
Тодоштордын балдары,
Толып чыккан айдый.
Жаланыйдын өлөни,
Жайа салган торкодый.
Жарыктардын балдары,
Жанырып чыккан айдый*.

516. МАЙМА СУУЗЫ БАЛКАШТУ

Майма суузы балкашту,
Менин адым ичпес суу.
Майма кыстар байыркак,
Менин сагыш жетпес жу*.
Сайдыс суузы сайлу суу,
Менин адым ичпес суу.
Сайдыс кыстар сайыркак,
Менин сагыш жетпес жу.

517. КЕРИЛГЕЛҮ ЖОЛЫҢА

Керилгелү жолыңа
Керим канча жобогон.
Келер болгон јеринге
Бойым канча жобогом.
Боочылу Алтайга
Бором канча жобогон.
Болор-болбос бойыңа
Бойым канча жобогом.

518. ОЙМОН СУУЗЫ ТАЙЫС ДЕП

Оймон суузы тайыс деп,
Будым суга јастадым.
Онор көзи јараш деп,
Кожо барып јастадым.
Кадын суузы тайыс деп,
Будым суга јастадым.
Казак кыстар јараш деп,
Кожо бара јастадым.

519. ОЙМОН СУУЗЫН КЕЧЕРДЕ

Оймон суузын кечерде,
Отук тажы калт этти.
Ойто кайра барарда,
Машиназы бырт этти.

Кадын суузын кечерде,
Кара тажы калт этти.
Кайра ойто учарда,
Самолёды јалт этти.

520. ТООТОЙДЫН КАРА СУУ

Тоотойдын кара суу
Торбок кечпес тошту ба?
Торко сынду бойдон кыс
Кижиле ойнобос томду ба?
Кайырлыктын кара суу
Казыра кечпес ташту ба?
Камду тонду бойдон кыс
Каткырбайтан байлу ба?

521. АЖЫРА УЧКАН АК КУЖУМ

Ажыра учкан ак кужум –
Адучы мерген курсагы.
Ардак өскөн кыс арда –
Агылду улан аргыжы.
Кечире учкан көк кужум –
Көстүчи мерген курсагы.
Көркү өскөн кыс арда –
Көгүстү улан көрүжү.

522. ТООТОЙДЫ ТОЗУП КЕЛ

Тоотойды тозуп кел,
Топчы-јинји берейин.
Кайырлыкты кайып кел,
Калта-канза берейин.

523. КЫРДЫ КЫРЛАЙ СЕКИРГЕН

Кырды кырлай секирген
Кызыл түлкү ол болзом.

Кыртылдада кепшенген
Кой-кураган ол болзом.
Жердин үстин жемзеген
Еекен ан ол болзом.
Жер кыртыжын чапчыган
Еерен кулун мен болзом.

524. АК-ПОС АДЫМ ЧУЛАНДА

Ак-пос адым чуланда,
Алтын үйген пажында.
Көк-пос адым чуланда,
Күмүш үйген пажында.

525. КОЙУГ ПҮКТИН ÖЛЕНИ

Койуг пүктин өлени,
Койуг чыкса, кой чизин.
Артык пүктин өлени,
Артык чыкса, ат чизин.

526. ОТТО КАЗАН КАЙНАБАС

Отто казан кайнабас,
Одынында болгон бо?
Отурган улус айрылбас,
Айыл ээзинде болгон бо?
Аскан казан кайнабас,
Агажында болгон бо?
Айылдан кижиге айрылбас,
Айыл ээзинде болгон бо?

527. ТААЙЫМ КЫЗЫ – ТАЙ ЭШЕМ

Таайым кызы – тай эшем*,
Тайымай да тайымай.
Тарынмазан*, тай эшем,
Айактан чайым ич, чайым ич,
Тайымай да тайымай.

528. КЕЧЕ [ТҮШКЕН] АЙЛААРДЫН*

Кече [түшкен] айлаардын
Кеени кайда болбогой?
Кече келген келдеердин
Кебери кайда болбогой?
Жангы туткан айлаардын
Жаркыны кайда болбогой?
Жангы келген келдеердин
Жангары кандый болбогой?

529. ЭЖИК ЖААГЫН ТАЙАНБА

Эжик жаагын тайанба,
Айыл бузулар болбозын.
Байбан-баштак ойнобо,
Эмеендер жаман көрбөзүн.
Базыруга тайанба,
Айыл бузулар болбозын.
Байбан-баштак ойнобо,
Балдар жаман көрбөзүн.

530. КОЙ БАЖЫНЧА КОНЫР КАС*

Кой бажынча коныр кас
Колбокту көлди* чайбады.
Корон-шилти көк көбөк*
Коозо журтым* чайбады.
Ат бажынча ала кас
Алтын көлди чайбады.
Алмыс* учкуш, ак көбөк*
Алган журтым чайбады*.

531. МАЙМА СУУЗЫ ЧАКПЫНДУ

Майма суузы чакпынду,
Ат алдырып койдогор*.
Майман кижиге экпину,

Сөс алдырып койдогор*.
Тотой суузы чакпынду.
Ат алдырып койдогор.
Тодош кижн экпндү,
Сөс алдырып койдогор.

532. ТОКЫМ АЛДЫ ТООЛОК КЕР*

Токым алды тоолок кер,
Кем токымын тўжўрген?
Тоого кирбес танмалар
Кемниг јўзин уйалткан?*

Кејим алды кертек кер*,
Кем кејимин тўжўрген?
Керекке кирбес* танмалар
Кемниг јўзин уйалткан?

533. СОЙЛОН ЧАЙЫН, КӨӨРКИЙЕК

Сойлон чайын, көөркийек,
Сооло кайнап калбазын.
Сойон јердин* улузы
Сойо јаман айтпазын*.
Байку чайын, көөркийек,
Божой кайнап калбазын.
Башка јердин улузы,
Башкалап, јаман айтпазын.

534. ОРТОЛЫКТА ОН АГАШ

Ортолыкта он агаш
Агаштаң узун болзын ба?
Он сабарлу бу танма
Менен күчтү болзын ба?
Межеликте беш агаш
Агаштаң узун болзын ба?
Беш сабарлу бу танма
Менен артык болзын ба?

535. КОЖОН, КОЖОН БИЛБЕЙТЕМ

Кожон, кожон билбейтем,
Кобы јерден мен чыккам.
Сарын, сарын билбейтем,
Састу јерден мен чыккам.

536. КӨККӨ КЕСКЕН АРБАНЫН

Көккө кескен арбанын
Көчөзинен таныырым.
Көк лө баштак тагманын*
Көзинен көрзөм, таныырым.
Јашка кескен арбанын
Јармазынан таныырым.
Јакшыркаган тагманын
Јаң-кылыгынан таныырым.

537. КЫЛЫГЫН ЈАКШЫ ЭР БОЛЗО

Кылыгын јакшы эр болзо,
Кырлу чөөчөй колдо ойноор*.
Кылыгын јаман эр болзо,
Кырлу камчы кондо ойноор*.
Санаан јакшы эр болзо,
Сырлу чөөчөй колдо ойноор.
Санаан јаман эр болзо,
Сырлу камчы сыртта ойноор*.

538. ТУУГА ЧЫККАН ТУУЛАЙДЫ

Тууга чыккан туулайды
Тудар арга јок болбой.
Туштап келген бойымды
Туйуктаар сөзин јок болбой*.
Јерде јўрген јеекенге
Једер күчин јок болбой.
Јеримнен келген бойымды
Јектеер сөзин јок болбой.

539. КАЙЫШ БУУЛУ ТАЖУУР* ДЕП

Кайыш буулу тажуур деп,
Каткыр турган* болбайсын.
Кажылгак тилдү* таңма деп,
Каарып* турган болбайсын.
Кендир буулу тажуур деп,
Көрүп турган болбайсын.
Келтир тилдү* таңма деп,
Коптоп турган болбайсын.

540. КЕНДИР БУУЛУ ТАЖУУРДЫ

Кендир буулу тажуурды
Кем канжалап жүрөтөн?
Келирүш тилдү* бу сеге
Кем айттырып жүрөтөн?
Кайыш буулу тажуурды
Кем канжалап жүрөтөн?
Келирүш тилдү бу сеге
Кем айттырып жүрөтөн?

541. ТЕКЕ МҮҮЗИ КАНЗАМ ЭТ*

Теке мүүзи канзам эт,
Тербелзин торко танкум эт*.
Куча мүүзи канзам эт,
Кубакай торко танкум эт.

542. КУЧА ЛА ТЕКЕ МҮҮЗИ ЭДИМ

Куча ла теке мүүзи эдим,
Сүзеринен жалтанбас.
Курдун ла төлөс жеен эдим*,
Айдарынан жалтанбас.
Теке ле куча мүүзи эдим,
Сүзеринен жалтанбас.
Теленит төлөс жеен эдим,
Шоодорынан коркыбас.

543. ЈҮС АТТЫН БАЖЫ МЕН

Јүс аттын бажы мен,
Јүс-күзеннин* кызы мен.
Чабдар аттын бажы мен,
Чаптылардын* јесени мен.

544. БОРОНОТТУ БОРО ТАШ

Боронотту боро таш,
Бороноды чын эмтир.
Бойдондоры иштенкей,
Иштенкейи чын эмтир.
Кызылгатту кызыл таш,
Кызылгады чын эмтир.
Кыстары иштенкей,
Иштенкейи чын эмтир.

545. КӨӨРКИЙИМ КЕЛГЕН ДЕЖЕРДЕ

Көөркийим келген дежерде,
Көрөргө уткып мен чыктым.
Көрөргө уткып чыгала,
Көк торбокты мен көрдим.

546. КӨЗНӨКТӨН КӨРӨРДӨ

Көзнөктөн көрөрдө,
Көзи жараш көөркийлер.
Көрө-көрө келерде,
Көрмөс ошкош немелер.
Кирнестенен көрөрдө,
Кийими жараш көөркийлер.
Кирип эмди келерде,
Кылак көстү* немелер.

547. АЗЫП JӚРӚ ДЕБЕГЕР

Азып jӚрӚ дебегер,
Арбайтыда айлым бар.
Аштап jӚрӚ дебегер,
Арчымагымда азык бар.
Тенип jӚрӚ дебегер,
Теректӗде айлым бар.
Торолоп jӚрӚ дебегер,
Торбочкамда азык бар.

548. АРАJАННЫН АЧУЗЫ

Араjаннын ачузы
Адын буулап берер бе?
Аамай-тенек немелер
Айылдажып jӚрер бе?
Короjоннын ачузы
Койын кӗдӗп берер бе?
Коомой-тенек немелер
Кожо jыргап билер бе?

549. КООРАКТАН* САЛ ЧАЗАЛ

Коорактан* сал чазал,
Ӗн о йанза кескем чок*.
Элбир-селбир тон кийал*
Аймак аралар паскам чок.

550. БЕШТЕН КАТКАН УЧУКТЫ

Бештен каткан учукты
Бирден жазар арга jок.
Бийиксинген танмага
Бир де айдар сӖзим jок.
Оннон каткан учукты,
Ондоп, жазар арга jок.
Опсыркаган танмага
Онду айдар сӖзим jок.

551. КОБЫ JЕРГЕ КОЙ САЛДЫМ

Кобы jерге кой салдым,
Кондыра бӖрӗ улуды.
Кожон баштап jӖреле,
Уйатка кирерге jастадым*.
Улаадыга кой салдым*,
Тага бӖрӗ улуды.
Улусты баштап jӖреле,
Уйатка кирерге jастадым.

552. АЗЫП JӚРИ ТЕШПЕГЕР*

Азып jӖри тешпегер,
Арбайтыда* jуртым бар.
Аштап jӖри тешпегер,
Арчымакта* азык бар.
Jожып jӖри тешпегер,
Торчокто* jуртым бар.
Торолоп jӖри тешпегер,
Тормычкамда* азык бар.

553. КОБЫ JЕРДИН ӖЛӖНИ

Кобы jердин ӖлӖни
Корбо эмес, чын ӖлӖн*.
Колымдагы jӖстӗгим
Корголjын эмес, чын мӖнӗн.
Сары чӖлдин ӖлӖни
Салам эмес, чын ӖлӖн.
Сабарымда jӖстӗгим
Саньс эмес, чын мӖнӗн.

554. БАТПАК САСТА ОДОРJУ

Батпак саста одорjу
Байталаар кандый туру не?
Бука бажы азыкту

Балаар* кемге баргай не?
Литкек саста одорлу
Jeеренеер кандый туру не?
Ийнек бажы азыкту
Кызаар* кемге баргай не?

555. КАТАЙ САЛГАН ТАҢМАЛУ

Катай салган таңмалу
Ат* минбеген дешпегер.
Кара-күрен чырайлу*
Jаш жүрбеген дешпегер.
Кыйа салган таңмалу
Ат минбеген дешпегер.
Кызыл-күрен чырайлу*
Jаш жүрбеген дешпегер.

556. КАЙНА, КАЙНА, КАЗАНЫМ

Кайна, кайна, казаным,
Кажарып, таң атканча.
Сақы, сақы, Чоконок, Отконок,
Орто тун киргенче.

557. КҮРЕН АДЫМ, ТУЙЛАБА

Күрен адым, туйлаба,
Токтоп калсан, тр-тр-тр!
Акыр, улус, мендетпеер*,
Jасап айдайын, тур, тур, тур!

558. АЙЛАНДЫРА ТУРГАН АГАШТАР

Айландыра турган агаштар
Алкыш-пыйанын перер не?
Амадап турган пу селер*,
Алкыш сөсөөр* айдар не?
Эбире турган эре чөл

Энчисин меге перер не?
Эбирип жүрген пу селер,
Эптү сөсин айдар не?

559. КАСКАК КЫРДЫҢ ПАШЫНАН

Каскак кырдын пашынан
Касалап*, ичип парарым.
Кас ла мойынду пу селер*,
Кайкап, туруп калараар.
Туйук туунын пашынан,
Туруп, ичип парарым.
Турна мойынду пу селер,
Туруп, кайкап калараар.

560. КАРА СУУДЫҢ ТҮБИНДЕ

Кара суудын түбинде
Кандый палык жок тейсин?
Караанактын ичинде*
Кандый кошон* жок тейсин?
Көлөөн суунын түбинде
Кандый палык жок тейсин?
Көк лө пашту кишиде
Кандый кошон жок тейсин?

561. КУЧА МҮҮСИ КУМУРУК

Куча мүүси кумурук,
Кумуругы чын эмей.
Кудайым теп сананса,
Пир полушы жеткей не?
Теке мүүси тегерик,
Тегериги чын эмей.
Тенгерим теп сананса,
Пир полушы жеткей не?

562. ЖЕЛЕР-ЖЕЛБЕС ЖЕЕРЕНИН

Желер-желбес жееренин,
Жееренин меге не керек?
Жетен жүсүн кийимдү
Пойын меге не керек?
Пасар-паспас пасытту*
Параанын* меге не керек?
Пархат-килин* кийимдү
Пойын меге не керек?

563. АНА-ПАЙАДЫМ ТАЙГЫС* ТЕП

Ана-Пайадым тайгыс теп, тайгыс теп,
Ак чабак чомбос тедер ба*, тедер ба?
Акай паласы пойумды*, пойумды
Ар күүлөр чөйбөс тедер ба, тедер ба?
Күнү-Пайадым тайгыс теп, тайгыс теп,
Көк чабак чомбос тедер ба, тедер ба?
Көкшүн паласы пойумды, пойумды
Көп күүлөр чөйбөс тедер ба, тедер ба?

564. КАРА ТАШТЫН ҮСТИНЕ

Кара таштын үстине
Карагат жайган жогым ба.
Кара көстү баланы
Качыра сөстөөн жогым ба.
Боро таштын үстине
Ыдугат салган жогым ба.
Жалтрак көстү баланы
Ландыра сөстөөн жогым ба.

565. КОЙОНОКТЫН МАКТАНГАНЫ

Мән, мән көжөнөк!
жар пажында оіным пар,
жажыл кырчын кыйылум* пар.

Мән, мән көжөнөк!
жаман кижинің нәзі пар? –
жаңыс жарҕак тоны пар.
Мән, мән көжөнөк!
кыр пажында оіным пар,
кызыл кырчын кыйылум пар.
Мән, мән көжөнөк!
кыс куткәнің нәзі пар? –
кызыл пырчын жүзү* пар!
Мән, мән көжөнөк!
тосток көзүм мәнің пар,
түндәҗі жолым жаңылман.
Мән, мән, көжөнөк!
тон жаманың нәзі пар? –
толыжарҕа пийди пар.
Мән, мән көжөнөк!
азу тижім мәнің пар,
арынбассым* мән којон.
Мән, мән көжөнөк!
алу кижинің нәзі пар? –
аилдаирҕа жолы пар.
Мән, мән көжөнөк!
ороктоҕон жолым пар,
орныгып жадар јәрім пар.
Мән, мән көжөнөк!
одук кижинің* нәзі пар? –
орныҕа калбас ојы пар.
Мән, мән көжөнөк!
јалаң јәрдә жолым пар,
јадар мәнің јәрім пар.
Мән, мән көжөнөк!
јалкү кижинің нәзі пар? –
јадын жаман уікузү пар*.
Мән, мән көжөнөк!
арал јәрдә паірым* пар,
анда мәнің жолым пар.
Мән, мән көжөнөк!
ағышма кижинің нәзі пар? –

артадып, аидар сөзү пар*.
Мән, мән көжөнөк!
әртә турбас кәттарды
түнүгүнәң пиәрим!
Мән, мән көжөнөк!
әрдң жаман жалкүн
чәдәнинәң пиәрим.
Мән, мән көжөнөк!
әрді сүбәс кадытты
инәбјнәң пиәрим*.

566. КОЙОН КОМУДАГАН

Койон комудаган:
Калбакка келер каным јок,
Калга* једер эдим јок.
Эдрекке келер терем јок,
Экче эдер* эдим јок. То-то-то!
Кар айдат:
Бажым оорыйт,
Камдап бер?
Койон камдаган:
Кобыдөөн коркырап ак,
Колбулу торбок ичсин!
Ликтөөн јиркиреп ак,
Јииттер бажынан ичсин!
Койон камдаарда, кар, кайылып, ага берген.

567. КОБЫ-ЈИКТИ АЙЛАНГАН

Кобы јикти айланган
Койонокты кем адар?
Кокпырлажып* ойногон
Кокумайга кем барар?
Арал ичин айланган
Агас анды кем адар?
Акчачагын* тоологон
Астамчыга кем барар?

ОЙЫННЫҢ КОЖОНДОРЫ

568. ЈАШ АГАШТЫ ЈАКАЛАЙ

Јаш агашты јакалай
Мал одоры боло берт*.
Јараш чечек Алтайда
Бистин јыргал боло берт.
Мөш агашты јакалай
Мал одоры боло берт.
Мөнгүн чечек Алтайда
Бистин јыргал боло берт.

569. АРЧЫН ЈЫТТУ АЛТАЙГА

Арчын јытту Алтайга
Кыйра буулап келдибис.
Албатысы мында теп*,
Кожон айдып келдибис.
Камчы сынду Алтайга
Кыйра буулап келдибис.
Калык-јоны мында теп,
Јанар айдып келдибис.

570. КОНҢЫР ТАЙДЫҢ МОЙНЫНДА

Конғыр тайдын мойнында
Конғырайтан конко бар.
Кожо өскөн бойыста
Кожондойтон учур бар.
Јабаа-гайдын мойнында
Јанғырайтан конко бар.
Јаба өскөн бойыста
Јанарлайтан учур бар.

571. КЫСЫЛ* ТҮЛКҮ БӨРҮКТИ

Кысыл түлкү бөрүкти
Кийип-кийип жүрерим.
Кырлу жараш Алтайга
Жыргап-жыргап жүрерис.
Кара түлкү бөрүкти
Кийип-кийип жүрерим.
Кайран жараш Алтайга
Каткы-ойынна жүрерис*.

572. КОЖОНГ АЙДЫП БЕРЕЙИН

Кожонг айдып берейин,
Кожо ойнооры бар беди?
Жаңар* айдып берейин,
Жаба ойнооры бар беди?

573. КҮН ТЕГЕРИК ЧЫККАСЫН*

Күн тегерик чыккасын,
Күмүш жаркын ол берер.
Күреелей пистер отурса*,
Күсүнидий*, үн чыгар.
Ай тегерик чыккасын,
Алтын жарык ол берер.
Айландыра отурсаас*,
Алкыш-пыйан* айдылар.

574. КОМУС СОГОР КОЛЫМ БАР

Комус согор колым бар,
Кожоны түнгей үүрем бар.
Икили тартар колым бар,
Үни түнгей үүрем бар.

575. КАТУ ТЕМИР ЖУРДЫНАН*

Кату темир журдынан
Капшырып эткен комузым.
Калык-жоннын ортого
Кайлап берер комузым.
Опшыра темир* журдынан
Ооктоп эткен комузым.
Отурган жоным ортого
Ойноп берер комузым.

576. КАЖЫК ОЙЫН – ОЛ ОЙЫН

Кажык ойын – ол ойын –
Кол капшууны, чыйрагы.
Шатра-ойын* ол ойын –
Сананган көгүс ойгоры.

577. ЧАГАЛ АГАШ ТӨЗИНЕН

Чагал агаш төзинен
Чабып эткен топшуурым.
Чабыдардын кылыла
Кылдап эткен топшуурым.
Мөш агаштын төзинен
Ойып эткен топшуурым.
Көк боронун кылыла
Кылдап эткен топшуурым.

578. ЭМИЛ АГАШ ТӨЗИНЕН

Эмил агаш төзинен
Эптей эткен топшуурым.
Элге-жонго жайылгак
Ээлткен үндү кожончы.
Эмдик байтал кылынан
Эткен кылду топшуур.
Элге-жонго угулар
Эдиски үндү кожончы.

579. ТОШТУ ТАЙГА АЙЛАНЗА

Тошту тайга айланза,
Менин адым тайкылбас.
Топшуур согуп ойнозо,
Менин колым чылабас.
Ташту тайга айланза,
Менин адым чылабас.
Тан атканча ойнозо,
Менин колым чылабас.

580. САРЫНДЫ САДЫП АЛБАЙТАН

Сарынды садып албайтан,
Сайга* алчык, сатпайтан.
Сайга алчык, садатан ползо,
Салып сундукка жуар эдим*.
Салып сундука жуугажын,
Сананган чакта сарнар эдим.
Ойын тудуп албайтан,
Ўркүдип, алчык* сатпайтан.
Ўркүт, алчык садатан ползо,
Ороп, сундукка салар эдим.
Ороп сундукка салгажын,
Орулган күнде* сарнап жүрер эдим.

581. АРЧЫН АГАШ ТАЗЫЛЫ

Арчын агаш тазылы
Алтай өткөн тазылду.
Албатымнын жыргалы
Алтай өткөн жыргалду.

582. КАРЫШ КУЙРУК СУЙ САЛЫП

Карыш куйрук суй салып,
Камду кечпеен суу бар ба?
Кайран Барагаш* ичинде

Бис ойнобоон јер бар ба?
Кулаш куйрук суй салып,
Кумдус кечпеен суу бар ба?
Бу Барагаш ичинде
Бис ойнобоон јер бар ба?

583. МӨШ АГАШТЫ ЈАКАЛАЙ

Мөш агашты јакалай
Мал одоры болбайсын.
Мөнгүн чечек Сугашта
Бистин жыргал болбайсын.
Арчын агаш јакалай
Мал одоры болбайсын.
Алтын сынду Сугашта
Бистин жыргал болбайсын.

584. ЭРИККЕНДЕ ЧЕРТЕТЕН

Эриккенде чертетен
Кара сайлу кузук бар.
Карыкканда ойнойтон
Кайран јакшы балдар бар.
Эриккенде чертетен
Эмил-сайлу кузук бар.
Эриккенде ойнойтон
Эмди јакшы балдар бар.

585. ЈАЗЫМ КЕЛЕТ, ЈАРЛАНЫП

Жазым келет, јарланып,
Јаш агаш бажы бүрленип.
Јастын байрамы – жыл бажы,
Јаштар ойнойтон кем келтир.
Күзүм келет күрленип,
Көп агаш бажы шуулажып.
Күстүн байрамы – жыл бажы,
Күчүлер ойноор кем келтир.

586. ТООТОЙДЫН ТОНМОК СУУ*

Тоотойдын тонмок суу
Тогус жерден кечүлү.
Тоотойдын балдары
Тогус жүзүн ойынду.
Караколдын кара суу*
Канча жерден кечүлү.
Караколдын балдары
Канча жүзүн ойынду.

587. КӨЛДҮ-КӨЛДҮ КЕЧҮНИ

Көлдү-көлдү кечүни,
Көрүп туруп, кечелик.
Көрүшкеннин өчинде,
Күн чыкканча, ойнойлык.
Талду-талду кечүни,
Талдап туруп, кечелик.
Табарышкан өчинде,
Тан атканча, ойнойлык.

588. КӨК ТЕПСЕННИН ҮСТИНЕ

Көк тепсеннин үстине
Көбөң жайдым, көрзин деп.
Күнү-жоннын* ортого
Жаңар салдым*, уксун деп.
Ак тепсеннин үстине
Алтын жайдым, көрзин деп.
Албатынын ортого
Ак жаңар* салдым, уксун деп.

589. ҮСТИБИСТЕ ҮЧ ЖЫЛДЫС

Үстибисте үч жылдыс,
Жаркынына ойнойлык.
Үч толыкту Алтайдын

Ыжыгына ойнойлык.
Төбөбисте төрт жылдыс,
Жаркынына ойнойлык.
Төрт толыкту Алтайдын
Ыжыгына ойнойлык.

590. КАНДЫК БАЖЫ ЧЕЧЕГИ

Кандык бажы чечеги
Түшкелекте үзелик.
Кара койу кабагыс
Онголокто ойнойлык.
Чийне бажы чечеги
Түшкелекте үзелик.
Чийик кара кабагыс
Онголокто ойнойлык.

591. ТӨН ЖЕРДИН ӨЛӨНИ

Төн жердин өлөни
Төнкөйгөнчө ойнойлы.
Төртөн эки жылан баш*
Төкүлгенче* ойнойлы.
Арка жердин өлөни
Такталганча ойнойлы.
Алтан эки жылан баш
Жоголгончо ойнойлы.

592. ЭТКЕН КҮҮКТИН ҮНИНДИЙ

Эткен күүктин үниндий,
Жиргей түжүп*, ойнойлык.
Эл агаштын бүриндий,
Эңей түжүп*, ойнойлык.
Жанган күүктин үниндий,
Жиргей түжүп, ойнойлык.
Жаш агаштын бүриндий,
Жайан түжүп*, ойнойлык.

593. СЫНДЫ ТӨМӨН ЖЕЛЕРДЕ

Сынды төмөн желерде,
Сыны түней сыгындар.
Сыр жанарла өдөрдө,
Ўни түней үүрелер.
Арканы төмөн желерде,
Сыны түней сыгындар.
Амыргылап келерде,
Ўни түней үүрелер.

594. АЛТЫН ПУРБА* КАЛИЧКЕМ

Алтын пурба каличком
Айи онгынчи* айланзын.
Күмүш пурба каличком
Күн онгынчи* айланзын.

595. КУЙРУГЫНДА КУУШКАНДУ

Куйругында куушканду
Кула тай болуп желели.
Кулагыста сыргалу
Кыстарак болуп ойнойлык.
Сакпыгында толбулу*
Сары тай болуп желели.
Сабарында жүстүктү
Кыстарак болуп ойнойлык.

596. ЖАРДЫ ЛА КЫРЛАЙ МАНТАГАН

Жарды ла кырлай мантаган
Жалман* ла изин кем табар?
Жанар ла салып ойногон,
Жамандап, мени кем айдар?
Кобы ла төмөн мантаган
Койон ло изин кем табар?
Кожон ло салып ойногон,
Кородоп, мени кем айдар?

597. КОМЫРГАЙДЫ САЛ ЭДИП

Комыргайды сал эдип,
Комду* суузын кечелик.
Кожо үүре жүргежин,
Кожондожып, ойнойлык.
Балтырганды сал эдип,
Байат* суузын кечелик.
База үүре келгежин,
Баш биригип, ойнойлык*.

598. АК ЖЫРААЛУ ТАЙГАДА

Ак жыраалу тайгада
Ак-бором турза – жаражын!
Албатынын жыргалын
Көрүп жүрзе – жакшызын!
Көк жыраалу тайгада
Көк-бором турза – жаражын!
Күрөң жоннын жыргалын
Көрүп жүрзе – жаражын!

599. КӨК ЧЕЧЕГИ ЖАЙЫЛГАН

Көк чечеги жайылган
Бу тонгылдын* жаражын!
Көп лө жоным жуул калган*
Бу жыргалдын жаражын!
Ак чечеги жайылган
Ак тонгылдын жаражын!
Албаты-жоным жуул калган
Бу жыргалдын жаражын!

600. КӨК ЧЕЧЕКТИН СҮДИ ЭДИ

Көк чечектин сүди эди,
Эмип-эмип алалык*.
Көк чечектү Алтайга

Ойноп-ойноп алалык.
Ак чечектин сүди эмей,
Ичип-ичип алаактар.
Ак чечектү Алтайга
Жыргап-жыргап алаактар.

601. КАРА ТАЙДЫ КӨӨРКИЙДИ

Кара тайды көөркийди,
Кастабай*, канай минетен?
Казымандый* тужуста
Ойнобой, канай жүретен.
Буурыл тайды көөркийди
Буулабай, канай минетен?
Буланаттый тужуста
Ойнобой, канай жүретен?

602. АГАРГАН СЫНГА АШ ЧАЧТЫМ

Агарган сынга аш чачтым,
Алтын кылгазы сабылзын*.
Арда күчүм кижиге өзүп*,
[Ой], ар тууган жыргазын.
Көгөргөн сынга аш чачтым,
Күмүш кылгазы сабылзын.
Кинчегеш ардам кижиге өзүп,
Ой, көп тууганым жыргазын.

603. КУМАКТУ КӨЛДӨ КАЙЫК БАР

Кумакту көлдө кайык бар,
Куш ээжинген үйеге.
Кубулу жондо кешик бар,
Бис ойногон качанга*.
Кара көлдө кайык бар
Кас эжинген качанга.
Калык-жондо кешик бар,
Бис ойногон качанга.

604. АЛТЫН ТУУДАН АЙ ТИЙЕР

Алтын туудан ай тийер,
Тийгелекте ойнойлык.
Айылдап келген төрөгөн
Атанганча ойнойлык.
Күмүш туудан күн тийер,
Тийгелекте ойнойлык.
Күндүлөп келген төрөгөн
Көндүккенче ойнойлык.

605. АК ЖАЛАНЛА ЖЕЛЕЛИК

Ак жаланла желелик,
Айа тарткан жер эмес.
Аланзышпай ойнойлык,
Ачынышкан бис эмес.
Кобы жерле желелик,
Колоско бүткен жер эмес.
Кожондожып ойнойлык,
Комудашкан бис эмес.

606. АК ТАЙГАНЫН БАЖЫНАН

Ак тайганын бажынан
Ай жаркыны чалыды.
Алтай кайдын байрамы
Ак жалаңда башталды.
Күрен туунын бажынан
Күн жаркыны чалыды.
Ойроттордын ойынын
Ондой аймак баштады.

607. ЭЭРТЕП МИНГЕН АДЫБЫС

Ээртеп минген адыбыс
Омок турзын чакыда.
Өзөк-кобы байрамыс

Ундулбазын Алтайда.
Ортолыкта малыбыс
Одорлу турзын качан да.
Ойрот калык балдарыс
Омок жүрзин Алтайда.

608. ЖАЛАН ЖЕРДИН ӨЛӨНИ

Жалан жердин өлөни
Жажарып жатсын Алтайда.
Баатыр уулдар ойыны
Жанжыгып артсын Алтайда.
Кобы жердин өлөни
Корболоп өссин Алтайда.
Күүлөп келген кайыбыс
Көндүгө берзин Алтайда.

609. УЛАГАН-ПАШЫ КАРЛУДА

Улаган-Пашы карлуда
Улаган суусы не соолор.
Улу пойус тирүде
Пистин* ойын не токтоор.
Пашкуш-Пашы* карлуда
Пашкуш суусы* не соолор.
Пу пойлорус* тирүде
Пистин ойын не токтоор.

610. АГАРЫП ӨСКӨН АК ЧЕЧЕК

Агарып өскөн ак чечек
Ак жаланга жайылсын.
Белтир журттын балдары
Ырысту жараш журтасын.
Көгөр өскөн* көк өлөн
Көк жаланга жайылсын.
Эре-Чуйдын эл-жоны
Ырысту жараш ойнозын*.

611. КУСКУНУРДЫН-ОЙЫККА

Кускунурдын-Ойыкка
Артыш салып, мўргүдим*.
«Кызыл-Мааны» жоныма
Сагыш салып, ойнодым*.

612. УЧАР КУШТЫН УЙАЗЫ

Учар куштын уйазы
Талтуранын Ойыкта.
Бистин ойын-жыргалуус*
«Кызыл-Мааны» жонуста*.
Учар куштын кыштузы
Талтуранын бажында.
Чага силердин жаан тойоор* –
Быйан болсун* жонорго.

613. АЛА ТАЙГА МҮНЕЛЕ

Ала тайга мүнеле,
Албатыма жан келдим*.
Ак-Көл журттын* уулдары
Кошо ойногон эмес пе?
Комургайлу өлөнди
Кошо кескен* эмес пе?
Кара-Ойыктын кыстары
Кошо өскөн* эмес пе?

614. JEEPEN Aды ПАР ТУШТО-О*

Jeepen ады пар тушто-о,
Jer эбирip жортолык.
Jегележип тудужып,
Jеннен тудуп, ойнойлык.
Кошо-кошо отырып,
Кошан чөйип, ойнаактар*.
Жаба-жаба отырып,
Жанар чөйип, ойнаактар.

615. КӨК ӨЛӨНИН КӨРӨЛӨ

Көк өлөнин көрөлө,
Көмө пасар* күүним пар.
Пу улусты көрөлө,
Көөрөп ойноор күүним пар.
Ак өлөнди көрөлө,
Жайа пасар күүним пар.
Пу улусты көрөлө,
Кошо ойноор күүним пар*.

616. ТҮЛКҮ ЛЕ ПЫЧКАК ПӨРҮГҮҮС*

Түлкү ле пычкак пөрүгүүс,
Түре ле тудуп, кийелик.
Түнде ле келген жыргалды,
Түн өткөнчө, ойнойлык.
Элик пычкак өдүгүүс*,
Эптеп тудуп, кийелик.
Эңирде келген ойынды,
Тан ашканчо-о, ойнойлык.

617. КЕЛЕР КУШТЫН УЙАСЫ

Келер куштын уйасы
Кескен агыш пашында.
Келиндердин жыргалы
Өдө перди жайгыда.
Учар куштын уйасы
Усун агыш пашында.
Уулдар-кыстар жыргалы
Өдө перди жайгыда.

618. ОЙМОННОҢ КЕЛГЕН ОН ПОРО

Оймонноң келген он поро,
Отобосто, не келген?
Ончо аймактаң жуулала,
Ойнобосто, не келген?

619. АРТАШ ТУУДАҢ АЙ ЧЫГАР

Арташ туудан ай чыгар,
Ай ашканча ойнойлык.
Альдап келген альчылар*,
Ай ашканча ойнойлык.
Күреелей туудан күн чыгар,
Күн чыкканча ойнойлык.
Күүнсеп келген альчылар,
Күн тийгенче* ойнойлык.

620. АЛТАЙ АМЫР ТУРГАСЫН*

Алтай амыр тургасын,
Айлан келип, алкаарым.
Албаты жакшы жаткасын,
Амыргылап, ойноорым.

621. ЙАЙЫК ЙАКАСЫ ЙАЙЫК ТАЛ*, ЙАЙЫК ТАЛ

Йайык йакасы йайык тал*, йайык тал,
Йалкалбас пүүбей пүгү койойын*
Алдайдан келген слер туугандарга
Йандырбас ойын* ойнокойойын.
Эдил йакасы эки тал, эки тал,
Энишпес* пүүбей пүгү койойын.
Алтайдан келген слер туугандарга
Эрикпес ойын йасап салайын.

622. АК ЈАШ* БОЙЛУДЫЙ, ОЙ, БОЙЛУ БОЛДУМ*, АЙ

Ак јаш бойлудый, ой, бойлу болдум, ай,
Ак јаштан јуукан, ой, сырылчагым бар, ай.
Аймак чыгадым, ой, чыга бадым, ай,
Аймактаң уккан мен күлерим бар, ай.
Ок јаш бойлудый, ой, бойлу болдум, ай,

Ок јаштан јуукан, ой, сырылчагым бар, ай.
Көкшин чыгадым*, ой, чыга бадым, ай,
Көкшиннен уккан мен күлерим бар, ай.

623. МӨШ АГАШТЫ ЈАКАЛАЙ

Мөш агашты јакалай
Јортып жүрөөк, үүрелер.
Мөнүн чечек Алтайга
Ойноп жүрөөк, үүрелер.
Агаш-ташты јакалай
Јелип жүрөөк, үүрелер.
Јажыл чечек Алтайга
Јыргап жүрөөк, үүрелер.

624. ЈАЛАН ЈЕРДИН ӨЛӨНИ

Јалан јердин өлөни
Јажарып өссин Алтайда.
Баатыр уулдар ойыны
Јанжыгып артсын Алтайда.
Кобы јердин өлөни
Көгөрип өссин Алтайда.
Көк бөрүлү ойыныс
Көндүгө берзин Алтайда.

625. ЭЭРТЕП МИНГЕН АДЫБЫС

Ээртеп минген адыбыс
Омок турзын чакыда.
Өзөк-кобы байрамыс
Ундулбазын качан да.
Ортолыкта малыбыс
Одоры элбек ол турзын.
Ойрот калык байрамыс
Өзөк-буурды јымыжатсын.
Аргымакты буулаган
Ак-јаланнын јаражын!

Албатызын јыргаткан
Элбек чөлдин јаражын!
Эрјине малды буулаган
Эм чакынын јаражын!
Элди-јонды јыргаткан
Эне-Чөлдин јаражын!

626. БАЙЛУ БҮРЛҮ БАЙ КАЙЫН, БАЙ КАЙЫН

Байлу бүрлү бай кайын, бай кайын,
Бай тазылы јенисте, јенисте.
Бу јыргаган албаты, албаты,
Бай тазылы Алтайда, Алтайда.
Экче бүрлү бай кайын, бай кайын,
Эм тазылы јенисте, јенисте.
Көчө ичкен албаты, албаты,
Эм јыргалы Алтайда, Алтайда.

627. ЭНЕ-ЧУЙДЫН ТАЙГАЗЫ

Эне-Чуйдын тайгазы
Азыйдан бери алкышту.
Өлө Чуйдын улусы
Эл-Ойынга уткуулду.
Ада-Чуйдын тайгазы
Азыйдан бери алкышту.
Ада-Чуйдын калык-јон
Альчыларга күндүлү.

628. ЈАРАШ ЧЕЧЕК ЈАЙЫЛГАН

Јараш чечек јайылган
Јангы ла торко јай келзин.
Элди-јонды јыргаткан
Эл-Ойунуус элбесин.
Эл-Ойунуус элбеде
Элди-јонды јыргатсын.

Албатылар ортодо
Эм тоомјысы тыгысын.

629. КЫЗЫЛ ЛА ЧЕЧЕК ЖАРЫЛГАН

Кызыл ла чечек жарылган,
Жажыл ла торко јай келди.
Эбиреде јыргалду
Эл-Ойунуус јет келди.
Эл-Ойунуус јет келип,
Элди-јонды јыргадып,
Албатылар ортодо
Најылыкты тыгытсын.
Элбек чөлдөр эбире
Эм кожонгыс чөйилсин.
Эре-Чуйда Эл-Ойын
Элен-чакка улалсын.

630. ЭБИРЕ ТУРГАН ЭРЕ-ЧУЙ

Эбире турган Эре-Чуй
Элди-јонды јыргатты.
Эне өскөн Алтайыс
Албатыны өскүрди.
Ада болгон мөнкүлер
Айланайын, Алтайым!
Эне болгон сүүрилер,
Эбирип келсем, Алтайым!

631. ОЙНОП-ОЙНОП БАРАЛЫК

Ойноп-ойноп баралык,
Онын кийнин кем билер.
Јыргап-јыргап бар јадырыс,
Јылдын кийнин кем билер.
Јаан чагалды кезеле,
Јанаруус айдып баралык.
Эре-Чуйдын ичине
Кожонуус айдып баралык.

632. ЧУЙДЫН ЧӨЛИ ЭЛБЕК ЧӨЛ

Чуйдын чөли элбек чөл,
Чуркурашкан куштарлу.
Чуйдын јоны элбек јон,
Чураналу ойынду.

633. СЫНДЫ ТӨМӨН ТҮШЕРДЕ

Сынды төмөн түшерде
Сыны түней аркарлар.
Сыр ойынна келерде
Ўни түней үүрелер.
Кобыны төмөн түшерде
Колы түней кочкорлор.
Сыр јанарла келерде
Ўни түней үүрелер.

634. ЭЛИК ПЫЧКАК ÖДҮГИМ

Элик пычкак өдүгим
Элегенче пасарым.
Эл-Ойыннын јыргалын
Эсен јүрсеес, көрөрим.
Ан пычкагы өдүгим
Айланганча кийерим.
Албаты-јоннын јыргалы
Јылайбаса, көрөрим.

635. КЫЗАРЫП ЧЫККАН КҮН-БЫРКАН

Кызарып чыккан Күн-Быркан
Эне-Чуйды јарытты.
Кызыл шыннын ичинде
Эл-Ойыныс башталды.
Агарып чыккан
Агарып чыккан Ай-Быркан
Ада-Чуйды јарытты.
Эл-Ойын деп јыргалыс
Эмди мында башталды.

636. ОЙЫМ, ОЙЫМ, ОЙОЙЫМ

Ойым, ойым, ойойым,
Ойноп, ойноп жүрерим.
Айым, айым, айайым,
Айдып, айдып жүрерим.

637. АДАМ КАККАН КАЗЫК БУ

Адам каккан казык бу,
Адаар буулап жүригер.
Адалар баскан Алтай бу,
Алтайга ойноп келигер.
Энем каккан казык бу,
Эрјине адаар буулагар.
Энелер баскан Алтай бу,
Алтайга јыргап келигер.

638. ЈЫРАА-ЈЫРАА ЈЕР ЭМТИР

Јыраа-јыраа јер эмтир,
Јылкы ототсо, кайткай не?
Јергележип, үүрелер,
Јанарлап ийзеес, кайткай не?
Кобы-кобы јер эмтир,
Кой ототсоос, кайткай не?
Коштой базып, үүрелер,
Кожондоп ийзеес, кайткай не?

639. КАЙЫН АГАШ ОРТОДО

Кайын агаш ортодо
Кайсын деген јуртыс бар.
Калын јоннын ортодо
Кожон айдар улус бар.
Јайым, јайым јаланда
Јабаган деген јуртыс бар.
Јаан албаты ортодо
Јанар айдар улус бар.

640. КАН-ЧАРАСТЫН ИЧИНДЕ

Кан-Чарастын ичинде
Калтар-калтар ат эмтир.
Кан-Оозынын бойында
Кайкада ойноор јон эмтир.
Бу Чарастын ичинде
Буурул-буурул ат эмтир.
Бу јаткан Алтайда
Буурзап ойноор јон эмтир.

641. ЈАЛАН, ЈАЛАН ЈЕРЛЕРГЕ

Јалан, јалан јерлерге
Јайа јелер күүним бар.
Јангар-Кожон ойынга
Једип ле келер күүним бар.
Элбек, элбек јаланды
Эбире јелер күүним бар.
Јангар деген байрамга
Энчикпей, келер күүним бар.

642. ЈАНАРЛАЖЫП АЛАЛЫК

Јанарлажып алалык,
Јайдын өйи өт калар.
Кожондожып алалык,
Күстин өйи өт калар.

643. АК-БОРОНЫ АГЫТТЫМ

Ак-бороны агыттым,
Ак тайгага анданзын.
Акту бойым ойнодым,
Алтан аймак тындазын.
Јеерен адым агыттым
Јыш тайгага анданзын.
Бу ла бойым ойнодым,
Јетен аймак тындазын.

644. ТАҢ АТКАНДА НЕ ЭДЕР?

Таң атканда не эдер? –
Такаа деген куш эдер.
Таң атканча кем ойноор? –
Тартыжып билер бис ойноор.
Күн чыкканда не эдер? –
Күрүске деген куш эдер.
Күн чыкканча кем ойноор? –
Кожондоп билер бис ойноор.

645. ТАБЫЛГЫНАН КАМЧЫ ЭДИП

Табылгынан камчы эдип,
Ат бажына сокпосыс.
Таныбас жерге келеле,
Жаман кожон айтпасыс.
Корбо талдан камчы эдип,
Ат бажына сокпосыс.
Башка жерге келеле,
Баштак кожон айтпасыс.

646. ТАШТАҢ ТАШКА КАЛЫҢАҢ

Таштан ташка калыган
Жалман кайда барды не?
Жаш тушууста ойногон
Жерүүс кандый туру не?
Түнкебаштап калыган
Түлкү кайда барды не?
Түнүреде ойногон
Жерүүс кандый туру не?

647. АЛАКАЛУ ЖҮСТҮГИМ

Алакалу жүстүгим
Темир эмес, су алтын.
Жанарлашкан карындаш,
Тегин эмес, кожончы.
Колымдагы кош жүстүк
Корголжын эмес, су мөңүн.
Кожондошкон ол эжем
Тегин эмес, ойынчы.

648. ЖАБАГАНЫҢ КУЙРУГЫ

Жабаганын куйругу
Жайылатан ой келген.
Жанар бистин кожоныс
Жаранатан ой келген.
Кула тайдын куйругу
Койылатан ой келген.
Коологон кожоныс,
Өнжип, өстөн ой* келген.

СӨГҮШ КОЖОНДОР

649. Абулова Магу ла Санин Игнаттын сөгүшкени

Абулова Магу:

Жалбак жердин өлөнүн
Жайа чабып көрөйүн.
Жанымдагы жаанымла
Жаңарлажып көрөйүн.

Санин Игнат:

Кара-керди мингежин,
Кажулай желип ийелик.
Кайсын теген Алтайга
Каргыш жоктон ойнойлык.

Абулова Магу:

Палыкту жердин өлөни
Палтырган теген, чын турган.
Пу ла отурган күлүкти
Андый ла теген, чын турган.

Санин Игнат:

Улаганнын токойы –
Улай салган торконы.
Улаганнын уулчагы
Урушкадый киши ле.

Абулова Магу:

Улаганнын өлөнүн
Уй да отобос тешетен.
Аамай-тенек Слерди
Аркычы теп айдыштан.

Санин Игнат:

Арка ичин өрт алса,
Алтай жерин ээн калгай.
Аамай-тенек палала
Айга жүрген эмес ле.

Абулова Магу:

Палалу куштын үни ачу,

Пашка пүткен куш эмей.
Палтырган жытту Алтайга
Палыр пүткен Слер эмей.

Санин Игнат:

Палтырганнын өсүмин
Пашын жайкап, кайкабаар.
Пала да тенек пол калбай,
Палчай кайкап жүрбегер.

Абулова Магу:

Өскүс ле куштын үни ачу,
Өткүре ачу неме эмей.
Өчөп айдып болбозоор,
Өчим түңгей аларым.

Санин Игнат:

Эр аркасы сын калса,
Эдеечиге айдыгар.
Эрмек-тилди таппасаар,
Эмештен јобош айдыгар.

Абулова Магу:

Эптү ле жүрген эмесеер,
Эшигимди не аштаар*?
Эки сөсти эптебей,
Эрмектежип не жүрдеер?

Санин Игнат:

Ат јепсели јер сай ла*
Сал ла* Слер кайттыгар.
Ашипкалу сөс болзо,
Араай-јобош айдыгар.

Абулова Магу:

Кару жүрген эмесеер,
Каалгам орто не келдеер?
Катап сөсөөр Слер айдып,
Мени келип не айттаар?

Санин Игнат:

Керим туйлап туру деп,
Тудуп персеер, пойоордо.
Кесем тилеер башталып,
Керишерсеер пойоордо.

Абулова Магу:
Погочого* чык полбоон
Пойоор адаар арыгын.
Поорсоп айдып болбогон
Пойоор Слер коомойоор.
Санин Игнат:
Адаар туйлап туру теп,
Пил полбогон коомойоор.
Ашипкалу эрмекти
Айдып жүрсееер, тенегеер.
Абулова Магу:
Кају өрө чык полбоон
Кара адаар коомойын.
Карусып айдып полбогон
Кайран пойоордын коомойоор.
Санин Игнат:
Кошту жүрген коньырды
Минип жүрген эмесим.
Кошон јаны пашталды,
Јенип полбоон эмесим.
Абулова Магу:
Туйук суудын пашынан
Сусуп ичип аладым.
Турна мойынду танбаны*
Туйуктап айдып саладым.
Санин Игнат:
Туралу-Ичин өрт алса,
Туркаары јерим ээн калар.
Туйуктап айдып полбосоор,
Турушар киши полбойым.
Абулова Магу:
Кара суудын пашынан
Кайсап ичип аладым*.
Кас мойынду танбаны
Кайкада айдып ийедим.
Санин Игнат:
Ары-Коол-Ичин өрт алса,
Алтай јерим ээн калар.

Айтлап* айдып полбосоор,
Аамай-тенек эмесим.
Абулова Магу:
Ўсенеге пуу полбос
Ўсүк кайышты кайдатан.
Ўйделикке эш полбос
Слер танбаны кайдатан.
Колонпашка пуу полбос
Коомой кайышты кайдатан.
Коноктыкка эш полбос
Коомой танбаны кайдатан.
Санин Игнат:
Коргы-колон тагынган
Коньыр адын туру ла.
Кошо коноок тебедим,
Кокур тилим айдатан.
Абулова Магу:
Эник пудак эптү теп,
Ээрин кашын сындырган.
Кайлык кыстар јакшы теп,
Эмеенинди јандырган.
Санин Игнат:
Алтын үйген сугунган
Ала тайым салбадым.
Айылду полоок тебедим,
Алты-кийнин кайдатан.
Абулова Магу:
Айры пудак аайлу теп,
Алын кашын сындырган.
Орус кыстар јакшы теп,
Алган эшин јандырган.
Санин Игнат:
Оймоннон келген ол борон
Соғумтык полсо, сойы күй.
Ол кирелү эрмегин
Солун полсо, санан жүр.
Абулова Магу:
Кө-поро теп мингенин

Көкси тиши кат турган.
Көөркийим теп көргөнин
Көрөри жок танба турган.
Санин Игнат:
Айдудан келген ак-поро
Аргымак полсо, пилип жүр.
Ачынышы жогынан
Аарай-жобош айдып жүр.
Абулова Магу:
Аргымак теп мингенин
Аркасы тишик ат турган.
Алганым теп айтканын
Аамай-тенек неме турган.
Санин Игнат:
Аргымак адым алтымда –
Минип жүрген канадым.
Аамай-тенек пу пойыма
Пүдүн жүрген кошоным.
Абулова Магу:
Армакчылу адынды
Ак жаланга пуулаарым.
Аамай-тенек пойынды
Алары жок айдарым.
Санин Игнат:
Арка ичине өрт салып,
Өртөп полбос полбойоор.
Анаар-мынаар айткылап,
Женип полбос полбойоор.
Абулова Магу:
Кош чылбырлу адаарды
Кошолонго пуулаарым.
Кошондошорго Слер келсеер,
Корододо айдарым.
Санин Игнат:
Кой кечүсин ылгайтан
Куркун-суулу Улаган.
Кошон айтса, пагынбас,
Колын келген Улаган*.

Абулова Магу:
Улаганнын улусы
Уйалбас теген, пилерим.
Пу ла отурган пойоорды
Анан ары айтпайын.
Санин Игнат:
Ат кечүси анылу
Агын суулу Улаган.
Айткы тилеер керек жок,
Ачынбагар, Улаган.
Абулова Магу:
Поро адым арыбас,
Погочого чыгарар.
Поло-полбос кошонго
Пойым пир де ачынбас.
Кара тайым арыбас,
Кају жерге чыгарар.
Алышы жок танбага
Кайран пойым ачынбас.
Санин Игнат:
Такылу аннын терезин
Эдип көргөн педиреер?
Танба тоолу айткылап,
Ады көргөн педиреер?
Абулова Магу:
Уурулап* жийле,
Уйалбай ла жүргенеер.
Кысыл эдеер пошогон,
Кысыл жүсеер арткалан.
Кармай тудуп алала,
Кемсинбей ле жүргенеер.
Карамдай ла, отурган
Кайран пойоор арткалан.
Санин Игнат:
Куу жаланнын кырына
Оду салган эмесеер.
Кырышарга жарабас,
Кырјандаган эмесим.

Абулова Магу:
Кырышты пойоор паштаган,
Кырышарга мен мергү.
Жаманды пойоор паштаган,
Жаан да киши жаман пар.
Санин Игнат:
Жаан ийнектин тересин
Кесикүйен* эмесим.
Жаман-жакшы куучынды
Жарлап айткан эмесим.
Абулова Магу:
Жартап несин айдатан,
Жаманаарды жашырганаар.
Коомойды несин айдатан,
Коомойоорды жашырганаар.
Санин Игнат:
Коомойымды билетен
Кошо жүрген педиреер?
Кошондошып отурса,
Коптоп айтган педиреер?
Абулова Магу:
Коптоп то айдып пилбесим,
Слердин пойоор отураар.
Жамандап айдып пилбесим,
Жаргылап Слер отураар.
Санин Игнат:
Жакшы-жаманду кийимди
Жаткан да улус кийип жат.
Жамандап айдар аргаар жок,
Жаба жаткан эмесим.
Абулова Магу:
Жаба да жаткан эмесеер,
Жаңаарды Слердин көртурум.
Кошо до жаткан эмесеер,
Кобоорды Слердин көртурум.
Санин Игнат:
Коркый пертен неме жок,
Коолоп-коолоп кошондоор.

Коптоп айдар арга жок,
Кошуп-кошуп кошондоор.
Абулова Магу:
Жаман аттын жоругы
Туйлап туран неме учуш*.
Жаман кишин кошоңы
Айткылап туран неме учуш.
Санин Игнат:
Андый-мындый кошонды
Айтпаан полбой пу киши.
Анаар-мынаар эрмектү
Чыкпаан полбой пу киши.
Абулова Магу:
Жаман атка мингенче,
Жойу пасса, путка тыш.
Жаман Слерле кошондошкончо,
Жангыскан кошондосо, тынга тыш.
Санин Игнат:
Жарыштан арткан жабаа мал
Жашына артар эмес не.
Жаман айткан кийнинде
Жарбын жанар эмес не.
Абулова Магу:
Коомой атка мингенче,
Жойу пасса, путка тыш.
Коомой Слерле кошондошкончо,
Жангыскан отурса, тынга тыш.
Санин Игнат:
Коомой соккон топшуураар
Колоорго паса келишпейт.
Комудап нени айдасаар,
Кошон-тилеер жарабайт.
Абулова Магу:
Комудап мен жүрбейтем,
Кошондоп ло жүргем мен.
Жаман сурап келбеем мен,
Жаңгарлашып келгем мен.
Санин Игнат:

Жаңарлашып жүргеели,
Жакшы жүрүм полбой ол.
Жаман-жакшы жадынды
Жартаан кошон полбой ол.

Абулова Магу:

Жакшы жүрүм жолына,
Жакшы жолым Кудайга.
Эптү жүрүм жолына
Эки жүрүм Жайаанда.
Эптеп айткан эрмегим
Эшилип чыкты көксимен.
Эмди менин кошонгым,
Эки топшуур колымда.

Санин Игнат:

Куудан өлөн ылгайтан
Кыру түшкөн күс эмей.
Куучын-эрмекке кунуктан
Куругеерен ой эмей.

Абулова Магу:

Слердин кошон кошонбо,
Кош агаштын кынысы.
Слердин бойоор киши бе,
Комургайдын сыныгы.
Слердин жаңар жаңар ба, –
Жаш агаштын кынысы.
Слердин пойоор киши бе, –
Жалбырактын сыныгы.

Санин Игнат:

Каралжыга калыган
Камдудын кандый магы пар?
Канча катап айттырган
Слердин кандый магаар пар?

АЖАРУЛАР ЛА ЖАРТАМАЛДАР ТҮҮКИЛИК КОЖОНДОР

Лиро-эпикалык кожондор

1. Ак-Көбөк. В.В. Радловтын «Образцы народной литературы тюркских племён, живущих в Южной Сибири и Дзунгарской степи» деп бичигинен алынган: [Радлов, 1866, с. 204-212]. Телеут диалект.

- ...улук сөс... – эби жок, келишпес сөс.
- Судүн алдымынан... – суудын, суунын алдыла.
- Чуучак – чуу деген сөсти кичинектеде айтканы.
- эмел агаш... – эмил агаш.
- ...нүбейим... – кабайым...; бу сөстин база бир айдылар фонетикалык кеберлери бубайым / пубайым.
- ...сактайн – сактайын; сакыйын.
- ...кырык пабышка... – кырык төртөн; пабышка бабушка деп орус сөсти түрк тилге айтканы.
- Палык андаурга... – балыкка андаарга.
- ...Саа... – сенде. Бу сөстин фонетикалык кеберлери: сага, сее / сеге.
- ...сен жадып ок жанын... – сен жадып ла жадын.
- ...жунадып... – жунадып, жунадып алып.
- Жыдазы-кылыжымынан... – жыдазын ла кылыжын.
- Уругажын... – уругын. Урук бажында армакчы буулап салган агаш, оныла ат чанмадап жат.
- ...Кызыл Үүр – аттын ады. Үүр деген сөс эки учурлу: баштапкы учурыла кызыл өңдү атты темдектейт; экинчизиле, үүр ол табын жылкы; үүр мал дегенин темдектеп турган.
- ...оттус пеш пери турлуда... – одус пеш перисте турлуда. Көр.: перисте ‘верста’ [ОПС, 2005, с. 121]. Көмүрлү (Кемерово) отоктын телениттеринде эмди де перис (пери) деп сөс учурап жат.
- ...элү... – бежен (беш он). Казах, кыргыз тилдерде база мынайда айдылат.
- ...тыйгак... – туйгак.
- ...кудук... – кутук.
- ...пуруп соккон... – буруп соккон, бүктеп соккон кандый

бир аңылу кебер кийдирип сокконы.

– ...*карсманын жайган пудайчык* – кардын жайган шонкор; канаттарын жайып учуп турган.

– ...*күзөп...* – күүнзеп.

– *Чиме эткен...* – айландыра кееlep, жарандырып эткен.

– ...*көп жайыр ба...* – көп жаар ба.

– *Пурмактап кар түшсе...* – айланып кар түшсе.

– *Күлменектеп ойногон...* – жайылып турган.

– *Күрмө куйак* – илжирме темирден согуп эткен куйак.

– *Жаан жазы* – элбек чөл; жалбак чөл.

– *Жүрүк* – түрген жүрер; жүгүрүк, чыйрак.

– ...*озынар...* – мантап озолоор, jedижер.

– ...*сурат...* – суурат; уштат, уштуп салат.

– ...*Алтон...* – алты он, алтан.

– ...*Пежон...* – беш он, бежен.

– ...*уга-геле...* – кыскарта тартылган сөс кыймыгунын түргенин темдектейт, *угып келеле* деерде, болушчы глаголда баштангы табыш үндү табыштын кийнинен тунгак үндү үнгүр эжерине көчө берген.

– ...*өттүрө перди...* – өлтүрө берди.

– ...*пазыгы писке келип жат...* – метафора-метонимия *пазыды биске келип жат*. Учурлыла базыткыр аттын базыдынын табыжы келип жаткан.

– ...*агылы писке келип жат...* – санаазы (*сагыжы*) *биске келип жат*. Төс учурыла айтса, ак, жакшы санаалу, амадап биске келип жат.

– ...*сийнизи...* – сыйнызы, сыйны.

– ...*пагган полгон...* – барган болгон. Мында тангынан кижинин тилинин аңылузы көрүнүп жат деп бодойдыс.

– ...*агылы эмес келип жат* – ак санаа жок келип жат; жакшы күүндү келбей жат.

– ...*аш күй...* – аш ур / аш сал / курсак ур.

– ...*Сайың...* – сайыжын канайда сайганынын экпини, кебери керегинде.

– ...*канип өттүрөттөнзүң...* – канайып өлтүрерин.

2. Көбөк деп уулдын кожоны. М.А. Демчинова 1995 жылда Горно-Алтайскта тодош сөөктү Д.К. Тарбанаевтен бичиген. Бу кижги Ада-Төрөл учун Улу жуунын туружаачызы, алтай оос

чүмделгени сүреен жакшы билетен. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

– *Күркүреген жол болор...* – тал-табышту, шакпыртту, жуучакту ой болор дегени.

– *Көлдөн түшкен теринин...* – Мында кожоннын алыбы көллө тудуш илбизин күчтү болгонун керелейт.

3. Тулбардын кожоны. А.В. Анохин 1911 жылда ак телениттерден (байаттардан, телеуттардан) бичиген. Телеут диалект. МАЭ, ф. 11, оп. 1.

Калыктын кеп-куучыныла болзо, бу кожон Алтайда жуучыл-тонокчылар баш билинип турган өйдө айдылган. Кожон «тындулардын чүмдү сөзи» («животная поэзия») деген калыктын эн жилбилү жанрларынын бирүзине келижип жат.

– *Тулбардын...* – сан башка укту ат, ол бүдүмиле кичинек, же сүреен арга-чакту, күчтү. Ак телениттерде *тулбар* жаман-жудук, арык-торо ат [СААНТЯ, 2005, с. 376]. *Тулбар / тулпар аргымак / аргамак* атка келижип жат. Оос чүмделгенин устары оны база ла тулпарга түней эдип журагылайт. *Аргымак* ол жабызак сынду, же күчтү ат, онын богы да жарымдай болор дежер.

Кыргыз фольклордо чөрчөк бар: баатыр-уулчак тулпар атту боло берет. Ол ат мынайда журалат: «Аттардын ортозында бир сүреен арык-торык ат отоп турган. Онын арказы жоорлу, кабыргалары кырлайыжып калган, жалы жука, бажы сынына көрө жаан, туйгактары жаан чаралар ошкош». [КНС, 1981, с. 137].

– ...*май...* – жуу; үс-жуу.

– ...*пар жадым* – парып жадым / барып жадым дегени кыскарта тартылып калган.

– ...*өс энем...* – бойымнын энем.

– *Толгонуп пазалбай...* – ылтам кыймыктанып пазып албай / базып албай.

– ...*Мегир-мегир киштеп турды* – икиренип киштеп турган. Түндегер. алт. *икиренип-микренип* «араай жажыдып, кару үн чыгарып турганы». Көр. кыргыз. *Мекирен* 1. Араай маарап, балазаар (кой керегинде) [КРС, 1965, с. 522]. Бу учуралга келижип турганы туркмен тилде *мэхрэх* 1) ээктерин кыймыктадар; 2) үндөлтпей каткыпар; *мэхир* сүүш, жаратканы, эптешкени [ТРС, 1968, с. 467].

4. Тулпар аттын кожоны. М.А. Демчинова 1989 жылда Кош-Агаш аймактын Белтир журтында кара тодош сөөктү Күргүл

Демчиновтон бичиген. Бу кижги 1910 жылда Ондой аймакта Алтыгы-Талдунын јеринде чыккан. НА НИИА ФМ. Дело № 512 (Тулпар керегинде кожондор, 1).

– ...*жайа базар*... – жайым, бош базар.

– ...*еектеп туру*... – мында атты чөйө тарткан армакчыла (аргамжыла) төжин кечире тартып, бир учыла мойнын ажыра чачала буулап, тутканы керегинде айдылат. Бу учуралда ат үйгендү де болзо, је ого үзеери оны армакчыла ороп, ойлобозын деп, жайым базыт бербей апарып јаткан.

– ...*кулды*... – кулуны.

– ...*эреттим*... – эди-канымды эреди, толгоды; кыйнаттым, кинчектеттим.

– ...*мелинти*... – јаны ла кулуны өлүп калган бееге, сүди јанбазын деп, база бир кулунды агыдып, оны эмзин деп үредип салганы. Анайда бир кулун эки энелү болор аргалу эмтир.

5. Тай-Керимнин кожонгы. М.А. Демчинова 1986 жылда Кан-Оозы аймакта Јабаган јуртта кергил сөөктү Василий Иванович Шагаевтен (21.12.1925 – 17.12.1987) бичиген. Бу кижги бийик үредүлү, зоотехник болуп иштеген. Чыккан-өскөн јери Кан-Оозы аймактын Экинур јурты. Ада-Төрөл учун Улу јуунун туружаачызы, Днепр сууны јуу-согушла кечип, Варшаваны жайымдаарында турушкан. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (Тулпар керегинде кожон, 2).

В.И. Шагаев бу кожонды 1950 жылдардын ичинде Кош-Агаш аймактын Белтир јуртында көбөк сөөктү Абулов Баднасын (Јаан-Кижги) деп кижинен угуп алган. Ол тушта В.И. Шагаев Барнаулдын јуртээлем институтын божодып, «Кызыл-Мааны» колхозто (Белтир јурт) зоотехник болуп иштеген.

Јербойында јаткан улустар бу кижги керегинде мындый куучын айдатандар: «*Шагаев деп кижги коркушту чечен тилдү де, кокырчы да кижги болгон. Ол зоотехник болгон, бир катап јорыктап јүрүп келерде [турлулар эбирин], та кем де онон сураган эмтир: «Бош-Тууда болдын ба, Мандык деп кижинин айлына барып јүрдин бе?» Шагаев каруу берген: «Туу ла турган, бошын-тынгын јайкап көрбөдим, айыл ла турган, мандык-торкозын көрбөдим».*

– ... *өштүни өткүрбей туткан туйгагым*... – баатыр өштүлерге удур тартыжып, бойынын јуучыл адынын чыйрагы,

түргени, јуу-согушта канайдатанын билери учун оморды јендеп турган.

– ...*Кызым јолдор көптөди*... – кызаланду чак башталган, өштүлердин табарузы көптөп, тынгыган, ары-бери јүрерге јол до бербей барган.

– ...*Бурулчыктар көптөди*... – кажы ла алтам бажынан өштүлер учураарда, омордон качарга келижип турган.

– ...*Јапылдадар*... – атла јенилчек этире јелери.

– ...*Күјүр баатыр*... – кайран баатыр; көөркий баатыр.

– ...*Айгаары*... айга баштанган, ай јанында турган.

– ...*Адучы-мерген орды бар*... – чүмделип айдылган сөс, учуры кожоннын алыбы өлбөгөн, онын сүнези бойында.

6. Таптан-Ат. М.А. Демчинова 1981 жылда кышкы куран айдын 10-чы күнинде Кош-Агаш аймактын Белтир јуртында ирkit сөөктү М. Самойлованан бичиген. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (Тулпар керегинде кожондор, 3).

– ...*чыймандым*... – шыймандым, ат куйругыла ары-бери булгап, чымылды үркүдип турганы.

– ...*Калканын*... – халх деген монол сөсти (этнонимди) алтайлап айтканы.

– *Күзеп*... – «*күс, күс, күс*» деп шыпшуул сөстин болужыла «бийикке көдүрилип», учуп барзын деп амадаганы. Кичинек баланын сыны өссин, эт-каны өөрзин деп база анайда айдып јат.

– *Јазып*... – «*јас, јас, јас*» деп шыпшуул сөстин болужыла өштүнен тууралап, олјого кирбей барзын дегени.

7. Мырат-Пий. В.В. Радловтын «Образцы народной литературы тюркских племён и Дзунгарской степи» деп бичигинен алынган: [Радлов, 1866, с. 200-204].

Кожон кандый өйдө, кажы чакта табылганы бичикте јарталбаган. Алтай кеп-куучындарда Мырат-Бий чыннан ла түүкиде болгон кижги, ол јуучыл башкараачы деп айдылат (бодолы, XV чак).

– ...*Энекем*... – толо бүдүми энекейим; чуй-теленгиттерде энекейим, энейим деп айдадылар.

– ...*чөмзөм*... – чөминзем, чомынзам.

– ...*уйлаттын*... – ыйлаттын.

– ...*поспылан*... – бозомло; бозом танда.

– *Јууга чыктым тембилен*... – темле / темдеп / темденип;

бойынын күчин кемјинип, билип тура.

– ...*калјымак*... – кал, калзымак аайы-бажы јок, тенексү, туура калбас, ажынып турар ла о. ө.

– ...*поромой*... – өчөш, тынзынчак, албаданчак / албаданчанг.

8. Мыраттын сарыны. А.В. Анохин 1911 жылда кичү изү айдын 18-чи күнинде бичип алган. Теленит диалект. МАЭ, ф. 11, оп. 1.

Кожоннын бу варианты озо турганынан 45 жыл өткөн кийинде бичилген. Башказы энези ле уулы кожоннын бажында бой-бойына олор кем болгоны керегинде табыскак-кожонло сүрлү-метафоралык сурактар ла каруу бергени.

– ...*сүрин*... – сүүри.

– ...*Јалтак*... – јалтанчак, јалтык.

– ...*Эргегим чечен пилгей ле* – алтай баатырлык чөрчөктөрдө лө эпосто баатырдын күчи онын эргегинде болор. Кожоннын алыбы јенү алатаны онын эргегинен камаанду деп айдат. Эргек ол метонимикалык сүр-кебер, текши айтса, баатырдын колы канча кире чечен, јакшы адып билер, ол јенүни алар дегени.

– *Адымнын мойны кучакча, / Јарыш күткен Мырат мин, / Пойым мойным чапчакча, / Күреш күткен Мырат мин*... – Мырат ады бойыла күчтү, чыйрак ла јуучыл. Олор неден де артпайт, јуу да, јарыш та болзо, кетежип, туружып јат.

– *Сал-салманчык, салманчык, / Салтыр өскөн Мырат мин / Кул-кулманчык, кулманчык, / Култур өскөн Мырат мин* – Салдым-бош санаалу, неден де камааны јок јүрүмдү, кемнин де јобине кирбес, сүмелү, коқырчы болуп өскөн кижии, ондый кылыктарыла өштүлерди алдап-сулап јенетен. *Салманчык* ол јаан салактап турар, салактууш сырга. *Кулманчык* јаан бүдүмдү кулакка кийип алатан сырга. *Кулманчык* деп сөс теленит *кула* деген глаголдон бүткен. Учур *кулаштап секирер* (ары-бери јайканар, каландаар). [СААНТЯ, 2005, с. 481].

– *Култур куштын кыр-чалгын, / Эрке туган Мырат мин* – Сүмеленип, јапсып, капшуун ла чыйрак болгоныла өштүлерди јенип турган. Көрүгер: тыва тилде *чалгын* канат; *куш чалгыннары* ‘куштардын канады’ [ТРС, 1968, с. 514].

9. Мырат. И.Б Шинжин ле К.В. Яданова 2002 жылда күчүрген айдын 6-чы күнинде Көмүрлү отокто Белово аймагынын Шанды јуртында меркит сөөктү А.К. Алагызованан

(Ускоеванан) бичиген. НА НИИА. МФЭ-2002. Магн. 26. Телеут диалект. ФМ. Дело № 512 (МФЭ-2001-2002, 4). Диск 2 (6).

– *Салтыр*... – салдым, бош, јайым, бойынын табына салдырган.

– ...*каньда*... – канайда.

– *Нерек* – не керек.

10. Мурат. З.С. Казагачева 1984 жылда күк айда Горно-Алтайскта Евгений Модестович Чапыевтен бичиген. Тексттин расшифровказын З.С. Казагачева эткен. НА НИИА. Материалы II-ой музыкально-этнографической экспедиции. ФМ. Дело № 361 [5.2], 280, Магн. 280.

Бу Мурат / Мырат керегинде кожоннын база бир јүзүни деп бодойдыс.

11. Алтын чакы айланган. А.Г. Данилин 1929 жылда Шабалин аймактын Улус-Чаргы јуртында М. Карымжакованан бичиген. Текст өс алтай тилле. МАЭ, ф. 15, оп. 1, с. 25.

Кожондо XVII чактагы ойроттордын каандыгы (Күнкер Джунгария) макталып јат. Алтайда јаткан эл-јондор ого кирген.

– ...*той согып*... – той-токтогы берип, тын камчылап.

– ...*Алтын Ойрот*... – Ойрот-Каанды көдүрген эпитет *алтын, учуры*: улу, байлу, күчтү. Ойрот-Каан ойрот каандарды бириктире айткан сөс алтай фольклордо өс ат болуп калган. [Потапов, 1953, с. 355; Тадыев, 1955, с. 31].

– ...*Күмүш Ойрот* – Алтын Ойротко ло туней учурлу.

12. Эришкендү эмик јол. «Алтай албатынын кожондоры» деп бичиктен алынган [ААК, 1972, с. 11-12, 5].

13. Алкыш Шуну. А.Г. Данилин 1934 жылда Ондой аймактын Кулады јуртында К. Кыдатованан бичиген. Текст өс алтай тилле. МАЭ, Ф. 15, оп. 1, 14.

Калыктын эн јарлу түүкилик баатыры Шуну бу кожондо кудайлык сүрлү болуп көргүзилген. Сүр-јурамалда јерде жүрген тегин кижинин темдектери эмес, а кудайдын.

– *Аган-чаган Шуну-каан*... – эжерлү сөсколбу *ак* ла *чаган*. Түндештир. монг. *цаган-ак* ак-чек, ачык-јарык, көскө-јүске айдар ла чындыкка беринген кижии.

– ...*шунулу*... – јунулу; тегериден јунулып түшкен.

14. Эне Эртиштин ичинде. Вертков (ады-јолы бичилбеген) 1925 жылда Ондой аймактын Туякту јуртында Чарбак деп атту

кижинен бичиген. Текст ӧс алтай тилле. МАЭ, ф. 15, оп. 1, 43, с. 206.

– ...*Эртиштин...* – Эрчиш / Эртиш суу (Иртыш). Түүкилик кожондордо, кеп-куучындарда Эдил, Жайык, Кадын, Бий, Кадрин, Аркыт, Чарыш, Кан ла о. ӧ. сууларды жакалай, онойдо ок Эртиш / Эрчиш суунын бажы жаантайын жуу-чак болгон жерлер деп айдылып калган.

– ...*Эки аястын үстинде / Эрке Шуну кааныс бар* – Шунунын сүр-кебери алтай фольклордо кудайлык бүдүмдү каан болуп калган.

– ...*Экинен тарткан күлер жаа / Эрке Шуну жебези* – Шуну сүрекей күчтү баатыр, онын жаа тартканы эпикалык кеберлү. Жаа тартыш ол алыптын күчтүзүн, чыдалын көргүзетен учурал болот.

– ...*Калдан-Шуну...* – мында эки башка түүкилик персонажтын аттары бириктире адалган: Калдан ла Шуну.

15. Кара-сурдын соруга. Жарлу алтай фольклорист Е.Е. Ямаева 1981 жылда Кан-Оозы аймактын Келей журтында очы сөөктү Б. Альчинанан бичиген. Текст ӧс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 329 [2.5].

– *Кара-сурдын соруга / Камчы соккон Шунуты.* Баатыр күчтү ат минеле, камчылап мандатаны ол эн ле күчтү, чыдамкай, жалтанбас, чыйрактан чыйрак ат үстүне тын тудунып билетен устардын кереги мында јарт айдылып калган.

– ...*Бичик...* – бич, узун камчы.

16. Шуну. А.Г. Данилин 1935 жылда К. Танашевтен бичиген. К. Танашев ол ло ок ӧйдӧ кожонды бурканчылардан бичиген эмтир (20.01.1935). МАЭ, ф. 15, оп. 1, 41, с. 62. Кожон 2004 жылда «Бурханизм Ак јан» деп бичикте чыккан [2004, с. 121].

Калык ортодо Шуну каан деп адалып јат, онын эткен керектери эн бийик ле ийделик учурлу. Кожончы Шунунын эл-јон ортодо учурын, онын эткен керектери текши жарлу болгонын улуркадып салган. Мынайда Шуну керегинде база бир үүр кожондор табылган деп айдарга јараар.

– *Карагана бажын кабырган...* – каргананын бажын кабыра чайнап, отоп турган ат.

– ...*Норот...* – народ деп сӧсти алтайлап айдып салганы.

17. Шунуты. «Алтай албатынын кожондоры» деп бичиктен алынган [Т.С. Тюхтенов. ААК, 1972, с. 3, с. 9]. В.Н. Тадыкин 1959

жылда Кош-Агаш аймакта Јасатыр журтка жуук Ак-Былак деп јерде Байдан Маркованан бичиген. Теленит диалект.

– *Бийик-Сур...* – аттын ады.

– *Кадын-талай...* – Кадын-суу. Алтай фольклордо жаан суулар талай деп айдылат.

18. Бий, Кадыннын белтирине. Жарлу алтай фольклорист И.Б. Шинжин 1985 жылда Кош-Агаш аймакта Кӧкӧрү журтта моол сӧӧктү А. Дилекованан бичиген. Кожончы 1912 жылда чыккан. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 372 [4, 8].

19. Сымылтынын кујурын... «Алтай албатынын кожондоры» деп бичиктен алынган [ААК, 1972, с. 8-9]. Кожонды Н.А. Бабаяков 1959 жылда Кош-Агаш аймактын Јасатыр журтында Т. Куртиннен бичиген. Теленит диалект.

– *Ак јангарлу албатын...* – Ак Бурхан кудайлу алтайлар јиркей түшкен јангарчылар акту күүнинен кудайга баштанып кожондогоны.

– *Агаштан ойгон кабайын / Журтка калды, Шоноты...* – жуу-чакка алдырган алтайлардын ээнзиреп калган Алтай керегинде сүр-темдектеп айткан кожоны бу.

20. Шунуты. А.Г. Данилин 1928 жылда Кан-Оозы журтта Ч. Тахтаровтон бичиген. Текст ӧс алтай тилле. МАЭ, ф. 15, оп. 1, 41, с. 78.

Бу кожон кеп-куучыннын ичине кирип калган. Анда айдылганыла болзо, Шунуты калын уйкуга бастырган тушта, ӧштүлер кап-чыт ла оны курчап баштаган, Шунутынын сыйны, ӧштүлер ондобозын деп, аказын кожонло ойгоскон эмтир. Бу учуралда Шунуты чокум кудайла тудуш, јаныс киндиктү болгонын, оны Курбустаннын јеени деп адаганынан биледис.

– ...*Адын калза, кайдадын?* – Сени ӧлтүргилеп салза, калык ортодо сенин куру адын ла сен керегинде јүк эзем артып калар дегени.

21. Кан-Алтай. «Алтай тилдин грамматиказы» деп бичиктен алынган [Грамматика алтайского языка, 1889, с. 204].

В.И. Вербицкийдин «Алтай тилдин грамматиказы» деп бичигинин ајаруларында мынайда бичилип калган: «Эта песня, по народному преданию, пета была алтайцами на горе называемой Дьал-Мёнкю, после опустошения Алтая вследствие войн с другими племенами, а особенно после войны с Чадаком,

приходившим из Монголии». Бичиктин авторы кожоннын табылганы XVIII-чи чактын экинчи жарымында болгон деп айдат. Сонгында В.И. Вербицкий «Алтайские инородцы» деген бичигинде бу кожоннын табылганы керегинде кеп-куучын көргүзип салган [Вербицкий, 1893, с. 122-124].

Атту-чуулу алтай фольклорист С.С. Суразаков бу кожон керегинде мынайда бичиген: «Түүкилик кожондордын эн артыгынын бирүзи «Кан-Алтай». Оны алтайлар 1755-1756 жылдарда, кыдат-манжы феодалдардын көп тоолу черүзине оодо соктырткан өйдө чүмдеген. Ол тушта алтайлар бойынын күүн-табыла Арасейге кирген. Коркушту жуу-чактын кийнинде алтайлар кырларлу Жал-Монкүде жажынган (Себининг ажызынан өрө). Бу кожон ол тушта табылганы керегинде кеп-куучында айдылат» [Суразаков, 1975, с 84].

22. Кан-Алтай. Жарлу алтай фольклорист К.Е. Укачина 1985 жылда Горно-Алтайскта кыпчак сөөктү Е.М. Чапыевтен бичип алган, кожончы ол тушта 75 жашту болгон. Тексттин расшифровказын К.Е. Укачина эткен. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 361.

– *Эрjene аттар / Жал жастанган, / Эрлү уулдар жең жастанган* – бу кай чөрчөктөрдө жанжыккан кеп болот. Ат көчкүн алтайларда эржинелү мал, ол жогынан омор жүрүм де жүрбей турганду бодолотон. Кай чөрчөктөрдө ат баатырдын солынтызы болор. Жебрен корум-таштарды касканда, божогон улустын аттарынын сөөги кожо болгоны жарталат.

23. Кан-Алтай. К.Е. Укачина 1986 жылда Горно-Алтайскта кара майман сөөктү Алтайдын жарлу кайчыларынын бирүзи Николай Кокурович Ялатовтон бичип алган. Николай Кокурович 1927 жылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 361. Бу кожонды Николай Кокурович 1933 жылда тодош сөөктү Жимекчи Сабашкин деп кижинен угуп алган. Кожонды гармошкага, икилиге ойноп кожондогон.

24. Көк булутту Кан-Алтай. Алтай кожондорды эн баштап толо шиндеген жарлу алтай фольклорист Т.С. Тухтенов 1959 жылда Кош-Агаш аймактын Аркыт деп журтында Т.Ч. Янкиновтон бичиген. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 418 (1.106).

Бу «Кан-Алтай» деп кожоннын база бир эн жилбилү деген жүзүндеринин бирүзи болот. 1924 жылда А.В. Анохин Чамалда

бу ла кожоннын база бир жүзүнин бичип алган, ол жанжыккан тургузузын жылыйтпаган. МАЭ, ф. 11, оп. 1.

ТҮҮКИЛИК УЧУРЛУ КЫСКА КОЖОНДОР

25. Буурамайлу өдүкти. Ш.П. Шатинов 1971 жылда Ондой аймактын Өлөти журтында Мангыр Кыдатованан бичиген. Кожончы 1909 жылда чыккан. Текст алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 252 (6.3).

26. Буурамайлу өдүгис. К.Е. Укачина 1988 жылда Кан-Оозы аймактын Кайсын журтында мундус сөөктү К. Теркишеванан бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. МНЭ. Дело № 46 (12.8).

– *Жараш токий Алтайыс...* – Токий ол токой ортолык эмезе суунын ла көлдин күбеелей бүдүп калган жараттары, андый жерлерде айылдар отуратан. Токуналу ла ыжык жерлерди анайда адап жат.

27. Токум сынду Алтайды. «Алтай албатынын кожондоры» деп бичиктен алынган: [ААК, 1972, с. 12]. Т.С. Тухтенов 1959 жылда Ондой аймактын Коркобы (Кара-Кобы) журтында Д. Танашевтен бичиген. Текст өс алтай тилле.

Түштүк Алтайда эн жарлу кожондордын бирүзи. Бу кожон өткөн өйлөрдү эзеткен сыгыттын кеберин алынган. Кожончынын эсине монголдын чаркас укту жуучылдарынын сүрлери кирген эмтир.

– *Чаркас...* – Күнбадыш Монголдо чаркас укту улус эмди де журтайт.

28. Божодыгар ла божодыгар. В.Ф. Чумакаев 1955 жылда Улаган аймактын Паспарты журтында Егор Петрович Конушевтен бичиген. Текст теленит диалектле. НА НИИА. ФМ. Дело № 46 (1.16).

Бичиген кижинин жартаганыла, бу Ойрот-Каан тужунда олжого кирген үй кижинин кожончы, оны кожончы икилиге ойноп кожондогон.

29. Алаш-Бажын айланып. М.А. Демчинова 1996 жылда Кош-Агаш аймактын Кызыл-Таш журтында кара тодош сөөктү М. Дыдыянованан бичиген. Кожончы 1946 жылда Кош-Агаш аймактын Белтир журтында чыккан. Кожонды оосло айдар

алдында мындый куучын болгон: «Бускалан чактын тужунда адам кезектин бир эжези (адамнын абаазынын кызы болгон бо, кандый) Кемчик-Бажындөбөн качып барган деген. Онын ады Элден де кижиге болгон деген. Ол тушта ол Тува (Сойон) јеринде ле арткан. Анан ла ого туштаган да кижиге јок, көргөн дө кижиге јок...». НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

– ...кемис... – кемибис деп сөс кыскарта айдылып калган.

30. Арык-торык семирген. М.А. Демчинова 1978 јылда Кош-Агаш аймактын Белтир (Кабай-Белтир) јуртында кара тодош сөөктү Айылчы Демчиновтон бичиген. Кожонды айткан кижиге 1907 јылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 449 (1.22).

Айткан кижинин јартаганыла болзо, кеп-куучын аайынча кожон јайым чөлдөрдө јаткан алтайлар өштүлерден качып, Алтайдын јака кырларына сыгынган (корынган) тушта табылган.

31. Бозок ло Айанмаш. Атту-чуулу алтай фольклорист С.С. Суразаков бичип алган. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 418 (1.202).

Аксак беенин сүр-кебери Айанмаштын одоштырузы болуп јат. Айанмаш ла Бозок јокту-јойу улустан чыккан, олардо тудунар-кабынар неме де, эрик-тап та јок, арга-чыдалы јок улус. Айгыр ол бойлоры билинип, јокту-јойу улусла нени ле эдейин дезе эдип турган јайсагнын, јамылунын ла темичинин кебери.

32. Отук таштын келтейи. «Алтай албатынын кожондоры» деп бичиктен алынган. [ААК, 1972, 12-чи бүк].

33. Кадынды төмөн кас келди. М.А. Толбина (кыс өбөкөзи – Демчинова) 1990 јылда Кош-Агаш аймактын Белтир (эмдиги Кабай-Белтир) јуртында кара тодош сөөктү Күргүл Демчиновтон бичиген. К. Демчинов 1910 јылда чыккан. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

Кожонды айткан кижинин јартамалы: кандый да бир түүкилик өйдө Алтайдан көп тоолу калыкты өштүлер чыгара сүрген, бир кезек ук улус бөлүнүп, олјого барган.

34. Казылып калган кара јол. Л. Ким 1983 јылда Горно-Алтайскта кыпчак сөөктү Эжер Яковлевич Яимовтон бичиген. Э.Я. Яимов 1928 јылда Шабалин аймактын Беш-Өзөк јуртында чыккан. – Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (4).

Бис мында кожончынын бойынын өткөн јүрүми, өйи керегинде эске алынганын берер деп шүүдис. Ол сүрекей јилбилү ле үредү учурлу:

«Мен јаштан ла ала јүректен келген јылу сөстөрди угарын, ол сөстөргө канат-куркун берген коо үндерди тындаарын сүрекей сүйүтем. Улус јок аалга јерге барып, уккан кожончыны өткөнип, кожондоп то туратам. Ол өйдө айландыра телекей торт ло јоголо берер. Мен кожонло кожо өткөн өйлөргө бийелеп, шунгуп уча беретен эдим.

Бистин албатыбыстын кожондорында арчын јытту арка-туулу Алтайыстын кеени, јаражсы сүрекей јараштыра чүмделген ле, чокым ла кеен айдылган эди. Кезикте коологон кожоннын күүзинен, комустын тилинен, топишурдын, икилинин кылынан мызылдашкан баштарлу тайгалар, качан да бакпазын ла улузын көргүзип, јүзин көргүзип, јүзүн-башка агаштардын јажыл бүрлери јайканыжып, аржан-кутук суулардын шулурап, шымыранып акканы көрүнип, угулып турар».

35. Касылып барган кара јол. А.А. Конунов јаан изү айдын 15 күнинде 2009 јылда Горно-Алтайска тодош сөөктү Пётр (Петек) Эчишевич Ойношевтен бичиген. Кожончы 1929 јылда Шабалин аймактын Шыргайты јуртында чыккан. Тексттин расшифровказын А.А. Конунов эткен. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МФЭ-2008, 2009. А.А. Конуновтын видеоматериалы). Кожоннын кажы ла јолдыгы такыдылып айдылган.

36. Эрчиш суусу-талайды. А.А. Конунов јаан изү айдын 15 күнинде 2009 јылда Горно-Алтайска тодош сөөктү П.Э. Ойношевтен бичиген. Кожончы 1929 јылда Шабалин аймактын Шыргайты јуртында чыккан. Тексттин расшифровказын А.А. Конунов эткен. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МФЭ-2008, 2009. А.А. Конуновтын видеоматериалы).

– ...суусу... – суузы.

37. Тогуз јайсан јонысты. А.А. Конунов јаан изү айдын 15 күнинде 2009 јылда Горно-Алтайска тодош сөөктү П.Э. Ойношевтен бичиген. Кожончы 1929 јылда Шабалин аймактын Шыргайты јуртында чыккан. Тексттин расшифровказын А.А. Конунов эткен. Текст өс алтай тилле. НА

НИИА. ФМ. Дело № 512 (МФЭ-2008, 2009. А.А. Конуновтын видеоматериалы), ФМ. Дело № 512 (МФЭ-2008-2009; ФЭ-2008, 2009. А.А. Конуновтын видеоматериалы).

– *Тойбодымнын талайы...* – соојындык түби жок талай. Алтайлар анайда Түндүк Тошту тенгисти эмезе Оп (Обь) сууны адап јат.

УЛУРКАТКАН КОЖОНДОР

Алтайдын ар-бүткени керегинде кожондор

38. Чап-чанкыр тенери. Јарлу алтай фольклорист И.Б. Шинжин 1981 јылда Ондой аймактын Күпчеген јуртында тодош сөөктү Очур Баранчиковтон бичиген. Кожончы 1923 јылда чыккан, 58 јашту болгон. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МФЭ-2008, 2009. А.А. Конуновтын видеоматериалы), ФМ. Дело № 338 (5.3).

39. Јердин үстин сергиткен. К.Е. Укачина 1980 Ондой аймактын Бичикту-Боом јуртында төлөс сөөктү Алгыйчы Тонкурованын бичиген. Кожончы 1915 јылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МФЭ-2008, 2009. А.А. Конуновтын видеоматериалы), ФМ. Дело № 338 (5.3).

– *...Јети Каан деген јылдыс бар* – «Маадай-Кара» деп кай чөрчөктө јети баатыр јети јылдыс болуп кубулганы керегинде сюжет бар, ол баатырлар эмдигенче ле турат дежет.

– *...Алты Каан деген јылдыс бар* – Тенериде јети кааннын јанында алты јылдыс.

40. Ак сүмердин бажында. С.С. Суразаков бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 418 (1.298).

41. Ак Алтайдын ак сында. С.С. Суразаков бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 418 (1).

– *Ак Алтайдын ак сында...* – мында кижиге эки башка ондомол келер аргалу. Бирүзи јурамал кышкыда ак карла бүркелген Алтай, экинчизи көчүре учурлу агару ла ару ар-бүткендү Алтай.

– *Көк Алтайдын көк сында...* јажыл өлөнлө бүркелген, көк ынаарла тартылган, көк тенери алдындагы Алтай.

42. Ай алдында Алтын-Туу. М.А. Толбина 1981 јылда Кан-Оозы аймактын Оро јуртында тодош сөөктү Мария Фёдоровна

Маркитанованан бичиген. Кожончы 1914 јылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 343 (14.7).

43. Күркүреп аккан кара суу. М.А. Демчинова 1997 јылдын сыгын айында Горно-Алтайскта кайчы Н.К. Ялатовтон бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

М.А. Демчинова: «Кабу дегени ол не?»

Н.К. Ялатов: «Кабу ол суудын анына салатан шүүн, тузак, баспак, андый камду, суузар, кумдус тудар јазал болор не, оныла андаар».

44. Тал јайкаган Алтайдан. Е.Е. Ямаева 1981 јылда Кан-Оозы аймактын Келей јуртында кергил сөөктү Эжер Кармандаеванан бичиген. Кожончы 1914 јылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 329 (2.1).

45. Ак тайганын арјанда. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, К.В. Яданова ла А.А. Конунов 2008 јылда јаан изү айдын 3-чи күнинде Кан-Оозы аймактын Келей јуртында меркит сөөктү Т. Тоётованан бичиген. Кожончы кышкы куран айдын 16-чы күнинде 1942 јылда Келейде чыккан. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-2. Текст № 78). Мл. Д-42 (1).

46. Акта турган ак јылтыс. М.А. Демчинова ла К.В. Яданова 2008 јылда јаан изү айдын 6-чы күнинде Ондой аймакта Јоло јурттан ыраак јок Кабайлу-Межелик деп јерде өткөн «Эл-Ойын» тужунда төлөс сөөктү Тамара Семёновна Тойдонованан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-1. Текст 9). Мл. ФЭ-2008, 7 Б.

47. Көпөш кары јааганда. М.А. Демчинова, ла К.В. Яданова 2008 јылда јаан изү айдын 6-чы күнинде Ондой аймакта Јоло јурттын јанында Кабайлу-Межеликте өткөн «Эл-Ойын» тужунда јытас сөөктү Надежда Андреевна Акчинанан бичиген. Кожончы кочкор айдын 12-чи күнинде 1950 јылда Улаган аймактын Саратан јуртында чыккан, 5 бала азыраган, орто үредүлү. Баштамы класстардын үредүчизи болуп иштеген. Эмдиги өйдө амыралтада. Саратанда јадат. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-2. Текст 93). Мл. ФЭ-2008, 7 Б. 8.

Бу кожонло Надежда Андреевна качан да Мажлаева Татьяна Даниловна деп таай эжезинен уккан телениттердин чөйө кожонгын көргүзөргө ченешкен. Ол теленит кожонды мынайда жартаган: «Теленит жанар пашка неме не. Теленит жанар үйелү-үйелү. Канышта да, тыныш алынган неме чилеп, токто калар, ананг кошон ойто чыгып келер. А эмди теленит жанар жылый параткан. Ол тушта киши оогош полгон, ол тушта киши укпаан да. Ол тушта мындый техника пар эмес, тартырбаан да».

– Көпөш... – көпөш / көпөгөш; көбү.

48. Арчын жытту Алтайым. М.А. Толбина 1987 жылда Кан-Оозы аймактын Жабаган журтында саал (сагал) сөөктү, 62 жашту жарлу алтай кайчы А.Г. Калкиннен бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. МНЭ. Дело № 41 (8.65).

Бу кожонды Алексей Григорьевич жангы ойдин жүрүмин көрүп тапкырлап кожондогон.

49. Мөңкү кары мысылдап. М.А. Демчинова ла К.В. Яданова 2008 жылда жаан изү айдын 6-чы күнинде Ондой аймакта Жоло журттан ыраак жок Кабайлу-Межелик деп жерде өткөн «Эл-Ойын» тужунда төлөс сөөктү Т.С. Тойдонованан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-1. Текст 8). Мл. ФЭ-2008, 7 Б.

50. Көбүк кары жагажын. Т.С. Тюхтенов 1967 жылда Кан-Оозы аймактын Экинур журтында атту-чуулу чөрчөкчи Казак Кокпоеванан бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. РФ. Дело № 108 (8.53).

51. Мөңүн сүрлү Алтайым. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, К.В. Яданова ла А.А. Конунов 2008 жылда сыгын айдын 28-чи күнинде Улаган аймактын Саратан журтында Надежда Андреевна Акчинанан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-3. Текст 38). Мл. Д-11 (8).

52. Маныр бажы суузыным. Жарлу алтай лингвист Надежда Александровна Кучигашева 1959 жылда Кош-Агаш аймактын Белтир журтында тадыр-кыпчак сөөктү Ольга Михайловна Тадырованын (Демчинованан) бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 15 (2.4).

– Маныр бажы суузыным... – сөлүзүндү, жулукту өзүмдерди алтай улус «суузыным» деп айдатан.

53. Кырлан-кырлан Алтайдын. Ады жарлу ак теленит (телеут) музыкант Т.С. Сыркашев 1940 жылда Ондой журтта А.Ч. Быйкыеванан бичиген. Сөстөрдин ле күүнин расшифровказын, ноталарын Т.С. Сыркашев бойы эткен. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 54 (2. 24); ФМ. Дело № 417 (1.161).

– ...Кыймас эдер жангы жок... – кыйындап жыгылбас учурлу.

...Тендес эдер жангы жок... – тенкейип, танзалып жыгылбас дегени.

– Теңжин сары чечектин... – Кожончы А. Кокулеванын жартаганыла болзо, теңжин ол кызыл өңдү кыдат аяк, чөбчөй.

54. Көк чечеги жайылган. Н.А. Каланаков 1950 жылдардын бажында бичиген деп темдектелет. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. МНЭ. Дело № 92 (1.2).

55. Ак мөңкүси кайылбас. Л. Ким 1984 жылда Кан-Оозы аймактын Жабаган журтында кертгил сөөктү В.И. Шагаевтен бичиген. Кожончы бийик үредүлү болгон, зоотехниктин ижин бүдүргөн. Чыккан-өскө жери Экинур журт. Ада-Төрөл учун Улу жууда болгон, Днепр сууны кечер тартыжуда ла Варшаваны жайымдаарында турушкан. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512. В.И. Шагаевтин материалдары.

56. Күн алдында күүк этти. М.А. Толбина 1992 жылда Шабалин аймактын Шыргайты журтында «Эл-Ойын» деп байрам тушта жанарчылардын күрөөлейинен бичиген. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

57. Айлан аккан талайды. К.Е. Укачина 1986 жылда Шабалин аймактын Шыргайты журтында төлөс сөөктү С.С. Чапыевтен бичиген. Кожончы 1916 жылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. МНЭ. Дело № 37 (23.1).

58. Агаш-тажын жабынган. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, К.В. Яданова ла А.А. Конунов 2008 жылда жаан изү айдын 2-чи күнинде Кан-Оозы аймактын Келей журтында очы сөөктү В.К. Делдошпоевтен бичиген. Кожончы 1963 жылда Келей журтта чыккан, орто үредүлү. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-2. Текст № 69). Мл. Д-38 (2).

59. Жашкан кары жагажын. М.А. Толбина 1981 жылда Кан-Оозы аймактын Оро журтында тодош сөөктү

М.Ф. Маркитанованан бичиген. Текст ӧс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 343 (14. 8).

60. Күмүш үйген сук салган. А.А. Конунов 2008 жылда үлүрген айдын 5-чи күнинде Улаган аймактын Балыктужул журтында саал сөөктү Р.Д. Бачишеванан бичиген. Кожончы 1939 жылда Улаган аймактын Ясулу журтында чыккан. Жаткан жери Балыктужул. Тексттин расшифровказын А.А. Конунов эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008. Мл. ФЭ-2008, 2009. А.А. Конуновтын видеомат.). Текст 22.

61. Агып жаткан аржанды. К.Е. Укачина ла М.А. Толбина 1986 жылда Шабалин аймактын Беш-Өзөк журтында көбөк сөөктү А.Б. Борбуеванан ла коболы сөөктү С.Б. Чапыеванан бичиген. А.Б. Борбуева 1928 жылда жаан изү айдын 28-чи күнинде Кан-Оозы аймактын Жаланай-Бажы журтында чыккан. С.Б. Чапыева 1927 жылда тулаан айдын 8-чи күнинде Шабалин аймактын Шыргайты журтында чыккан, 7 класс үредүлү. Текст ӧс алтай тилле. НА НИИА. МНЭ. Дело № 37 (3. 6).

62. Таштаган аккан кара суу. И.Б. Шинжин 1974 жылда Улаган аймактын Саратан журтында кыпчак сөөктү А.Л. Манзырованан бичиген. Кожончы 1924 жылда чыккан. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 277 (2. 15).

Бу кожоннын аайыла болзо, кожончы бичип турган кижинен кожон сурап турган болтыр. Айдарда, И.Б. Шинжин онын каруузын жандырап керек болгон. Бу кожон Алтайдын түштүк аймактарында көп жарлу.

АН-КУШТАР ЛА АЙЫЛДЫН ТЫНДУЛАРЫ КЕРЕГИНДЕ КОЖОНДОР

63. Эркиш-агашка бүр жайган. К.Е. Укачина, М.А. Толбина ла Н.М. Кондратьева 1986 жылда Шабалин аймактын Шыргайты журтында тодош сөөктү Б.С. Баянкинанан бичиген. Кожончы 1930 жылда чыккан. Текст ӧс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 430 (18.12).

– *Жажыл күүк...* – күүк деген куш бойынын кожонгыла жаш өлөндү, жайылган жажыл жалбырактарлу агаштарды, «ажыл жайды» кычырып турганын алтай калыктын кожондоры ла кеп-куучындары керелеп жат, онын учун ол «ажыл күүк» деп айдылат.

64. Жажыл бүри жайылган. К.Е. Укачина 1988 жылда Кан-Оозы аймактын Кырлык журтында төлөс сөөктү Д. Мюсованан бичиген. Кожончы 1928 жылда чыккан. Текст ӧс алтай тилле. НА НИИА. МНЭ. Дело № 46 (16.1).

– *...Жажыл үндү күүк...* – өрөги берилген кожондо күүк бүткүл бойы жажыл болгон болзо, бу мында онын бир ле темдеги көргүзилет, күүк «ажыл үниле» жайдын ойин жажыл өндү өлөн-чөпти, агаштарды Алтайга экелип турган эмтир.

– *Мөнгүн бүри жайылган...* – мында мөнгүннин беги, үрелбези, мызылт өни ийне бүрлү агаштардын темдегин көргүзөт, оло жаантайын жажыл бойы жалтыражып турар.

– *...Мөнгүн үндү күүк...* – жаантайын жараш үнин, үнинин кубулгазынду күчин салбай, жажыл жайды үргүлжи жаныртуны, жүрүмди экелип турган куш ол күүк деп ондоор керек.

65. Жаш агашка мүй берген. Н.К. Тадышева 1956 жылда Улаган аймактан бичиген. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 3(14.39).

Кожон жылу жакшы өйди эзеткен эмеш кунукчылду сурак ажыра айдылган да болзо, же онын төс учуры качан да жылыбас, мында түней ле жажыл жайды улуркадып салган.

– *...мүйр...* – бүр.

66. Сузуп ичер сууларлу. М.А. Демчинова тулаан айдын 8-чи күнинде 2010 жылда Горно-Алтайскта А.А. Бабакованан бичиген. Текст алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

67. Ак жаланда не сүрлү? С.С. Суразаков 1935 жылда чыккан «Кызыл Ойрот» газеттин 29 номеринен чыгара бичип алган. Чалканду диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 418 (1.185).

– *Алты айрылу ан...* – сыгыннын мүйзинин айрылары, ол алты жашту болгонын керелейт.

68. Керегелү аль жараш. Э.В. Чолоков 1987 жылда Кан-Оозы журтта тонжон сөөктү Т. Мендешеванан бичиген. Кожончы 1917 жылда чыккан. Текст ӧс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 424 (10.10).

– *...аль...* – айыл деген сөстин кыскарта айдылып калганы.

– *Карачкылу аль...* – түп учурыла болзо, каралып көрүнип турган ойдыкту айыл; кийис айылдардын түгүнүгинде (түүнигинде) талдан эмезе кайыннан эткен тегелик, ого ончо жанындагы үйттерине унулардын (чичке узун тулку агаштар)

баш учы кийдирилип јат, унулардын экинчи учы билдиргезиле (бууларыла) канаттын бажына тептирилет.

69. Тегерик тушта ай жараш. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, К.В. Яданова ла А.А. Конунов 2008 жылда јаан изү айдын 2-чи күнинде Кан-Оозы аймактын Келей журтында очы сөөктү В.К. Делдошпоевтен бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-2. Текст № 77). Мл. Д-39 (13).

70. Айланып аккан ак талай. К.Е. Укачина 1988 жылда Кан-Оозы аймактын Экинур журтында тодош сөөктү Эрте Бадакинанан бичиген. Кожончы 1913 жылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. МНЭ. Дело № 46 (8.1).

71. Јинји-топчы чачылып. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, К.В. Яданова 2008 жылда сыгын айдын 30-чы күнинде Улаган журтта Фёкла Пантелеевна Тандинанан бичиген. Кожончы сыгын айдын 3-чи күнинде 1934 жылда Улаганда Кара-Суу деп ойыкта колхозчылардын билезинде чыккан. Эмдиги өйдө амыралтада. 7 бала азырап чыдаткан. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-3. Текст № 39). Мл. Д-15 (1).

КӨРҮНЕРДИН ТЕЛЕКЕИ КЕРЕГИНДЕ КОЖОНДОР

72. Мал балазын телчиткен. А.В. Анохин 1923 жылда Чамалда бичиген. Арх. МАЭ, ф. 11, оп. 1. (Копия НА НИИА. ФМ. Дело № 449 (1.32).

– ...*Очыр-мандык От-Эне...* – мында от тынду ээлердин тоозына кирип турганын көрөдис, ол ооруны јазып, өлгөнди тындандырып, алкыш-быйан берип турган. Боодо-Бырган јанында *очыр / очир* күкүрт-јалкыннын, ар-күчтин темдеги болот. Боодо-Бырган үредүзинде *Очирвани* эмезе *Ваджравани* бу отло курчалган бодхисаттва. Көрүгер: [Бурханизм, 2004, с. 141].

73. Күн алдында күүк этти. К.Е. Укачина 1984 жылда Кан-Оозы аймактын Экинур журтында сагал сөөктү жарлу алтай кайчы Салдабай Иванович Савдиннен бичиген. Кайчы 1925 жылда чыккан. Тексттин расшифровказын К.Е. Укачина эткен. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 361 (11.5).

74. Үүрлү малда не жараш. Т.С. Тяхтенев бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 417 (1.240).

75. Төрт үйелү күрен чакы. Н. Кубашев 1955 жылда Ондой журтта бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 417 (1.8).

– ...*курчуус...* – курчубыс.

76. Мөш агашту Алтайдан. К.Е. Укачина ла М.А. Толбина 1986 жылда Шабалин аймактын Шыргайты журтында јанарчылардын күреелейинен бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. МНЭ. Дело № 37 (24.53).

77. Мөңкүлүктү мөш агаш. К.И. Максимов 1981 жылда Кемерово отоктын Белово аймагында Чолухой деп журтта төрт тас сөөктү В.В. Мажинанан бичиген. Кожончы 1896 жылда чыккан. Телеут диалект. НА НИИА. МНЭ. Дело № 359 (12.6).

– ...*јаалагым* – јабылагым. Түндегер: јабу, јабылак, јабынчы.

78. Чагал-кайын урунан. К.Е. Укачина ла М.А. Толбина 1986 жылда Шабалин аймактын Шыргайты журтында јанарчылардын күреелейинен бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. МНЭ. Дело № 37 (17.10).

– ...*чаап...* – чабып / чаап. Чабар јондоор деген сөстөнг.

АЛТАЙ ЛА ОНЫН КАЛЫГЫ КЕРЕГИНДЕ КОЖОНДОР

79. Арка јерне ан өскөн. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, К.В. Яданова ла А.А. Конунов 2008 жылда сыгын айдын 28-чи күнинде Улаган аймактын Саратан журтында ак көбөк сөөктү А.Е. Тойдонованан бичиген. Кожончы 1964 жылда кичү изү айдын 24-чи күнинде Саратанда колхозчы кижинин билезинде чыккан, бийик үредүлү. Узак өйгө аргоном болуп иштеген, сонгында культурада «Чалын» деп фольклорлык ансамбльды башкарган. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-3. Текст № 36). Мл. Д-11 (1).

80. Кадын-Бажы Үч-Сүмер. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, К.В. Яданова ла А.А. Конунов 2008 жылда јаан изү айдын 2-чи күнинде Кан-Оозы аймактын Келей журтында очы сөөктү В.К. Делдошпоевтен бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-2. Текст № 72). Мл. Д-39 (7).

81. Эбиреде тууларлу. М.А. Демчинова ла К.В. Яданова 2008 жылда жаан изүү айдын 6-чы күнинде Ондой аймагынын Жоло журтынан ыраак жок Кабайлу-Межелик деп жерде өткөн «Эл-Ойын» тужунда жытас сөөктү Н.О. Енчинованан бичиген. Кожончы бийик үредүлү, алтай тил ле литературанын үредүчизи. Улаган журтта жадат. Эки алтай үлгерлер жуунтызынын авторы. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-2. Текст № 79). Д-45 (1).

82. Арчын жытту Алтайым. Е.Е. Ямаева 1981 жылда Көксуу-Оозы аймактын Кујурлу журтында майман сөөктү Жаймыр Такинанан бичиген. Кожончы 1912 жылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. МНЭ. Дело № 334 (18.1).

– ...Амтамду... – амганду.

83. Алтынду кумак чайкалган. Л. Ким 1984 жылда Кан-Оозы аймактын Жабаган журтында кергил сөөктү В.И. Шагаевтен бичиген. Чыккан-өскөн жери Экинур, бийик үредүлү, зоотехник болуп иштеген. Ада-Төрөл учун Улу жууда болгон, Днепр сууны аларында ла Варшаваны жайымдаарында турушкан. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (В.И. Шагаевтин материалдары. Магн. 1984).

84. Ак кайада уйалу. Майман сөөктү жарлу кайчы Н.К. Ялатов (1927 жылда чыккан) 1985 жылда Шабалин аймактын Апшыйакту журтында бойы бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 367 (4.133).

– Акуна – агунак; агуна.

– Күүле куш... – Чуй-телениттер күүлени көк бука деп адайт.

85. Чагылышкан чанкыр таш. Жарлу алтай лингвист Н.А. Кучигашева 1962 жылда Кан-Оозы журтта С. Калташевнан бичиген. Кожончы 1931 жылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. МНКЭ 18 (5.4).

86. Эки кылду топшуурым. М.А. Толбина 1987 жылда Кан-Оозы аймактын Жабаган журтында кергил сөөктү В.И. Шагаевтен бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. МНЭ. Дело № 41 (2.32).

Кожонды В.И. Шагаев кайчы А.Г. Калкиннин айлында кожондогон. Онын жартаганыла, бу кожон ады-чуузы жарлу алтай кайчыга А.Г. Калкинге учурлалган.

87. Пашындагы жылдарда паатыр паскан. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина ла А.А. Конунов 2008 жылда үлүрген айдын 8-чи күнинде Улаган аймактын Паспарты журтында жытас сөөктү Магдалина Семёновна Тонтушевнанан бичиген. Кожончы 1926 жылда кандык айдын 16-чы күнинде Паспартынын жеринде Онуш деп өзөктө чыккан, баштамы үредүлү, «Советский Алтай» совхозтын Лениннин Орденин тагынган чабаны болгон. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-3. Текст № 52). Мл. Д-3 (5).

88. Ак-боронын отогон. Жарлу алтай лингвист В.Н. Тадыкин 1959 жылда Кош-Агаш аймактын «Кызыл-Мааны» колхозында (Белтир журт) З.Т. Диятованан бичиген, кожончы 23 жашту болгон. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 15 а (19.2). Бичикке чыккан: [ААК, 1972, с. 25, № 2].

– ...Алузын-өлөг... – (бот.) багульник. Бу сөсти улус башка-башка эдип айдат: алузын / алусын, балузын / балусын.

89. Алусынду Алтайым. М.А. Демчинова 2008 жылда тулаан айдын 29-чы күнинде Улаган аймактын Паспарты журтында жытас сөөктү М.С. Тонтушевнанан бичиген. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-1. Текст № 10). Мл. Д-29 (2).

90. Буурыл тайым семисте. Жарлу алтай поэт Ш.П. Шатинов 1971 жылда Шабалин аймактын Камлак журтында 60 жашту А. Кыдатованан бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 252 (10.1).

91. Көббөн жалду көк-боро. Жарлу алтай журналист Б. Канарин 1970 жылда бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. РФ. Дело № 125 (3.2).

92. Кулусын пашы суусынду. М.А. Демчинова, А.А. Конунов, К.Е. Укачина ла К.В. Яданова 2012 жылда үлүрген айдын 4-чи күнинде Кош-Агаш аймактын Кызыл-Таш журтында Кеңе Ак-Ууловна Толоева-Токойокованан бичиген. Кожончы 1926 жылда чыккан. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ 2012).

93. Санангажын, шыкпайтан. К.Е. Укачина 1975 жылда Кош-Агаш аймактын Белтир журтында төлөс сөөктү И.Д. Саблаковтон бичиген, ол тушта кожончы 47 жашту болгон, 1928 жылда чыккан. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 282 (1.104).

94. Алтан атла желгежин. К.Е. Укачина ла М.А. Толбина 1986 жылда Шабалин аймактын Беш-Өзөк журтында ирkit сөөктү К.К. Ойношевaнaн бичиген. Кожончы 1930 жылда чыккан, 56 жашту болгон. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. МНЭ. Дело № 37 (187.2), ФМ. Дело № 430.

Бу кожон Кан-Оозы, Шабалин аймактарда сүреен жарлу, жайынгы. Көп лө сабада сөстөри түп-түней айдылат.

– ...*Тидисектү*... – түдүскек, түгүскек [ОРС, 2005, с. 160].

95. Жылтырашкан мөнкүлү. М.А. Толбина 1989 жылда Кош-Агаш аймактын Белтир журтында кара тодош сөөктү Күргүл Демчиновтон бичиген. Кожончы 1910 жылда чыккан. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 449 (1.18).

– ...*ырыстуун*... – ырыстузын.

96. Кежим сынду Алтайдын. М.А. Демчинова, А.А. Конунов, К.Е. Укачина ла К.В. Яданова 2008 жылда жаан изү айдын 2-чи күнинде Кан-Оозы аймактын Келей журтында очы сөөктү В.К. Делдошпоевтен бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-2. Текст № 74). Мл. Д-39 (9).

97. Ак чечектү Алтайга. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, К.В. Яданова ла А.А. Конунов 2008 жылда сыгын айдын 30-чы күнинде Улаган аймактын Кара-Кузур журтында Т.Н. Бельтрикованан бичиген. Кожончы 1952 жылда Улаган аймактын Чибилү журтында чыккан, эмди амыралтада, орто үредүлү, бухгалтер болуп иштеген, 6 бала чыдаткан. Расшифровканы М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-3. Текст № 43). Мл. Д-19 (4).

98. Алтайымнын суулары. Жарлу алтай кайчы Н.К. Ялатов 1985 жылда Шабалин аймактын Апшыйакту журтында бойынан бойы бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 367 (11.171).

99. Ажар-ашпас тайгалар. Жарлу алтай фольклорист С.С. Суразаков Таман Тодошевaнaн бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 418 (1.205).

100. Арыбастан ман салган. М.А. Демчинова 1997 жылда сыгын айда Горно-Алтайска кайчы Н.К. Ялатовтон бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

101. Ажайын деп келгежин. Т.С. Тюхтенов бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 418 (1.33).

102. Ак-пыйонды семирткен. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, А.А. Конунов 2008 жылда үлүрген айдын 8-чи күнинде Улаган аймактын Паспарты журтында жыгас сөөктү М.С. Тонтушевaнaн бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-3. Текст № 53). Мл. Д-3 (6).

– *Ак-пыйонды*... – байлу мал-ашты дегени. Кожондоп айдыларда *пыйанды* / *бийанды* деген сөс мынайда угулып ла бичилип турган.

– *Кошуун*... – бир жерде чок жаткан жон. *Хошуун* административная единица [МРС, 1957, с. 545].

103. Пала тушта ашанган. А.А. Конунов 2009 жылда тулаан айдын 2-чи күнинде Улаган журтта кара төлөс сөөктү М.С. Тадышевaнaн (Тазранова) бичиген. Кожончы Улаган аймактын Жасулу журтында чыккан. Улаганда жадат. Тексттин расшифровказын А.А. Конунов эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (ФМ-2009, текст № 8).

– ...*Алтайус*... – Алтайыс, Алтайбыс.

– *Жышкын*... – көжнө, көжөнө

104. Эңчейишкен тууларга. А.А. Конунов 2009 жылда тулаан айдын 2-чи күнинде Улаган журтта олло М.С. Тадышевaнaн (Тазранова) бичиген. Тексттин расшифровказын А.А. Конунов эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (ФМ-2009. Текст № 14; Мл. ФЭ-2008, 2009. А.А. Конуновтын видеоматериалдары).

– ...*кай*... – кайып, каныйып / канайып.

105. Талкан азык жибезе. Т.С. Тюхтенов бичиген. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 417 (1.10).

– ...*кайып*... – каныйып / канайып.

106. Кара кулун ат болзо. М.А. Демчинова 1997 жылдын сыгын айында Горно-Алтайскта кайчы Н.К. Ялатовтон бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

107. Алтын сулук шынкырап. М.А. Демчинова 2008 жылда жаан изү айдын 5-чи күнинде Жолонон ыраак жок Кабайлу-Межеликте «Эл-Ойын» тужунда алмат сөөктү Н.Н. Якоякованан бичиген. Кожончы 1953 жылда Кош-Агаш аймактын Белтир журтында чыккан. Орто үредүлү культишчи. «Республика Алтайдын нерелү ишчизи» деп атту-чуулу. Кожон бичилип

турган өйдө Кош-Агаш аймактын Жаңы-Белтир журтында жаткан, эмди Горно-Алтайскта жадат. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-2. Текст № 82). Мл. Д-49 (1).

108. Албатыма ураган. М.А. Демчинова, А.А. Конунов, К.Е. Укачина ла К.В. Яданова 2012 жылда үлүрген айдын 4-чи күнинде Кош-Агаш аймактын Кызыл-Таш журтында оргынчы сөөктү Роза Токтоевна Толоева-Алмадакованан бичиген. Кожончы 1936 жылда Улаган аймактын Чибит журтында чыккан, көкчи киж. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ 2012).

109. Аннын болзо семизи. Т.С. Тюхтенов бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 417 (1. 217).

110. Аргымактын чыйрагы. М.А. Демчинова 2008 жылда тулаан айдын 28-чи күнинде Улаган журтта кара төлөс сөөктү М.С. Тадышевванан бичиген. Улаганнын күүзиле кожондогон. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

111. Ады жагыс чакыда. Атту-чуулу алтай поэт Л.В. Кокышев 1959 жылда бичиген. Текст өс алтай тилле НА НИИА. ФМ. Дело № 9 (6.9).

112. Эржененин балазы. Т.С. Тюхтенов 1959 жылда Горно-Алтайскта И.К. Танашевтен бичиген. Кожончы 1905 жылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 116 (2.1).

113. Кара сайлу кузукты. К.Е. Укачина 1973 жылда Ондой аймактын Кулады журтында төлөс сөөктү Лепишке Ороевтен бичиген. Кожончы 1900 жылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 261 (72.11; 72.12).

114. Айландыра көрөрдө. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, А.А. Конунов 2008 жылда үлүрген айдын 8-чи күнинде Улаган аймактын Паспарты журтында М.С. Тонтушевванан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-3. Текст № 51). Мл. Д-3 (4).

115. Жаркырада киштеген. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, К.В. Яданова, А.А. Конунов 2008 жылда жаан изү айдын 2-чи күнинде Кан-Оозы аймактын Келей журтында очы сөөктү В.К. Делдошпоевтен бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-2. Текст № 76). Мл. Д-39 (12).

116. Мөш жабынган тайгалар. К.Е. Укачина в 2009 жылда Горно-Алтайскта көбөк сөөктү А.А. Бабакованан бичиген. Кожончы 1944 жылда Көксуу-Оозы аймактын журтында чыккан, жаткан жери Горно-Алтайск, бийик үредүлү, экономист болуп иштеген, алтай кеп-кийимдер көктөгөн. Чөлөө өйдө алтай жаңар кожондоп, жаантайын көрүлөргө турушкан, канча-канча катап баштапкылардын тоозына кирип, күндүлү биликалып, сыйлаткан. «Айас» деп алтай фольклорлык ансамбльды башкарган. Ансамбль каланын, республика ичинин көдүримжилик иштеринде эрчимдү туружып, сүреен жаан кожон жуур ла алтай жаңарды, фольклорды эл-жон ортодо жайар иш өткүргөн. Алтай кеп-кийим кийген кыстар ла уулдар, келиндер ле жаан жашту улустарга учуралган бичик тургузып чыгарган. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2009, № 41).

117. Айландыра агылган. А.А. Конунов 2009 жылда тулаан айдын 2-чи күнинде Улаган журтта жаткан кара төлөс сөөктү М.С. Тадышева-Газранованан бичиген. Тексттин расшифровказын А.А. Конунов эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (ФМ-2009. Текст № 9).

118. Аршан-кутук сууларлу. А.А. Конунов 2009 жылда тулаан айдын 2-чи күнинде Улаган журтта жаткан кара төлөс сөөктү М.С. Тадышева-Газранованан бичиген. Тексттин расшифровказын А.А. Конунов эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (ФМ-2009. Текст № 10).

119. Айланып, айланып, ажу аштым. А.В. Анохин 1924 жылда Чамалда бичиген. Текст өс алтай тилле. МАЭ ф. 11, оп. 1. (Копия НА НИИА. ФМ. Дело № 449 (1.4).

– *Агундар...* – агуналар / агунактар.

– *Арынбай...* – арыбай, арыныкпай.

– *Сындалар...* – сымдалар; кумандылап *сынма*.

– *Сылу...* – сулу; жараш.

120. Кайыр кырга чыгала. М.А. Демчинова 2008 жылда тулаан айдын 28-чи күнинде Улаган журтта кара төлөс сөөктү М.С. Тадышевванан бичиген. Улаганнын күүзиле кожондогон. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

121. Ортолыкта он боро. К.Е. Укачина ла Н.М. Кондратьева 1985 жылда Кош-Агаш аймактын Ортолык журтында төлөс сөөктү Р.Б. Тадыеванан бичиген. Кожончы 1932 жылда чыккан. Тексттин

расшифровказын К.Е. Укачина эткен. Күүзүн Н.М. Кондратьева. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 377 (43.6). Магн. 7 МЭЭ, № 203.

– *Онылбазы..* – онылазы, онылбазы, онызы; лит. он бойы.

122. Күн жаркынын жайылтып. М.А. Демчинова, К.В. Яданова 2008 жылда жаан изү айдын 6-чы күнүндө Жоло журттан ыраак жок Кабайлу-Межелик деп жерде «Эл-Ойын» тужунда жытас сөөктү Н.О. Енчинованан бичиген. Кожончы 1953 жылда кичү изү айдын 17-чи күнүндө Улаган аймактын Чибилү журтында чыккан, бийик үредүлү, үлгерчи кижиле, алтай тил ле литературанын үредүчизи болуп иштеген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-2. Текст № 92). Мл. ФЭ-2008, № 7.

– *Күн не...* – күн ле.

– *...альчылар...* – айылчылар деген сөс кыскарта айдылып калган.

123. Койдын кату терезин. К.Е. Укачина 1984 жылда Горно-Алтайскта майман сөөктү П.П. Кучияктан бичиген. Кожончы 1921 жылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 361 (7.1).

– *...күч колым...* – күчтү колым.

124. Кырлай, кырлай кыр көрдим, кыр көрдим. М.А. Демчинова, Т.М. Садалова, А.И. Наева 2001 жылда кичү изү айда Кемерово отокто Белово аймактын Улус журтында М.А. Чебелькованан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Телеут диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МФЭ 2001-2002. № 5). Магн. Диск № 1А.

125. Ак пөстөн тиккен кинегим. З.С. Казагачева 1988 жылда жаан изү айдын 29-чы күнүндө Кемерово отокто Белово аймактын Чарту журтында тумат сөөктү Е.П. Шадеванан (Апрас) бичиген. Кожончы 1923 жылда Беково журтта чыккан, энези чорос сөөктү. 4 класс үредүлү, ВЧД-15-те вагондор көрөөчи болуп иштеген. 1 бала азыраган, 3 баркалу, православие жанду, энези кам болгон. Тексттин расшифровказын З.С. Казагачева эткен. Телеут диалект. НА НИИА. МНЭ. Дело № 45 (47.1). Магн. Телеутск. 62. МЭЭ-Алтай-3.

– *Ак пөстөн тиккен кинегим...* – ак бөстөн көктөгөн кийинегим (платьем).

– *...Алтон...* – алтыон, алтан.

– *...Ак кагаска чийил чыгайын* – Ак чаазынга чийилип (бичилип) калайын. Көрөөр: кыргызтарда *Кагаз*-бумага [КРС, 1965, с. 312].

126. Алды качырган, э-э-эй, айагажымай, ай. Ады жарлу ак теленит (телеут) музыкант Т.С. Сыркашев 1940 жылда Ондойдо А.Ч. Быйкыеванан бичиген. Нотировканы Т.С. Сыркашев бойы эткен. Телеут диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 54-б, № 3.

АЛТАЙДАГЫ ЭЛ-ЖОНДОРДЫН ТӨРӨЛ ЖЕРИ КЕРЕГИНДЕ КОЖОНДОР

127. Айдын-күннин алдында. М.А. Демчинова 2008 жылда тулаан айдын 28-чи күнүндө Улаган журтта кара төлөс сөөктү М.С. Тадышевтан бичиген. Улаганнын күүзиле кожондогон. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

128. Жашыл чепкен, эй, жайгандый, эй. В.В. Киле 1990 жылда күчүргөн айда Кемерово отокто Белово аймагынын Шанды журтында бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Күүзүн Г.Б. Сыченко. Телеут диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ «Алтай-2» 1990). Магн. МЭЭ-2, № 8 (4).

– *Өскөн нө...* – өскөн лө.

129. Эре-Чуйды элбеги. К.В. Яданова 2010 жылда кочкор айда Кош-Агаш аймактын Ортолык журтында жайат-кыпчак сөөктү В.Г. Челтуевтен бичиген. Кожончы 1968 жылда чыккан, орто үредүлү. Эл-жон ортодо ады жарлу тоомжылу табыскактап кожондоор кижиле. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

130. Эбирип аккан Эре-Чуй. А.В. Анохин 1924 жылда Томский губерниянын Кузнецкий уездинде Чамал журтта бичиген. Текст өс алтай тилле. Арх. МАЭ, ф. 13 оп. 1. (копия НА НИИА. ФМ. Дело № 449 (1.1)).

131. Эржинени буулаган. М.А. Демчинова, А.А. Конунов, К.Е. Укачина ла К.В. Яданова 2012 жылда үлүргөн айдын 3-чи күнүндө Кош-Агаш аймактын Кызыл-Таш журтында жабак сөөктү Керек Себастьянович Соподон бичиген. Кожон 1940 жылда чыккан. Колхозто механизатор болуп иштеген, 8 бала азыраган, адазы кайчы кижиле болгон, «Малчы-Мерген» чөрчөкти кайлайтан.

Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2012).

132. Элик пышкак өдүгим. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, К.В. Яданова, А.А. Конунов 2008 жылда сыгын айдын 26-чы күнинде Улаган аймактын Ясулу журтында оргончы сөөктү Р.А. Мадрашевандан бичиген. Кожончы 1937 жылда жаан изү айдын 8-чи күнинде Ясулуда чыккан, 7 класс үредүлү, колхозто иштеген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-3. Текст № 17). Мл. Д-2 (11).

– ...пышкак... – бычкак.

– ...Элекалса... – элеп калза.

– ...Артакалса... – артап калза.

133. Элик пычкак өдүгим. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, К.В. Яданова, А.А. Конунов 2008 жылда сыгын айдын 30-чы күнинде Улаган аймактын Кара-Кујур журтында саал (сагал) сөөктү А.М. Сандяевандан бичиген. Кожончы 1937 жылда кышкы куран айдын 2-чи күнинде Кара-Кујурда чыккан, баштамы школ божоткон. Жажына колхозто иштеген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-3. Текст № 45). Мл. Д-21 (3).

134. Ат бычкагы өдүгим. К.Е. Укачина, Н.М. Кондратьева 1985 жылда Кош-Агаш аймактын Белтир журтында тадыр-кыпчак сөөктү Т.М. Саблаковандан бичиген. Кожончы 1936 жылда чыккан. Тексттин расшифровказын К.Е. Укачина эткен. Күүзүн Н.М. Кондратьева жазаган. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 377 (11), Магн. 7 МЭЭ, 1985. № 171.

135. Жалын сыймап, минерге. М.А. Толбина 1981 жылда Кан-Оозы аймактын Оро журтында Т. Каштаевандан бичиген. Кожончы 1912 жылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 343 (10. 8).

136. Көдөти. Т.С. Тюхтенов бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 417 (1.278).

137. Саргай, кандык курсагым. Т.С. Тюхтенов бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 417 (1.271).

138. Эбиреде тайгазы. И.Б. Шинжин 1976 жылда Ондой аймактын Кичү-Жаламан журтында чапты сөөктү Д. Тордошевандан бичиген. Кожончы 1908 жылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 289 (11.6).

139. Адам кептү Улаган. Ч.А. Чунижеков «Латкиннин көмзөзинен алынган» деп бичиген. НА НИИА. РФ. Дело № 84 (1.100).

– ...пукунын – мыкынын.

140. Улаган суусы чакпынду. М.А. Демчинова, К.В. Яданова 2008 жылда жаан изү айдын 6-чы күнинде Ондой аймакта Жоло журттын жуугында Кабайлу-Межелик деп жерде өткөн «Эл-Ойын» тужунда төлөс сөөктү Т.С. Тойдоновандан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-1. Текст № 7). Мл. ФЭ-2008, 7Б.

141. Ай жаркыны айланган. М.А. Демчинова, К.В. Яданова 2008 жылда жаан изү айдын 6-чы күнинде Ондой аймакта Жоло журттын жуугында Кабайлу-Межелик деп жерде өткөн «Эл-Ойын» тужунда төлөс сөөктү А.А. Кайчиннен бичиген. Кожончы 1953 жылда Улаган аймакта Саратан журтта чыккан, шатра-ойынды жакшы билер киж. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-2. Текст № 89). Мл. ФЭ-2008, № 3.

142. Башкуш бажы бай тепсен. А.А. Конунов 2008 жылда үлүрген айдын 2-чи күнинде Улаган аймактын Кара-Кујур журтында саал (сагал) сөөктү А.М. Сандяевандан бичиген. Тексттин расшифровказын А.А. Конунов эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МФЭ-2008, 2009. А.А. Конуновтын материалдары. Текст № 15).

143. Айландыра тайгалу. М.А. Демчинова, К.В. Яданова 2008 жылда жаан изү айдын 6-чы күнинде Ондой аймакта Жоло журттын жуугында Кабайлу-Межелик деп жерде өткөн «Эл-Ойын» тужунда төлөс сөөктү Т.С. Тойдоновандан бичиген. Кожончы Улаган аймакта Саратан журтта 1954 жылда кичү изү айдын 8-чи күнинде чыккан, орто үредүлү, чабан болуп иштеген, Саратанда жадат. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-1. Текст № 6). Мл. ФЭ-2008, 7Б.

144. Кыска жолду жер полгон. М.А. Демчинова 2008 жылда тулаан айдын 30-чы күнинде Улаган журтта саал (сагал) сөөктү О.И. Чуунан бичиген. Кожончы 1937 жылда сыгын айдын 20-чи күнинде Улаган аймакта Кату-Жарык деп жерде чыккан, орто

үредүлү, садуда иштеген. Ольга Ивановна алтай тилди сүреен жакшы билер кижини, онын куучыны кошмок жок сүрекей жараш. Бис кожон бичип турар ойдо, онын балазы той эдип жаткан, бир кижини келеле: «Життер кайда?» деерде, Ольга Ивановна «кататся эдип барган» деердин ордына ого мынайда каруу берген: «Балдар жыгылап барган». Бис бу эрмекти угала, сүрекей сүүнгенис. Ненин учун дезе, Ольга Ивановна ла ол кижинин ортозындагы куучын су-алтай болгон, өскө улустын эрмек-куучынында ончо орустап айдылып турган сөстөрди омор көчүрө эптү сөстөрлө айткан. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-1. Текст № 12). Мл. Д-34 (1).

145. Эбиреде тайгалу. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, К.В. Яданова ла А.А. Конунов 2008 жылда сыгын айдын 26-чы күнине Улаган аймактын Ясулу журтында оргончы сөөктү Р.А. Мадрашевандан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-3. Текст № 13). Мл. Д-2 (1).

146. Чибини, чибини, чибилер. М.А. Демчинова ла А.А. Конунов 2008 жылда үлүрген айдын 9-чы күнине Улаган аймактын Балыктуул журтында саал сөөктү Л.Т. Чулуновандан бичиген. Кожончы 1950 жылда жайгы куран айдын 8-чи күнине Улаган аймактын Чибилү журтында чыккан, бийик үредүлү культушчи, «Чедирген» деп фольклорлык ансамбльдин башкараачызы. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-3. Текст № 34). Мл. Д-8 (5).

147. Кара тайды мингенде. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, К.В. Яданова ла А.А. Конунов 2008 жылда сыгын айдын 30-чы күнине Улаган аймактын Кара-Кујур журтында А.М. Сандяевандан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-3. Текст № 46). Мл. Д-21 (4).

148. Аршан-кутук суулары. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, К.В. Яданова ла А.А. Конунов 2008 жылда сыгын айдын 30-чы күнине Улаган аймактын Кара-Кујур журтында кыпчак сөөктү Л.И. Кебековандан бичиген. Кожончы 1954 жылда кичү изү айдын 15-чи күнине Кара-Кујурда чыккан, колхозто иштеген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен.

Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-3. Текст № 49). Мл. Д-22 (1).

– *Ариан* – аржан. Эл-жоннын эрмек-куучынында бу сөс көп саба тунгакшырада айдылып жат.

– *Ышыгуус...* – ыжыгыс / ыжыгыбыс.

149. Куйругын сүректен. Ч.А. Чунижеков Латкинин көмзөзинен чыгара бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. РФ. Дело № 84 (1.124).

– *...сүректен...* – сүүректен, сүүреп деген сөс кыскарта айдылып, анайда угулып ла бичилип калган деп айдар керек.

– *Йу...* – жуу.

150. Агын суузы анданган. М.А. Толбина 1989 жылда күүк айдын 18-чи күнине Кош-Агаш аймактын Белтир журтында К. Демчиновтон бичиген. Кожончынын жартамалы мындый: «Кара-Кем ле Аркыт-Ичи коркушту кайыр-каскак жер, ол жерде жуу-чак болордо улус аргаданган, азыранган дешкилеер, онын кожонгын айдып берейин». Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

151. Булутка тийген тууларлу. М.А. Демчинова 2000 жылда кандык айдын 5 күнине Улаган аймактын Паспарты журтында оргончы сөөктү М.С. Тонтушевандан бичиген. Кожончынын чыккан-өскөн лө жаткан жери Паспарты журт. Кожондоор алдында Магдалина Семёновна Онуш-Ичи деп кайыр-каскак кырларлу өзөктө мындагы жаткан жон мал-аш күдүп, анда жайы-кыжы жадып турганы керегинде эске алынган. Онон бойы ол бийик тууларды көзүнүн алдында көрүп тургандый этире айдып, кожондогон. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512А.

152. Сугашыс. К.Е. Укачина 2009 жылда Горно-Алтайскта көбөк сөөктү А.А. Бабаковандан бичиген. Кожончы 1944 жылда Көксуу-Оозы аймакта Сугаш журтта чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

153. Сугаш-алтай. А.А. Бабакова ла Т.Т. Мекечин 2009 жылда Көксуу-Оозы аймактын Сугаш журтында жангарчылардын күреелейинен бичиген: көбөк сөөктү Анна Бабакова, Сугашта чыккан-өскөн, жаткан жери Горно-Алтайск, экономист; ара сөөктү Екатерина Бутушева, 1937 жылда Абайда чыккан-өскөн, чабан болгон; ирkit сөөктү Светлана (Чечек) Ерелина, 1949 жылда Сугашта чыккан-өскөн, үредүчи; көжөө сөөктү Мандык Керексебесова, 1929 жылда Ондой аймактын Талду журтында

чыккан-өскөн. Јаткан јери Сугаш, чабан болуп иштеген; көбөк сөөктү Кураан Монтокова, 1938 жылда Сугашта чыккан-өскөн, чабан болгон; ирkit сөөктү Поростой Самаева, 1940 жылда Кан-Оозы аймакта Сузарда чыккан, чабан болгон; ирkit сөөктү Анна Суйманакова, 1935 жылда Кан-Оозы аймактын Көзүл журтында чыккан-өскөн, чабан болгон; ара сөөктү Валентина Төлөсова, 1938 жылда Сугашта чыккан-өскөн, Јаткан јери Талду; тодош сөөктү Александра Эштокова, 1937 жылда Көксуу-Оозында Башталу журтта чыккан, чабан болгон. Тексттердин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2009. А.А. Бабакованын материалдары, фоногр. 7).

154. Јаланай. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина ла К.В. Яданова 2008 жылда јаан изү айдын 1-кы күнинде Кан-Оозы аймактын Јаланый-Бажы журтында көбөк сөөктү Т.К. Кокпоеванан бичиген. Кожончы 1938 жылда чыккан. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-2. Текст № 55). Мл. Д-6 (1).

Бу журттын улустары јеринин адын башка-башка эдип адайтанын ајаруга алдыс. Кезик улус Јаланый-Бажы, кезиги Јаланый-Бажы дежетен эмтир. Бир эр кижии журттын ады чечектин адыла адалган деп, күзүниге кеберлеш ак чечек үзүп экелеле, биске көргүскени јилбилү болгон.

155. Ажайын теп келгежин. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина ла К.В. Яданова 2008 жылда јаан изү айдын 1-кы күнинде Кан-Оозы аймактын Јаланый-Бажы журтында ирkit сөөктү Т.М. Байлагасованан бичиген. Кожончы 1945 жылда Көксуу-Оозы аймактын Карагај журтында чыккан, бала тужы Кан-Оозы аймактын Мөндүр-Соккон журтында өткөн, 1951 жылда Јаланый-Бажына келген, ол өйдөн лө бери культурада иштеген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-2. Текст № 66). Мл. Д-13 (3).

156. Ишкен суум пу Сүрөү. К.Е. Укачина, Н.М. Кондратьева ла М.А. Толбина 1989 жылда Турачак аймактын Кебезен журтында көбөк сөөктү М.В. Черноеванан бичиген. Кожончы 1923 жылда чыккан. Ол Чолушманнын кижизи, Кебезен журтка келип, узак өйгө јадып тура, анда јаткан улустын куучын-кубуйынын

ангылузын эрмек-сөзине алынып алган. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Күүзин Н.М. Кондратьева. Туба диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 449. Магн. № 171, тетр. № 2.

– *Ишкен суум* ичкен суум.

– *Эвин ок сайлу болзо шы...* – эмил ле сайлу болзо чы; *болзо чы* – болзо кайдат / болгон болзо.

– *Алтын ок...* – алтын ла...

– ...*Сурөү...* – Кебезеннен ыраак јок суунын ады.

АДА-ЭНЕ КЕРЕГИНДЕ КОЖОНДОР

157. Эрјинезин тудала. М.А. Толбина 1989 жылда Кош-Агаш аймактын Белтир журтында кара тодош сөөктү К. Демчиновтон бичиген. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 449 (1.19).

– *Азракүйен...* – азырап койгон.

158. Элик чабын чыдаткан. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, К.В. Яданова ла А.А. Конунов 2008 жылда јаан изү айдын 2-чи күнинде Кан-Оозы аймактын Келей журтында очы сөөктү В.К. Делдошпоевтен бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-2. Текст № 70). Мл. Д-38 (2).

159. Алды балазын телчидип койгон. В.В. Киле 1990 жылда күчүрген айда Кемерово отокто Белово аймактын Шангы журтында бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Телеут диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ «Алтай-2» 1990). Магн. МЭЭ-2, № 13 (3).

– *Алды* – байат (ак телениттердин, телеуттардын) тилинде ан деген сөс. *Алды балазы* аннын балазы.

– *Ашыкчаларды...* – кажыкчаларды.

160. Эндү торко кезерин. Т.С. Тюхтенов бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 417 (1.288).

– *Эндү торко* – эни јаан торко; јалбагы јаан торко.

161. Койон чуула чууланган. С.С. Суразаков 1954 жылда Чекуракованан бичиген (кожончынын ады ла өбөкөзи берилбеген). Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 418 (1.200). Т.С. Тюхтеновтин материалдары.

– *Каш-өмүрге...* – тоннын кажына-койнына.

162. Керчезиндү тон эт деп. М.А. Толбина 1981 жылда Кан-Оозы аймактын Оро журтында Т. Каштаеванан бичиген. Кожончы 1912 жылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 343 (10.10).

– *Керчезиндү тон* – ол койдын, курааннын терезинен кижинин сынына, сөөк-тайагынын, эди-канынын кебине келиштире, эптештире кезип, керчеп, каагылап, жүзүн өндөрлү учуктарла кееlep салган тон.

163. Аткак жалы адышкан. К.В. Яданова 2010 жылда кочкор айда Кош-Агаш аймактын Ортолык журтында кара тодош сөөктү М.А. Турлунованан бичиген. Бу кижги ады жарлу эмчи кижги болгон, 1932 жылда чыккан, энези жабак сөөктү. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

Бу кожоннын жартамалын бис 2012 жылда алганыс. Кожончынын айтканыла болзо: «Аткак жалду ат дегени ол жаантайын ла бажын седен-сергек тудар ат, башыла ойноп баржатар, андый ат басса да, желсе, мантаса, онын жалы салкынга бол, эзинге бол жайылып, адылып баржатар неме».

164. Эңчейишкен тайгалар. М.А. Демчинова 2008 жылда тулаан айдын 26-чы күнинде Улаган журтта М.С. Тадышевнан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ –2008-1. Текст № 1). Мл. МЭ-2008 (1).

165. Ардактап минген адым эт. А.А. Бабакова 2000 жылда Горно-Алтайскта манжы тодош сөөктү артист Василий Тишкишевтен бичип алган. Кожончы Кан-Оозы аймакта Кайсын журтта чыккан-өскөн. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

166. Эмдү-томду Алтайга. М.А. Демчинова 2008 жылда тулаан айдын 26-чы күнинде Улаган журтта М.С. Тадышевнан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ 2008-1. Текст № 4). Мл. Д-16 (1).

167. Аржан суунын тажыла. М.А. Толбина 1981 жылда Кан-Оозы аймактын Оро журтында сойонг сөөктү М.Ф. Мякишевнан бичиген. Кожончы 1919 жылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 343 (8.5).

168. Эки кулак тен турган. Е.Е. Ямаева 1981 жылда Көксуу-Оозы аймактын Түнүр журтында кара майман сөөктү Б. Каланчинанан бичиген. Кожончы 1901 жылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. МНЭ. Дело № 334 (14.38).

169. Койон эдин јидирген. М.А. Толбина 1987 жылда Кан-Оозы аймактын Јабаган журтында сагал сөөктү кайчы А.Г. Калкиннен бичиген, кожончы 62 жашту болгон. НА НИИА. МНЭ. Дело № 41 (8.20).

– *Конгыр сүдин эмискен...* – мында јангы чыккан бала энезинин койу ла ашту кыскалым-сары өндү уурак-сүдин эмгени керегинде айдылат.

– *Кош эргектин...* – коштой, јаба туткан эргектер.

170. Эки тууны ажырган. Т.С. Тюхтенов бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 417 (1.259).

– *Ада јаштан...* – аданан бүткен өйдөн бери дегени.

171. Энебистин ичине. Т.С. Тюхтенов бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 417 (1. 226).

172. Алтын күүк эткени. И.Б. Шинжин 1981 жылда Ондой аймактын Хабаровка журтында иркит сөөктү М. Суркашевнан бичиген. Кожончы 1932 жылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 338 (1.6).

173. Элик мойнок тискиним. К.Е. Укачина 1988 жылда Кан-Оозы аймактын Кайсын журтында мундус сөөктү Кураан Теркишевнан бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. МНЭ. Дело № 46 (12.10).

– *Элик мойнок тискиним* – эликтин мойногынан эткен туйук чылбыр; *мойнок* мойыннын терези.

174. Эбуре тудуп челдеерге. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, К.В. Яданова ла А.А. Конунов 2008 жылда сыгын айдын 26-чы күнинде Улаган аймактын Јасулу журтында оргончы сөөктү Р.А. Мадрашевнан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ –2008-3. Текст № 15). Мл. Д-2 (9).

– *Ададын...* – аданын.

175. Аргымактын темдеги. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина ла К.В. Яданова 2012 жылда үлүрген айдын 9-чы күнинде Шабалин аймактын Шыргайты журтында јети сары сөөктү Раиса Суремеевна Рыжкинанан бичиген. Кожончы 1934 жылда

чыккан, ада-өбөкөзи Ондой аймактын улузы болгон, «Чанкыр» деп фольклорлык ансамбльдын туружаачызы. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2012).

176. Эмил сайлу кузукту. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина ла К.В. Яданова 2012 жылда үлүрген айдын 9-чы күнинде Шабалин аймактын Шыргайты журтында очы-тодош сөөктү Михаил Булбакович Кокпоевтен бичиген. Кожончы 1939 жылда чыккан, «Чанкыр» деп фольклорлык ансамбльдин туружаачызы. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2012).

177. Энкей калган жадыкты. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, К.В. Яданова, ла А.А. Конунов 2008 жылда сыгын айдын 26-чы күнинде Улаган аймактын Ясулу журтында Р.А. Мадрашевтан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-3. Текст № 19). Мл. Д-3 (16).

– *Энкей калган...* – Энкейип калган, энлиип калган.

– *Эмде-еге унутпадым* – эмдиге ундубадым / эмдиге жетире ундубадым.

БАЛА-БАРКА КЕРЕГИНДЕ КОЖОНДОР

178. Узун чөлдө мал жүрет. И.Б. Шинжин 1987 жылда Кан-Оозы аймактын Жабаган журтында саал сөөктү кайчы А.Г. Калкиннен бичиген, 62 жашту тужу. Теленит диалект. НА НИИА. МНЭ. Дело № 311 (4.10).

– *Кем балазы...* – кемнин балазы.

179. Айры кулак тен туткан. А.А. Бабакова 2009 жылда Көксуу-Оозы аймактын Сугаш журтында ирkit сөөктү П. Самаевтан бичиген. Кожончы 1940 жылда Кан-Оозы аймактын Сузар деп журтында чыккан (эмди ол журт жок), чабан болуп иштеген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2009. А.А. Бабакованын материалдары, № 18).

180. Ай чыгар жаны пос полор. А.В. Анохин 1913 жылда бичиген. Телеут диалект. МАЭ, ф. 11, оп. 1.

– *...пос...* – боромтык.

181. Кастын палазы пирүчек. А.В. Анохин 1913 жылда бичиген. Телеут диалект. МАЭ, ф. 11, оп. 1.

– *Кастын палазы пирүчек* – кастын балазы бирү ле, бир ле.

182. Ай кара жыштын түбинде. А.В. Анохин 1913 жылда бичиген. Телеут диалект. МАЭ, ф. 11, оп. 1.

– *Сөскө пудатнас...* – сөскө алдырбас, сөслө жыга айттырбас, сөслө жендиртпес. *Пудаар / будаар* пудак / будак деген сөстөн бүткен. Темдектезе, агашты будап салар агаштын будактарын жондой чаап салар, жондоп салар.

183. Арка жердин өлөнги. К.Е. Укачина 1984 жылда Ондой аймактын Жоло журтында ирkit сөөктү М.В. Чевалковтон бичиген, 1901 жылдын кижизи. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 361 (1.4).

184. Эремик кулдум чыдаза. К.Е. Укачина 1975 жылда Ондой аймактын Бичиктү-Боом журтында 69 жашту Ш. Чукуйова ла 68 жашту Ч. Кандыкованан бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 300 (6.32).

– *...кулдум...* – кулуным.

185. Ак чечектү жаланда. М.А. Демчинова 1997 жылдын сыгын айында Горно-Алтайскта кайчы Н.К. Ялатовтон бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

186. Ньянмыр, ньанмыр жаап жат. Сакошева (ады ла ада-өбөкөзи бичилбеген) 1962 жылда Майма аймактын Күзе (Алтайское Кузя) журтында Е.С. Чеконованан бичиген. Кожончы 1914 жылда чыккан. Туба диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 196 (3.4).

187. Жашкан кары жаап койды. К.Е. Укачина 1973 жылда Ондой аймактын Короты журтында төлөс сөөктү Ула Унутовтон бичиген. Кожончы 1907 жылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 261 (72.26).

188. Карана пашы жайылып. М.А. Демчинова ла А.А. Конунов 2008 жылда үлүрген айдын 9-чы күнинде Улаган аймактын Балыктужул журтында Л.Т. Чулунованан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ –2008-3. Текст № 35). Мл. Д-8 (6).

– *Карана пашы...* – каргана бажы.

189. Энедин сүдин эмисип. А.А. Конунов 2009 жылда тулаан айдын 2-чи күнинде Улаган журтта кара төлөс сөөктү М.С. Тадышевтан бичиген. Тексттин расшифровказын

А.А. Конунов эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (ФМ-2009. Текст № 12). Мл. ФЭ-2008, 2009 (А.А. Конуновтын видеоматериалдары).

– *Энединг ... эмисип...* – эненин ... эмизип.

– *Албатаа...* – албатыга.

190. Айдын түнде не жараш. М.А. Демчинова 1997 жылдын сыгын айында Горно-Алтайскта кайчы Н.К. Ялатовтон бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

Николай Кокурович тышкаары чыгып, танкылап, амырап алала, мынайда куучындады: «Сыгын айдын жаражын кижин канайда кайкабас, сындар сайын сыгындыр эдет, сыргалдын өлөн сыгырып турат, сыр манла уулдар жуулат, сыргазы шынгырап кыстар келет, ойын-жыргал башталат. Тил бажынан кокыр чыгат, тиш бажынан каткы чыгат... Озодо мынайда ойнойтон не жииттер». Николай Кокурович кожондорды улай-телей күүлөдө кожондоп, орто-ортозына кандый бир кайкамчылу учурал керегинде эмезе кеп сөс, укаа сөс кийдирип турар.

191. Мал балазын азырап. К.Е. Укачина ла М.А. Толбина 1986 жылда Шабалин аймактын Беш-Өзөк журтында сойон сөөктү А.К. Чанчинанан бичиген. Кожончы 1927 жылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. МНЭ. Дело № 37 (19.9).

192. Ак-постон алган кулунды, кулунды. В.В. Киле 1990 жылда үлүрген айда Кемерово отокто Белово аймактын Шанды журтында бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Телеут диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ «Алтай-2» 1990). Магн. МЭЭ-2, № 2 (3).

– *Ак-пос* – ар-боро (бу учуралда ак-боро бее деп ондоор керек).

– *...эдикойгом...* – эдип койгом.

– *Пүдүрдөн калган кайран паламды...* – эненин чыгала, тирү артып калган баламды.

– *Көксин не....* – көксин ле.

– *Пу көзөт лө ичтан калган уулдарды...* – Ичтен ле (карыннан) чыгып (көрүнүп), тирү артып калган уулдарды.

193. Кас балазы кайбарар. М.А. Толбина 1982 жылда Кош-Агаш аймактын Белтир журтында жайат-кыпчак сөөктү Чоркок Диятованан бичиген. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

– *...кайбарар...* – кайда барар.

– *Катыс журтка* – туура-туш (башка сөөктү, башка укту-төстү) улустын журтына барар.

194. Үй ичинде не сүрлү? Н.К. Ялатов 1984 жылда Шабалин аймактын Апшыйакту журтында бойын бойы бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 366 (1. 85).

195. Ала тайга бажында. А.А. Бабакова 2012 жылда Горно-Алтайскта бойы бичийле, М.А. Демчиновага берген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

ЖААН-ЖАШТУЛАР КЕРЕГИНДЕ КОЖОНДОР

196. Жажыл торко жайгандый. А.В. Анохин Кемерово отоктын Белово аймагында Чолухой деп журтта бичиген. Телеут диалект. МАЭ, ф. 11, оп. 1.

197. Акарган сынга, ий, жол салган, ий. З.С. Казагачева ла Ю.И. Шейкин 1988 жылда Кемерово отокто Белово аймактын Чарту деп журтында Л.Е. Ускоеванан бичиген. Тексттин расшифровказын З.С. Казагачева эткен. Телеут диалект. НА НИИА. МЭЭ «Алтай-3», № 49-50.

– *...ий...(...ий...)* – телеут кожондордын бажында, ортозында ла учында туштап турган кыйгылу кошмоктор.

– *Күни...* – көни / көнү.

198. Эм ак палыктын туруны, туруны. В.В. Киле 1990 жылда үлүрген айда Кемерово отокто Белово аймактын Шанды журтында бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Телеут диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512, МЭ «Алтай-2» 1990. Магн. МЭЭ 2, № 2 (5).

– *...туруны...* – туунжызы.

– *Агырчан педир... агарып чаткан педи* – агарып жаткан беди. Чүй-телениттерде бедир база учурап жат, темдектезе: *келер бедир ол, келер бе ол.*

– *Көгөрчөн педир...* – көгөрүп жаткан беди.

199. Көк-боронун жалы алтын. К.Е. Укачина ла Д.С. Сайнахова 1988 жылда Кан-Оозы аймактын Көзүл журтында С. Ченкурованан бичиген. Кожончы 1921 жылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 46 (25.1).

200. [Ана-Бай]адымартылу. З.С. Казагачева, Ю.И. Шейкин ле Т.М. Садалова 1988 жылда Кемерово отокто Белово аймактын Шанды журтында А.Н. Алаганчакованан бичиген. Кожончы 1911 жылда чыккан, колхозто иштеген. Тексттин расшифровказын З.С. Казагачева эткен. Телеут диалект. НА НИИА. МНЭ. Дело № 45 (27.2). Магн. МЭЭ «Алтай-3», № 27.

201. Агарып аткан таң алдынан. Н.П. Дыренкова 1936 жылда Кемерово отокто Белово аймактын Чолухой журтында бичиген. Телеут диалект. МАЭ, ф. 3, оп. 1, № 228.

202. Ой, карыш полор, эй, куйрукту, эй. В.В. Киле 1990 жылда үлүрген айда Кемерово отокто Белово аймактын Шанды журтында бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Күүзүн Г.Б. Сыченко жазаган. Телеут диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512, МЭ «Алтай-2» 1990. Магн. МЭЭ-2, № 8 (5).

– ...*Камдуды айтсын салду теп* – камдуны айтсын салду деп; салду күчтү. Чуй-телениттерде салду күчтү, чакту.

– *Карчайа түшкен... сагалду..* – кайра; ийинин ажыра чачылып калган сагалду.

– *Курчага түшкен... сагалду..* – курлаага түшкен сагалду.

203. Кулаш полгон куйрукту. А.В. Анохин 1911 жылда Кемерово отокто Белово аймактын Чолухой журтында бичиген. Телеут диалект. МАЭ, ф. 11, оп. 1.

– *Карчайа түшкен чырайлу..* – карачыклай түшкен чырайлу; чырыштарла тартылып калган жүс.

204. Алтын теектү кайыш кур. Т.С. Тюхтенева 1977 жылда Ондой аймактын Хабаровка журтында М. Суркашева, Т. Шинжина ла онон до өскө улустаган бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 292 (8.25).

– *Сололоп* – чололоп; солондыый эдип жүзүндеп жарандырган, кеелеген.

206. Желсе, желсе, не жараш? М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, К.В. Яданова ла А.А. Конунов 2008 жылда сыгын айдын 26-

чы күнинде Улаган аймактын Ясулу журтында оргончы сөөктү Р.А. Мадрашевнан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-3. Текст № 27). Мл. Д-5 (27).

– *Желсе, желсе* – желзе, желзе.

207. Эрчиш суузын кечеле. К.Е. Укачина 1974 жылда Ондой аймактын Јоло журтында төлөс сөөктү Э. Кудачинованан бичиген. Кожончы 1914 жылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 297 (4. 11).

– *Эмигинен тудундым* – ээрмегинен, суунын үстинде кайкалап турган көбүктен тудундым дегендий. *Ээрмек* суунын үстинде кайкалап турган көбүк ле тор. Көр.: монг. *ээрмэг* накий, пена.

– *Эрикчендү...* – эрикчелдү; эрикчел.

208. Карчыга куштын нези артык? А.А. Тыдыков 1976 жылда Горно-Алтайскта бойынан бойы бичиген. Телеут диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 312 (4.3). Бу кожон тундук алтайларда ла телеуттар ортодо жарлу.

– *Карчыга...* – карчага, карчаа.

– *жымы...* – жуны.

– ...*Бостоп айткан сөзи...* – Ажындыра билип, сезип айткан сөзи.

– ...*Богогына бүткен жымы...* – куштын тамагынын алдында, өөчинде болчок курсак жуулатан баштыгы, бокогы / богогы.

209. Кайыр кырдын бажынан. К.Е. Укачина 2009 жылда Горно-Алтайскта көбөк сөөктү А.А. Бабакованан бичиген. Кожончы 1944 жылда Көксуу-Оозы аймактын Сугаш журтында бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2009. А.А. Бабакованын материалдары, № 32).

Бу кожондо Орто Азиянан, Калмык ла онон до өскө жерлерден «Эл-Ойынга» келген айылчылар керегинде айдылып калган. Јебреннен бери түрк калыктардын табылып, ары-бери таркап, бой-бойына кожулып өткөн түүкизин эзедет.

210. Сары чечек јайылган. А.А. Коноев 1974 жылда Кан-Оозы аймактын Экинур журтында тодош сөөктү В.М. Ялатованан бичиген. Кожончы 1922 жылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. МНЭ. Дело № 273 (12.19).

211. Поро ло талдын төсинде. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, К.В. Яданова ла А.А. Конунов 2008 жылда

сыгын айдын 30-чы күнинде Улаган журтта кара төлөс сөөктү М.С. Тадышевандан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ –2008-3. Текст № 42. Мл. Д-15).

– *Поро ... төсінде* – боро ... төзинде.

212. Жылым кайа пашында. М.А. Демчинова ла К.В. Яданова 2008 жылда жаан изү айдын 6-чы күнинде Ондой аймакта Жоло журттын жуугында Кабайлу-Межелик деп жерде «Эл-Ойын» тужунда төлөс сөөктү Т.С. Тойдоновандан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-2. Текст № 91. Мл. ФЭ-2008, 7Б. № 5.)

– ... *пашында*... – бажында.

– ...*тангыган*... – тагыган.

213. Чаап элик келгежин. К.Е. Укачина ла Д.С. Сайнахова 1988 жылда Кан-Оозы аймактын Экинур журтында Ш.З. Келешевандан ла Т.К. Шатинандан бичиген. Ш.З. Келешева 1923 жылда чыккан, Т.К. Шатина 1926 жылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. МНЭ. Дело № 46 (10.3).

214. Кара тайым бар эди. М.А. Толбина 1996 жылда Кош-Агаш аймактын Кызыл-Таш журтында кара тодош сөөктү М.А. Дыдыяновандан бичиген. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

Бу кожонды Мария Дыдыянова городтон сыйны келерде, сүүнип, оны уткып кожондогон. База айткан сөстөри мындый болгон: «Кара бажым тирүде, акту бойым алдуда, койон эдин үлежип жиген, койдын эдин талажып жиген, кожо чыккан эжем бар деп, келип жаткан сыйныма уткуул эдип кожондоп берейин. Улай ла тушташ туран эмезис, улам ла көрүш туран эмезис, бир катап учурлап кожондоп то ийзе, кайдар ол...».

215. Сары тай бажын силкиген. Н.И. Шатинова Кош-Агаш аймактын Чаган-Оозы (Чаган-Узун) журтында кыпчак сөөктү Б. Метреевтен бичиген. Кожончы 1942 жылда чыккан. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 15-(3.30).

216. Эки кулак сертейген. А.А. Бабакова 2012 жылда Горно-Алтайскта бойы бичийле М.А. Демчиновага берген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

ТААЙЛУ-ЖЕЕНДҮЛЕР КЕРЕГИНДЕ КОЖОНДОР

217. Аркадагы малынын. Н.М. Киндикова 2009 жылда Ондой журтта маймандардын курултайы тужунда Е.Д. Кыдыева-Шалтаевандан бичиген. Кожончы 1955 жылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

218. Таштан чыккан чечекте. К.И. Максимов 1981 жылда Кемерово отокто Белово аймактын Чолухой журтында төрт-тас сөөктү В.В. Мажинандан бичиген. Кожончы 1896 жылда чыккан. Телеут диалект. НА НИИА. МНЭ. Дело № 359 (12.3).

Бу кожон таайлу-жеендү улустар ортодо жебрен чактардан бери келген анылу колбулардын учуры керегинде жетирү берип жат. Калык-жон ортодо таай кижичи сүрекей тоомжылу, ол бойынын жеендеринин жүрүмин аайлап-баштайтан, башкаратан кижичи, оло ортодо жарабастар да бар.

– *Табарыжып жүргенде*... – туштажып, жолугып жүргенде.

219. Жаркырада киштеген. М.А. Демчинова ла К.Е. Укачина 1986 жылда Шабалин аймактын Шыргайты журтында тодош сөөктү Б.С. Баянкинандан бичиген. Кожончы 1930 жылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. МНЭ. Дело № 37 (24.24).

– *Жал-тодоштор*... – көп тоолу ла жаан ук болуп таркаган тодоштор.

– *Күр-сойондор*... – күркүреген сойондор көп тоолу ла жаан ук болуп таркаган сойондор.

220. Тал агаштын быдагы. Т.С. Тюхтенов 1967 жылда Кан-Оозы аймактын Экинур журтында жаан чөрчөкчи Казак Кокпоевандан бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 418 (1.104).

– ...*быдагы* – будагы.

221. Таайым келер болор деп. И.И. Дедин 1975 жылда Кан-Оозы аймактын Келей журтында тодош сөөктү Э. Кармандаевандан бичиген. Кожончы 1914 жылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 274 (2. 22).

222. Бөлүк-бөлүк мөндүрдин. С.С. Суразаков «Кызыл Ойрот» 1927 жылдын кышкы куран айдын 31-чи номерлү газединен чыгара бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 418 (1. 235).

– ...*Бөлүнери кандый не?* – Токтоор бо, жок по?

223. Аркајердин өлөни. М.А. Толбина 1981 жылда Кан-Оозы аймактын Оро журтында тодош сөөктү М.Ф. Маркитанованан бичиген. Кожончы 1914 жылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 343 (14.10).

– *Арјандагы...* – *ары жанындагы*

ТӨРӨӨН-ТУУГАН КЕРЕГИНДЕ КОЖОНДОР

224. Јаш арчыннын бүриндий. Журналист Б. Канарин 1970 жылда бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. РФ. Дело № 125 (3. 15).

225. Күнчыгыштан күн чыгар. М.А. Толбина ла К.Е. Укачина 1986 жылда Шабалин аймактын Беш-Өзөк журтында А.К. Чаңчинанан бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 430 (4.15).

226. Туванну күнде кыйгырза. Е.П. Кандаракова, Н.М. Кондратьева ла М.А. Толбина 1989 жылда Турачак аймактын Санькино журтында М.А. Елесованан бичиген. Кожончы 1920 жылда чыккан. Тексттин расшифровказын Е.П. Кандаракова эткен. Күүзин Н.М. Кондратьева. Куманды диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 449 (1.4). Тетр. № 1.

– *Туванну...* – туманду күнде.

– *Карачы...* – карачкы күнде.

– *Катыжып келип, жуукташсам...* – *катап келип, ойто такып келип жуукташсам.*

227. Ак балык майын сызу теп. А.В. Анохин 1911 жылда Кемерово отокто Белово аймактын Чолухой деп журтында бичиген. Телеут диалект. МАЭ, ф. 11, оп. 1 (Копия НА НИИА. ФМ. Дело № 449 (1.23).

– ... *сызу...* – сызылмак.

– *Ак-пос* – ак-боро (ат).

– *Көк-пос* – көк-поро (ат).

– ...*санкем...* – *санки.*

– *Угылдап...* – уголдоп, толуктап.

– *Палынек...* – чуй-теленит диалектте *паланак / баланак* деп айдыш учурап јат.

– *Паалдар...* – *палалар*, палдар; балдар.

– *Јаагым чөйдим, тем коштым* – кожондодым, аш коштым, амтан кийдирдим.

– *Ээгим чөйдим, тем коштым* – кожондодым, амтан кийдирдим...

228. Карарып, пулут алкелзе. К.И. Максимов 1981 жылда Кемерово отокто Белово аймактын Чолухой деп журтында төрт-тас сөөктү В.В. Мажинанан бичиген. Кожончы 1896 жылда чыккан. Телеут диалект. НА НИИА. МНЭ. Дело № 359 (7.54).

– *Капкагы пийик...* – какпагы бийик; жабузы, жабынчызы / жабынтызы бийик.

– ...*калду сөс...* – кал сөс; отту сөс, јуу-чак јарлаган сөс.

229. Алты каттан армакчы. К.Е. Укачина 1975 жылда Ондой аймактын Бичиктү-Боом журтында тодош сөөктү 1906 жылда чыккан Ш. Чукуйованан ла база тодош сөөктү 1907 жылда чыккан Ч. Кандыкованан бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 300 (6.24).

230. Ай чыгар јанан малкыган. А.В. Анохин 1913 жылда бичиген. Телеут диалект. МАЭ, ф. 11, оп. 1. (Копия НА НИИА. ФМ. Дело № 449 (1.108).

– ...*јанан...* – јаннан, јанынан дегени, элестелип, кыскарта айдылган.

– ...*малкыган...* – јарып, јаркындалып јайылып турган.

231. Сангысканучат сас сайын, сас сайын. М.А. Демчинова 1978 жылда Горно-Алтайскта тил аайынча курстар өткүрип турган Н.А. Кучигашеванан бичип алган. Бу кожонды Надежда Александровна студенттерди билимдик конференцияга белетеп тура, тилдин ээжилерин јартап, такыдылып айдылган учуралдарды көргүзип, тегин ле оосло айткан. Телеут диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

– *Көнгилкен...* – санаган.

232. [Агыл туманы] јайылјат, јайылјат. В.В. Киле 1990 жылдын үлүрген айында Кемерово отокто Белово аймактын Шанды журтында бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Күүзин Г.Б. Сыченко. Телеут диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ «Алтай-2» 1990). Магн. МЭЭ 2, № 2 (1).

– *Алтынак...* – алтын ла; *ак / ок* тундештирү бөлүгештер.

– *Ардалар...* – балдар. Алтайлап *арда бала* – эркелеп, кичееп азыраган бала / жазу / жайсу бала.

– *Көгө...* – көк; көкө, көгөл.

233. Камду, түлкү жок болзо. Н.А. Кучигашева 1962 жылда Кан-Оозы журтта бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. МНЭ. Дело № 18 (4.2).

234. Яшкан кары жаагажын. И.Б. Шинжин 1985 жылда Кош-Агаш аймактын Белтир журтында тадыр-кыпчак сөөктү Т.М. Саблакованан бичиген. Кожончы 1936 жылда чыккан. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 372 (80.7, 80.8).

235. Сайлугемнин сары чөл. А.А. Бабакова 2009 жылда Горно-Алтайскта ак көбөк сөөктү Т.Т. Яйтыновтон бичиген. Кожончынын төрөл жери Кош-Агаш аймактын Көкөрү журты, бийик үредүлү, бичик чыргармада иштеген. «Чага-Байрам» деп республикан учурлу байрамда Алтай-Кудайга баштанып, бийик учурлу алкыштар айдып турган жайалталу кижиле. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (2009 г. А.А. Бабакованын материалдары. Фоногр. 5).

236. Турган на агаш тазылы. Е.П. Кандаракова, А.М. Кандаракова, Н.М. Кондратьева, К.Е. Укачина ла М.А. Толбина 1989 жылда Турачак аймактын Бийка журтында жарты сөөктү М.Я. Курускановтон бичиген. Кожончы 1931 жылда чыккан. Тексттин расшифровказын Е.П. Кандаракова эткен. Күүзин Г.Б. Сыченко. Чалканду диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 449 (1.15), тетр. № 1. Магн. № 121.

– *...турган на ...* – турган ла. Мында ‘н’ ла ‘л’ табыштар элинип-селинип турган учурал.

237. Кан-Чарастын ичинде. А.А. Бабакова 2012 жылда Горно-Алтайскта бойы бичийле М.А. Демчиновага берген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

АЛТАЙ СӨӨК-ТУКУМ КЕРЕГИНДЕ КОЖОНДОР

238. Күркүреде киштеген. К.Е. Укачина 1980 жылда Ондой аймактын Кулады журтында майман сөөктү У. Чекурашеванан бичиген. Кожончы 1909 жылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 328 (35.5).

239. Төбө чачы жайылып. К.Е. Укачина 1975 жылда Кош-Агаш аймактын Белтир журтында төлөс сөөктү И.Д. Саблаковтон бичиген. Кожончы 1928 жылда чыккан. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 282 (1.84).

240. Комус согор колым бар. М.А. Толбина ла Г.Б. Сыченко 1986 жылда Шабалин аймактын Беш-Өзөк журтында ирkit сөөктү К.Ч. Мундусованан бичиген. Кожончы 1928 жылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. МНЭ. Дело № 37 (13.1).

241. Кара алмат керегинде кожон. К.Е. Укачина ла Н.М. Кондратьева 1985 жылда Кош-Агаш аймактын Белтир журтында тадыр-кыпчак сөөктү Т.М. Саблакованан бичиген. Кожончы 1936 жылда чыккан. Тексттин расшифровказын К.Е. Укачина эткен. Күүзин Н.М. Кондратьева. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 377. Магн. 7-МЭЭ, № 175.

– *...Качаны...* – качангы.

– *Борто...* – *бу орто* деген сөсти кыскарта айдып салганы.

242. Кежелү кайынды. М.А. Демчинова 2008 жылда Горно-Алтайскта көбөк сөөктү А.А. Бабакованан бичиген. Текст алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

243. Ак кобыда ак-сүт ат. – К.Е. Укачина 2008 жылда Горно-Алтайск калада көбөк сөөктү А.А. Бабакованан бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. Дело № 512 (М.А. Демчинованын материалдары).

АНЧЫЛАРДЫН КОЖОНДОРЫ

244. Аркамдагы ак жаргак. А.В. Анохин 1913 жылда бичиген. Телеут диалект. МАЭ, ф. 11, оп. 1.

– *...Арынбай...* – арыбай.

– *...алзак чы...* – алган болзобуыс чы, алган болзоос чы.

– *...Пукишылбай...* – булкылбай.

245. Калтар-калтар, кан калтар. К.И. Максимов 1976 жылда Сорокинский аймактын Улус журтында Р.И. Бедрееванан бичиген. Телеут диалект. НА НИИА. МНЭ. Дело № 359 (2.48).

– *Кардалбай туруп...* – какылбай, кагылбай-сайалбай.

– *Тулбар...* – тулпар, аргымак.

246. Кишти болзо каралай. И.Б. Шинжин 1980 жылда Көксуу-Оозы журтта тодош сөөктү К.И. Кыйгазованан бичиген.

Кожончы 1912 жылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. МНЭ. Дело № 320 (3.16).

– ...сыыскылап... – сыбыскылап.

– ...өнмөдлөп... – өнөлөп.

– ...ширтектеп... – ширтеп.

247. Узун куйрук суй салып. «Алтай албатынын кожондоры» деп бичиктен алынган: [ААК (АНП), 1972, № 10, с. 16-17]. В.Н. Тадыкин 1959 жылда Кош-Агаш аймакта бичиген. Теленит диалект.

248. Түктү чана кийеле. Ч.А. Чунижеков бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 417 (1.87; 1.88; 1.89; 1.92). Кожоннын калганчы төртүлүдөгү үлгөр кеберлү уткаа сөстөн турган деп айдарга жараар. Алтай кожондордо мындай үредү учурлу ла кеп сөстөрдөн турган кийдириптилер ас эмес учурайт.

249. Карыш куйрук суй салып. Е. Чекурашев 1949 жылда бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 46 (3.19а).

ЖАКШЫ КЫЛЫК-ЖАН КЕРЕГИНДЕ КОЖОНДОР

250. Жараш керди минеле. К.Е. Укачина 1975 жылда Ондой аймактын Жоло журтында М. Телгенованан бичиген. НА НИИА. ФМ. Дело № 298 (16.11).

251. Ак-борогор бар болзо. К.Е. Укачина ла М.А. Толбина 1986 жылда Шабалин аймактын Шыргайты журтында коболы сөөктү А.Б. Муклаеванан бичиген. Кожончы 1927 жылда чыккан. НА НИИА. МНЭ. Дело № 37 (9.6), ФМ. Дело № 430.

252. Узун агаш бажына. А.М. Кандаракова, Е.П. Кандаракова, Н.М. Кондратьева ла М.А. Толбина 1989 жылда Турачак аймактын Верх-Бийка журтында јувет сөөктү А.А. Тонжаракованан бичиген. Кожончы 1921 чыккан. Тексттин расшифровказын Е.П. Кандаракова эткен. Күүзин Н.М. Кондратьева. Туба диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 449 (1.4), тетр. № 2. Магн. № 152.

– ...эвес пен ... – эмес беди.

– ...сөзини ... – сөзин.

253. Армакчылу ат келзе. Т.С. Сыркашев 1938 жылда Эликманар аймактын (эмдиги Чамал аймак) Бешпелтир журтында

М. Тодошеванан бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 54 (2.26).

– ...Чылбаарга – чырбаалга / чырбагалга.

254. Терен сууны кечерде. Т.С. Тюхтенов 1959 жылда Горно-Алтайскта И.К. Танашевтен бичиген. Кожончы 1905 жылда чыккан. НА НИИА. ФМ. Дело № 116 (2.87).

255. Кечер-кечпес кечүге. Н.К. Ялатов 1985 жылда Шабалин аймактын Апшыйакту журтында бойынан бойы бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 367 (4.78).

256. Кайыш камчым бар дейле. Т.С. Тюхтенов бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 418 (1.183).

– Күүрек камчым... – күбүрек камчым; бек эмес, сынчан, белен сынар камчым.

– Ай санаамды ... – ал санаамды, жаан санаамды, амадуумды.

257. Кечүлү сууны ол кечсен. К.М. Макошева 1968 жылда Турачак аймактын Новотроицк журтында У. Санкинанан бичиген. Туба диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 243 (1.8).

258. Кара суу деп, түкүрбе. А.А. Коноев 1974 жылда Кан-Оозы аймактын Экинур журтында тодош сөөктү В.М. Ялатованан бичиген. Кожончы 1952 жылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. МНЭ. Дело № 273 (12.44).

Бу ойгор учурлу, кижилик күүн-тапты јайган кожон текши Алтайда жарлу.

– Катмыс... – кары киж, туш киж, туура киж; башка укту-төстү киж.

259. Јабага-тайен күчү теп, күчү теп. К.И. Максимов 1976 жылда Алтай крайда Кытманово аймактын Октябрьское журтында И.С. Канзачинованан бичиген. Телеут диалект. НА НИИА. МНЭ. Дело № 359 (2.2).

– Јабага-тайен... – јабага-тайын; јабага-тайды.

– ...кыстайра... – кыстаарга.

– ...сананбагар... – сананбагар.

260. Кызыл-марал чечекти. М.А. Демчинова 1997 жылдын сыгын айында Горно-Алтайскта кайчы Н.К. Ялатовтон бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

261. Кадып калган балтырган. М.А. Демчинова 1997 жылдын сыгын айында Горно-Алтайскта кайчы Н.К. Ялатовтон бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

262. Ан балазы телчибеен. М.А. Демчинова 1997 жылдын сыгын айында Горно-Алтайскта кайчы Н.К. Ялатовтон бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

263. Көлдү жерге келеле. А.А. Тыдыков 1979 жылда Горно-Алтайскта бойынан бойы бичиген. Телеут диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 312 (4.21).

264. Ак-посты тутсан, сыймап тут. К.И. Максимов 1984 жылда Кемерово отокто Белово аймактын Сас деп журтында очы сөөктү Н.Н. Шайгакованан бичиген. Кожончы 1923 жылда чыккан. Телеут диалект. НА НИИА. МНЭ. Дело № 359 (2.44).

– ...үйгенин пектеп сок... – үйгенин бектеп сук.

– *Аргыш...* – үүре.

– *Тужу жажына...* – үзе жажына, жүрүминин туркунына, бастыра жүрүмине.

265. Копто жаман бар болбой. И.И. Дедин 1975 жылда Кан-Оозы аймактын Келей журтында тодош сөөктү Э. Кармандаеванан бичиген. Кожончы 1914 жылда чыккан. НА НИИА. ФМ. Дело № 274 (2.16).

– *Коштошто...* – күнүркеште.

266. Жаказы мандык жакшы тон. К.И. Максимов 1984 жылда Кемерово отокто Белово аймактын Сас журтында П.В. Баксаринанан бичиген. Телеут диалект. НА НИИА. МНЭ. Дело № 359 (4.16).

– ...*жырбай туралдар* ... – жыра тартпай, жыртбай тураактар.

– ...*пери жунашкелгенде* ... – бери жуулыжып келгенде.

– *Көп эрмекшынан* ... – көп эрмек учынан.

267. Жалбырак бажы жап-жалбрак. Е.Е. Ямаева 1981 жылда Көксуу-Оозы аймактын Түнгүр журтында кара майман сөөктү Б. Каланчинанан бичиген. НА НИИА. МНЭ. Дело № 334 (16.8).

268. Кочайын перген кош чүстүк. Н.П. Дыренкова 1933 бе, айса 1936 жылда ба А. Карлагачеванан бичиген. Куманды диалект. МАЭ, ф. 3, оп. 1.

– *Кочайын...* – коjoyым.

– *Корчуган педде сузара* – корголжын беди кайыларга.

– *Сузара* ‘жидким статья’ (См.: [Баскаков, 1985, с. 165]; *корчуган* ‘свинец’.

– ...*чожарга...* – жожыырга, жошкындаарга.

269. Пеличекте пеш кайын. К.Е. Укачина 1984 жылда

Турачак журтта једибер сөөктү М.В. Кастаракованан бичиген. Кожончы 1920 жылда чыккан. Туба диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 365 (1.6).

270. Тенгеринин пулуды. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, К.В. Яданова ла А.А. Конунов 2008 жылда сыгын айдын 26-чы күнинде Улаган аймактын Јасулу журтында оргончы сөөктү Р.А. Мадрашевванан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-3. Текст № 25). Мл. Д-5 (25).

271. Күркүреген тенери. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина ла К.В. Яданова 2008 жылда јаан изү айдын 1-кы күнинде Кан-Оозы аймактын Јаланай-Бажы журтында ирkit сөөктү Т.М. Байлагасованан бичиген. Кожончы 1945 жылда Көксуу-Оозы аймактын Карагај журтында чыккан. Бала тужы Кан-Оозы аймактын Мөндүр-Соккон журтында өткөн, 1951 жылда Јаланай-Бажына келеле, онон ло бери культурада иштеген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-2. Текст № 67). Мл. Д-13 (4).

272. Көк јалаалу пөрүкти. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, К.В. Яданова ла А.А. Конунов 2008 жылда сыгын айдын 26-чы күнинде Улаган аймактын Јасулу журтында оргончы сөөктү Р.А. Мадрашевванан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-3. Текст № 18). Мл. Д-3 (15).

– ...*Албай-тутпай...* – јазап алала, јазап, эптеп тутпай.

273. Түлкү пөрким перейин. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, К.В. Яданова ла А.А. Конунов 2008 жылда сыгын айдын 26-чы күнинде Улаган аймактын Јасулу журтында оргончы сөөктү Р.А. Мадрашевванан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-3. Текст № 20). Мл. Д-3 (17).

– ...*пөрким...* – бөрким; бөрүгим деп сөс кыскарта айдылып калган.

274. Аргымак малды тудала. М.А. Демчинова 2007 жылда Кош-Агаш аймактын Кызыл-Таш журтында јабак сөөктү К.С. Сопонон бичиген. Кожончы 1939 жылда чыккан. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512. (Записи 2007 г.).

275. Ак јаларды камызып. М.А. Демчинова 2007 жылда Горно-Алтайскта ирkit сөөктү Ксения Багаевна Мачуланан бичиген. Кожончы 1939 жылда Кан-Оозы аймактын Кайсын журтында чыккан. Ада-энезинде 15 бала болгон. Энези ара сөөктү Жанмырчы деп кижиге болгон, алтай жаңарды јакшы билетен. Ксения Багаевна алтай тилле алкыштар чүмдеп, алтай байрамдарда сүреен экинди эдип айданан кижиге, онын тили чечен ле курч. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

276. Ай канатту ак кушкаш. А.А. Бабакова 2009 жылда Көксуу-Оозы аймактын Сугаш журтында ирkit сөөктү А. Суйманакованан бичиген. Кожончы 1936 жылда Кан-Оозы аймактын Экинур журтында чыккан, чабан болуп иштеген. Јаткан јери Сугаш. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2009. А.А. Бабакованын материалдары, № 21).

277. Карганада не полсын. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, К.В. Јаданова ла А.А. Конунов 2008 жылда сыгын айдын 26-чы күнинде Улаган аймактын Јасулу журтында оргончы сөөктү Р.А. Мадрашевнан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-3. Текст № 22). Мл. Д-4 (20).

278. Ак-јарыкка јүргенде. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина ла А.А. Конунов 2008 жылда үлүрген айдын 8-чи күнинде Улаган аймактын Паспарты журтында М.С. Тонтушевнан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-3. Текст № 54). Мл. Д-3 (7).

279. «Айым» деген кожонгыс. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, К.В. Јаданова ла А.А. Конунов 2008 жылда јаан изү айдын 2-чи күнинде Кан-Оозы аймактын Келей журтында очы сөөктү В.К. Делдошпоевтен бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-2. Текст № 75). Мл. Д-39 (11).

– *Ундул калар...* – бу сөстин толо кебери ундулып калар.

– *...үниминг...* – үнимнин.

– *...туны калар...* – тунуп калар.

280. Ада-энем өскүрген. М.А. Демчинова 2008 жылда јаан изү айдын 5-чи күнинде Ондой аймакта Јоло журттын јанында

Кабайлу-Межелик деп јерде кыпчак сөөктү В.Г. Челтуевтен бичиген. Кожончы 1968 жылда Кош-Агаш аймактын Ортолык журтында чыккан, орто үредүлү, ады јарлу табыскактап кожондоор кижиге. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-2. Текст № 84). Мл. Д-54 (2).

– *...перкойгон* – сөстин толо кебери *берип койгон*.

281. Алтын үйген суксын теп. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина ла К.В. Јаданова 2008 жылда јаан изү айдын 1-кы күнинде Кан-Оозы аймактын Јаланый-Бажы журтында көбөк сөөктү Т.К. Кокпоеванан бичиген. Кожончы 1938 жылда чыккан. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-2. Текст № 57). Мл. Д-6 (3).

Кожоннын кажы ла јолдыгы такыдылып айдылган.

282. Элес эдер тушунда. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, А.А. Конунов ла К.В. Јаданова 2008 жылда јаан изү айдын 1-кы күнинде Кан-Оозы аймактын Јаланый-Бажы журтында кара тодош сөөктү Т.Б. Тижимевнан бичиген. Кожончы 1949 жылда Јаланый-Бажы журтта чыккан. Орто үредүлү, садуда иштеген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-2. Текст № 65). Мл. Д-6 (4).

283. Агарып аткан тан йакшы. М.А. Демчинова, А.И. Наева ла Т.М. Садалова 2001 жылда кичү изү айда Кемерово отокто Белово аймактын Сас деп журтында А.А. Сыркашевнан бичиген. Кожончы 1926 жылда чыккан, энезинин өбөкөзи Шадеева, ол Алтайда чыккан-өскөн кижиге болгон. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Телеут диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МФЭ 2001-2002. № 6). Мл. Д-1А (МФЭ-2001).

284. Тенериде чолмон бар. Т.С. Сыркашев П. Педушевнан бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 417 (1.212).

285. Алтын кайырчак ичинде. М.А. Толбина 1987 жылда Кан-Оозы аймактын Јабаган журтында сагал сөөктү кайчы А.Г. Калкиннен бичиген, кайчыга 62 јаш болгон. Теленит диалект. НА НИИА. МНЭ. Дело № 41 (8.72).

286. Күмүш кайырчак ичинде. Е.Е. Ямаева 1981 жылда Көксуу-Оозы аймактын Түнүр журтында Б. Каланчинанан бичиген. НА НИИА. МНЭ. Дело № 334 (14.2).

287. Алтайымнын сынында. М.А. Толбина 1987 жылда Кан-Оозы аймактын Жабаган журтында сагал сөөктү кайчы А.Г. Калкиннен бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. МНЭ. Дело № 41 (8.69).

Кожончынын айтканыла болзо, бу кожон алтай калыкты улуркаткан, бийик көдүрген кожондордын база бир жүзүни.

288. Байры бүрлү бай кайыг. Е.Е. Ямаева 1981 жылда Көксуу-Оозы аймактын Түнүр журтында кара майман сөөктү Б. Каланчинанан бичиген, ол тушта кожончы 80 жашту болгон. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. МНЭ. Дело № 334 (14.9).

– *Базыранган албаты...* – мүргүүлге жуулган улус.

– *...шүдели...* – бырканчылардын тилинде шүтел / шүтеел – жуулып, мүргүгени.

289. Эл агашка не керек? И.Б. Шинжин 1974 жылда Ондой аймактын Хабаровка журтында бичиген. НА НИИА. ФМ. Дело № 266 (2. 12).

290. Желеде кулун туруп жат. М.А. Демчинова 1997 жылдын сыгын айында Горно-Алтайскта Н.К. Ялатовтон бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

291. Жадыктай корбо чыкпаза. Т.С. Тюхтеновтин көмзөзинен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 417 (1.20).

– *Жадыктай корбо жок болзо...* – жыгылган агаштардын төзи сайын олордын тазылынан корбо чыкпаган болзо; база агаш өспөгөн болзо.

292. Тевир туйгакту ат жок болзо. А.М. Кандаракова, Е.П. Кандаракова, Н.М. Кондратьева, К.Е. Укачина ла М.А. Толбина 1989 жылда Турачак аймактын Верх-Бийка журтында күзен сөөктү Б.С. Тонжараковтон бичиген. Кожончы 1906 жылда чыккан. Тексттин расшифровказын Е.П. Кандаракова эткен. Чалканду диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 449 (1.17). Тет. № 2. Магн. № 155.

– *Тевир...* – темир.

293. Эзин салкын жок болзо. С.С. Суразаков 1927 жылдын «Кызыл Ойрот» газетинен чыгара бичиген. Кожонды Кош-Агаш

аймакта Курай журтта жаткан А. Кокулева айткан. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 418 (1.289).

– *Эл агажы...* – Эл деген сөс агаштын элбек, көп болгонын көргүзет. Онын база бир жүзүни бар – *эн агаш*– жаан, элбек жерге жайылып өскөн агаштар.

294. Арчын жалду ак-боро. К.Е. Укачина ла Д.С. Сайнахова 1988 жылда Көксуу-Оозы аймактын Сугаш журтында А. Майманова ла Д. Кызылованан бичиген. Д. Кызылова 1912 жылда чыккан. НА НИИА. МНЭ. Дело № 46 (13.2).

295. Эдиски болгон ол үним. Т.С. Тюхтеновтин көмзөзинен алынган. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 417 (1.351).

296. Эмик болгон сабарыс. И.И. Дедин 1975 жылда Кан-Оозы аймактын Келей журтында тодош сөөктү Э. Кармандаеванан бичиген. Кожончы 1914 жылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 274 (2.32).

297. Кой терези тонымнын. А.Т. Тыбыкова 1988 жылда Кош-Агаш аймактын Курай журтында Т.Б. Алмадакова (51 жашту) ла К. Тутнанованан (60 жашту) бичиген. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 453 (6.1).

– *Конызы...* – кынызы, кынылгазы, кынылаганы.

298. Ат эржине жаскалза. М.А. Демчинова 1989 жылда күүк айда Кош-Агаш аймактын Белтир журтында кара тодош сөөктү К. Демчиновтон бичиген. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

– *Ат эржине жаскалза* – ат үркүзе, кайра, тескери эмезе туура болзо.

299. Кујурлу жерде ан эмтир. М.А. Демчинова 1989 жылда күүк айда Кош-Агаш аймактын Белтир журтында кара тодош сөөктү К. Демчиновтон бичиген. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

300. Сарнап, сарнап перейин, перейин де. М.А. Демчинова 1993 жылда тулаан айдын 13-чи күнинде Горно-Алтайскта чалканду тилди ле фольклорды жакшы билер А.М. Кандаракованан онын айлында бичиген. Ол чалканду чөрчөктөр куучындап турала, ооско келижерде, кожондор айдып берген. Чалканду диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

301. Алтын сулук сукпаста. М.А. Демчинова 1989 жылда күүк айда Кош-Агаш аймактын Белтир журтында кара тодош

сөөктү К. Демчиновтон бичиген. НА НИИА. ФМ. Дело № 512. Записи-1989.

– *Атый андый...* – атыйланган андый, калжуурыган, казырланган андый.

302. Карагай, кайын эки агаш. К.Е. Укачина 1975 жылда Ондой аймактын Бичиктү-Боом журтында Ш. Чукуйова ла Ч. Кандыкованан бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 300 (6.36).

303. Терен сууны кечерде. М.А. Демчинова 1997 жылдын сыгын айында Горно-Алтайскта кайчы Н.К. Ялатовтон бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

– *Тискин-чылбыр...* – туйук чылбыр ла узун чылбыр.

– *Деремнеге* – деревняга.

304. Эрјинени эртезем. Э.В. Чолоков 1978 жылда Кан-Оозы журтта тонжон сөөктү Т. Мендешеванан бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 424 (10.5).

305. Аннын мүүзи түшпезе. М.А. Толбина 1987 жылда Кан-Оозы аймактын Жабаган журтында кайчы А.Г. Калкиннен бичиген. Теленит диалект. НА НИИА. МНЭ. Дело № 41 (8.68).

306. Ак-поросы жок эмес. А.А. Бабакова, Т.Т. Мекечин 2009 жылда Горно-Алтайскта кыпчак сөөктү К.Е. Укачинанан бичиген. Кожончы 1939 жылда чыккан, С.С. Суразаковтын адыла адалган алтаистика институтунын фольклор шиндеечизи, 3 уул азырап чыдаткан. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2009. А.А. Бабакованын материалдары. Фоногр. 4).

– *Ак-поросы...* – ак-борозы.

307. Көрүшпеген кийнинде. К.Е. Укачина 1975 жылда Ондой аймактын Бичиктү-Боом журтында Ш. Чукуйова ла Ч. Кандыкованан бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 300 (6.27).

308. Үзенге буузы үч кайыш. К.Е. Укачина 1975 жылда Кош-Агаш аймактын Белтир журтында төлөс сөөктү И.Д. Саблаковтон бичиген. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 282 (1.16).

– *Үзенге...* – үзени.

309. Жаңыс агаш жымырты. А.В. Анохин 1913 жылда бичиген. Телеут диалект. МАЭ, ф. 11, оп. 1.

– *...жымырты ...* – јодра / јодро / јодыра.

– *...јүр парзам...* – јүрип барзам.

310. Ада-Өөнни кечере. М.А. Демчинова Р.А. Палкинала кожо 1990 жылдын сыгын айында Бийскте өрө-куванды сөөктү Е.И. Тукмачёвага туштап барала бичиген. Кожончы 1933 жылда јайгы куран айдын 16-чы күнинде Старо-Бардинский аймактын (эмдиги Красногорский) Чылгај журтында чыккан. Куманды диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

– *...Өөнни кечере* – Өөнди кечерге. Өөн – Оп суу (Обь).

– *...чуртыны тудара* – Ада (аданын) журтын тударга.

311. Ак ајас койнын јоктоп учарга. Н.П. Дыренкова 1936 жылда Кемерово отоктын Белово аймагында Чолухой деп журтта меркит сөөктү Анна Васильевнанан бичиген. Телеут диалект. МАЭ, ф. 3, оп. 1. (Копия НА НИИА. ФМ. Дело № 449 (1.162).

– *...Алтын чалкындү...* – алтын канатту.

– *Артык көгүстү...* – терен, ойгор көгүстү.

312. Карачкы түнде јорторго. К.И. Максимов 1981 жылда Кемерово отокто Белово аймактын Чолухой деп журтында төрт-тас сөөктү В.В. Мажинанан бичиген. Кожончы 1896 жылда чыккан. Телеут диалект. НА НИИА. МНЭ. Дело № 359 (7.39).

313. Очокто отгы өчүрбес. М.А. Демчинова 1997 жылдын сыгын айында Горно-Алтайскта кайчы Н.К. Ялатовтон бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

Кажы ла јолдык такып кожондолгон. Бу кожон бойынын кебериле чечен, укаа ла үредү учурлу сөстөргө түней.

– *Казынты суу* – јерден казып чыгарган суу (колодецтин суузы).

314. Адам каккан казыкка. А.А. Бабакова ла Т.Т. Мекечин 2009 жылда Көксуу-Оозы аймактын Сугаш журтында јанарчылардын күреелейинен бичиген: Анна Бабакова, Екатерина Бутушева, Светлана (Чечек) Ерелина, Мандык Керексебесова, Кураан Монтокова, Поростой Самаева, Анна Суйманакова, Валентина Төлөсова, Александра Эштокова. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2009. А.А. Бабакованын материалдары. Фоногр. № 4).

315. Алтын јалду ак-боро. А.А. Бабакова ла Т.Т. Мекечин 2009 жылда Көксуу-Оозы аймактын Сугаш журтында көбөк сөөктү К. Монтокованан бичиген. Кожончы 1938 жылда Сугашта чыккан, чабан болуп иштеген. Тексттин расшифровказын

М.А. Демчинова эткен. Текст ӧс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2009. № 48).

316. Сарнап, сарнап перейин, перейин. М.А. Демчинова, А.И. Наева ла Т.М. Садалова 2001 жылда кичү изү айда Кемерово отокто Белово аймактын Сас деп журтында А.А. Сыркашеванан бичиген. Кожончы 1926 жылда чыккан, энезинин ӧбӧкӧзи Шадеева, Алтайдан барган кижн болгон. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Телеут диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МФЭ 2001-2002. № 10). Магн. Д-1А.

– ...*Салымду полбой калгасын...* – жүрүмдү болбой, ӧлүп калзам.

– ...*пелегечимди...* – пелек / белек; пелегеш / белегеш; пелегежимди / белегежимди. *Пелек / белек* кереестеп берген сый.

ЛИРИКАЛЫК КОЖОНДОР

СҮҮШТИН КОЖОНДОРЫ

Эр-улус ла уулдардын кожондоры

317. Алтындый бүри төгүлген. С.С. Суразаков бичиген. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 418 (1.308).

– ... *бедир* – беде.

318. Эриккежин чертетен. З.С. Казагачева ла О.А. Шейкина 1984 жылда Улаган аймактын Чибит журтында М.И. Чаганакованан бичиген. Тексттин расшифровказын З.С. Казагачева эткен. Теленит диалект. НА НИИА. МНЭ. Дело № 31 (4.4). Магн. № 52-1.

319. Ӗргӧн нокто элеткен. Т.С. Тюхтенов бичиген. Текст ӧс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 418 (1.93).

320. Сангыскан учат сас сайын. Н.М. Кондратьева, М.А. Толбина ла К.Е. Укачина 1986 жылда Шабалин аймактын Беш-Ӗзӧк журтында А. Чанчинанан бичиген. НА НИИА. ФМ. Дело № 430 (4.12). Кажы ла жолдык такып айдылат.

321. Кызыл элик келгежин. М.А. Демчинова 1997 жылдын сыгын айында Горно-Алтайскта кайчы Н.К. Ялатовтон бичиген. Текст ӧс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

322. Ак ӧлӧн бажын курч капкан. А.В. Анохин 1911

жылда Кемерово отокто Белово аймактын Чолухой деп журтында бичиген. Телеут диалект. МАЭ, ф. 11, оп. 1.

323. Кӧк чекпеним тўжет деп. Т.С. Тюхтенов бичиген. Текст ӧс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 418 (1.90).

– *Бӧктӧргӧмди, бӧктӧргӧ...* – аттын ээринин алын кажына ажыра салып буулаган артынчак.

– ...*Кӧксимӧйдӧ санандым* – кӧксимейде, кӧксимде санандым.

324. Кайын араа жүрейин. К.И. Максимов 1984 жылда Кемерово отокто Белово аймактын Сас деп журтында очы сӧӧктү Н.Н. Шайгакованан бичиген, кожончы 61 жашту тужу болгон. Телеут диалект. НА НИИА. МНЭ. Дело № 359 (2.36).

– *Кайын араа...* – кайын арада, кайын аразында.

– ...*Мана чечек...* – күн чечек.

– *Каранат...* – карагат, кара кат.

325. Кызыл аяк кушкачак. К.И. Максимов 1976 жылда Алтай крайда Кытманово аймактын Октябрьское журтында кан-жүты сӧӧктү Н.К. Эрленекованан бичиген. Кожончы 1906 жылда чыккан. Телеут диалект. НА НИИА. МНЭ. Дело № 359 (2.9).

326. Алты айры чакыга. М.Ч. Алтайчинов 1984 жылда бичиген. Туба диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 355 (36.37).

327. Ак тайганын кырында. Е.Н. Чунижекова 1963 жылда төлӧс сӧӧктү У. Мешкинованан бичиген. Кожончы 1902 жылда чыккан. Текст ӧс алтай тилле. НА НИИА. МНКЭ 18 (5.5).

328. Кӧтӧткӧн бажы кӧк кузук. Т.С. Тюхтенов 1967 жылда Кан-Оозы аймактын Экинур журтында ады-чуузы жарлу чӧрчӧкчи Казак Кокпоеванан бичиген. Текст ӧс алтай тилле. НА НИИА. РФ. Дело № 108 (8.11).

329. Ак-боро адым чакыда. Т.С. Тюхтенов бичиген. НА НИИА. ФМ. Дело № 418 (1.34).

330. Кожонгымды не тийсеер. Н.К. Ялатов 1985 жылда Шабалин аймактын Апшыйакту журтында бойынан бойы бичиген. Текст ӧс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 367 (4.62).

– ...*не тийсеер* – не тейсеер, не теп айдарар / не дейсеер, не деп айдарар.

331. Кӧзӧр салган кејимим. Т.С. Тюхтеновтин кӧмзӧзинен. Текст ӧс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 417 (1.32).

– *Шагай* – кажык.

332. Кырлык ичи кызыл тал. Т.С. Тюхтенов бичиген. Текст ӱс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 418 (1.72).

333. Беш талазы жалтырап. Т.С. Тюхтенов бичиген. Текст ӱс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 418 (1.45).

334. Кызылгатту кызыл туу. Атту-чуулу алтай поэт Л.В. Кокышев 1965 жылда Улаган аймакта бичиген. НА НИИА. ФМ. Дело № 9 (6.1).

335. Кызыл элик кӱргӱмдӱ. Н.К. Ялатов 1985 жылда Шабалин аймактын Апшыйакту журтында бойынан бойы бичиген. Текст ӱс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 367 (4.20).

336. Казым, кажы учадын. С.С. Суразаков бичиген. Текст ӱс алтай тилле. НА НИИА ФМ. Дело № 418 (1.257).

337. Кара тайды буулашка. J. Маскина 1973 жылда Ондой аймактын Кулады журтында кӱжӱгӱ сӱӱктӱ К. Маскинанан бичиген. Кожончы 1893 жылда чыккан. Текст ӱс алтай тилле. НА НИИА ФМ. Дело № 259 (1.14).

– *Боожо...* – вожжи.

338. Чамал ичи чичке. А.В. Анохин 1923 жылда Чамалда бичиген. Текст ӱс алтай тилле. МАЭ, ф. 11, оп. 1. (Копия НА НИИА. ФМ. Дело № 449 (1.60)).

339. Кӱк-боронун алтын жал. Н.К. Ялатов 1969 жылда бойынан бойы бичиген. Текст ӱс алтай тилле. НА НИИА. РФ. Дело № 114 (6.1).

340. Койу чет, койу чет. Jarлу алтай фольклорчы, ӱредӱчи С.С. Каташ 1956 жылда Улаган аймакта бичиген. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 3 (8.17).

– ...*унутпас* – унут салбас, унудып салбас; ундубас.

341. Пудай чачтым керенеушка. К.И. Максимов 1981 жылда Кемерово отокто Белово аймагынын Сас деп журтында П.Ф. Чевалкованан бичиген. Кожончы 71 жашту болгон. Телеут диалект. НА НИИА. МНЭ. Дело № 359 (7.21).

– ...*керенеушка...* *кырага*.

342. Танкыр мӱштин кузугы. Т.С. Тюхтеновтин кӱмзӱзинен алынган. Текст ӱс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 417 (1.17).

– *Танкыр мӱш...* – жабызак, барбак бӱрлӱ бӱкӱн мӱш.

343. Сары байтал сӱдинен. Т.С. Тюхтенов бичиген. Текст ӱс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 418 (1.95).

344. Кӱк чечектин бажына. М. Суразакова 1956 жылда Улаган аймакта бичиген. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 5 (23.23).

345. Айга тӱней ак чолмон. М. Суразакова 1956 жылда Улаган аймактын Паспарты журтында оргончы сӱӱктӱ А.Г. Калкинанан бичиген. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 5 (28.10).

346. Ак-боронун изиндий. Н.К. Ялатов 1985 жылда Шабалин аймактын Апшыйакту журтында бойынан бойы бичиген. НА НИИА. ФМ. Дело № 367 (4.11).

347. Кастактудун кара чет. З.С. Казагачева ла Ю.И. Шейкин 1985 жылда Кӱксуу-Оозы аймактын Сугаш журтында сагал сӱӱктӱ А.Г. Калкиннен бичиген. Тексттин расшифровказын З.С. Казагачева эткен. Теленит диалект. НА НИИА. МНЭ. Дело № 28 (1.9). Магн. МЭЭ-5 № 85.

348. Кӱк чаазынга чийгенис. О.М. Асканакова Улаган аймакта бичиген. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 99 (1.12).

– ... *булутка табышкай...* – булутка учурап, табарып, булутла биригеле барзын.

349. Сары-сары чечектер. Т.С. Тюхтеновтин кӱмзӱзинен алынган. Текст ӱс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 417 (1.13).

350. Арказы бийик ак-боро. А.Т. Тыбыкова 1988 жылда Кош-Агаш аймактын Курай журтында Т.Б. Алмадакова ла К.У. Тутнанованан бичиген. Теленит диалект. НА НИИА. АМ Дело № 453.

351. Алты кырлу мылтыкты. М.Ч. Алтайчинов 1984 жылда бичиген. Туба диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 355 (36.46).

352. Шолушманга шыгарга. А.М. Кандаракова, Е.П. Кандаракова, Н.М. Кондратьева (фонобичимел), К.Е. Укачина ла М.А. Толбина 1989 жылда Турачак аймактын Верх-Бийка журтында живер сӱӱктӱ А.А. Тонжаракованан бичиген. Кожончы 1921 жылда чыккан. Тексттин расшифровказын Е.П. Кандаракова эткен. Туба диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 449 (1. 8). Магн. МЭ-1989.

– *Шолушманга...* – Чолушманга.

– *Шом туйвакту ат...* – чон туйгакту ат; бек, кату туйгакту ат.

– *Мен коштош...* – мениле коштой.

– *Шьом шырайлу јаш...* – чон чырайлу јаш; јараш, кеберкек чырайлу.

353. Куладынын балазы. Н.К. Ялатов 1983 жылда Горно-Алтайскта бойы бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 349 (1.153), (1.155).

354. Буурыл-буурыл ат болор. Т.С. Тюхтенов 1959 жылда Горно-Алтайскта И.К. Танашевтен бичиген. Кожончы 1905 жылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 116 (2.39).

355. Тенеридејылдыска. Н.М. Кондратьева (фонобичимел), К.Е. Укачина ла М.А. Толбина 1986 жылда Шабалин аймактын Шыргайты журтында тодош сөөктү Б.С. Баянкинанан бичиген. Кожончы 1930 жылда чыккан. НА НИИА. МНЭ. Дело № 37 (24.7).

356. Карлагаштын уйазы. К.М. Макошева 1968 жылда Турачак аймактын Новотроицк журтында У. Санкинанан бичиген. Туба диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 243 (1.17).

357. Буу эреген буурулым. Т.С. Сыркашев 1940 жылда кышкы куран айдын 6-чы күнинде Ондой аймакта А.Ч. Быйкыеванан бичиген. Нотировканы Т.С. Сыркашев эткен. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 54-а (1.9).

358. Канча жылдыс чыгарда. С.С. Суразаков 1959 жылда Кош-Агаш аймактын Јасатыр журтында А. Чинчинованан бичиген. Кожончы 1903 жылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФНКЭ 13 (26.9).

359. Кайын бүри калбырап. М.А. Демчинова ла К.В. Яданова 2008 жылда јаан изү айдын 6-чы күнинде Ондой аймакта Јоло журттан ыраак јок Кабайлу-Межелик деп јерде «Эл-Ойын» тужунда кыпчак сөөктү А.Ю. Бутушевтен бичиген. Кожончы 1984 жылда Көксуу-Оозы аймактын Сугаш журтында чыккан, орто үредүлү, «Јылтыс» деп фольклорлык ансамбльда иштеп турган. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-2. Текст № 94). Мл. ФЭ-2008, 7Б. № 11.

Кажы ла јолдык такып айдылган.

– *Терег...* – терек деген сөстин «к» деп уч табыжын кожончы үнгүрледе айдып салган. Алтай тилле кожондоп тура, сөстин учында турган туйук табыштарды үнгүр эжерине көчүре айдары

эмдиги өйдин јиит улустарынын тилинде учурап турганын темдектеер керек. Ненин учун дезе, олордын артикуляциязына орус тил камаанын јетирип турган.

360. Терек бүри телбиреп. С.С. Каташ 1956 жылда Улаган аймакта бичиген. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 3 (11.15).

– *Теерик...* – тегерик.

– *...кайтсын...* – канайтсын.

361. Казылганнын төзине. М.А. Демчинова ла К.В. Яданова 2008 жылда јаан изү айдын 6-чы күнинде Ондой аймакта Јоло журттан ыраак јок Кабайлу-Межелик деп јерде «Эл-Ойын» тужунда кыпчак сөөктү А.Ю. Бутушевтен бичиген. Кожончы 1984 жылда Көксуу-Оозы аймактын Сугаш журтында чыккан, орто үредүлү, «Јылтыс» деп фольклорлык ансамбльда иштеп турган. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-2. Текст № 95). Мл. ФЭ-2008, 7Б. № 12.

Кажы ла јолдык такып айдылат.

– *...калт* – калды.

362. Адыс ичинде койонды. К.И. Максимов 1981 жылда Кемерово отокто Белово аймактын Сас деп журтында П.Ф. Чевалкованан бичиген. Кожончы 1910 жылда чыккан. Телеут диалект. НА НИИА. МНЭ. Дело № 359 (7.26).

– *...Алым сүүген пир кысты...* – бастыра санаамла, акту күүнимнен сүүген бир кысты.

– *Паратада...* – воротада.

363. Кайын бажы ак күртүк. Л.С. Арыкова 1951 жылда Чойдо бичиген. Туба диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 14 (7.7).

– *Адалбаны...* – адаалбааны; адып албаганы.

– *Алалбаны...* – алаалбааны; алып албаганы.

364. Агарып атпас таң учун. К.И. Максимов 1981 жылда Кемерово отокто Белово аймактын Сас деп журтында П.Ф. Чевалкованан бичиген. Телеут диалект. НА НИИА. МНЭ. Дело № 359 (7.25)

365. Пурма јалду пурул ат. А.В. Анохин 1913 жылда бичиген. Телеут диалект. МАЭ, ф. 11, оп. 1.

– *Пурма јалду пурул ат...* – толголып калган јалду буурыл ат.

– *Ажылып чыккан казанга ...* – ажынып чыккан казанга.
– *Агалым сүүгөн...* – *агалым / агылым* бастыра санаамнан,
акту күүнимнен, өзөгимнен сүүгөн.

– *Агылы көркү...* – санаазы, өзөги кеен.

366. Агарып чыккан ай ошкош. А.В. Анохин 1913 жылда бичиген. Телеут диалект. МАЭ, ф. 11, оп. 1, № 60.

367. Кайың агашка көлөнип. А.В. Анохин 1913 жылда бичиген. Телеут диалект. МАЭ, ф. 11, оп. 1.

– *...көлөнип...* – *жөлөнип*, жажынып.

– *Көркүлү жашка пакатып...* – *Жараш кысты көрүп*, онын жаражына макатып; оны жарашсынып.

368. Агарган сынын пурунда. А.В. Анохин 1913 жылда бичиген. Телеут диалект. МАЭ, ф. 11, оп. 1.

– *...сынын пурунда...* – *сыннын буурында / боорында.*

– *...ордодо...* – *күлтеде; көрүгөр:* монг.: *орд* ‘ичеген (чычканнын кышка белетеген күлтөлү ичегени) [МРС, 1957, с. 304].

– *Көгөргөн сынын кажында / Көк түлкү калды үйүндө* – *Көгөргөн сыннын эдегинде көк түлкү артты ичегенинде.*

369. Желгир, желгир адыма. М.А. Демчинова 1997 жылдын сыгын айында Горно-Алтайскта кайчы Н.К. Ялатовтон бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

370. Батпастан аккан суу. Н.П. Дыренкова 1936 жылда бичиген. Куманды диалект. МАЭ, ф. 3, оп. 1. (Копия НА НИИА ФМ. Дело № 449 (1.127).

– *Күсенгечи...* – *күүни, күүнземели, сүүжи, сезими.*

371. Күрлемелү күр кечү. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, К.В. Яданова ла А.А. Конунов 2008 жылда сыгын айдын 26-чы күнинде Улаган аймактын Ясулу журтында оргончы сөөктү Р.А. Мадрашевнан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-3. Текст № 26). Мл. Д-5 (26).

372. Ак чечекти көрөлө. Н.А. Кучигашева 1956 жылда Улаган аймакта бичиген. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 417 (1.36).

– *...куйулу* – *кыйулу.*

373. Аба чышта чүг кыймат? Н.П. Дыренкова 1936 жылда бичиген. Куманды диалект. МАЭ, ф. 3, оп. 1. (Копия НА НИИА. ФМ. Дело № 449 (1.75).

– *Аба чышта чүг кыймат?* – *Жаан жышта не жараш? Кыймат* – *сүреен жараш, сүреен баалу.* Ада жыш деп база айдып жат.

374. Түнде, түнде кийетен. М.А. Демчинова 1997 жылдын сыгын айында Горно-Алтайскта кайчы Н.К. Ялатовтон бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

375. Ай алдында төрт чолмон. Н.П. Дыренкова 1936 жылда Старо-Барды аймакта Сарыково деп деремнеде бичиген. Куманды диалект. МАЭ, ф. 3, оп. 1. (Копия НА НИИА. ФМ. Дело № 449 (1.53).

– *Кол четпесте* – *кол жетпесте.*

376. Ак тайгадан ан түшсе. Н.П. Дыренкова 1936 жылда бичиген. Куманды диалект. МАЭ, ф. 3, оп. 1. (Копия НА НИИА. ФМ. Дело № 449 (1.73).

377. Көзөр көзи толбулу. Т.С. Тюхтенов бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 418 (1.26).

– *Көзөр көзи толбулу...* – *Көзөр жүзүн-жүүр*, чоокыр темдектерлү. *Толбу* – *темдек.*

378. Кара таудан аккан кара суу. Т.С. Тюхтенов Турачак аймакта Кебезен журтта Арина Такысованан бичиген. Чалканду диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 417 (1.34).

– *...тунуткан* – *тундырган.*

– *Меним баурым тунуткан* – *тундырган; өйкөткөн; оорыткан.*

ҮЙ УЛУС ЛА КЫСТАРДЫН КОЖОНДОРЫ

379. Торкодон тик[к]ен тонычагым, ай. К.И. Максимов 1984 жылда Кемерово отокто Белово аймактын Сас деп журтында очы сөөктү Н.Н. Шайгакованан бичиген. Телеут диалект. НА НИИА. МНЭ. Дело № 359 (2.48).

– *...түмечегим...* – *топчым.* Телеут фольклордын кожондорында сөстөрдү кичинектеде айдып, үлгерлик жолдыктардын учында *ай, эй, ой, ий* деп үйелик кыйгылуларды тузалатаны аңылу темдек болуп жат. *Түме* деген сөстүн база бир айдылар жүзүни *түбе*. Чуй-телениттерде *түбе* деп база айдат.

– *...тагын алып ...* – *тагынып алып.*

– *Кашкадан...* – *чинмеринен.*

– *Толтыра түбе тагын алып* – *толтыра топчы тагынып алып.*

380. Канча жүзүн тананы. Н.К. Ялатов 1985 жылда Шабалин аймактын Апшыйакту журтында бойы бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 367 (4.22).

– ...*көкчө*... – кокчо; учук оролгон жазал (азыйда агаш болгон, эмди јелим).

381. Алтын танам таткабас. Т.С. Тюхтенов Турачак аймактын Новотроицк журтында А.П. Кучукованан бичиген. Туба диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 417 (1.52).

– ...*танам таткабас* ... – танам татабас, тотко туттурбас.

– ...*уравас*... – ырабас.

– ...*кулкабас*... – кугарбас; онбос.

382. Туйук суунын туманы. Т.С. Тюхтенов бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 418 (1.148).

383. Көкси-сыны чоокырлу. С.С. Суразаков Улаган журтта (ады ла ада өбөкөзи јарт эмес) Кужлекованан бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 418 (1.139).

384. Ала-сары эрјинем. М.А. Демчинова 2008 жылда тулаан айдын 25-чи күнинде Улаган журтта М.С. Тадышевнан бичиген. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

385. Ай алдында бир чолмон. С.С. Суразаков бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 418 (1.307).

– ...*кайдар*... – кайдаар.

– ...*неге урадын* – не ырадын.

386. Мениг тепкен бозогом. Т.С. Тюхтеновтин көмзөзинен алынган. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 417 (1.12).

387. Ашгычак сайын аш салдым. Н.П. Дыренкова 1936 жылда Старо-Барды аймактын Сарыково журтында А. Саклаковтон бичиген. Куманды диалект. МАЭ, ф. 3, оп. 1. (Копия НА НИИА. ФМ. Дело № 449 (1.3).

– *Ашгычак*... – аш салатан табак.

– *Күзешкеним* – көрүшкеним, туштажып турган кижим; күүнзешкен, сүүшкен кижим.

388. Кара-күрен ол адын. С.С. Суразаков 1957 жылда кышкы куран айдын 14-чи күнинде чыккан «Алтайдын Чолмонь» газеттен чыгара бичип алган. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 418 (1.156).

– ...*урук*... – ат чанмадайтан јазал. Узун агаш саптын бажына армакчыны буулап салган, оныла, мантадып барадала, ат чанмадап јат. Орустап укрюк деер.

389. Күмүш башту сыргамга. К.Е. Укачина 1984 жылда Кан-Оозы аймактын Јабаган журтында сагал сөөктү кайчы А.Г. Калкиннен бичиген, кайчы ол тушта 59 јашту болгон. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 361 (1.12).

– ...*адыјаш*... – ада јаш.

– *Күн каппазын*... – күн тутпазын, күннин тоды тутпазын. *Кап, кабар* – тут, тудар. Бу сөсти мындый учуралдарда тузаланып турганын көргүзип ийеектер: кап ла тудуп алар; эки коло кабар.

390. Белелекте беш кайын. Т.С. Тюхтенов Турачак аймактын Новотроицк журтында Ульяна Санкинанан бичиген. Туба диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 417 (1.42).

– *Белелекте*... – беличекте эмезе беленеште.

– *Кеспеннин ачийы* – кеспегеннин ачузы.

Албий салган ачийы – Алып болбогонынын ачузы.

391. Сайда бүткен сары тал. Т.С. Сыркашев 1938 жылда Александровский аймакта «Звезда Алтая» деп колхозто А.А. Салбашевтен бичиген. Телеут диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 54 (2.24).

– *Тал саанагы (талдын саанагы)*... – талдын бүрчүктери кургап, онон төгүлип калган сеентизи. *Сеентизи* – түжүп, јерге сеелип калган күбүр.

392. Бызык кеме кечкенче. Е.Е. Ямаева 1981 жылда Көксуу-Оозы аймактын Түнүр журтында кара майман сөөктү Б. Каланчинанан бичиген. Кожончы 1901 жылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. МНЭ. Дело № 334 (14.24).

393. Көк јаланга јелбесте. К.Е. Укачина 1980 жылда Ондой аймактын Кулады журтында майман сөөктү У. Чекурашевнан бичиген. Кожончы 1909 жылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 328 (28.22).

394. Чичке кайыш ноктолу. Н.А. Бабаяков 1956 жылда Улаган аймакта Тужаар деп журтта М.К. Тойдонованан бичиген. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 10 (8.7).

395. Үзениге буу болбос. Н.А. Кучигашева 1959 жылда Кош-Агаш аймактын Белтир журтында алмат сөөктү К.К. Тугашевнан бичиген. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 15 (11.17).

– *Чирмел кайыш...* – чиримел, чириген, чирип калган кайыш.

– *...болтон бо* – болотон бо.

– *Үйделик[ке]...* – үйденин / үденин ле ойине жетире, талтүшке жетире.

396. Күүним жеткен көөркийге. М. Суразакова 1956 жылда Улаган аймакта бичиген. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 5 (23.18).

397. Ак өлөндү тайганын. Н.К. Ялатов 1985 жылда Шабалин аймактын Апшыйакту журтында бойынан бойы бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 367 (4.92).

398. Саска өскөн төрт корбо. Н.П. Дыренкова 1936 жылда бичиген. Куманды диалект. МАЭ, ф. 3, оп. 1.

– *...өскөн...* – өскөн.

– *...шот кара...* – чот кара, кап-кара.

399. Кортык-сартык өленге. Н.П. Дыренкова 1933 эмезе 1936 жылда Алтай крайдын Солтон журтында А. Карлагачеванан бичиген. Куманды диалект. МАЭ, ф. 3, оп. 1.

– *...өленге...* – өлөнгө.

– *...чынгылды...* – чундалды, чогулды.

400. Көкси бийик ат дезем. Н.К. Ялатов 1985 жылда Шабалин аймактын Апшыйакту журтында бойынан бойы бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 367 (4.91).

401. Айры агаш көрөлө. Н.А. Кучигашева 1959 жылда Кош-Агаш аймактын Белтир журтында тадыр-кыпчак сөөктү О.М. Тадырова (Демчинованан) бичиген. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 15 (1.6).

402. Күски койон жүгүрүк. М.А. Толбина 1987 жылда Кан-Оозы аймактын Жабаган журтында сагал сөөктү кайчы А.Г. Калкиннен бичиген, ол 62 жашту болгон. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. МНЭ. Дело № 41 (8.12).

403. Куба чөлгө баргажын. И.Б. Шинжин 1978 жылда Улаган аймактын Балыктуул журтында көбөк сөөктү А.М. Токойокванан бичиген. Кожончы 1913 жылда чыккан. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 309 (2.1).

– *Куйбундаган танмага...* – чыданыкпай, жүзүн-жүүрленип турган танма.

404. Сүрлү агаш пай кайын. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина ла К.В. Яданова 2008 жылда жаан изү айдын 1-кы күнинде Кан-Оозы аймактын Жаланый-Бажы журтында көбөк сөөктү Т.К. Кокпоеванан бичиген. Кожончы 1938 жылда чыккан. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-2. Текст № 60). Мл. Д-16 (1).

– *...пай кайын...* – бай кайын / байлу кайын.

УУЛДАР ЛА КЫСТАРДЫН КОЖОНДОРЫ

405. Тууга мантап салөрзө. Т.С. Тюхтенов бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 418 (1.95).

– *...качып салөрзөс...* – качып сала берзевис дегени кыскарта айдылып калган.

406. Эки колон тын тартып. И.Б. Шинжин 1977 жылда Кан-Оозы аймактын Сары-Кобы деп журтында той тушта кожончылардын күреелейинен бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 292 (12.82).

407. Кайыр кырга чыгатан. М.А. Демчинова 1997 жылдын сыгын айында Горно-Алтайскта кайчы Н.К. Ялатовтон бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

Кажы ла жолдук такып кожондолгон.

Жеек арал дегенин кожончы мынайда жартаган: «Жеек арал дегени сүреен койу өскөн, бой-бойыла өдүжип калган агашту, тегенек-жырааларлу жер. Мындый жерле атту кижиден болгой, жойу да кижид өдүп болбос, онын учун оны айландыра базып, жолын таап барар, эбирер не. Жеек арал деп не айткан, ол кижинин тоны-кебин тегенигиле, будагыла жыртар, жүзи-оозын сыйра тартар не. Жеек аралга кирген кижид ого жидиртер. Байа жеек уйлар, эчкилер болжат не, ончо не-немени чайнап, жип турар, чаазын да болзо, кийим-тудум да болзо. Улустын тышкары бууда илген кийимин кезик уйлар жип салжат не».

Бу учуралга шылтай бис кожончынан «жеекен арал» деп сөстин учурын билип аларга мындый сурак бердис: «Жеек аралды» Слер жартадаар, а бу «жеекен арал» дегени кандый арал?

Кожончынын каруузы: «Еекеен арал» ол база ла жыраа-агаштары жерге жаба, чыт ла этире туй өзүп калган, кижиге бир де өдөр жер бербей, туйуктап турган арал не. Кижинин алдына жеек тургузылгандый, кижиге жол бербей, жолун буудактап, туйуктап, божотпой турган арал. Ееектеер дегени ол, бодолы, атты тударга турза, армакчыны эки жанынан улус тудуп, аттын төжине жаба экелеле, кийнин жанынан чалый келип, мойнына кийдирип тутканы не. Же бот, ееекеен арал кижини ееектеп жат не, жолун туйуктап, тудуп, саатадып жат не».

408. Ээртетпеген адыма. М.А. Демчинова 1997 жылдын сыгын айында Горно-Алтайскта кайчы Н.К. Ялатовтон бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

– *Кучакка кирбеен...* – жазап танышпаган, кучакташпаган.

409. Кара-күрен ол ады. Т.С. Тюхтенов Кан-Оозы журтта бичиген. НА НИИА. ФМ. Дело № 418 (1.6).

– *Казык эреп...* – казыкка буулалган ат казыгын айланган, буузы казыкка жыжылып, толголгон деп айдылат.

410. Кара тайдын туйгагын. М.Ч. Алтайчинов 1979 жылда Шабалин аймактын Камлак журтында тодош сөөктү Р.Д. Чендековтон бичиген. Кожончы 1915 жылда чыккан. НА НИИА. ФМ. Дело № 317 (1.47).

– *Кара тайдын туйгагын / Каду тудуп алар ба?* – ... баратан атты не де тудуп албас.

– ...*јенис* – јенес / јинис.

411. Кас балазы канырап. К.М. Макошева 1968 жылда Турачак аймактын Новотроицк журтында У. Санкинанан бичиген. Туба диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 237 (1.18).

– ...*кавышту көлдө* – камышту көлдө.

– ...*кыन्नанып...* – кынылап, табыштанып.

– «...*Эл-аймакта журты*» тийт. – ...башка сөөктү кижиле айыл-јурт тудар.

412. Жылдын келген жылгайак. С.С. Суразаков 1926 жылда чыккан «Кызыл Ойрот» газеттин 67-чи номеринен чыгара бичиген. Бу кожон тодош сөөктү Јагаа Бедюровтон бичилген. НА НИИА. ФМ. Дело № 418 (1.140).

Бу кожондо үй кижиге, эне болотон кыстар ла эр кижиге, ада болотон, угын-төзүн улалтатан уулдар керегинде јултаарта (бултаарта) айдылган.

– ...*јылгайак...* – Кош-Агаш аймактын Белтир (эмдиги Кабай-Белтир, Эне-Белтир деп адалып турган јурт) журтында јаткан моол сөөктү Тебекова Раисанын (алтай ады Бөкөнөк) јартаганыла болзо, *дылгайак* ол јастын, јылунын келерин белгелеген кеткин куш, онын теленит ады *јайучы*, онын келгениле коштой Жылгайак деп байрам өткүрилип турган.

УУЛДАР ЛА КЫСТАРДЫН СӨГҮШ КОЖОНДОРЫ

413. Токым-кејим торсулдап. К.Е. Укачина ла Н.М. Кондратьева 1985 жылда Кош-Агаш аймактын Белтир журтында јаткан алмат сөөктү К.К. Тугашеванан бичиген. Тексттин расшифровказын К.Е. Укачина эткен. Күүзин Н.М. Кондратьева бичиген. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 377 (5). Магн. 7 МНЭ, № 162.

Бу кожон-куучын уул ла кыстын ортозында өдүп јат. Кожонды айткан кижиге кожондобогон. Ол кожонды мындый куучыннын ичине кийдирип салган: «Озо-озо-озоында, бир уул ла кыс сүүшкени керегинде куучын. Бир кергил сөөктү Багайла деп уул болгон. Же онын эне-адазы эбеш аргалу, бай јаткан кижиге болгон. Бир эбеш кирелү, јокту кижинин балазы, Тадыш деп кыс болгон. Айдарда, ол кергил сөөктү Багайла Тадышка кел, кожондоп јат: (баштапкы сегисјолдыкты айдат).

Уул кожондоордо, кыс удуру каруун јандырат (кыс уулга кожондогоны – 9 ла 13 јолдыктарды айдат).

Ол (уул) бир эбеш бай бололо, јеткил бололо, торконы тон эт кий те турза, онын эткени уйа-ан болгон, оны эткен кижиге эбеш онду, жазап неме көктөп болбос. Байа торконы коло көктөкүйерде, јиге ырсайа көрүнгилеп турган не, оны көрөлө, ол кыс айдып јат. Кыс паса чечен, андый јакшынак, чечен, чулмус кыс болгон не.

Айдарда, эм байагы уулды јеттеп, байа кыс уулдын сөзин керектебей де, уулды сүүбей турарда, уулдын төрөөндөри, эжелери кел, сөстөгөн: «Мен[ин] карындажыма бар, биске келин бол» – деп сөстөөрдө, байа кыс оларды чөкөрөткүйген (кыс уулдын төрөөндөрине кожондогоны, 13-тен ала учына јетире јолдыктар).

Айдарда, бир конок Тадыштын эне-адазы уйкуда јадарда, Тадыштын кичинек карындажы болгон. Ол таң эртен эне-

адазынан озо турала, эжикке чык барза, байа Тадыш эжези де јок, байа армакчыда өлө беези де јок.

Анан байагы бала киркелеле, энезине айтјат: «Тадыш эје де јок, улу киис те јок, кымысаара* өлө бее де јок» – деп. А ол дезе эжези бойынын сүүгенине кача берген болгон».

– Багайла – уулдын ады, ол ‘багай’ деп сөстөн бүткен, учурыла јаман дегени. Түндегер: тыва тилде: *Багай* јаман, јүдек.

– *Токполјын...* – кыстын чачынын учындагы јинјитопчынан эткен јазал; шанкы.

– ...*кымысаара...* – кымыстап саарга; саайла, кымыс эдерге.

414. Амыр ла Тана чечеркешкени. Т.С. Тюхтенов Шабалин аймактын (эмдиги Чамал аймак) Бешпелтир ле Куйум јурттарына јоруктап барала бичиген. Бу кожон «Алтай албатынын кожондоры» деп бичикте чыккан: [Кожондор јуунтызы, ААК, 1972, № 2, с. 167-169].

– *Көжнөни ... көргө тудар күүним бар* – көжнөни отко быжырар күүним бар. *Көр* – от.

415. Эре-Чуйдын түбинде. М.А. Демчинова 1997 жылдын сыгын айында Горно-Алтайскта кайчы Н.К. Ялатовтон бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

416. Алтын көлдө кеме јат. М.А. Демчинова 1997 жылдын сыгын айында Горно-Алтайскта кайчы Н.К. Ялатовтон бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

– *Кем кемези...* – кемнин кемези дегени кыскарта айдылган.

КОМУДАЛДУ КОЖОНДОР

417. Јабага тайды тутпаган. А.В. Анохин 1913 жылда бичиген. Телеут диалект. МАЭ, ф. 11, оп. 1.

– ... *кынбай јат* – кынғыс та этпей јат; унчукпайт, укпайт, ајарбайт.

– *Кунаин...* – кунајын.

– *Кинчегеш.....* – кичинегеш; кичинек.

418. Торко плат тартынып. А.В. Анохин 1913 жылда бичиген. Телеут диалект. МАЭ, ф. 11, оп. 1.

– ...*салгынга...* – салкынга.

– *тушман* – туш киж; өскө укту-төстү киж.

– *Кама плат...* – кама телеут тилде *камка* кыдат торко, канфа [СААНТЯ, с. 125].

– ... *кайрыттым...* – салкынга удур базып болбой, кайралап турган.

419. Сары салкын алтайга. М.А. Демчинова 1997 жылдын сыгын айында Горно-Алтайскта кайчы Н.К. Ялатовтон бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

Кажы ла јолдык такып кожондолгон.

– *Сары таң...* – таң адып турарда, күн чыккалак өй, күнчыгышта күннин јаркыны тенериге саргара көдүрилип (таңдакталып) турган.

– ...*Салеергенин...* – сала бергенин.

– ...*Качеергенин...* – кача бергенин.

420. Алтан јаштан ажа бертирим. А.М. Кандаракова, Е.П. Кандаракова, Н.М. Кондратьева (фонобичимел), М.А. Толбина ла К.Е. Укачина 1989 жылда Турачак аймактын Санькино јуртында алтыгы куванды сөөктү М.А. Елесованан бичиген. Кожончы 1920 жылда чыккан. Тексттин расшифровказын Е.П. Кандаракова эткен, күүзин Н.М. Кондратьева. Куманды диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 449 (1.7), тетр. № 1. Магн. № 103.

– *Арына бергем* – арыныга бергем, арый бергем; күчи чыга берген.

– ... *Јер тайантаны көп боло бертири* бу јанжыккан кеп алтай эпос ло баатырлык чөрчөктөрдө көп учуражып јат. Анда баатырдын күчи чыгып, уйдап барганын көргүзет. Бу кожондо јанжыккан кеп ажыра кожончы бойынын карыганын, эди-каны агып, күчи-алы чыгып, уйдаганын темдектейт.

421. Тогузон јашты јажаза. К.Е. Укачина 1980 жылда Ондой аймактын Кулады јуртында майман сөөктү У. Чекурашеванан бичиген. Кожончы 1909 жылда чыккан. НА НИИА. ФМ. Дело № 328 (28.2).

Кожондо кижинин көп јаш јажап, ал-санаазы кирип, ченемели јаандап, ойгор көгүстү болгоны керегинде айдылып турган. Јаан јашту киж јүрүмдик ченемелин келип јаткан јаш үйеге берер учурлу деген санаа-шүүлте салынган. Кожондо тургузылган сурактардын каруузын олордын ла ичинен таап аладыс.

– ...*јүргезин...* – јүргежин.

– ... *көрүмжик* – тем.

422. Тогузон топчы таккажын. Т.С. Тюхтенов бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 418 (1.111).

423. Талдын кескен тайагум, тайагум. А.М. Кандаракова, Е.П. Кандаракова, Н.М. Кондратьева, М.А. Толбина ла К.Е. Укачина 1989 жылда Турачак аймактын Чуйка журтында М.О. Тонжаракованан бичиген. Кожончы 1928 жылда чыккан. Тексттин расшифровказын Е.П. Кандаракова эткен, күүзин Н.М. Кондратьева. Чалканду диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 449 (1.8), тетр. № 1. Магн. № 106.

Кожондо үйи божогон кижинин кожончы керегинде айдылып жат, же бу учурал сөөк жууйтан чүм-жанла тудуш эмес.

– ...*тайагум*... – тайагым.

– *Тайрылваза, кайдаран*... – тыйрылбаза / тойрылбаза кайдар ол; сынбаза кайдар.

– *Элдин алган*... – элден алган.

– ...*ой-эжим*... ойым-эжим; ой / ойым дегени азыйдагы улустын *өзөгиме, көксиме, санаама кирген эжим, эш-нөкөрим* деген сөзи болор. 20-чи чактын 70-чи жылдарына жетире эжине *ойым* деп баштанганын бис угуп туратаныс. Бу сөс ак телениттердин (эмди телеуттар) фольклорлык тилинде учурайт.

424. Саадак салган ньаныма. Н.М. Кондратьева (фонобичимел), М.А. Толбина 1989 жылда Чой аймактын Паспаул журтында жүс сөөктү Е.А. Соколованан бичиген. Кожончы 1904 жылда чыккан. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен, күүзин Н.М. Кондратьева. Туба диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 449 (1.9), тетр. № 2, 3. Магн. № 16.

Кожончынын айдыжыла болзо, эш-нөкөрин жылытып, үй кижичи комуудап кожондогоны керегинде.

– *Кундак салган ньаныма*... – кындак салган жаныма.

– *Куру тал* – кургак тал, каткан тал. Мында божогон эр кижини сөөктө жатканы көргүзилет: ок-саадактын ордына тал агашла кучуп салганы.

425. Саадак салган жанымды. В.Ф. Чумакаев 1952 жылда Чой аймактын Никольское журтында В.В. Казановтон бичиген. Туба диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 46 (1.13).

Кожондо божогон улусты канайда жууйтаны эседилип калганы иле билдирип жат. Айдарда, ол кандый да бир кижинин

мөнкүзи жуулганыла колбулу кожон болгон деп темдектейдис. Же канча ой өдөрдө кожон бойынын чокум экезинен ырай берген деп ондойдыс.

– *Курдак*... – жуучыл кур.

426. Эки агаш сынындый. И.Б. Шинжин 1974 жылда Ондой аймактын Ийнеген журтында К. Яманованан бичиген. Кожончы 1906 жылда чыккан. НА НИИА. ФМ. Дело № 267 (1.14).

– ... *кайдаим* – кайдайын, кайдадым.

427. Алган аймак ажыра. 2010 жылда Горно-Алтайскта көбөк сөөктү А.А. Бабакова М.А. Демчиновага бойы бичийле экелип берген. Анна Айдаровнанын айтканыла болзо, «бу алтай албатынын келиндеринин комудалы». Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

– *Аркызак*... – аракызак.

– ...*Жескинчикке*... – жескинчилүге, жескинчилү кижиге; коомой, жаман кылыкту кижичи.

428. Жангыдан тиккен пу тоным. А.В. Анохин 1913 жылда бичиген. Телеут диалект. МАЭ, ф. 11, оп. 1.

– *Жайкап жаткан бу малым*... – кичееп, жазап азырап жаткан бу малым.

– *Эриген күн* – суугыр (тын урулып турган) жаашту күн; ургун жаашту күн.

– *Эжилип жаткан пу малым*... – көп тоолу малым; ары-бери собырылып, кыймырап жаткан малым.

– *Энгилер күнде*... – жыгылар күнде, өлөр, божоор күнде.

429. Жамгыр, сени мактайын. А.В. Анохин 1913 жылда бичиген. Телеут диалект. МАЭ, ф. 11, оп. 1.

– *Жамгыр* – жангыр.

– *Мөрүшке*... – мерлушка деген сөс.

430. Ньякыс ок кайын, кайын мий. М.А. Демчинова 2008 жылда жаан изү айдын 5-чи күнинде Ондой аймактын – Жоло журтынан ыраак жок Кабайлу-Межелик деп жерде өткөн «Эл-Ойын» тужунда куманды укту Р.С. Васильеванан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Куманды диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-2. Текст № 87). Мл. Д-63 (4).

– *Ньякыс ок* – жангыс ла.

– ...*кайын мий*... – кайын ба, кайын бедичи.

431. Адалуды көргөндө. Н.М. Кондратьева (фонобичимел), К.Е. Укачина ла М.А. Толбина 1986 жылда Шабалин аймактын Шыргайты журтында коболы сөөктү А.Б. Муклаеванан бичиген. Кожончы 1928 жылда чыккан. НА НИИА. МНЭ. Дело № 37 (9.2).

– ... *аркак* – бөстин ныкталай ла бектей, туйуктай согулып калган эки кыры.

432. Арка јердин өлөни. М.А. Толбина 1982 жылда Кош-Агаш аймактын Белтир журтында («Кызыл-Мааны» колхоз болгон) јайат-кыпчак сөөктү Чоркок Диятованан бичиген. Јууга барган акалары ла карындажын сананып, өрөкөн көп комудалду кожондор айдатан, ыйлап та ијетен. Јуунан келген јетирүлерди угуп алала, мынайда кожондогом деп айткан. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

– *Ала ла күне* – кандый да иле шылтагы јогынан;

– ...*такталјат* – такталып јат.

– ...*јыгылјат* – јыгылып јат.

– ...*кайылјат* – кайылып јат.

– *Камык аттар* – көп тоолу аттар.

– ...*кырылјат* – кырылып јат.

433. Сармат-Туудын сары күн. Т.С. Сыркашев 1939 жылда Эликманар аймактын (эмдиги Чамал аймак) Куйум журтында М.Т. Букачакованан бичиген. НА НИИА. ФМ. Дело № 54 (3. (10.1)).

– *Чучук...* – кыймага сугуп салган эт.

Бу кожон кеп куучынду, анда өскүс кысчакты јенези кой күттүрип, курсактабай, ордына ичеге сугуп салган курумчы киисле азыраган деп айдылат. Бир күн кысчактын аказы сыйнынын комудалду кожонын угуп салган эмтир.

434. Өлө-өлөлү өлө тай. Н.М. Кондратьева (фонограмма), М.А. Толбина ла К.Е. Укачина 1986 жылда Шабалин аймактын Шыргайты журтында коболы сөөктү А.Б. Муклаеванан бичиген. НА НИИА. МНЭ. Дело № 37 (9.3).

– *Какап...* – каргап.

435. Көкси ала кунчагаш. К.И. Максимов 1981 жылда Кемерово отокто Белово аймактын Чолухой журтында төрт тас сөөктү В.В. Мажинанан бичиген. Телеут диалект. НА НИИА. МНЭ. Дело № 359 (7.48).

– ...*кунчагаши...* – кулунчагаш, кулунаш, кулун.

– ...*кечелбей...* – кечалбай, кечип албай.

– *Көнгилип азраган палдарым...* – карузып азыраган балдарым; эркеледип, кичееп азыраганы.

– ...*табалбай...* – табып албай.

– *Сенен калган көп арда...* – Сенен арткан көп тоолу балдар.

– ...*тапай...* – таппай.

436. Ак айастан учкан куш. К.Е. Укачина 1975 жылда Кош-Агаш аймактын Белтир журтында төлөс сөөктү И.Д. Саблаковтон бичиген, кожончы 47 јашту тужу. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 282 (1.38).

– ...*канаты...* – канады.

– *Адоос...* адаас, адабыс.

– *Артактап...* – ардактап; кичееп, чеберлеп.

– *Энбек туудан...* – бийик туудан, сүмерлерден.

437. Үч-Аркар деген үч жылдыс. К.И. Максимов 1981 жылда Кемерово отокто Белово аймактын Чолухой журтында төрт тас сөөктү В.В. Мажинанан бичиген, кожончы 85 јашту тужу. Телеут диалект. НА НИИА. МНЭ. Дело № 359 (7.52).

– *Үч Аркар...* – Үч-Мыйгак деген үөр жылдыстын база бир јүзүн ады. Кыргыз фольклордо база бар. [КНС, 1981, с. 350].

– ...*түшсе чи...*, *јанзан чи* – түшкен болзо, јанган болзонг.

– *Јети дегенин јети жылдыс* – Јети-Каан деп жылдыс.

438. Учуп чыккан кара куш. К.Е. Укачина ла Н.М. Кондратьева 1985 жылда Кош-Агаш аймактын Мукур-Таркыты журтында көбөк сөөктү Д. Темдекованан бичиген. Кожончы 1915 жылда чыккан. Тексттин расшифровказын К.Е. Укачина эткен. Күүзин Н.М. Кондратьева. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 377 (68.69). Магн. 7 МЭЭ, 1985, № 258.

– *Узай берген карындаш* – ырада сала берген карындаш; узак өйлөргө келбеген карындаш.

– ...*Кабыгым* бар деп түжер бе... – куштун јымыртказынын кабыгы, бу эрмекте куштун уйазы керегинде айдылат. Куш кабыгынан чыккан уйазына ойто келер бе дегени.

439. Кадама куйак јууда омок. А.В. Анохин 1913 жылда бичиген. Телеут диалект. МАЭ, ф. 11, оп. 1.

– *Тигилме куйак...* – тигип эткен куйак (көктөп эткен). *Тигер* – көктөөр.

– *Кадама куйак сөгүлтир...* – кадап эткен куйак сөгүлтир;
сөгүлип калтыр.

– ...узу... – узы; ус киж.

– ...айрылтыр... – айрылыптыр.

440. Туманакту туйук көл. А.В. Анохин 1913 жылда бичиген. Телеут диалект. МАЭ, ф. 11, оп. 1.

– *Туган полор нар мине?* – төрөгөн полоры бар не эмезе төрөгөн болоры бар беде.

– *Кабырчыкту кара көл* – жука тошло туй тартылып калган көл; яны ла тонуп жаткан көл.

441. Турумдап сууды кечерде. А.В. Анохин 1913 жылда бичиген. Телеут диалект. МАЭ, ф. 11, оп. 1.

– *Турумдап сууды кечерде...* – колтыкка жеткен эмезе онон до терен сууны базап кечкени.

– *Жабыс сөгүмнен коркодым* – жабыс сөөгимнен коркодым. Учурьла: жабыс сынымнан.

– *Жаттан кысталам келгенде...* – туура жаткан улустан, туш улустан кызалан жуу келгенде.

– *Көптин арада* – көп улустын аразында, ортозында.

442. Аркада тonym жукачак. А.В. Анохин 1913 жылда бичиген. Телеут диалект. МАЭ, ф. 11, оп. 1.

– ...аскынчак... – ас-мас, ас тоолу.

– *Айдышпай...* – көрүшпей, куучындашпай; тушташпай.

443. Үзендин түбине. М.А. Толбина 1987 жылда Кан-Оозы аймактын Жабаган журтында кайчы А.Г. Калкиннен бичиген, кожончы 62 жашту болгон. Теленит диалект. НА НИИА. МНЭ. Дело № 41 (8.94).

– *Үзендин түбине ...* – бу чүмдү тилле берилген журамал үзенинин тептиргези керегинде айдат.

– *Үч үүреди...* – узак өйдөн бери таныш үүре; туку качаннан бери таныш.

– *Колонбааштын тилине...* – колоннын коргызынын тили.

444. Кадын ак төвөн кас барза. А.М. Кандаракова, Е.П. Кандаракова, Н.М. Кондратьева (фонобичимел), М.А. Толбина ла К.Е. Укачина 1989 жылда Турачак аймактын Чуйка журтында кожо сөөктү П.Б. Кандаракованан бичиген. Кожончы 1925 жылда чыккан. Тексттин расшифровказын

М.А. Толбина эткен. Чалканду диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 449 (1.11). Тетр. № 1. Магн. № 113.

– *Эки куркунын суу чалар* – Эки куркунын суу жалаар.

– *Товок то көстөн...* – тосток ло көстөн.

445. Кара таунын алдына. К.М. Макошева 1968 жылда Турачак аймактын Новотроицк журтында тогус сөөктү К. Макошеванан бичиген. Кожончы 1908 жылда чыккан. Туба диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 243 (4.8).

– ...таунын – туунын.

– *Карвак салдым, капады* – кармак салдым, каппады (кармак тутпады).

– *Кавкыр берер мал йокто...* – кабырып (камырып) берер мал йокто.

– *Алаш эштег...* – алатан эштег.

– *Сүүген...* – шүүн.

– *Сүрүн берер малым йокто...* – сүрүп берер малым йокто; сүрүп, айдап апарып берер мал йокто.

446. Кара таштын бажына. К.М. Макошева 1968 жылда Турачак аймактын Новотроицк журтында тогус сөөктү К. Макошеванан бичиген. Туба диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 243 (4.10).

– *Каравалдым, келведин* – көрүп ле алдым, келбедин; сүре ле, улам ла көрүп турдым, келбедин.

447. Көк-боромнын тепкен јер. Н.К. Ялатов 1985 жылда Шабалин аймактын Апшыйакту журтында бойынан бойы бичиген. НА НИИА. ФМ. Дело № 367 (4.149).

– ...калт... – калды; артты.

448. Коолодо чөйгөн кожоным. М.А. Толбина 1982 жылда Кош-Агаш аймактын Белтир журтында жайат-кыпчак сөөктү Чоркок Диятованан бичиген. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

– ...арткалгай – артып калгай.

– ...болкалгай – болуп калгай.

449. Кара көлис соол калза. Т.С. Тюхтенева кѳмзѳзинен алынган. НА НИИА. ФМ. Дело № 417 (1.38).

450. Күн алдында күрен таш. Т.С. Тюхтенева кѳмзѳзинен алынган. НА НИИА. ФМ. Дело № 417 (1.27).

– ...болгон эт... – болгон эди.

451. Терсинек салкын какканда. С.С. Суразаков бичиген. Телеут диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 418 (1.321).

– *Терсинек салкын какканда, / Терлинет камыш баштары* – терс салкын соккондо, жайканат камыштын баштары. *Терс салкын* – тескери соккон салкын, аай соккон салкын эмес.

– *Тежилген көстөң жаш келет* – жаш толуп келген көстөң; ачылган, жарылган көстөң жаш келет; ыйлап турганы. *Көсти тежиш* – көстин жыкпыктарын сокол ло эргек сабарларла тудуп, ача тартары; чөрчөктөрдө көс жабылбазын деп, эки жыкпыктын ортозына агаш тургузып салар.

– *Онгынак салкын какканда, / Ойыжат камыш баштары...* – Аай салкын соккондо, жайканат камыш баштары.

– *Ойылган көстөң жаш келет* – ыйлаган көстөң жаш келет.

452. Өлө тайым өлгөжин. Т.С. Тюхтенов бичиген. НА НИИА. ФМ. Дело № 417 (1.246).

– ... *өл калзам ...* – өлүп калзам.

453. Жалаңда агаш жыгылза. С.С. Суразаков бичиген. НА НИИА. ФМ. Дело № 418 (1.231).

454. Терек төзи телбиреп. М.А. Толбина 1985 жылда Кош-Агаш аймактын Белтир журтында иркит сөөктү М. Самойлованан бичиген. Кожончы 1906 жылда чыккан. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 373 (4.2).

– *Тенидип бербес болзо чы...* – ыраак жерге өскө журтка кижиге бербес болгон болзо... Озогыда кыс кижиге бойынын табыла кижиге барбайтан туш болгон, кем келип сөстөөр, ого барар эмезе үй улус кысты кемге-кемге сөстөп, айылду-журтту эдер. Андый учуралга келиштире айдылган кыстын комудалду кожоңы мындый.

455. Кулун малды азырап. Т.С. Тюхтенов 1936 жылда 80 номерлү «Кызыл Ойрот» газеттен чыгара бичиген. И. Тантыевтен бичилген кожон. НА НИИА. ФМ. Дело № 418 (1.63).

456. Ак аралта атымды. К.Е. Укачина 1975 жылда Кош-Агаш аймактын Белтир журтында төлөс сөөктү И.Д. Саблаковтон бичиген. Кожончы 1928. жылда чыккан. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 282 (1.43).

– *Ак аралта...* – ак аралда. Монг.: *арал* ортолык [МРС, 1957, с. 41].

– ... *узазам ...* – узап барзам; ыразам.

– ...*јеледеки...* – јеледеги. «к» табышты кожоңчы онойдо тунгак эдип айткан.

– *салерсем...* – сала берзем.

457. Ак чечектү Алтайга. А. Чунижеков бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 417 (1. 21).

458. Көк тайганын кырында. Е.Г. Мултуева 1968 жылда Кан-Оозы аймактын Мөндүр-Соккон журтында У. Ишминанан бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 417 (1.20).

– *Көс јетпестин јеринде...* – ыраак јерде.

459. Сарылу бүткен малыннын. Т.С. Тюхтенов 1959 жылда Горно-Алтайскта И.К. Танашевтен бичиген. Кожончы 54 жашту болгон. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 116 (2.2).

Алтай кеп-куучындарда озодо Коңырай ол эмдиги хакастар јери деп айдылат. Коңырай деп кижиге сүреен көп тоолу табын жылкы азыраган. Анан кандый да јуу-чак болгон, ол јууда Коңырай өлтүрткен, энези онын калганына комудап кожоңдогон.

460. Толоно төсин тош алты. К.Е. Укачина 1975 жылда Кош-Агаш аймактын Белтир журтында төлөс сөөктү 47 жашту И.Д. Саблаковтон бичиген. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 282 (1.47).

–*алты...* – алды.

– ...*кайлар...* – кайылар; ... *бүлбесим...* – билбезим.

– *Толок ло көсти јаш алды...* – тосток ло көсти јаш алды.

461. Кара көстөң јаш акты. М.А. Толбина 1982 жылда Кош-Агаш аймактын Белтир журтында Чоркок Диятованан бичиген. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

– *Токпокто барган карындаш* – јууга барганын көчүре учурлу эдип айтканы, токтоптожып барган.

462. Эртиш суузын мен кечтим. Т.С. Тюхтенов 1959 жылда Горно-Алтайскта И.К. Танашевтен бичиген, кожоңчы 54 жашту болгон. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 116 (2.57).

– *Эрен-чоокыр...* – жүзүн өндөрлө ойноп турар. Түндөгөр: монг. *эрээн чоохор* (МРС, 1957, с. 681).

463. Кадын суузын мен кечтим. Е.Е. Ямаева 1981 жылда Көксуу-Оозы аймактын Түнүр журтында кара майман сөөктү

Б. Каланчинанан бичиген. Кожончы 1901 жылда чыккан. Текст ӱс алтай тилле. НА НИИА. МНЭ. Дело № 334 (14.16).

464. Кӱктӱ булут жок болзо. К.Е. Укачина 1974 жылда Ондой аймактын Жоло журтында тӱлӱс сӱӱктӱ Э. Кудачинованан бичиген. Текст ӱс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 297 (4.10).

– *Кӱгисте санаа жок болзо...* – санааркашту, санааркамжылу сагыш жок болзо.

465. Кардын суузын ичкенче. Т.С. Тюхтенов 1967 жылда Ондой аймактын Кулады журтында 49 жашту Т. Кундуеванан бичиген. Текст ӱс алтай тилле. НА НИИА. РФ. Дело № 108 (2.13).

– *...Кӱӱрмӱк суудан...* – адылып, кайнап жаткан суу.

466. Эм сас жакалай, ой, каранат. К.И. Максимов 1984 жылда Кемерово отокто Белово аймактын Сас деп журтында П.В. Баксаринанан ла С. Тыдыкованан бичиген. Телеут диалект. НА НИИА. МНЭ. Дело № 359 (4.22).

– *Калыгым сайын кайран кастагаш / Кажызын кемге айдайын?* – кайран калык сайын коромжы, кажызы ла ачу... *Кастагаш (ачуурканган санаалар)* деп сӱстин учурун Т.М. Садалова телеуттардын фольклорынын жуунтызында жартаган [АФ, 1995, с. 76, № 51].

– *...калагай... калак, ай* – корон-сыгытты чыгара айткан кыйгылу сӱс.

– *... кӱбӱрген, / Кӱбӱгин кайдан ӱзейин?* – кӱбӱргеннин жажын (жакшызын) кайдан ӱзейин.

– *Кӱксимненг сайын менин кӱп сагыш...* – кӱксимде менин жаантайын ла кородошту сагыш.

– *...кӱнгилеп перген...* – оорыйт, сыстайт.

467. Алтын ӱйгенин пош салып. К.И. Максимов 1976 жылда Сорокинский аймактын Улус журтында канжути сӱӱктӱ Р.И. Бедрееванан бичиген. Кожончы 1901 жылда чыккан. Телеут диалект. НА НИИА. МНЭ. Дело № 359 (2.45).

– *...пош салып...* – бош салып.

– *Ак-позым кани парды не?* – ак-бором кайда барды не.

– *...кетти...* – барды.

468. Жажыл пӱк. Н.П. Дыренкова 1936 жылда Кемерово отокто Белово аймактаг бичиген. Телеут диалект. МАЭ, ф. 11, оп. 1. (Копия НА НИИА. ФМ. Дело № 449 (1.215)).

469. Айландыра мантаган. А.А. Коноев 1974 жылда Кан-Оозы аймактын Экинур журтында тодош сӱӱктӱ В.М. Ялатованан бичиген. Кожончы 1922 жылда чыккан. Текст ӱс алтай тилле. НА НИИА. МНЭ. Дело № 273 (12.24).

– *...Ангнын изин кем кезер?* – чӱмдӱ журамалдын учуры: ангнын изин кем истеп таап алар...

– *...санаас...* – санаабыс.

470. Караколдын тайгада. К.Е. Укачина 1980 Ондой аймактын Кулады журтында майман сӱӱктӱ У. Чекурашеванан бичиген. Кожончы 1901 жылда чыккан. Текст ӱс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 328 (28.12).

– *Караколдын тайгада...* – Караколдын тайгазында.

– *...куулгу...* – кургап калган агаш. Телеуттарда *куулгы* тазылы сула (тазылыла кожо) кургап калган агаш. Кӱр.: [СААНТЯ, с. 148].

471. Жабаганын жал-куйрук. Н.М. Кондратьева (фонобичимел), К.Е. Укачина ла М.А. Толбина 1986 жылда Шабалин аймактын Шыргайты журтында коболы сӱӱктӱ А.Б. Муклаеванан бичиген. Кожончы 1927 жылда чыккан. НА НИИА. МНЭ. Дело № 37 (9.4).

– *...кужурбазын...* – *кудурбазын*; кудурар – кӱӱрӱп-кӱӱӱр.

472. Жажыл бӱрлӱ жаш кайын. Н.М. Кондратьева (фонобичимел), К.Е. Укачина ла М.А. Толбина 1986 жылда Шабалин аймактын Шыргайты журтында тодош сӱӱктӱ Б.С. Баянкинанан бичиген. Кожончы 1930 жылда чыккан. Текст ӱс алтай тилле. НА НИИА. МНЭ. Дело № 37 (24.11).

473. Ак тайганын мӱнкӱзи. А.А. Бабакова 2012 жылда кожонды бойы бичийле М.А. Демчиновага берген. Текст ӱс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

474. Кӱӱнзеп алышкан кӱӱркийлер. А.А. Бабакова 2012 жылда бойы бичийле М.А. Демчиновага берген. Текст ӱс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

475. Жажым болзо жаанады. А.А. Бабакова 2012 жылда бойы бичийле М.А. Демчиновага сыйлаган. Текст ӱс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

476. Аргымак баскан алтайым. М.А. Демчинова 1997 жылдын сыгын айында Горно-Алтайскта кайчы Н.К. Ялатовтон бичиген. Бу кожонды жуу тужунда черӱге барган уулдар

кожондогон деп жартаган. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512А.

– *Уйлабай* – бу учуралда ыйлабай деген сөсти кожончы уйгаштыруга келиштире түрк тилдин экинчи жүзүн сөзиле айткан. *Уйлаар* деп сөс туба тилде учурап турган деп темдектеер керек. Михаил Чинатович Алтайчинов «уйлап» деген сөсти эрмек-куучынында жаантайын тузалатан. Чуйдын телениттеринин тегин тилинде «каный ыйлап-уйлап барјадырын» деген эрмек эмди де угулып јат.

477. Кажайкалан бажымды. М.А. Толбина 1982 јылда Кош-Агаш аймактын Белтир јуртында јайат-кыпчак сөөктү Чоркок Диятованан бичиген. Бу кожонды јууга барган Окойок деп карындажы кожондогон деп эске алынган. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512А.

– *Кажайкалан* – кажайып калган.

– *Кажы алтайга салгай нем?* – Кажы алтайга салгайым не.

– *Катташкалан* – катталыжып калган.

– ...*калгай не* – арткай не; јаткай не.

478. Эмик полгон сабарыс. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, К.В. Яданова 2008 јылда јаан изү айдын 1-кы күнинде Кан-Оозы аймактын Јаланый-Бажы јуртында көбөк сөөктү Т.К. Кокпоеванан бичиген. Кожончы 1938 јылда чыккан. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-2. Текст № 56). Мл. Д-6 (2).

479. Јаш агаштын бажынды. Т.С. Тюхтенов бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 417 (1.347).

– *Јайангыр* – јайынгыр; јайылып турар, ээлгир.

480. Јаш агаштын пүриндий. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, К.В. Яданова 2008 јылда јаан изү айдын 1-кы күнинде Кан-Оозы аймактын Јаланый-Бажы јуртында көбөк сөөктү Т.К. Кокпоеванан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-2. Текст № 61). Мл. Д-6 (2).

– *Јанган...* – тагынан кожончынын тилинде *јанган* деген сөс мынайда айдылган.

– ...*полсоос кайдадыс* – болзобыс кайдарыс.

481. Мөнтир-јааштын күнине. К.Е. Укачина 1975 јылда Кош-Агаш аймактын Белтир јуртында төлөс сөөктү

И.Д. Саблаковтон бичиген, кожончы ол тушта 47 јашту болгон. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 282 (1.36).

– *Мөнтир...* – мөндүр.

– ...*мүри очкош...* – бүри ошкош.

– ...*болсо чым* – тагынан кожончынын тилинде аңгылу учуралдардын бирүзи: *болзом чы* деген сөсти мынайда айткан.

– *Јанбыр...* – јанмыр.

– *Чөкпөс болсом* – чөнбөс болзом.

482. Мөш агаштын бүрүндий. В.М. Чичинова Шабалин аймактын Мукур-Чаргы јуртында јангарчылардын күреелейинен бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 171 (1.10).

– ...*болзоос...* – болзобыс.

483. Тогус көкчө торко учук. Т.С. Тюхтенов бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 418 (1.14).

484. Эдектү тоныс эледи. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, А.А. Конунов, К.В. Яданова 2008 јылда сыгын айдын 30-чы күнинде Улаган аймактын Кара-Кујур јуртында ирkit сөөктү В.Е. Олчонованан бичиген. Кожончы 1952 јылда кичү изү айдын 18-чи күнинде Кара-Кујурда колхозчы кижинин билезинде чыккан, орто үредүлү, 3 бала азыраган. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-3. Текст № 50). Мл. Д-7.

485. Тайга пашы кар јааган. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, А.А. Конунов, К.В. Яданова 2008 јылда сыгын айдын 26-чы күнинде Улаган аймактын Јасулу јуртында оргончы сөөктү Р.А. Мадрашевнан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-3. Текст № 16). Мл. Д-2 (10).

– *Кашайкалан жүрү не* – кажайып калган туру не.

– *Пойым пашым пуурайган...* – бойымнын бажым буурайган.

– *Пойым пашым кашайган / Кары калан жүрүм не* – бойымнын бажым кажайган, карып калган турум не.

486. Салган ашы пүтпесе. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, А.А. Конунов, К.В. Яданова 2008 јылда сыгын айдын 26-чы күнинде Улаган аймактын Јасулу јуртында оргончы сөөктү Р.А. Мадрашевнан бичиген. Тексттин расшифровказын

М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-3. Текст № 28). Мл. Д-6 (28).

– *Салган ажы бүтпезе, / Саламына айдар ба?* – бүтпеген аш керегинде тегин ле, куруга не куучындаар.

– *Салым-конок келбесе, / Санаасына айдар ба?* – өлүм, өлөтөн ой келбесе, тегин ле не сананып, комуудаар.

487. Көк кайо-онын пашында. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, А.А. Конунов, К.В. Яданова 2008 жылда сыгын айдын 26-чы күнүндө Улаган аймактын Ясулу журтында оргончы сөөктү Р.А. Мадрашевандан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-3. Текст № 23). Мл. Д-5 (23).

– *...күртүк пар...* – күрт (кар) бар.

– *...исим пар...* – изим бар.

– *Ашыра...* – ажыра.

488. Кой тереси тонымын. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, А.А. Конунов, К.В. Яданова 2008 жылда сыгын айдын 26-чы күнүндө Улаган аймактын Ясулу журтында оргончы сөөктү Р.А. Мадрашевандан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-3. Текст № 24). Мл. Д-5 (24).

– *...тонымын...* – тонымнын.

– *.....үнимин...* – үнимнин.

– *Коосы...* – коозы; коологоны, жаңылгазы.

489. Тоолононын тереси. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, А.А. Конунов, К.В. Яданова 2008 жылда сыгын айдын 26-чы күнүндө Улаган аймактын Ясулу журтында оргончы сөөктү Р.А. Мадрашевандан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-3. Текст № 30). Мл. Д-8 (38).

490. Эрјиненин туйгагы эбирилгенче кем минсин. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, А.А. Конунов, К.В. Яданова 2008 жылда сыгын айдын 30-чы күнүндө Улаган журтта Ф.П. Тандинандан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-3. Текст № 39).

491. Кайын агаш пудагы. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, А.А. Конунов, К.В. Яданова 2008 жылда жаан изү айдын 1-кы

күнүндө Кан-Оозы аймактын Жаланый-Бажы журтында көбөк сөөктү Т.К. Кокпоеванан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-2. Текст № 58). Мл. Д-6 (4).

– *Кайын агаш пудагы...* – кайын агаштын будагы.

– *...Кашысы...* – кажызы.

492. Адам өскөн Алтай деп. К.Е. Укачина 2009 жылда Горно-Алтайскта көбөк сөөктү А.А. Бабаковандан бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (А.А. Бабакованын материалдары, 2009).

493. Эки колым тонордо. К.Е. Укачина 2009 жылда Горно-Алтайскта көбөк сөөктү А.А. Бабаковандан бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА ФМ. Дело № 512 (А.А. Бабакованын материалдары, 2009).

494. Карашкы түнде жүргенде. М.А. Демчинова, Т.М. Садалова, А.И. Наева 2001 жылда кичү изү айдын 16-чы күнүндө Кемерово отокто Телеут деп деремнеде меркит сөөктү А.П. Сатиновандан бичиген. Кожончы 1922 жылда чаган айдын 3-чи күнүндө чыккан. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Телеут диалект. НА НИИА ФМ. Дело № 512 (МЭ-2001-2002). Магн. № 3А.

– *Карашкы түнде...* – карачкы / карануй түнде.

– *...тана-алу* – танылу.

– *...арада...* – аразында.

– *...таабалбай...* – таап албай, табып албай.

– *Кардала педим йарыкта...* – карара бердим жарыкта.

495. Алтайга батпас ан болгон. А.А. Бабакова 2012 жылда Горно-Алтайскта бойынан бойы бичийле М.А. Демчиновага берген. Кожончы коркурлап айткан: «Эмдиги өйдө экология керегинде бичидим, ичимди өйкөп турган сурактар тургустым. Жараар ба, жарабас па, бойоор көрөтөн тураар». Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

496. Эки колым тонордо. К.Е. Укачина 2009 жылда Горно-Алтайскта көбөк сөөктү А.А. Бабаковандан бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512. 2010 жылда С.С. Суразаковтын адыла адалган институттын «Алтай калыктын кожондоры» деп жуунтызына кирген. Көрүгөр: [АКК, 2010, 17 бүк].

КОКЫР КОЖОНДОР

497. Сыргалжын бажын сый соккон. Т.С. Тюхтенов бичиген. Текст ӱс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 418 (1.17).

– *Чын-коқырын танытпас...* – Чынын айдып турган та коқырлап турган билдиртпес.

– *Кайран бойдо...* – кайран бойымда.

– *...Кош ӱзӱктӱн...* – коштой ӱзӱктӱн.

498. Торго до плат берейин, ал. Е.П. Кандаракова, Н.М. Кондратьева (фонобичимел), М.А. Толбина 1989 жылда Турачак аймактын Верх-Бийка журтында живер сӱӱктӱ А.А. Тонжаракованан бичиген. Кожончы 1921 жылда чыккан. Тексттин расшифровказын Е.П. Кандаракова эткен. Кӱӱзин Н.М. Кондратьева жазаган. Туба диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 449 (1.5), тетр. № 2. Магн. № 153.

– *Торго* – торко.

– *...Тогус та катап сӱс айтсам, / Иш карзанынга тӱйӱп ал.*

Бу сӱреен сӱрлӱ айдымал: сӱсти ич карманга тӱӱп алар. *Карзан* карман; *тӱйӱп ал* тӱӱп ал. *Тӱӱп* деген сӱстин толо кебери *тӱйӱп* болгонын кӱрӱдис.

499. Кырлан жерде изимди. М.Ч. Чумакаева 1985 жылда Майма аймактын Урлу-Аспак журтында ӱлӱп сӱӱктӱ В.А. Бокчиннен бичиген. Кожончы 1931 жылда чыккан. Туба диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 382 (11.4).

500. Кӱлдӱ, кӱлдӱ кӱп ӱргӱк. Е.П. Кандаракова, Н.М. Кондратьева (фонобичимел), К.Е. Укачина ла М.А. Толбина 1989 жылда Турачак аймактын Бийка журтында жарты сӱӱктӱ М.Я. Курускановтон бичиген. Кожончы 1931 жылда чыккан. Тексттин расшифровказын Е.П. Кандаракова эткен. Чалканду диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 449 (1.17), тетр. № 1. Магн. № 123.

501. Тӱнӱш кессен, тӱнӱш кес. Т.С. Тюхтенов 1967 жылда Кан-Оозы аймактын Экинур журтында чӱрчӱкчи Казак Кокпоеванан бичиген. Текст ӱс алтай тилле. НА НИИА. РФ. Дело № 108 (8.65).

502. Коомойоктын ӱлӱнин. К.М. Макошева 1968 жылда Турачак аймактын Новотроицк журтында У. Санкинанан бичиген. Туба диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 243 (1.21).

– *Коомойоктын ӱлӱнин...* коомой чыккан ӱлӱнди.

– *... балдарны...* – балдарды.

– *... коқырлап...* – коқырлап.

503. Жаражын жараш эмтир. К.Е. Укачина 1974 жылда Ондой аймактын Јоло журтында тӱлӱс сӱӱктӱ Э. Кудачинованан бичиген. Кожончы 1914 жылда чыккан. Текст ӱс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 297 (4.18).

Бу кожоннын сӱстӱри кеп сӱс лӱ кожон кеберлӱ болгоны јилбилӱ.

504. Коркобынын койу чет. Т.С. Тюхтенов 1967 жылда Кан-Оозы аймактын Экинур журтында чӱрчӱкчи Казак Кокпоеванан бичиген. Текст ӱс алтай тилле. НА НИИА. РФ. Дело № 108 (8.400).

– *Каркыстанын...* – Каргыста деп ӱзӱк лӱ суунын ады. Кӱр.: [Молчанова, 1979, с. 213].

505. Кызыл-чоокыр кучыйак. Т.С. Тюхтенов 1959 жылда Горно-Алтайскта И.К. Танашевтен бичиген, кожончы ол тушта 54 јашту болгон. НА НИИА. ФМ. Дело № 116 (2.105).

506. Кара башту кучычак. К.Е. Укачина, Н.М. Кондратьева, М.А. Толбина 1989 жылда Турачак аймактын Кебезен журтында кӱбӱк сӱӱктӱ М.В. Черноеванан бичиген. Кожончы 1923 жылда чыккан. Тексттин расшифровказын М.А. Толбина эткен, кӱӱзин Н.М. Кондратьева. Туба диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 449 (1.26). Магн. № 175.

– *...кучычак...* – *кучыйак, кужычак, кучкаш, кучкажак; кушкаш, кушкашак.*

– *... тапты ийин...* – тапты не; *ийин* туба диалекте ангылу суракту бӱлӱгеш.

– *...јуны...* – нени.

– *...кӱӱркиийин...* – туба диалекте *кӱӱркиий* деген сӱскӱ –*ин* деген аффикс кожулып јат.

507. ӱлӱнбиле айыл тутсам. Н.К. Ялатов 1983 жылда Горно-Алтайскта бойынан бойы бичиген. Текст ӱс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 349 (3.2).

– *ӱлӱнбиле айыл тутсам...* коқыр кожон ажыра уул кыска сӱстӱгӱн аяасту сурак берип јат. Онын учуры: «Мениле кожо јаман-јакшыны ончозын ӱлежип-талажып јӱрерин бе?» деп суракка каруу угуп алар амадулу айдып салган.

– *Өлөнбиле...* – өлөнлө.

– *Аланушла...* – кукольник деп өзүм, база бир айдылар жүзүни *алангыш*.

– *Калашпыла...* – калашла.

508. Алаканым не тартат? М.Ч. Алтайчинов 1979 жылда Шабалин аймактын Камлак журтында Р.Д. Чендековтон бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 317 (1.54).

Кокыр кожон ажыра калыктын фольклорында туштап турган ырымдардын учуры чокум жарталып жат.

509. Кара сапту камчымны. Н.М. Кондратьева (фонобичимел) ла М.А. Толбина 1989 жылда Чой аймактын Паспаул журтында шор сөөктү М.А. Чумакаевтен бичиген. Кожончы 1935 жылда чыккан. Тексттин расшифровказын М.А. Толбина эткен, күүзин Н.М. Кондратьева. Туба диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 449 (1.10), тетр. № 3. Магн. № 75.

– ...*айтпалар*... – айтпагар.

510. Чымырыт айран пажында. П. Каралькин 1933 жылда бичиген. Куманды диалект. МАЭ, ф. 3, оп. 1.

Кожондо бөднө жодранын бажында отурган деп айдылат, ол чындыкка келишпей турган, ненин учун дезе, алтай улуста бөднө жалаң ла чөл жердин кужы, ол бүткен бүдүмиле агашка чыгар аргазы жок. Мындый сан тескери журамал, байла, кокырдан улам табылган.

– ...*пөдүн*... – бөдүне / бөдөнө / бөднө.

– *Паслейнин*... – Василийдин дегени.

– *Палык көстиг пала*... – балык көстү бала.

511. Куладынын салкыны. Н.А. Кучигашева 1963 жылда Ондой аймактын Кулады журтында бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. МНКЭ 18 (15.3).

– *Куйулып айтса*... – табарта айтса; өчөп айтса;

– *Каптай соксо*... – куйулып келип, кийимнин алдыла соксо.

512. Тагда өскөн как чибн. А.С. Арыкова 1951 жылда Чой аймакта бичиген. Туба диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 14 (7.10).

– ...*жакылчак*... – жайканчак.

– –.....*жайгылчак*... – көөркөнкөй, кийимиле көөркөнпн турар.

513. Комус-топшуур согордо. В.П. Ойношев ло Т.М. Садалова 1988 жылда Кан-Оозы аймактын Мөндүр-Соккон журтында С.А. Кушкулиннен бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. МНЭ. Дело № 46 (59.6).

– *Комус-топшуур согордо*... – комус-топшуур ойноордо.

514. Торко чачак курымды. Жергелей Маскина Ондой аймактын Кулады журтында көжөгө сөөктү К. Маскинанан бичиген, кожончы ол тушта 80 жашту болгон. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 259 (1.18).

515. Толгойоктын өлөни. А.В. Анохин 1924 жылда Эликманар аймактын (эмдиги Чамал аймак) Куйум журтында А.В. Наспаевтен бичиген. Текст өс алтай тилле. МАЭ, ф.11, оп.1. (Копия НА НИИА. ФМ. Дело № 449 (1.86).

516. Майма суузы балкашту. Т.С. Тюхтенов 1967 жылда Кан-Оозы аймактын Экинур журтында чөрчөкчи Казак Кокпоеванан бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. РФ. Дело № 108 (8.56). «Алтай албатынын кожондоры» деп бичикте чыккан: [АНП, 1972, № 20, с. 178].

– ...*жу*... – *жүрү* деп болушчы глагол кыскарта тартылган кебериле айдылган; база бир айдылар жүзүни *туру*.

517. Керилгелү жолына. Т.С. Тюхтенов 1959 жылда Горно-Алтайскта И.К. Танашевтен бичиген, кожончы 54 жашту болгон. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 116 (2.83).

518. Оймон суузы тайыс деп. К.Е. Укачина 1973-1985 жылдарда алтайдын атту-чуулу кайчызы Алексей Григорьевич Калкинле иштеген, көп кожондор бичиген, олордын бир канчазы бу бичикке кирип жат. Автордын бичигенинде кажы ла кожоннын бичилген жылы чокумдалбаган, онын учун кожондор 1973-1985 жылдарда бичилген деп темдектейдис. НА НИИА. ФМ. Дело № 512. Кожон 2010 жылда С.С. Суразаковтын адыла адалган алтаистика институтунын чыгарган «Алтай калыктын кожондоры» деген бичикке база кирген. Көрүгөр: [ААК, 2010, 89-90 бөктөр].

519. Оймон суузын кечерде. К.Е. Укачина 1973-1985 жылдарда алтайдын атту-чуулу кайчызы Алексей Григорьевич Калкиннен бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512. Кожон 2010 жылда С.С. Суразаковтын адыла адалган алтаистика институтунын чыгарган «Алтай калыктын

кожондоры» деген бичикке база кирген. Көрүгөр: [ААК, 2010, 90-91 бүйүктөр].

520. Тоотойдын кара суу. К.Е. Укачина 1973-1985 жылдарда алтайдын агту-чуулу кайчызы Алексей Григорьевич Калкиннен бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512А. Кожон 2010 жылда С.С. Суразаковтын адыла адалган алтаистика институтунын чыгарган «Алтай калыктын кожондоры» деген бичикке база кирген. Көрүгөр: [ААК, 2010, 88 бүйүк].

521. Ажыра учкан ак кужум. А.В. Анохин 1913 жылда бичиген. Телеут диалект. МАЭ, ф. 11, оп. 1, № 60.

– *Ардак өскөн кыс арда* – / *Агылду улан аргыжы* – Эркеде, кичеенде өскөн кыс бала – Санаалу уулдын эш-нөкөри, үйи.

– *Көркү өскөн кыс арда* – / *Көгүстү улан көрүжи* – Жараш ла кеен болуп чыдаган кыс бала – Ойгор санаалу уулдын көстөп алатан эжи.

522. Тоотойды тозуп кел. К.Е. Укачина 1973-1985 жылдарда алтайдын агту-чуулу кайчызы Алексей Григорьевич Калкиннен бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512А. Кожон 2010 жылда С.С. Суразаковтын адыла адалган алтаистика институтунын чыгарган «Алтай калыктын кожондоры» деген бичикке база кирген. Көрүгөр: [ААК, 2010, 88 бүйүк].

523. Кырды кырлай секирген. Т.М. Садалова 1986 жылда Горно-Алтайскта кыпчак сөөктү Е.М. Чапыевтен бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. МНЭ. Дело № 38 (99.1).

524. Ак-пос адым чуланда. Н.П. Дыренкова 1936 жылда бичиген. Куманды диалект. МАЭ, ф. 3, оп. 1.

Кожон бойынын журамал кебериле солун, мында турган үйгендү атты журукка соктыргандый чүмдү сөстин болужыла айдып салган.

525. Койуг пүктин өлени. Н.П. Дыренкова 1936 жылда бичиген. Куманды диалект. МАЭ, ф. 3, оп. 1.

526. Отто казан кайнабас. Т.С. Тюхтенов 1967 жылда Ондой аймактын Кулады журтында Т. Кундуеванан бичиген. Кожончы 1916 жылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. РФ. Дело № 108 (2.18). «Алтай албатынын кожондоры» деп бичикте чыккан: [ААК (АНП), 1972, № 28, с. 45].

527. Таайым кызы тай эшем. К.М. Макошева 1968 жылда Турачак аймактын Новотроицк журтында У. Санкинанан бичиген. Туба диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 243 (1.27).

– ...*тай эшем*... – таай эжем.

– *Тарынмазан* ... – тарынмазан.

528. Кече [түшкен] айлаардын. К.Е. Укачина 1974 жылда Ондой аймактын Јоло төлөс сөөктү Э. Кудачинованан бичиген. Кожончы 1914 жылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 297 (4.14).

– *Кече [түшкен] айлаардын*... – мындый сүрлү айдымал көчкүндердин жүрүмин чокым көргүзүп јат. Төөгө, атка эмезе база бир кандый малга коштогон айылды келген журтка түжүрип, тудар, бу учуралда јаны айылду болгон јииттерге айыл тутканы керегинде айдылган.

529. Эжик јаагын тайанба. Т.С. Сыркашев 1939 жылда Шабалин аймактын (эмдиги Чамал аймак) Чамал журтында Н.И. Чичиековтон бичиген. Текст өс алтай тилле бичилген. НА НИИА. ФМ. Дело № 54 (3), (10.16). «Алтай албатынын кожондоры» деп бичикте чыккан: [ААК, 1959, с. 26.]

530 Кой бажынча коныр кас. Н.А. Кучигашева 1959 жылда Кош-Агаш аймактын Белтир журтында алмат сөөктү К.К. Тугашеванан бичиген. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 15 (11.3).

– *Кой бажынча коныр кас*... – алтай фольклордо кас ла ат түнгей тындулар деп айдылат. Алтай кай чөрчөктөрдө Ёстиги Ороондогы Кудайга, Курбустанга чыгарда баатырлар кас минеле барат. Тегин де жүрүмде кастын ла аттын эди түнгей дежер.

– *Колбокту көлди*... – эки көл бой-бойыла ортозынан таштарла, ол эмезе јерле бөлүнгөн болзо, оморды колбокту көл деп айдар, јердин алдыла ол көлдөр тудуш болор.

– *Коозо журтым*... – канча өйлөргө јөөлип (јөөр, јөөп деген сөстөн), чогулып, сүреен көп болуп јуулып калган калын јөөжө.

– *Алган журтым чайбады*... / *чайпады* – журтка киријип, оны чачкан, јайраткан.

531. Майма суузы чакпынду. Т.С. Тюхтенов бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 417 (1.276).

– ...*койдогор*... – койдыгар.

– *Сөс алдырып койдогор* – чечен тилдү кижиге сөс ажыра јендиртип ийдеер дегени.

532. Токым алды тоолок кер. Т.С. Тюхтенов 1959 жылда Горно-Алтайскта И.К. Танашевтен бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 116 (2.59).

– *Керекке кирбес...* – кереги жок, неге де жарабас, нени де эдип-тудуп болбос.

533. Сойлон чайын, көөркийек. И.Б. Шинжин 1978 жылда Улаган аймактын Балыктужул журтында көбөк сөөктү А.М. Токойокованан бичиген. Кожончы 1913 жылда чыккан. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 309 (2.2).

– *Сойон жердин...* – Тыва жери.

– *Сойо жаман айтпазын* – жаман сөстөрлө аайы-бажы жок сөгө, кезе-быча айдып, талап (айткылап) салбазын.

534. Ортолыкта он агаш. Т.С. Тяхтенев 1967 жылда Кан-Оозы аймактын Экинур журтында чөрчөкчи Казак Кокпоеванан бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. РФ. Дело № 108 (8.34).

535. Кожон, кожон билбейтем. С.С. Суразаков бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 418 (1.224).

536. Көккө кескен арбанын. И.Б. Шинжин 1985 жылда Ондой аймакта чапты сөөктү Агай Ябашеванан бичиген. Кожончы 1907 жылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 370 (5.3).

Көк лө баштак танманын... – неме эш аайы жок баштак, тенек, учуры-сабаазы чыккан кижери керегинде.

537. Кылыгын жакшы эр болзо. К.Е. Укачина ла И.Б. Шинжин 1985 жылда Кош-Агаш аймактын Белтир журтында төлөс сөөктү И.Д. Саблаковтон бичиген. Кожончы 1928 жылда чыккан. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 372 (80.3, 80.4).

...Кырлу чөбчөй колдо ойноор – улус тоор, жакшы күндүлеер.

...Кырлу камчы кондо ойноор – тообос, неге де бодобос, камчылаар, согор; жаман кылык учун кезедер. *Кон* – төнмөктин кийин жаны.

...Сырлу камчы сыртта ойноор – жараштыра келеп жазалган, кату камчы сырт этти сыйра согор.

538. Тууга чыккан туулайды. И.Б. Шинжин 1978 жылда Улаган аймактын Балыктужул журтында көбөк сөөктү А.М. Токойокованан бичиген. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 309 (2.4).

Туйуктаар сөзүн жок болбой – сөслө женип болбос болбойын.

539. Кайыш буулу тажуур деп. Н.К. Ялатов 1985 жылда Шабалин аймактын Апшыйакту журтында бойынан бойы

бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 367 (4.51).

...Каткыр турган... – каткырып турган.

Кажылгак тилдү... – туктурулгак, чокол тилдү кижери.

...Каарып... – каарып айдар; ачу сөслө табартар, тийдире айдар, сойо-сөгө айдар.

Келтир тилдү – келегей тилдү.

540. Кендир буулу тажуурды. 1955 жылда Кан-Оозы аймактын Кырлык журтында бичилген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 88 (2.3).

Келирүш тилдү... – колырууш тилдү.

541. Теке мүүзи канзам эт. Жарлу алтай поэт Шатра Пепишевич Шатинов 1971 жылда Шабалин аймактын Камлак журтында А. Кыдатованан бичиген. Кожончы 1905 жылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 252 (10.5).

...канзам эт – канзам эди.

...Тербелзин торко танкум эт – тербелжин ... танкым эди. *Танкым* деген сөсти Шабалин аймактын улузы ангылай *танкум* деп айдат.

542. Куча ла теке мүүзи эдим. Н.М. Кондратьева (фонобичимел) ла М.А. Толбина 1986 жылда Шабалин аймактын Тектийек журтында майман сөөктү С.Т. Матвееванан бичиген. Кожончы 1928 жылда чыккан. Тексттин расшифровказын М.А. Толбина эткен. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. МНЭ. Дело № 37 (1. 6). Магн. № 11.

Кожончынын айтканыла болзо, бу кожонгын ол бойынын төлөс таайына учурлаган.

Курдун ла төлөс жеен эдим... – төлөстөрдин база бир ангылу бөлүги.

...теленит-төлөс... төлөс сөөктүлөр озодон бери *теленит* укту жонго кирген.

543. Жүс аттын бажы мен. М.Ч. Алтайчинов 1984 жылда бичиген. Туба диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 355 (33.1).

Бу кожон жултаарткан (бултаарткан) учурлу кокыр үлгерликтерге, укаа, модор сөстөргө жууктажып жат. Мындый үлгерлер сюжеттү орток кожондорго кирип турат.

544. Боронотту боро таш. И.А. Дедин 1975 жылда Кан-Оозы аймактын Келей журтында тодош сөөктү Э. Кармандаеванан

бичиген. Кожончы 1914 жылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 274 (2.8).

545. Көөркийим келген дежерде. С.С. Суразаковтын «Алтай фольклор» деп бичигинен алынган. Текст өс алтай тилле. [АФ, 1975, 100 бүк].

546. Көзнөктөн көрөрдө. М.А. Демчинова 2000 жылда кандык айдын 12-чи күнинде Горно-Алтайскта маңы тодош сөөктү З.И. Тишкишеванан бичиген. Кожончы сүрекей кокурчы, ойынзак кижги. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

Кылак көстү – кылайган көстү; кылайып, кыландап турар көстү.

547. Азып жүрү дебегер. А.А. Бабакова 2012 жылда Горно-Алтайскта бойынан бойы бичийле М.А. Демчиновага берген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

548. Арајанның ачузы. М.А. Демчинова 1996 жылда Кош-Агаш аймактын Кызыл-Таш журтында кара тодош сөөктү М.А. Дыдыянованан бичиген. Кожончы 1946 жылда Кош-Агаш аймактын Белтир журтында чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

549. Коорактан сал чазал. Н.П. Дыренкова 1936 жылда бичиген. Куманды диалект. МАЭ, ф. 3, оп. 1.

Коорактан... комургай / комыргаи; *...чазал.....* – жазап алала / жазап алып.

...о йанза кескем чок – ол жанына кечкен жоғым, кечпедим.

.....кийал... – кийип алып, кийип алала.

550. Бештен каткан учукты. М.А. Демчинова 2013 жылда тулаан айдын 23-чи күнинде Горно-Алтайскта көбөк сөөктү А.А. Бабакованан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (А.А. Бабакованын материалдары).

551. Кобы жерге кой салдым. З.С. Казагачева ла О.И. Шейкина 1984 жылда Улаган аймактын Чибит журтында М.И. Чаганакованан бичиген. Тексттин расшифровказын З.С. Казагачева эткен. Теленит диалект. НА НИИА. МНЭ. Дело № 31 (7.15).

Улаадыга кой салдым... – улаага, эжик алдына.

Тага – танга, таң ажыра.

552. Азып жүри тешпегер. М.Ч. Алтайчинов 1979 жылда Шабалин аймактын Камлак журтында Р.Д. Чендековтон бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 317 (1.34).

...тешпегер... – дешпегер.

...Тормычкамда... – торбочкамда.

553. Кобы јердин өлөни. К.Е. Укачина ла Н.М. Кондратьева (фонобичимел) 1985 жылда Кош-Агаш аймактын Ортолык журтында төлөс сөөктү Р.Б. Тадыеванан бичиген. Кожончы 1932 жылда чыккан. Тексттин расшифровказын К.Е. Укачина эткен, күүзин Н.М. Кондратьева. НА НИИА. ФМ. Дело № 377 (42). Магн. МЭЭ 7, № 199.

554. Батпак саста одорлу. М.А. Толбина 1982 жылда Кош-Агаш аймактын Белтир журтында јайат-кыпчак сөөктү Чоркок Диятованан бичиген. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

Балаар – балагар.

Кызаар – кызыгар.

555. Катай салган танмалу. И.Б. Шинжин 1974 жылда Ондой аймактын Шашакман журтында кыпчак сөөктү Д.М. Чапыеванан бичиген. Кожончы 1914 жылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 297 (8.15).

556. Кайна, кайна, казаным. Н.М. Кондратьева (фонобичимел) ла М.А. Толбина 1989 жылда Чой аймактын Паспаул журтында туба укту, јүс сөөктү Е.А. Соколованан бичиген. Кожончы 1904 жылда чыккан. Тексттин расшифровказын М.А. Толбина эткен. Туба диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 449 (1.7), тетр. № 2. Магн. № 18.

Кожончынын јартаганыла болзо, Чоконок ло Отконок деп уулчактар отто казан кайнап турган айылга кирген, айылдын ээзи керик, кырс кижги болгон, ол уулчактарга бу мынайда кожондогон эмтир.

557. Күрен адым, туйлаба. М.А. Демчиновала А.А. Конунов 2008 жылда үлүрген айдын 9-чы күнинде Улаган аймактын Балыктујул журтында јабак сөөктү П.И. Чалчикованан бичиген. Кожончы 1955 жылда кандык айдын 14-чи күнинде Балыктујулда чыккан. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-3. Текст № 31). Мл. Д-8 (1).

...мендетпегер... – мендетпегер.

558. Айландыра турган агаштар. М.А. Демчинова ла А.А. Конунов 2008 жылда үлүрген айдын 9-чы күнинде Улаган Балыктужул журтында жабак сөөктү П.И. Чалчикованан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-3. Текст № 32). Мл. Д-8 (2).

...ну селер... – бу силер, слер.

...сөсөөр... – сөзөөр, сөзигер.

559. Каскак кырдын пашынан. М.А. Демчинова ла А.А. Конунов 2008 жылда үлүрген айдын 9-чы күнинде Улаган аймактын Балыктужул журтында жабак сөөктү П.И. Чалчикованан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-3. Текст № 33). Мл. Д-8 (4).

...Касалап... – казалап.

...селер... – силер, слер.

560. Кара суудын түбинде. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, К.В. Яданова ла А.А. Конунов 2008 жылда сыгын айдын 30-чы күнинде Улаган аймактын Кара-Кујур журтында А.М. Сандяеванан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-3. Текст № 47). Мл. Д-23 (11).

Караанактын ичинде... – карганактын ичинде, санаазында.

...кошон... – кожон.

561. Куча мүйүсү кумурук. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, К.В. Яданова ла А.А. Конунов 2008 жылда сыгын айдын 30-чы күнинде Улаган аймактын Кара-Кујур журтында А.М. Сандяеванан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-3. Текст № 48). Мл. Д-23 (17).

...мүйүсү кумурук – кумурайып калган мүйүс; кичинек тыкырык, тыкырайып калган, өспөгөн мүйүс.

562. Желер-желбес жееренин. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, К.В. Яданова ла А.А. Конунов 2008 жылда жаан изү айдын 1-кы күнинде Кан-Оозы аймактын Жаланый-Бажы журтында монускан сөөктү Капшай Тасовна Тижимееванан бичиген. Кожончы 1936 жылда Жаланый-Бажында чыккан-өскөн, орто үредүлү, ветеринар болуп иштеген, 2 бала азырап чыдаткан. Тексттин

расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-2. Текст № 68). Мл. Д-22 (1).

Пасар-паспас насытту... – базар-баспас базытту.

Параанын – бараанын (кара өңдү адын).

Пархат-килин... – бархат-килин. Бөстин адын орустап адайла, онон көчүрө айдып салган.

563. Ана-Пайадым тайгыс теп, тайгыс теп. М.А. Демчинова ла А.И. Наева 2001 жылда кичү изү айдын 15-чи күнинде Кемерово отокто Белово аймактын Беково журтында ак теленит укту, чорос сөөктү журукчы М.Н. Тыдыковтон (1961-2004) бичиген. Бойынын тилин жакшы билер кижиге болгон, сарындар, алкыш, чөрчөк айдатан. «Көзийке и Пайан-Сулу» деп кай чөрчөкти куучындаган. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Телеут диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МФЭ-2001).

...тайгыс... – тайыс, терен эмес.

...чомбос тедер ба... – чомынбас дедер бе.

...пойумды... – бойымды.

Кожончынын жетирүзиле болзо, бу сарынды ол Новокузнецк калада жаткан Андриюшкина Ольга деп жenezинен уккан.

564. Кара таштын үстине. М.А. Толбина 2000 жылда күүк айдын 14-чи күнинде Кош-Агаш аймактын Кызыл-Таш журтында К. Диятовтон бичиген. Кожончы 1949 жылда чыккан. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

565. Койоноктын мактанганы. В.В. Радловтын «Образцы народной литературы тюркских племён и Дзунгарской степи» деген бичигинен алынган [В.В. Радлов «Образцы...», 1866, 1-кы бөлүгү, 222-224 бүйүктөр]. В.В. Радловтын бичигинде кожоннын ады мынайда бичилген: «Көжөнөктин мактанганы», бис онын адын, жарт болзын деп, эмдиге темдектерге көчүрүп салганыс, же тексттин бойын канайда бичилген, онойдо ло берип жадыс.

...кыйылуум... – кыйатан, кыйа кемиретен неме (өлөн, өзүм ле о. ө.).

Кызыл пырчын жүзү... – кызыл мырч жүзү; түндегер: кыргыз. *мурч* `перец` [КРС, 1965, с. 550]; *...жүзү...* – жүзи.

Арынбассым... – арыктанбас мен, арыктабас мен; күчим салбазым.

Одук кижининг – оттын јанына төгөлөнип ле јадар одугып (эди-каны оттын јылузына үренип калган) калган кижиге, оттын ла јанына јадарга темигип, амтажып калган кижиге.

Јадын јаман уйкузы нар – јадындап ла уйуктап јадары бар.

...пайрым... – үлүм, пай; пайры / байры – не-неменин јалбагын кемјийтен кемјү. Айдарда, койоннын айланып јүретен, азыранатан јери болгодый.

...агышма кижиге – анаар-мынаар, јаза-буза айдар кижиге; јаман тилдү кижиге.

Артадын айдар сөзү нар – артада айдар сөс; ачындыра, кезе айдар сөс.

Ийнегинен тилерим – саалбаган уйынан билерим.

566. Койон комудаган. Е.Е. Ямаева 1981 јылда Көксуу-Оозы аймактын Түнүр јуртында кара майман сөөктү Б. Каланчинанан бичиген. Кожончы 1901 јылда чыккан. НА НИИА. МНЭ. Дело № 334 (14.10).

...Калга... – отко; монг. *гал* огонь. [МРС, 1957, с. 109].

...Экче эдер... – чекче, чекче эдер; этти чичке-чичке эдип тиле кезеле, кургадар эмезе ыштаар.

Алтай фольклордо тындулардын чүмдү сөстөри деген жанр бар. Олорго тындулардын кожондоры, үлгерлери, куучындары, кокырлары, белгелери ле онон до өскө чүмдемелдер кирет. Кижинин јарабас кылыктарын илезине чыгарарга бу чүмдү сөстөр калык чүмдемелинде сүреен јарамыкту эп-арга болуп јат.

567. Кобы-јикти айланган. М.А. Демчинова 1999 јылда күүк айдын 28-чи күнинде Горно-Алтайскта М.Ч. Алтайчиновтон бичип алган. Лениннин тепсенине барып, амырап отурган М.Ч. Алтайчиновко јолукканыс, ол биске кокырлаган айас бу кожонды айткан. Туба диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512.

Кокпырлажып... – кокырлажып.

Акчачагын... – акчазын.

ОЙЫННЫН КОЖОНДОРЫ

568. Јаш агашты јакалай. Јарлу алтай поэт Б.Я. Бедюров 1963 јылда Ондой аймактын Кулады јуртында Танаш Барнулованан бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 418 (1.162).

...боло берт... – боло берди.

...Бистинг јыргал боло берт – бистин тойыс боло берди.

569. Арчын јытту Алтайга. М.А. Демчинова 2008 јылда јаан изү айдын 5-чи күнинде Ондой аймактын Јоло јуртынан тын ыраак јок Кабайлу-Межелик деп јерде өткөн «Эл-Ойын» тужунда јанарчы эр улустын «Эрјине» деп күреелейинен бичиген. Олор Талду јурттын улусы: Н.В. Бештинов, А.М. Табаев, Н.К. Чайчинов, А.Н. Иркинов. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-2. Текст № 81). Мл. Д-47 (1).

Албатысы мында теп... – албатызы мында деп.

570. Конгыр тайдын мойнында. Т.С. Тяхтенев 1967 јылда Кан-Оозы аймактын Экинур јуртында чөрчөкчи Казак Кокпоеванан бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. РФ. Дело № 108 (8.19).

571. Кысыл түлкү бөрүкти. А.А. Конунов 2009 јылда тулаан айдын 2-чи күнинде Улаган јуртта кара төлөс сөөктү М.С. Тадышевванан (кыс өбөкөзи Тазранова) бичиген. Тексттин расшифровказын А.А. Конунов эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (ФМ-2009. Текст № 13). Мл. ФЭ-2008, 2009.

Кысыл... – кызыл.

572. Кожон айдып берейин. К.Е. Укачина ла Н.М. Кондратьева (фонобичимел) 1985 јылда Кош-Агаш аймактын Көкөрү јуртында Б.С. Бойдоевтен бичиген. Кожончы 1930 јылда чыккан. Тексттин расшифровказын К.Е. Укачина эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 377 (99). Магн. 7 МЭЭ, № 295.

573. Күн тегерик чыккасын. М.А. Демчинова 2008 јылда тулаан айдын 26-чы күнинде Улаган јуртта кара төлөс сөөктү М.С. Тадышевванан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-1. Текст № 2). Мл. Д-15 (1).

...чыккасын... – чыккажын.

...листер отурса... – бистер отурзабыс.

...Күсүнидий... – күзүнидий.

...отурсаас... – отурзаас (отурзабыс).

...пыйан... – быйан.

574. Комус согор колым бар. Жарлу алтай поэт Ш.П. Шатинов 1971 жылда Шабалин аймактын Камлак журтында А. Кыдатованан бичиген. Кожончы 1905 жылда чыккан. Текст 6с алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 252 (10.4).

575. Кату темир журдынан. К.Е. Укачина ла Н.М. Кондратьева (фонобичимел) 1985 жылда Кош-Агаш аймактын Белтир журтында алмат с66кт6 Б.К. Тугашеванан бичиген. Тексттин расшифровказын К.Е. Укачина 6ткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 377 (3). Магн. 7-МЭЭ, № 168 (3).

...журдынан... – журунынан.

Опиыра темир... – чулум темир, б6тк6л темир.

576. Кажык ойын ол ойын. В. Киндигов 1978 жылда Кан-Оозы аймактын Кырлык журтында бичиген. Текст 6с алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 294 (3.2).

577. Чагал агаш т6зинен. Е.Е. Ямаева 1981 жылда К6ксуу-Оозы аймактын Т6н6р журтында кара майман с66кт6 Б. Каланчинанан бичиген. Текст 6с алтай тилле. НА НИИА. МНЭ. Дело № 334 (14.35).

578. Эмил агаш т6зинен. С.С. Суразаков В.К. Декеновтон бичиген. Текст 6с алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 418 (1.236).

579. Тошту тайга айланза. К.Е. Укачина 1977 жылда Ондой аймактын Алтыгы-Талду журтында кыпчак с66кт6 Б. Ыжыковтон бичиген. Кожончы 1927 жылда чыккан. Текст 6с алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 300 (6.51).

580. Сарынды садыш албайтан. К.И. Максимов 1976 жылда Кемерово отокто Сорокинский аймактын Улус (Туту) деп журтында Р.И. Бедреванан бичиген. Телеут диалект. НА НИИА. МНЭ. Дело № 359 (2.41).

...Сайга... – чыгары, тышкары.

...алчык – алып чыгып.

...жуар 6дим – жуур 6дим.

...Орулган к6нде... – айланган к6нде, ойто келген к6нде.

581. Арчын агаш тазылы. Жарлу алтай журналист Б. Канарин 1970 жылда бичиген. Текст 6с алтай тилле. НА НИИА. РФ. Дело № 125 (3.20).

582. Карыш куйрук суй салып. Н.М. Кондратьева (фонобичимел), К.Е. Укачина ла М.А. Толбина 1986 жылда

Шабалин аймактын Шыргайты журтында экилези коболы с66кт6 К.Б. Елекова ла Г.Я. Кыргызакованан бичиген. К.Б. Елекова 1930 жылда чыккан, 4 класс 6ред6л6. Г.Я. Кыргызакова 1943 жылда чыккан, 7 класс 6ред6л6. Текст 6с алтай тилле. НА НИИА. МНЭ. Дело № 37 (1.17), ФМ. Дело № 430.

583. М6ш агашты жакалай. А.А. Бабакова ла Т.Т. Мекечин 2009 жылда К6ксуу-Оозы аймактын Сугаш журтында жанарчылардын к6реелейинен бичиген: Анна Бабакова, Екатерина Бутушева, Светлана (Чечек) Ерелина, Мандык Керексебесова, Кураан Монтокова, Поростой Самаева, Анна Суйманакова, Валентина Т6л6сова, Александра Эштокова. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова 6ткен. Текст 6с алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (А.А. Бабакованын материалдары. Сугаш-2009. Фоногр. 1).

584. Эриккенде чертетен. А.В. Анохин 1924 жылда Эликманар аймактын (эмдиги Чамал аймак) Куйум журтында А.В. Наспаевтен бичиген. Текст 6с алтай тилле. МАЭ, ф. 11, оп. 1. (Копия НА НИИА. ФМ. Дело № 449 (1.91)).

585. Жазым келет, жарланып. А.В. Анохин 1911 жылда Кемерово отокто Белово аймактын Чолухой деп журтында бичиген. Телеут диалект. МАЭ, ф. 11, оп. 1. (Копия НА НИИА. ФМ. Дело № 449 (1.13)).

Бу кожондо калык ортодо озодон бери яс ла к6сти ар-б6ткеннин 6йл6ринин ле кижинин ж6р6минин солунта 6келген тектирлери деп темдектегени жарт к6р6нет.

586. Тоотойдын тонмоксуу. К.Е. Укачина 1975 жылда Ондой аймактын Бичикт6-Боом журтында тодош с66кт6 Ш. Чукуйова ла тодош с66кт6 Ч. Кандыкованан бичиген. Ш. Чукуйова 1906 жылда чыккан, Ч. Кандыкова 1907 жылда чыккан. Текст 6с алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 300 (6.16).

587. К6лд6-к6лд6 кеч6ни. А.А. Бабакова ла Т.Т. Мекечин 2009 жылда К6ксуу-Оозы аймактын Сугаш журтында жанарчылардын к6реелейинен бичиген: Анна Бабакова, Екатерина Бутушева, Светлана (Чечек) Ерелина, Мандык Керексебесова, Кураан Монтокова, Поростой Самаева, Анна Суйманакова, Валентина Т6л6сова, Александра Эштокова. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова 6ткен. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2009). (А.А. Бабакованын материалдары. Фоногр. 5).

...*Көрүшкеннинг өчинде...* – тузак ойдин бажында көстөн көскө тушташкан тушта.

...*Табарышкан өчинде...* – узак ойдин бажында тушташкан, баш беришкен, јолуккан тушта.

588. Көк тепсеннин үстине. К.Е. Укачина 1980 жылда Ондой аймактын Боочы јуртында тодош сөөктү М. Энчинованан бичиген. Кожончы 1936 жылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 328 (25. 6).

Күнү-јоннын... – Јебрен түрк тилде *el-kün* деп эштү сөс бар. *Эл калык, күн улус.* Көр.: [ДТС, с. 326].

...*Ак јанар...* – алкышту, кежиктү јанар.

589. Үстибистеүч жылдыс. М.А. Демчиновала К.В. Яданова 2008 жылда јаан изү айдын 6-чы күнинде Ондой аймакта Јоло јурттан ыраак јок Кабайлу-Межелик деп јерде өткөн «Эл-Ойын» тушта јытас сөөктү Н.О. Енчинованан бичиген. Кожончы 1953 жылда чыккан. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-2. Текст № 80). Мл. Д-45 (2).

590. Кандык бажы чечеги. Н.М. Кондратьева (фонобичимел), К.Е. Укачина ла М.А. Толбина 1986 жылда Шабалин аймактын Беш-Өзөк јуртында јанарчылардын күреелейинен бичиген. Тексттин расшифровказын К.Е. Укачина эткен. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. МНЭ. Дело № 37 (17.7), ФМ. Дело № 430.

591. Төнг јердин өлөни төнкөйгөнчө. М. Суразакова 1956 жылда Улаган аймакта бичиген. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 5 (1.3).

...*јылан баи...* – јыламаш деген сөстин толо кебери мында чыгып келген эмтир.

...*Төкүлкенче...* – төгүлгенче.

592. Эткен күүктин үнидий. М. Малчинова 1969 жылда Ондой аймактын Јоло јуртында Д. Чылбакованан бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. МНЭ. Дело № 22 (48.3).

...*Јургей түжүп...* – јергелей түжүп; јергележип.

...*Эңей түжүп...* – эңиле түжүп.

...*Јайан түжүп ...* – јайыла түжүп.

593. Сынды төмөн јелерде. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, К.В. Яданова ла А.А. Конунов 2008 жылда јаан изү айдын

2-чи күнинде Кан-Оозы аймактын Келей јуртында очы сөөктү В.К. Делдошповтен бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-2. Текст № 71). Мл. Д-39 (6).

594. Алтын пурба калычкем. Н.П. Дыренкова 1936 жылда бичиген. Куманды диалект. МАЭ, ф. 3, оп. 1. (Копия НА НИИА. ФМ. Дело № 449 (1.126).

...*турба...* – эрезинделип, толголып, кадылып калган; *турба* ‘свиваться, скручиваться’; ‘курчавый’. См.: [Баск., 1985, с. 190].

...*Айи онгынчи...* – *ай онгоры; ай аайынча; айгаары.*

...*Күн онгынчи...* – *күн онгоры; күн аайынча; күнгеери.*

595. Куйругында куушканду. Н.А. Кучигашева 1959 жылда Кош-Агаш аймактын Белтир јуртында алмат сөөктү К.К. Тугашеванан бичиген. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 15 (11.13).

Бу «Сырга јажырыш» деп ойыннын кожоңы. Ойлөр өдүп, ойын ойнолбой, јылыып барган кийинде, онын јүк ле кожоңы артып баратан эмтир, андый кожоңдор болгон ойындарды эзедип айткан учуралдардын кеберин алына берет.

Сакпыгында толбулу... – *сакпык / сакпак; толбу* – так (точка, пятно); Түндегер: монг. *толбо* пятно [МРС, 1957, с. 405].

596. Јарды ла кырлай мантаган. К.Е. Укачина ла Н.М. Кондратьева (фонобичимел) 1985 жылда Кош-Агаш аймактын Белтир јуртында алмат сөөктү Кедей (Степан) Тугуровтон бичиген. Кожончы 1955 жылда чыккан. 8 класс үредүлү, 5 бала азыраган, койчы кижилер болгон. Тексттин расшифровказын К.Е. Укачина эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 377 (1). Магн. 7 МЭЭ, № 34.

597. Комыргайды сал эдип. Т.С. Тухтенев 1959 жылда Горно-Алтайскта И.К. Танашевтен бичиген. Кожончы 54 јашту болгон. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 116 (2.12).

...*Комду...* – Күнбадыш Монолдо Ховд деп јер, онын суузы. Оны Кобдо деп база айдыжатар.

...*Байат...* – Кемерово отокто *Бачат / Байат* суу.

...*Баи биригип ойнойлык* – ончобыс кожо, бирге, тенге ойнойлык.

598. Ак јыраалу тайгада. К.Е. Укачина 1973 жылда Ондой аймактын Кулады јуртында 73 јашту Јешишке Ороевтен бичиген.

Кожончы 1900 жылда чыккан, Бай ады Акым. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 261 (72.5, 72.6).

599. Көк чечеги жайылган. К.Е. Укачина ла Н.М. Кондратьева (фонобичимел) 1985 жылда Кош-Агаш аймактын Белтир журтында төлөс сөөктү И.Д. Саблаковтон бичиген. Кожончы 1928 жылда чыккан. Тексттин расшифровказын К.Е. Укачина эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 377 (24). Магн. 7 МЭЭ, № 150.

...тонгылдын... – бажы болчок төстөк жерлер.

...жуул калган... – жуулып калган.

600. Көк чечектин сүди эди. Н.М. Кондратьева (фонобичимел), К.Е. Укачина ла М.А. Толбина 1986 жылда Шабалин аймактын Улус-Чаргы журтында көбөк сөөктү В.С. Бугуевтен бичиген. Кожончы 1916 жылда чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. МНЭ. Дело № 37 (24.35); ФМ. Дело № 430.

Көк чечектин сүди эди, / Эмип-эмип алалык – бир жанынан, Алтайда чын ла сүтгү чечектер бар, оны улус соорып, эмип алар аргалу; экинчи жанынан, бу эрмектер көчүрө учурлу: мал-аштын байлу, агару сүди Алтайдын ару ла жараш чечектеринен, ашту өлөн-чөбинен келет.

601. Кара тайды көөркийди. И.Б. Шинжин 1974 жылда Ондой аймактын Ийнеген журтында А. Кажаяевтен бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 267 (1.31).

...Кастабай... – кастактабай; казык эмезе чакы жокко канайда буулайтан. Чалкандуларда *кастык* чакы, желе [Баскаков, 1985, с. 159].

Казымандый... – казыман-чечектий.

...буланаттый... – буланат-чечектий.

602. Агарган сынга аш чачтым. З.С. Казагачева ла Ю.И. Шейкин 1988 жылда Кемерово отокто Белово аймактын Беково журтында тумат сөөктү Е.П. Шадеванан бичиген. Кожончы 1923 жылда чыккан. Тексттин расшифровказын З.С. Казагачева эткен. Теленит диалект. НА НИИА. МНЭ. Дело № 45 (35.1). Магн. МЭЭ – Алтай-3, № 39.

...сабылзын... – сабыдылзын; жайканзын.

Арда күчүм... – ардак кичүүм; эрке кичинегим; *арда* ‘жаш, кичинек бала’. [ОРС, 2005, с. 20].

603. Кумакту көлдө кайык бар. Н.А. Кучигашева 1959

жылда Кош-Агаш аймактын Белтир журтында алмат сөөктү К.К. Тугашеванан бичиген. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 15 (11.2).

Кубулу жон – кандый да күчтерге алдырбас, эрикпес-кунукпас, сүүнчилү; ойын-каткылу; жыргалду жон.

604. Алтын туудан ай тийер. А.А. Бабакова 2009 жылда Горно-Алтайскта бойы бичийле М.А. Демчиновага берген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512. «Ойрот калык ойынга кожон» деп адалган тексттер, № 25, 4-чи бүк.

605. Ак жаланла желелик. А.А. Бабакова 2009 жылда Горно-Алтайскта бойы бичийле М.А. Демчиновага берген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. Дело № 512. «Ойрот калык ойынга кожон» деп адалган тексттер, № 27, 4-чи бүк.

606. Ак тайганын бажынан. К.Е. Укачина 2009 жылда Горно-Алтайскта көбөк сөөктү А.А. Бабакованан бичиген. Кожончы 1944 жылда Көксуу-Оозы аймактын Сугаш журтында чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512. (МЭ-2009. А.А. Бабакованын материалдары. № 28).

607. Ээртеп минген адыбыс. К.Е. Укачина 2009 жылда Горно-Алтайскта көбөк сөөктү А.А. Бабакованан бичиген. Кожончы 1944 жылда Көксуу-Оозы аймактын Сугаш журтында чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512. (МЭ-2009. А.А. Бабакованын материалдары. № 30).

608. Жалан жердин өлөнги. К.Е. Укачина 2009 жылда Горно-Алтайскта көбөк сөөктү А.А. Бабакованан бичиген. Кожончы 1944 жылда Көксуу-Оозы аймактын Сугаш журтында чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512. (МЭ-2009. А.А. Бабакованын материалдары. № 34).

609. Улаган-Пашы карлуда. М.А. Демчинова 2008 жылда тулаан айдын 26-чы күнинде Улаган журтта кара төлөс сөөктү М.С. Тадышевнан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-1. Текст № 3). Мл. Д-15 (2).

...Пистин... – бистин.

Пашкуш-Пашы... – Башкуш-Бажы.

...Пашкуш суусы... – Башкуш суузы.

Пу пойлорус... – бу бойлорыс.

610. Агарып өскөн ак чечек. К.Е. Укачина 1995 жылда

кочкор айдын 9-чы күнүндө Кош-Агаш аймактын Белтир журтында сагал сөөктү О.К. Солтонбаевтен бичиген. Кожончынын журтаган жери Жанаул, Белтирге «Чага-Байрамга» келген. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-1995, Кош-Агач, № 1).

Көгөр өскөн... – көгөрүп өскөн.

611. Кускунурдын-Ойыкка. К.Е. Укачина 1995 жылда кочкор айдын 9-чы күнүндө Кош-Агаш аймактын Белтир журтында сагал сөөктү О.К. Солтонбаевтен бичиген. Кожончынын журтаган жери Жанаул, Белтирге «Чага-Байрамга» келген. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-1995, Кош-Агач, № 2).

...Артыш – арчын.

612. Учар куштын уйазы. К.Е. Укачина 1995 жылда кочкор айдын 9-чы күнүндө Кош-Агаш аймактын Белтир журтында сагал сөөктү О.К. Солтонбаевтен бичиген. Кожончынын журтаган жери Жанаул, Белтирге «Чага-Байрамга» келген. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-1995, Кош-Агач, № 3).

...жыргалуус... – жыргалыс, жыргалыбыс.

...жонуста... – жоныста.

...силердин... – слердин.

...болсун... – болзын.

613. Ала тайга мүнеле. К.Е. Укачина 1995 жылда кочкор айдын 9-чы күнүндө Кош-Агаш аймактын Белтир журтында сагал сөөктү О.К. Солтонбаевтен бичиген. Кожончынын журтаган жери Жанаул, Белтирге «Чага-Байрамга» келген. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-1995, Кош-Агач).

...жан келдим – жанып келдим.

...Кошо кескен... – кожо кескен.

...Кошо өскөн... – кожо өскөн.

...мүнеле... – минеле, минип алала.

Ак-Көл журттын... – Мында «Ак-Көл» деп ойыкта турлулар керегинде айдылат.

614. Жеерен ады пар тушто-о. М.А. Демчинова 2008 жылда тулаан айдын 29-чы күнүндө Улаган аймактын Паспарты журтында М.С. Тонтушевтан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-1. Текст № 11). Мл. Д-29 (6).

...пар тушто-о... (мынайда кожондолып айдылган) – бар тушта-а.

...ойнаактар... – ойнооктор / ойнройлыктар.

615. Көк өлөнгин көрөлө. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, К.В. Яданова ла А.А. Конунов 2008 жылда сыгын айдын 26-чы күнүндө Улаган аймактын Ясулу журтында оргончы сөөктү Р.А. Мадрашевтан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-3. Текст № 14). Мл. Д-2 (8).

...Көмө пасар... – көмө базар.

616. Түлкү ле пычкак пөрүгүүс. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина ла К.В. Яданова 2008 жылда сыгын айдын 30-чы күнүндө Улаган журтта Ф.П. Тандинанан бичиген. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-3. Текст № 41). Мл. Д-17(1).

...пөрүгүүс... – бөрүгис.

...өдүгүүс ... – өдүгис.

617. Келер куштын уйасы. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, К.В. Яданова ла А.А. Конунов 2008 жылда сыгын айдын 26-чы күнүндө Улаган аймактын Ясулу журтында оргончы сөөктү Р.А. Мадрашевтан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-3. Текст № 29). Мл. Д-8 (37).

618. Оймоннон келген он поро. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, К.В. Яданова ла А.А. Конунов 2008 жылда сыгын айдын 30-чы күнүндө Улаган аймактын Кара-Кујур журтында саал сөөктү А.М. Сандяевтан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Теленит диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-3. Текст № 44). Мл. Д-21 (2).

619. Арташ туудан ай чыгар. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина ла К.В. Яданова 2008 жылда жаан изү айдын 1-кы күнүндө Кан-Оозы аймактын Жаланый-Бажы журтында көбөк сөөктү Т.К. Кокпоеванан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-2. Текст № 59). Мл. Д-15 (2).

620. Алтай амыр тургасын. М.А. Демчинова, К.Е. Укачина, К.В. Яданова ла А.А. Конунов 2008 жылда жаан изү айдын 2-чи күнүндө Кан-Оозы аймактын Келей журтында очы сөөктү В.К. Делдошпоевтен бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МЭ-2008-2. Текст № 73). Мл. Д-39 (8).

...тургасын / тургажын – -гасын // -гажын; -касын // -кажын ылганаачыларда келер өйди көргүзип, анылап айткан кожулталар. Көрүгөр: [ОРС, 2005, с. 251].

621. Йайык йакасы йайык тал, йайык тал. М.А. Демчинова, Т.М. Садалова ла А.И. Наева 2001 жылда Кемерово отокто Белово аймактын Сас деп журтында А.А. Сыркашевнан бичиген. Кожончы 1926 жылда чыккан, энезинин өбөкөзи Шадеева, ол Алтайдан барган кижиге болгон. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Телеут диалект. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (МФЭ-2001-2002. № 7). Магн. Диск № 1.

Йайык йакасы йайык тал... – Яйык жаказы яйык тал. Мында ак телениттердин озогыдан арткан эрмек-куучынынын аңылузы темдектелет.

...пүүбей пүү койойын... – пүүбей / пуубай пүүп салайын, лит. буубай (кабай) бүгүп салайын.

Йандырбас ойын ойнокойойын – жандырбас ойун ойноп салайын.

...Эншипес... – энилбес.

622. Ак жаш бойлудый, ой, бойлу болдум, ай. Т.М. Садалова 1988 жылда Кемерово отокто Гурьевский аймактын Шанды журтында П.С. Чештанованан бичиген. Тексттин расшифровказын Т.М. Садалова эткен. Телеут диалект. НА НИИА. МЭЭ-Алтай-3. ФМ. Дело № 453, тетр. № 3. Магн. Теле-89.

Ак жаш. Мында ак деген тыныдар бөлүгөш баштапкы жерге туруп калатан учурал көргүзүлөт. *Жаш ак* – жаш ла деген учурлу. Өскө темдек көргүзүп ийерге жараар. Темдектезе, *ол барар ла* деген эрмекти ак телениттер *ол барар ак* деп айдар аргалу.

... *бойлу болдум...* – кижиге барар өйи жеткен кыс тужум болды, жетти дегени.

623. Мөш агашты жакалай. А.А. Бабакова 2009 жылда Горно-Алтайскта бойы бичийле, М.А. Демчиновага берген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512. «Ойрот калык ойынга кожон» деп адалган тексттер, № 26, 4-чи бүк.

624. Жалан жердин өлөни. А.А. Бабакова 2009 жылда Горно-Алтайскта бойы бичийле, М.А. Демчиновага берген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512. «Ойрот калык ойынга кожон» деп адалган тексттер, № 3.1, 1-кы бүк.

625. Эртеп минген адыбыс. Күү шиндеечи Г.Б. Сыченко (фонобичимел) 2000 жылда Кош-Агаш аймакта Көкөрү журтта өткөн Эл-Ойында бичиген (кемнен бичилгени жарг эмес). Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Кожон теленит диалектле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512. 2000 жылдагы Эл-Ойыннын үөр кожондоры, № 1.

626. Байлу бүрлү бай кайын, бай кайын. Г.Б. Сыченко (фонобичимел) 2000 жылда Кош-Агаш аймакта Көкөрү журтта өткөн Эл-Ойында саал сөөктү Элбек Калкиннен бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Кожон теленит диалектле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512. 2000 жылдагы Эл-Ойыннын үөр кожондоры, № 2.

627. Эне-Чуйдын тайгазы. Г.Б. Сыченко (фонобичимел) 2000 жылда Кош-Агаш аймакта Көкөрү журтта өткөн Эл-Ойында Н.К. Ялатовтон бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Кожон теленит диалектле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512. 2000 жылдагы Эл-Ойыннын үөр кожондоры, № 3.

628. Жараш чечек жайылган. Г.Б. Сыченко (фонобичимел) 2000 жылда Кош-Агаш аймакта Көкөрү журтта өткөн Эл-Ойында сагал сөөктү Магу Каратаевна Абулованан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Кожон теленит диалектле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512. 2000 жылдагы Эл-Ойыннын үөр кожондоры, № 4.

629. Кызыл ла чечек жарылган. Г.Б. Сыченко (фонобичимел) 2000 жылда Кош-Агаш аймакта Көкөрү журтта өткөн Эл-Ойында сагал сөөктү Магу Каратаевна Абулованан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Кожон теленит диалектле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512. 2000 жылдагы Эл-Ойыннын үөр кожондоры, № 5.

630. Эбире турган Эре-Чуй. Г.Б. Сыченко (фонобичимел) 2000 жылда Кош-Агаш аймакта Көкөрү журтта өткөн Эл-Ойында моол сөөктү Тебекова Раисанан (Бөкөнөктөн) бичиген. Кожончы Белтир журтта чыккан-өскөн, жажына мал-аш кабырган. НА НИИА. ФМ. Дело № 512. 2000 жылдагы Эл-Ойыннын үөр кожондоры, № 6.

631. Ойноп-ойноп баралык. Г.Б. Сыченко (фонобичимел) 2000 жылда Кош-Агаш аймакта Көкөрү журтта өткөн Эл-Ойында

сагал сөөктү Магу Каратаевна Абулованан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Кожон теленит диалектле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512. 2000 жылдагы Эл-Ойыннын үүр кожондору, № 7.

632. Чуйдын чөли элбек чөл. Г.Б. Сыченко (фонобичимел) 2000 жылда Кош-Агаш аймакта Көкөрү журтта өткөн Эл-Ойында сагал сөөктү Магу Каратаевна Абулованан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Кожон теленит диалектле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512. 2000 жылдагы Эл-Ойыннын үүр кожондору, № 8.

633. Сынды төмөн түшерде. Г.Б. Сыченко (фонобичимел) 2000 жылда Кош-Агаш аймакта Көкөрү журтта өткөн Эл-Ойында сагал сөөктү Магу Каратаевна Абулованан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Кожон теленит диалектле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512. 2000 жылдагы Эл-Ойыннын үүр кожондору, № 9.

634. Элик пычкак өдүгим. Г.Б. Сыченко (фонобичимел) 2000 жылда Кош-Агаш аймакта Көкөрү журтта өткөн Эл-Ойында сагал сөөктү Магу Каратаевна Абулованан бичиген. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Кожон теленит диалектле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512. 2000 жылдагы Эл-Ойыннын үүр кожондору, № 10.

635. Кызарып чыккан Күн-Бырман. М.А. Демчинова 2000 жылда Кош-Агаш аймактын Көкөрү журтында өткөн Эл-Ойында Н.К. Ялатовтон бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512. 2-чи бөлүк кожондор, № 1.

636. Ойым, ойым, ойойым. М.А. Демчинова 2003 жылда үлүрген айдын 5-чи күнүндө Кош-Агаш аймактын Кызыл-Таш журтында кара тодош сөөктү Мария Дыдыянованан бичиген. Кожончы 1946 жылда Кош-Агаш аймактын Белтир журтында чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512. 2-чи бөлүк кожондор, № 2.

637. Адам каккан казык бу. М.А. Демчинова 2007 жылда Кан-Оозы аймакта Ойбокто өткөн Жаңар-Кожондо Кан-Оозы аймактын кожончыларынын күреелейинен бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512. 2-чи бөлүк кожондор, № 3.

638. Жыраа-жыраа жер эмтир. М.А. Демчинова 2007 жылда Кан-Оозы аймакта Ойбокто өткөн Жаңар-Кожондо Кан-Оозы

аймактын кожончы күреелейинен бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512. 2-чи бөлүк кожондор, № 4.

639. Кайын агаш ортодо. М.А. Демчинова 2007 жылда Кан-Оозы аймакта Ойбокто өткөн Жаңар-Кожондо Кан-Оозы аймактын кожончы күреелейинен бичиген. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512. 2-чи бөлүк кожондор, № 5.

640. Кан-Чарастын ичинде. М.А. Демчинова 2007 жылда Кан-Оозы аймакта Ойбокто өткөн Жаңар-Кожондо Кош-Агаш аймактын Белтир журтынан келген сагал сөөктү Магу Каратаевна Абулованан бичиген. Кан-Оозынын кожончылары айландыра турарда, Магу Каратаевна олорго учурлап кожондор айткан. Текст теленит диалектле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512. 2-чи бөлүк кожондор, № 7.

641. Жалаң, жалаң жерлерге. М.А. Демчинова 2007 жылда Кан-Оозы аймакта Ойбокто өткөн Жаңар-Кожондо Кош-Агаш аймактын Белтир журтынан келген сагал сөөктү Магу Каратаевна Абулованан бичиген. Кан-Оозынын кожончылары айландыра турарда, Магу Каратаевна олорго учурлап кожондор айткан. Текст теленит диалектле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512. 2-чи бөлүк кожондор, № 8.

642. Жаңарлажып алалык. М.А. Демчинова 2007 жылда Кан-Оозы аймакта Ойбокто өткөн Жаңар-Кожондо Кош-Агаш аймактын Белтир журтынан келген сагал сөөктү Магу Каратаевна Абулованан бичиген. Кан-Оозынын кожончылары айландыра турарда, Магу Каратаевна олорго учурлап кожондор айткан. Текст теленит диалектле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512. 2-чи бөлүк кожондор, № 9.

643. Ак-бороны агыттым. М.А. Демчинова 1986 жылда Шабалин аймактын Шыргайты журтында төлөс сөөктү Сорт Болдыровна Чапыеванан бичиген. Кожончы 1926 жылда тулаан айдын 8-чи күнүндө чыккан. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512. 2-чи бөлүк кожондор, № 14.

644. Тан атканда не эдер? М.А. Демчинова 1993 жылда жайгы куран айдын 20-чи күнүндө Кош-Агаш аймактын Кызыл-Таш журтында Миша (Багыраш) карындажынын тойында Люба Чындакаеванан бичиген. Ол танды ла ажыра көп частушкалар айдып тура, же такып ла бу частушканы айдарга жакшызынып турган. Бис оноң мынайда сураганыс: «Такаазы жарт, а бу

күрүскези не болды?» Ол биске каруу берген: «Je курица не, каный айлабай тураар?». Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512. 2-чи бөлүк кожондор, № 11.

645. Табылгынан камчы эдип. М.А. Демчинова 2007 жылда Кан-Оозы аймакта Ойбокто өткөн Жаңар-Кожондо Кош-Агаш аймактын Белтир журтынан келген сагал сөөктү Магу Каратаевна Абулованан бичиген. Кан-Оозынын кожончылары айландыра турарда, Магу Каратаевна олорго учурлап кожондор айткан. Текст теленит диалектле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512. 2-чи бөлүк кожондор, № 10.

646. Таштан ташка калыган. М.А. Толбина 1981 жылда Кош-Агаш аймактын Белтир журтында жайат-кыпчак сөөктү Чоркок Диятованан бичиген. Кожончы 1919 жылда чыккан. Текст теленит диалектле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512. 2-чи бөлүк кожондор, № 12.

647. Алакалу жүстүгим. М.А. Толбина 1981 жылда Кош-Агаш аймактын Белтир журтында жайат-кыпчак сөөктү Чоркок Диятованан бичиген. Кожоннын күүзи теленитле айдылган. НА НИИА. ФМ. Дело № 512. 2-чи бөлүк кожондор, № 13.

648. Жабаганын куйругу. А.А. Бабакова ла Т.Т. Мекечин 2009 жылда Көксуу-Оозы аймактын Сугаш журтында жаңарчылардын күреелейинен видеокамерага бичиген: Анна Бабакова, Екатерина Бутушева, Светлана (Чечек) Ерелина, Мандык Керексебесова, Кураан Монтокова, Поростой Самаева, Анна Суйманакова, Валентина Тёлёсова, Александра Эштокова. Тексттин расшифровказын М.А. Демчинова эткен. Текст өс алтай тилле. НА НИИА. ФМ. Дело № 512 (А.А. Бабакованын материалдары. № 3).

Анна Айдаровна 1990 жылдардан ала алтай калыктын жебреннен бери жаңдаган жаңы, байлаган чүмдери орныккан тушта, эл-жоннын «Эл-Ойыны» жаңжыккан өйдө сүреен сүүнип, оморкоп жүретен кижин болгон, онын учун бу кожонды Жоло журттын жанында Кабайлу-Межеликте болгон «Эл-Ойын» тужунда бойы чүрче ле чүмдей согуп, кожондогон. «Алтайлардын «Эл-Ойыны» качан да кунурабазын, жоголбозын, эл-жон, эне-ада эзен-амыр, бала-барка эптү-жөптү жатсын, айыл-журт туткандары, эштешкен куулардый, айрылышпазын, Эне-Алтайдын ичине узак-узак жаш жажап, узун-узун жолдор өтсин, жер-телекей албатылары ортодо жүзин жажырбай, жүдегин көгүспей жүрзин» деп алкаган. НА НИИА.

ФМ. Дело № 512 (М.А. Демчинованын күнлик бичимелдеринен, 13 бүк).

СӨГҮШ КОЖОНДОР

649. Абулова Магу ла Санин Игнаттын сөгүшкени. М.А. Демчинова 1997 жылда кичү изү айдын 12-чи күнинде Кан-Оозы аймакта Кайсын журтта өткөн Эл-Ойында Кош-Агаш аймактын Белтир журтынан келген Абулова Магу Каратаевна ла Улаган аймактын Кара-Кујур журтынан келген Санин Игнат Степановичтен бичиген. НА НИИА. ФМ. Дело № 512, № 11.

Сөгүш кожон башталар алдында эки туружаачы сценага чыгып келген. Сценанын бир учынан кара кураан сүүри бөрүктү, койнын жараштыра чүмдеп, кеен бөслө кадарлап салган чуй-теленит тонду, эки тулун бел соккон, чачынын учы озогы шуру-жинжи, топчыларлу, жыламаштарлу, коо сынду, шулмус, женил аяк базытту Магу Каратаевна келди. Сценанын экинчи учынан чыккан кижин каагылап, келеп салган капталду, чичке коо сынду, чокондой (шүлүзин) бычкак бөрүктү Санин Игнат Степанович. Магу Каратаевна мынайда айдып жат: «Эре-Чуйдан келген кишин эдим, эдим-сөөгим кыпчак полор, пу пир пенсиясы көп кишин пайа ла мончо жарап туру маа. Акчасы көп кишиле танышар ла керек».

Санин Игнат Степанович айдат: «Ыраак Улаган аймактын кишини, сөөгим сагал, өбөкөм Санин, кара-корум таштарлу Кара-Кујур Алтайдын кишини. Акыр ла, акыр ла, ыраак таладан келген кишин эткен ишин пилбес, жаткан жүрүмин пилбес, угы-төсин пилбес, кандый сөгүш, сөгүш кожон жарабий жат, а чечеркежип можно кошондошорго...».

Сөгүш кожон түнген кийинде бис Магу Каратаевнага жууктап, чала эмеш аяап, мындый сурак бердис: «Je, Магу Каратаевна, сөгүш кожоннын учы-бажына мөрлү чыкканаар учун Слерди уткуп жадыс, Слердин эптү, кеен кожондороор учун жаан быйан. Сурак берип ийеек: «Сөгүшке ачынбадаар ба?» Магу Каратаевна тургуза ла мындый каруу жандырды: «Ачынатан болзом, мен боо сөгүжип не келетен эдим, ары ла айылда отурбай...».

Сурак: «Сөгүш кожоннын төс учуры неде деп сананып тураар?»

Каруузы: «Сөгүш кожонды кижиге маргыш жаткан кижинин аайына ла келиштире айтат не, онын сөстөри кожоннын бажын билер кижиге бойы ла ары жанынан келиштире айдылып турар неме не. Кожонгын алдырган деп ачынары да жок неме, ол ойын-коқыр, ончыкташ (ойынчыкташ) учуш (ошкош) неме. Карын, айттырып та алза, ачынбаска үренер керек. Ачынышса, ол жаман, андый неме керек жок. Айтса, айдып ла алгай, анда нези бар, күлүк болзо, күчи једер болзо, айткай ла, кижиге айтканынан кир југуп калбас, кудай ла жаман көрбөзө болор...».

Игнат Степановичти бис јенү алганыла уткуп, ого база сурактар бердис: «Сөгүш кожоннын тос учуры кандый, ол керегинде айдып берген болзоор?» Игнат Степанович эмеш-умаш сананып турала, карууну мындый чечеркешле берди: «Кан-Оозы аймактын Кайсын журты кайындарла көжөөлөнип калган, кайран жараш јер эмтир. Мындый јерге келип, Эре-Чуйдын эмеениле кожон-эрмек өткүрдим деп айдарым. Максын тураным жок, мактан туран эмезим, көргөн-уккан аайынча, тегин не тилге илингенче деп, тилим келишкенче кожонды база айттым ла, кокурды база таптым ла. Сөгүштин учуры неде болор а, «челдү эт тишке кысталар, чечен кижиге сөскө кысталар» деп албаты тегиндү айтпаан наа, онын учун сөскө кысталып, ойто уштулып, айып туруп кожондоштым ла. Албатаа јараган болзо, јакшы туру, јарабаан болзо, кайар а...».

...не аштаар – не ачтаар.

...јер сай ла – јер сайын ла, јер ле сайын; јер ле болгонго, јер ле бүткенге.

Сал ла... – салып ла.

Погочого... – богочого, боочыга.

...танбаны... – танманы.

Кайсап ичип аладым – каймай сузуп, ичип аладым; суунун үстинен колло эмезе сускула, аяккла көп эмес, кичинектен сузуп алганы.

Айтлап... – айткылап.

Колын келген Улаган... – колынып келген Улаган; Улаганнын суузына өскө суулар колынган, кожулган.

Уурулап јийле... – уурдап јийле.

Кесикүйен – кезип койгон.

...учуш – учкуш, ошкош.

...кыгысы – кыгызы; кыгылаган табыжы.

КОЖОНЧЫЛАРДЫҢ КӨРГҮЗҮЗИ

- Абулов Б. – 5.
 Абулова М.К. – 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 640, 641, 642, 645, 649.
 Акчина Н.А. – 47, 51.
 Алаганчакова А.Н. – 200.
 Алагызова (Ускоева) А.К. – 9.
 Алмадакова Т.Б. – 297, 350.
 Алтайчинов М.Ч. – 567.
 Альчина Б. – 15.
 Анна Васильевна – 311.
 Бабакова А.А. – 66, 116, 152, 153, 195, 209, 216, 237, 242, 243, 314, 427, 473, 474, 475, 492, 493, 495, 496, 547, 550, 583, 587, 604, 605, 606, 607, 608, 623, 624, 648.
 Бадакина Э. – 70.
 Байлагасова Т.М. – 155, 271.
 Баксарина П.В. – 266, 466.
 Баранчиков О. – 38.
 Бардинова М.Б. – 357.
 Барнулова Т. – 568.
 Бачишева Р.Д. – 60.
 Баянкина Б.С. – 63, 219, 355, 472.
 Бедреева Р.И. – 245, 467, 580.
 Бедюров Я. – 412.
 Белтрикова Т.Н. – 97.
 Бештинов Н.В. – 569.
 Бойдоев Б.С. – 572.
 Бокчин Б.А. – 499.
 Бугуев В.С. – 600.
 Букачакова М.Т. – 433.
 Бутушев А.Ю. – 359, 361.
 Бутушева Е. – 314, 583, 587, 623.
 Быйкыева А.Ч. – 53, 126, 357.
 Васильева Р.С. – 430.
 Декенов В.К. – 578.
 Делдошпоев В.К. – 58, 69, 80, 96, 115, 158, 279, 293, 298, 299, 301, 620.
 Демчинов А. – 30.
 Демчинов К. – 4, 33, 95, 150, 157, 298, 299, 301.
 Дилекова А. – 18.
 Диятов К. – 564.
 Диятова З.Т. – 88.
 Диятова Ч. – 193, 432, 448, 461, 477, 554, 646, 647.
 Дыдыянова М.А. – 29, 214, 548, 636.
 Елекова К.Б. – 582.
 Елесова М.А. – 226, 420.
 Енчинова Н.О. – 81, 122, 589.
 Ерелина Ч. – 314, 583, 587, 623.
 Иркитов А.Н. – 569.
 Ишмина У. – 458.
 Кажаяев А. – 601.
 Казанов В.В. – 425.
 Кайчин А.А. – 141.
 Каланчина Б. – 168, 267, 286, 288, 392, 463, 566, 577.
 Калкина А.Г. – 345.
 Калкин А.Г. – 48, 169, 178, 285, 287, 305, 345, 347, 389, 402, 443, 518, 519, 520, 522.
 Калкин Э.А. – 626.
 Калташева С. – 85.

- Кандаракова А.М. – 300.
Кандаракова П.Б. – 444.
Кандыкова Ч. – 302, 307.
Канзачинова И.С. – 259.
Карлагачева А. – 268, 399.
Кармандаева Э. – 44, 221, 265, 296, 544.
Карымжакова М. – 11.
Кастагачев И.Д. – 127.
Кастарак М.В. – 150, 303, 321, 518.
Кастаракова М.В. – 269.
Каштаева Т. – 162.
Кебекова Л.И. – 148.
Керексебесова М. – 314, 583, 587, 623.
Келешева Ш.З. – 213.
Кокпоев М.Б. – 176.
Кокпоева К. – 50, 220, 328, 501, 504, 516, 534, 570.
Кокпоева Т.К. – 154, 281, 404, 478, 480, 491, 619.
Кокулева А. – 293.
Конушев Е.П. – 28.
Кудачинова Э. – 207, 464, 503, 528.
Кужлекова – 383.
Кундуева Т. – 465, 526.
Куртин Т. – 19.
Курусканов М.Я. – 236, 500.
Кучигашева Н.А. – 231.
Кучияк П.П. – 123.
Кучукова А.П. – 381.
Кушкулин С.А. – 513.
Кызылова Д. – 25, 294.
Кыдатова А. – 90, 541, 574.
Кыдатова К. – 13.
Кыдатова М. – 25.
Кыдыева-Шалтаева Е.Д. – 217.
Кыйгазова К.И. – 246.
Кыргызакова Г.Я. – 582.
Мадрашева Р.А. – 119, 132, 145, 161, 174, 177, 270, 272, 273, 277, 371, 485, 486, 487, 488, 489, 615, 617.
Мажина В.В. – 77, 218, 228, 312, 435, 437.
Майманова А. – 294.
Макошева М.К. – 445, 446.
Манзырова А.Л. – 62.
Маркова Б. – 17.
Маркитанова М.Ф. – 42, 59, 223.
Маскина К. – 337, 514.
Матвеева С.Г. – 542.
Мачула К.Б. – 275.
Мендешева Т. – 68, 304.
Метреев Б. – 215.
Мешкинова У. – 327.
Монтокова К. – 153, 314, 315, 583, 587, 623.
Муклаева А.Б. – 251, 431, 434, 471.
Мундусова К.Ч. – 240.
Мюсова Д. – 64.
Мякишева М.Ф. – 167.
Наспаев А.В. – 515, 584.
Ойношев П.Э. – 35, 36, 37.
Ойношева К.К. – 94.
Олчонова В.Е. – 484.
Ороев Ж. – 113, 598.
Педушева П. – 284.
Рыжкина Р.С. – 175.
Саблаков И.Д. – 93, 239, 308, 436, 456, 460, 481, 537, 599.
Саблакова Т.М. – 134, 234, 241.
Савдин С.И. – 73.
Саклаков А. – 387.
Салбашев А.А. – 391.
Самаева П. – 153, 179, 314, 583, 587, 623.
Самойлова (Дбыргалова) М. – 6, 454.
Сандяева А.М. – 133, 142, 147, 560, 561, 618.
Санин И.С. – 649.
Санкина У. – 257, 356, 390, 411, 502, 527.
Сартаков А.Г. – 618.
Сатинова А.П. – 494.
Сегерткишева Л.М. – 128, 202.
Соколова Е.А. – 424, 556.
Солтонбаев О.К. – 610, 611, 612, 613.
Сопо К.С. – 131, 274.
Суйманакова А. – 153, 276, 314, 583, 587, 623.
Суркашева М. – 172, 205.
Сыркашева А.А. – 283, 316, 621.
Табает А.М. – 569.
Тадыева Р.Б. – 121, 553.
Тадырова-Демчинова О.М. – 52, 401.
Тадышева (Газранова) М.С. – 103, 104, 110, 117, 118, 120, 127, 164, 166, 189, 206, 211, 384, 571, 573, 609.
Такина Д. – 82.
Такысова А. – 378.
Танашев Д. – 27.
Танашев К. – 16.
Танашев И.К. – 112, 254, 354, 459, 462, 505, 517, 532, 597.
Тандина Ф.П. – 71, 490, 616.
Тантыев И. – 455.
Тарбанаев Д.К. – 2.
Тахтаров Ч. – 20.
Тебекова Р. – 630.
Телгенова М. – 250.
Темдекова Д. – 438.
Теркишева К. – 26, 173.
Тёлёсова В. – 314, 583, 587, 623.
Тижимеева Т.Б. – 282.
Тижимеева К.Т. – 562.
Тишкишева З.И. – 546.
Тишкишев В.И. – 165.
Тодошева М. – 253.
Тодошева Т. – 99.
Тоётова Т. – 45.
Тойдонова А.Е. – 79.
Тойдонова М.К. – 394.
Тойдонова Т.С. – 46, 49, 140, 143, 212.
Токоёкова А.М. – 403, 533, 538.
Толоева-Алмадакова Р.Т. – 108.
Толоева-Токоекова К.А. – 92.
Тонжаракова А.А. – 252, 352, 423, 498.
Тонжараков Б.С. – 292.
Тонжаракова М.О. – 423.
Тонкурова А. – 39.
Тонтушева М.С. – 87, 89, 102, 114, 151, 278, 614.
Тордошева Д. – 138.
Тугашева К.К. – 395, 413, 530, 575, 595, 603.
Тугуров К. – 596.

Тукмачева Е.И. – 310, 567.
 Турлунова М.Н. – 163.
 Тутнанова К.У. – 297, 350.
 Тыдыков А.А. – 208, 263.
 Тыдыков М.Н. – 563.
 Тыдыкова С. – 466.
 Укачина К.Е. – 306, 398, 399.
 Унутов У. – 187.
 Унучакова Н.С. – 369.
 Ускоева Л.Е. – 197.
 Чаганакова М.И. – 318, 551.
 Чайчинов Н.К. – 569.
 Чалчикова П.И. – 557, 558, 559.
 Чанчина А.К. – 191, 225, 320.
 Чапыев Е.М. – 10, 22, 523.
 Чапыев С.С. – 57.
 Чапыева Д.М. – 555.
 Чапыева С.Б. – 61, 643.
 Чарбак – 14.
 Чебелькова М.А. – 124.
 Чевалков М.В. – 183.
 Чевалкова П.Ф. – 341, 362, 364.
 Чеконова Е.С. – 186.
 Чекуракова – 161.
 Чекурашева У. – 238, 393, 421, 470.
 Челтуев В.Г. – 129, 280.
 Чендеков Р.Д. – 410, 508, 552.
 Ченкурова С. – 199.
 Черноева М.В. – 156, 506.
 Чештанова П.С. – 622.
 Чинчинова А. – 358.
 Чичиеков Н.И. – 529.
 Чулунова Л.Т. – 146, 188.
 Чумакаев М.А. – 509.
 Чукуйова Ш. – 184, 229, 302, 307, 586.
 Чуу О.И. – 144.

Чылбакова Д. – 592.
 Чындакаева Л. – 644.
 Шагаев В.И. – 5, 55, 83, 86.
 Шадеева Е.П. – 125, 602.
 Шайгакова Н.Н. – 264, 324, 379.
 Шатина Т.К. – 213.
 Ыжыков Б. – 579.
 Энчинова М. – 588.
 Эрленекова Н.К. – 325.
 Эштокова А. – 314, 583, 587, 623.
 Ябашева А. – 536.
 Яимов Э.Я. – 34.
 Яйтынов Т.Т. – 235.
 Якоякова Н.Н. – 107.
 Ялатова В.М. – 210, 258, 469.
 Ялатов Н.К. – 23, 43, 84, 98, 100, 106, 185, 190, 194, 255, 260, 261, 262, 290, 303, 313, 321, 330, 335, 339, 346, 353, 369, 374, 380, 397, 400, 407, 408, 415, 416, 419, 447, 476, 507, 539, 627, 635.
 Яманова К. – 426.
 Янкинов Т.Ч. – 24.
 Күүреелей жанар – 56, 76, 78, 482, 590, 637, 638, 639.

КОЖОН ЈУУГАНДАРДЫН КӨРГҮЗҮЗИ

Алтайчинов М.Ч. – 326, 351, 281, 282, 283, 285, 287, 290, 410, 508, 543, 552, 292, 298, 299, 300, 301, 303, 305, 310, 313, 316, 320, 321, 352, 355, 359, 361, 369, 371, 374, 384, 402, 404, 407, 408, 415, 416, 419, 420, 423, 424, 431, 432, 434, 443, 444, 448, 454, 461, 471, 472, 476, 477, 478, 480, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 494, 498, 506, 509, 542, 546, 548, 550, 554, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 567, 569, 573, 582, 589, 590, 593, 600, 609, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 649, 550.
 Анохин А.В. – 3, 8, 72, 119, 130, 180, 181, 182, 196, 203, 227, 230, 244, 309, 338, 365, 366, 367, 368, 417, 418, 428, 429, 439, 440, 441, 442, 515, 521, 584, 585.
 Арыкова Л.С. – 363, 512.
 Асканакова О.М. – 348.
 Бабакова А.А. – 66, 153, 165, 179, 195, 216, 235, 237, 276, 306, 314, 315, 427, 473, 474, 475, 495, 496, 547, 583, 587, 604, 605, 623, 624.
 Бабаяков Н. А. – 19, 394.
 Бедюров Б.Я. – 568.
 Вертков – 14.
 Данилин А.Г. – 13, 16, 20.
 Дедин И.И. – 221, 265, 296, 544.
 Демчинова (Толбина) М.А. – 1, 2, 4, 5, 6, 29, 30, 33, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 56, 58, 59, 61, 63, 66, 69, 71, 76, 78, 79, 80, 81, 86, 87, 89, 92, 95, 96, 97, 100, 102, 106, 107, 108, 110, 114, 115, 120, 124, 127, 131, 132, 133, 135, 140, 141, 143, 144, 145, 147, 148, 150, 151, 154, 155, 156, 157, 158, 162, 164, 166, 167, 169, 174, 175, 176, 177, 185, 188, 190, 191, 193, 195, 206, 211, 212, 214, 219, 231, 240, 242, 251, 252, 260, 261, 262, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 285, 287, 290, 292, 298, 299, 300, 301, 303, 305, 310, 313, 316, 320, 321, 352, 355, 359, 361, 369, 371, 374, 384, 402, 404, 407, 408, 415, 416, 419, 420, 423, 424, 431, 432, 434, 443, 444, 448, 454, 461, 471, 472, 476, 477, 478, 480, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 494, 498, 506, 509, 542, 546, 548, 550, 554, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 567, 569, 573, 582, 589, 590, 593, 600, 609, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 649, 550.
 Дыренкова Н.П. – 201, 25, 268, 370, 373, 375, 376, 387, 398, 399, 468, 524, 525, 549, 594.
 Казагачева З.С. – 10, 25, 29, 66, 125, 197, 200, 218, 231, 318, 347, 551, 602.
 Каланаков Н.А. – 54.
 Канарин Б. – 91, 224, 581.
 Кандаракова А.М. – 236, 292.
 Кандаракова Е.П. – 226, 236, 252, 292, 352, 420, 423, 444, 498, 500.
 Каралькин П. – 510.
 Каташ С.С. – 340, 360.
 Киле В.В. – 128, 159, 192, 198, 202, 232.
 Ким Л. – 34, 55, 83.
 Киндикова Н.М. – 217.

- Киндииков В. – 576.
 Кокышев Л.В. – 111, 334.
 Кондратьева Н.М. – 121, 134, 156, 226, 236, 241, 252, 292, 320, 352, 413, 420, 423, 424, 432, 438, 444, 498, 500, 506, 509, 542, 553, 556, 572, 575, 596, 599, 600.
 Коноев А.А. – 210, 258, 469.
 Конунов А.А. – 35, 36, 37, 45, 51, 58, 60, 69, 79, 80, 87, 92, 96, 97, 102, 103, 104, 108, 114, 115, 117, 118, 131, 132, 133, 142, 145, 146, 147, 148, 158, 174, 177, 188, 189, 206, 211, 270, 272, 273, 277, 278, 279, 282, 371, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 557, 558, 559, 560, 561, 571, 593, 615, 617, 618, 620.
 Кубашев Н. – 75.
 Кучигашева Н.А. – 52, 85, 220, 233, 372, 395, 401, 511, 530, 595, 603.
 Макошева К.М. – 257, 356, 411, 445, 446, 502, 527.
 Максимов К.И. – 77, 218, 228, 245, 259, 264, 266, 312, 324, 325, 341, 362, 364, 379, 435, 437, 466, 467, 580.
 Малчинова М. – 592.
 Маскина Д. – 337, 514.
 Мекечин Т.Т. – 153, 306, 314, 315, 583, 587, 623.
 Мултуева Е.Г. – 458.
 Наева А.И. – 124, 283, 316, 494, 563, 621.
 Палкина Р.А. – 310.
 Радлов В.В. – 1, 7, 565.
 Сайнахова Д.С. – 199, 213, 294.
 Ойношев В.П. – 513.
 Садалова Т.М. – 124, 283, 316, 494, 513, 523, 621, 622.
 Сакошева – 186.
 Суразакова М. – 344, 345, 396, 591.
 Суразаков С.С. – 31, 40, 41, 67, 99, 126, 161, 222, 293, 317, 336, 358, 383, 385, 388, 412, 451, 453, 535, 578.
 Сыркашев Т.С. – 53, 253, 284, 391, 433, 529.
 Сыченко Г.Б. – 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634.
 Тадыкин В.Н. – 17, 88, 247.
 Тадышева Н.К. – 65.
 Тыбыкова А.Т. – 297, 350.
 Тыдыков А.А. – 195, 208, 263.
 Тюхтенов Т.С. – 24, 27, 50, 74, 101, 105, 109, 112, 136, 137, 160, 170, 171, 204, 220, 254, 256, 291, 295, 319, 328, 329, 331, 332, 333, 342, 343, 349, 354, 377, 378, 381, 382, 386, 405, 409, 414, 422, 449, 450, 452, 455, 459, 479, 483, 497, 501, 504, 505, 516, 517, 526, 531, 532, 533, 570, 597.
 Укачина К.Е. – 22, 23, 26, 39, 43, 45, 51, 57, 58, 61, 63, 64, 69, 70, 71, 73, 76, 78, 79, 80, 87, 92, 93, 94, 96, 97, 102, 108, 113, 114, 115, 116, 121, 123, 131, 132, 133, 134, 145, 147, 148, 152, 154, 155, 156, 158, 173, 174, 175, 176, 177, 183, 184, 187, 191, 199, 206, 207, 209, 211, 213, 219, 225, 229, 236, 238, 239, 241, 243, 250, 251, 269, 270, 271, 272, 273, 277, 278, 279, 281, 282, 294, 302, 307, 308, 320, 355, 371, 389, 393, 404, 413, 421, 431, 434, 436, 438, 456, 460, 464, 470, 471, 472, 478, 480, 481, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 496, 500, 503, 506, 518, 519, 520, 522, 528, 537, 553, 560, 561, 562, 572, 575, 579, 582, 586, 588, 590, 593, 596, 598, 599, 600, 606, 607, 608, 610, 611, 612, 613, 615, 616, 617, 618, 619, 620.
 Чекурашев Е. – 249.
 Чичинова В.М. – 482.
 Чолоков Э.В. – 68, 304.
 Чумакаева М.Ч. – 499.
 Чумакаев В.Ф. – 28, 425.
 Чунижекова Е.Н. – 327.
 Чунижеков А. – 357, 457.
 Чунижеков Ч.А. – 139, 149, 248.
 Шатинова Н.И. – 215.
 Шатинов Ш.П. – 90, 541, 574.
 Шейкина О.И. – 66, 197, 317, 551.
 Шейкин Ю.И. – 200, 347, 602.
 Шинжин И.Б. – 9, 18, 38, 62, 138, 172, 178, 205, 234, 246, 289, 403, 405, 426, 533, 536, 537, 538, 555, 601.
 Яданова К.В. – 9, 45, 46, 47, 51, 58, 69, 71, 79, 80, 81, 92, 96, 97, 108, 116, 122, 129, 131, 132, 133, 140, 141, 143, 145, 147, 148, 154, 155, 158, 163, 174, 175, 176, 177, 206, 211, 212, 238, 239, 270, 271, 272, 273, 277, 279, 281, 282, 359, 361, 371, 404, 478, 480, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 560, 561, 562, 589, 593, 615, 616, 617, 618, 619, 620.
 Ялатов Н.К. – 84, 98, 194, 255, 330, 335, 339, 346, 353, 380, 397, 400, 447, 507, 539.
 Ямаева Е.Е. – 15, 44, 49, 82, 168, 267, 286, 288, 392, 463, 465, 566, 577.

ПЕРСОНАЖТАРДЫҢ АТТАРЫНЫҢ КӨРГҮЗҮЗИ

Айанмаш – Бозоктын адазы, Улаганнын жарлу теленит кожончызы – 31.

Ак-Көбөк / Көбөк-Пий / Көбөк – «Ак-Көбөк» деп лиро-эпикалык кожоннын персонажы. Төс учурыла. «Ак-Көбүк», «Көбүк», «Көбүк-Бий» – 1.

Алты-Каан – орустап Малая Медведица деп үөр жылдыстын ады – 39.

Алтын-Ойрот – жуунадылган сүр-кебер, Күнкер каандыктын кааны – 11.

Алтын-Тана / Тана – Амыр деп уулдын сүйүгөн кызы – 414.

Амыр – Алтын-Тана кысты кожонло кудалаган уул. – 414.

Бийик-Сур – Шунутынын минген ады – 17.

Жети-Каан жылдыс – *Большая Медведица деп үөр жылдыс* – 39, 437.

Жуурал – Таптан-Аттын ээзи, баатыр – 6.

Алтын-Туу – соојындык туу, ол соојындарда, эпосто ло кожондордо учурайт – 42.

Кайракан – Тенгери, Кудай деген ондомолдордын синоними, «Өрөтурган» – 355.

Карагыс – Батпас деп суулу өзөктин кызы – 370.

Көбөк – «Ак-Көбөк» деп эпико-лирикалык кожоннын төс персонажы, мында ол «Мырат» деп кожонло биригип калган – 9.

Көдөн-Пий – Ак-Көбөктин өштүзи – 1.

Конгырай – ал ла камык жылкы туткан алыптын ады – 459.

Кудайак (Кудай) – кудайды адаганы – 266.

Курбустан – Үч-Курбустан кудайды адаганы – 20.

Кызыл-Үүр – Ак-Көбөк баатырдын ады – 1.

Маңыт – Ак-Көбөктин сыйнынын өбөгөни – 1.

Мырат-Пий / Мырадым / Мырат / Мурат – Мындый атту кожондордын төс персонажтары – 7, 8, 9, 10.

Паслей – Василий – 510.

Пырман / Бурхан / Буркан – кудай; Жер ле Тенгеринин кудайлык ээлери; Күн, Ай, От-Калап, Суу-Калап база буркандар болор аргалу – 281, 288.

Күмүш-Туу – соојындык туу – 42.

Тай-Керим – тулпар (аргымак) аттын ады – 5.

Таптан-Ат – база ок андый аттын ады – 6.

Тойбодым – Оп суу ла Түндүк Тенгис – 37.

Үч Аркар – Орион деп үөр жылдыс, Үч-Мыйгактын синоними – 437.

Тулбар / Тулпар – сүреен күчтү, чыдамыкай соојындык ат, тыш бүдүмиле жаман-јудук деп көрүнөт – 3, 4.

Чоконок, Отконок – керик кижинин айлына ажанып аларага кирген уулчактардын аттары – 556.

Шуну / Шуну-каан / Шунуту / Шунуты / Шоноты – алтай калыктын түүкиликте кожон ло кеп-куучын ажыра улуркадып, көдүрип жүргөн алып-баатыры. Шунунун түүкилик ады Лоузан-Шуно или Лувсан-Шоно, Шуну-Лоузан, ол Ойрот каандыктын төзөөчилеринин бирүзи болгон каан укту чоростордон, адазы Сенге кааннын уулы, Батур-хугтайджинин барказы Цеван-Рабдан [Садалова, 2006, с. 8] – 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20.

КОЖОН БИЧИЛГЕН ЖЕРЛЕРДИН КӨРГҮЗҮЗИ

АЛТАЙ КРАЙ

Бийск кала – 310

Солтон аймак

Солтон ј. – 399

Старо-Барда аймак (эмди Красногор аймак)

Сарыков ј. – 375, 387

КӨМҮРЛҮ ОТОК (КЕМЕРОВСКАЯ ОБЛАСТЬ)

Белово аймак

Белово ј. – 468.

Беково ј. – 563, 602.

Сас ј. – 264, 266, 283, 316, 324, 341, 362, 364, 379, 466, 621.

Улус ј. – 124, 245, 467, 580.

Чарту ј. – 125, 197.

Чолухой ј. – 77, 196, 201, 203, 218, 227, 228, 311, 312, 435, 437, 585.

Гурьев аймак

Шангды ј. – 9, 128, 159, 192, 198, 200, 202, 232, 622.

Новокузнецк кала јанында Телеут деп деремне – 494.

Кытман аймак

Октябрьское ј. – 259, 325.

АЛТАЙ РЕСПУБЛИКА

Горно-Алтайск кала – 2, 10, 22, 23, 34, 35, 36, 37, 43, 66, 100, 106, 116, 123, 152, 185, 190, 195, 208, 216, 209, 227, 231, 235, 237, 243, 254, 260, 261, 262, 263, 275, 290, 300, 303, 306, 321, 353, 354, 369, 374, 407, 408, 416, 459, 462, 476, 492, 493, 495, 496, 505, 507, 517, 523, 532, 550, 546, 547, 567, 597, 604, 605, 606, 607, 608.

Кош-Агаш аймак

Аркыт ј. – 24.

Белтир ј. – 3, 5, 30, 33, 52, 88, 93, 95, 134, 150, 157, 193, 234, 239, 241, 298, 299, 301, 308, 395, 401, 413, 415, 416, 419, 427, 432, 436, 448, 454, 456, 460, 461, 473, 474, 475, 477, 481, 530, 537, 554, 575, 595, 596, 599, 603, 610, 611, 612, 613, 646, 647.

Јасатыр ј. – 17, 19, 358.

Көкөрү ј. – 18, 572, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635.

Кош-Агаш аймак ичинде – 247.

Курай ј. – 293, 297, 350.

Кызыл-Таш ј. – 29, 92, 108, 131, 214, 274, 548, 564, 636, 644.

Мукур-Таркыты ј. – 438.

Ортолык ј. – 121, 129, 163, 553.

Чаган-Оозы ј. – 215.

Майма аймак

Кузя ј. (Алтайское) – 186.

Урлу-Аспак ј. – 499.

Ондой аймак

Алтыгы-Талду ј. – 579.

Бичикту-Боом ј. – 39, 184, 229, 302, 307, 586.

Боочы ј. – 588.

Јоло ј. – 46, 47, 49, 81, 107, 122, 140, 141, 143, 183, 207, 212, 250, 280, 359, 361, 430, 464, 503, 528, 569, 589, 592.

Ийнеген ј. – 426, 601.

Кичү-Јаламан ј. – 138.

Коркобы ј. – 27.

Короты ј. – 187.

Кулады ј. – 13, 113, 238, 337, 393, 421, 465, 470, 511, 514, 526, 568, 598.

Күпчеген ј. – 38.

Ондой ј. – 53, 75, 126, 217.

Сетерлү ј. – 13.

Туйакту ј. – 14.

Хабаровка ј. – 172, 205, 289.

Шашакман ј. – 555.

Ондой аймак ичинде – 357, 536.

Турачак аймак

Бийка ј. – 236, 500.

Верх-Бийка ј. – 252, 292, 352, 498.

Кебезен ј. – 156, 378, 506.

Новотроицк ј. – 257, 356, 381, 390, 411, 445, 446, 502, 527.

Оймон (Уймень) j. – 151, 237, 369, 547.
Санькино j. – 226, 420.
Суранаш j. – 110, 165, 185, 419, 448.
Турачак j. – 120, 190, 193, 195, 216.
Чуйка j. – 423, 444.
Ынырга j. – 100, 106, 127, 262, 290, 461.

Улаган аймак

Балыкту-Жул j. – 60, 146, 188, 403, 533, 538, 557, 558, 559.
Балыкчы j. – 618.
Ясулу j. – 132, 145, 174, 177, 206, 270, 272, 273, 277, 371, 485, 486, 487, 488, 489, 615, 617.
Кара-Кујур j. – 97, 133, 142, 147, 148, 484, 560, 561, 618.
Паспарты – 28, 87, 89, 102, 114, 151, 278, 345, 614.
Саратан j. – 51, 62, 79.
Улаган j. – 65, 71, 103, 104, 110, 111, 117, 118, 120, 127, 144, 166, 189, 211, , 372, 383, 384, 490, 571, 609, 616.
Чибит j. – 551.
Улаган аймак ичинде – 334, 340, 344, 348, 396, 591.

Кан-Оозы аймак

Жабаган j. – 5, 48, 55, 83, 86, 169, 178, 285, 287, 305, 389, 402, 443.
Жаланый-Бажы j. – 154, 155, 271, 281, 282, 404, 478, 480, 491, 562, 619.
Кайсын j. – 26, 173, 649.
Кан-Оозы j. – 20, 68, 85, 233, 304, 409.
Келей j. – 15, 44, 45, 58, 69, 80, 96, 115, 158, 221, 265, 279, 296, 544, 593, 620.
Көзүл j. – 199.
Кырлык j. – 64, 540, 576.
Мөндүр-Соккон j. – 458, 513.
Ойбок (Эл-Ойын өткөн жер) – 637, 638, 639, 640, 641, 642, 645.
Оро j. – 42, 59, 135, 162, 167, 223.
Сары-Кобы j. – 406.
Экинур j. – 50, 70, 73, 210, 213, 220, 258, 328, 469, 501, 504, 516, 534, 570.

Көксуу-Оозы аймак

Көксуу-Оозы j. – 246.
Сугаш j. – 153, 179, 276, 294, 314, 315, 347, 587, 623.
Түнгүр j. – 168, 267, 286, 288, 392, 463, 566, 577.

Чамал аймак

Бешпелтир j. – 253, 414.
Куйум j. – 433, 515, 584.
Чамал j. – 72, 119, 130, 338, 529.

Чой аймак

Никольское j. – 425.
Паспаул j. – 424, 509, 556.
Чой аймак ичинде – 363, 512.

Шабалин аймак

Апшыйакту j. – 84, 98, 194, 255, 330, 335, 346, 380, 397, 400, 447, 539.
Беш-Өзөк j. – 61, 94, 191, 225, 240, 320, 590.
Жекжийек j. – 542.
Камлак j. – 90, 410, 508, 541, 552, 574.
Мукур-Чаргы j. – 482.
Улус-Чаргы j. – 11, 600.
Шыргайты j. – 56, 57, 63, 76, 78, 175, 176, 219, 251, 431, 434, 471, 582.
Александров аймак («Звезда Алтая» колхоз) – 391.

ЖЕРЛЕРДИҢ АТТАРЫНЫҢ КӨРГҮЗҮЗИ

Аба-Җыш (Ада-Җыш) / Эне-Җыш – Турачак аймакта Алтын-Көлдү айландыра җыш бүткен агашту җер – 109; база бир жүзүни Аба-Җыш (Аба-Җыш) – 149.

Адаткан – Кан-Оозы аймакта җердин ады – 328.

Ада-Өөн – 310.

Айулу – Ондой аймакта җер ле суунын ады [Молчанова, 1979, с. 121] – 19.

Алтай – Казахстаннан ала Моңолго җетире тизилип барган кырлар. Баштапкы учурыла, Алтай – ол алтайлардын җери-җурты; экинчи учурыла, текши Алтай – 24, 25, 26, 27, 28, 35, 40, 41, 44, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 66, 70, 71, 76, 79, 81, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 111, 112, 113, 114, 118, 129, 131, 132, 134, 150, 152, 191, 210, 236, 287, 297, 299, 300, 301, 305, 314, 315, 354, 357, 384, 419, 427, 452, 456, 457, 473, 476, 477, 492, 495, 517, 568, 569, 581, 589, 600, 607, 608, 620, 621, 624, 637, 649; Алтайды Җай-Алтай – 63, Эне-Алтай деп айдар – 33, 82, 406; база бир жүзүн ады Кан-Алтай – 21, 22, 23, 24, 84. Ак-Кайа – Јасулунун кыры – 487.

Ак-Көл – Кош-Агаш аймактын Белтир җуртынын җеринде көлдин, җердин ады – 5, 134, 613.

Ак-Өзөк – 243.

Алаш-Бажы – Тыва җериндеги туу – 29.

Арбайты – Шабалин аймактын җеринде кыр, суу – 547, 552.

Аркыт / Аргут – Кош-Агаш аймакта җурттын, суунын, өзөктин ады – 241; анда ла Кан-Аргут – суу, өзөк [Молчанова, 1979, с. 138].

Аркыт-Ичи – 150.

Ары-Коол-Ичи – 649.

Байат – Көмүрлү отоктын җеринде суу – 196, 197, 200, 597; айдылатан жүзүндери Пайат – 128.

Башкуш – Улаган аймакта суунын ады – 117, 140; айдылар жүзүндери – Ар-Башкуш) – 117, 127, 141, 148; Пашкуш-Пажы – 142, 609.

Барагаш – Шабалин аймакта җурт – 582.

Батпас – суу – 370.

Белтир – Кош-Агаш аймакта җурт – 5, 610.

Бешпелтир – Чамал аймакта җурт – 333.

Бий – суу – 15, 18, 120.

Божлонг (тайга) – Ондой аймакта сын – 28.

Јаан-Јаламан – Ондой аймакта җурт, өзөк – 28.

Бугузун – Кош-Агаш аймакта

суу, өзөк – 4.

Кадын – 120.

Кадын-Бажы – Кадын-Бажы – Үч-Сүмер – 80.

Кадын-Чуй – 415.

Кемчик-Бажы – Тыва җеринде суу, җер – 29.

Јабаган – Кан-Оозы аймакта Јабаган ажыра агып, Чарышка кирип турган суу – 135, 639.

Јайык (Јайык) – Урал суу – 7, 8, 9, 10, 227, 621.

Јаламан – Ондой аймакта суу, өзөк – 138.

Јал-Мөңкү – Себидеги кыр – 28.

Јаланај / Јалангый – Кан-Оозы аймакта җурт, өзөк – 154, 155, 237.

Јасулу – Улаган аймакта өзөк, җурт – 144, 145.

Јоло – Ондой аймакта җурт.

Јылаңык – Чамал аймакта кујурлу кобы, өзөк – 30.

Оймон – 518, 519.

Өөн – Оп суунын жүзүн ады, Ада-Өөн – 310.

Кадын – Кадын-Бажы – Үч-Сүмерден баш алынган суу – 15, 17, 33, 207, 444, 462, 463, 518, 519; Ала-Кадын – 130.

Кадрин – Ондой аймакта Кадынга кирип турган суу – 28. Кайсын – 639, 649.

Кайырлык – Ондой аймакта өзөк, суу, җурт – 520, 522.

Кан – Кан-Оозы аймакта Чарышка кирген суу – 15.

Кан-Оозы – 640.

Кан-Чарас – 237, 640.

Кара-Кем-Ичи – 150.

Каракол / Эне-Каракол – Ондой аймакта өзөк, суу, җурт – 470, 511, 586.

Кара-Кујур – Улаган аймакта суу, өзөк, җурт – 147.

Кара-Таш – Чамал аймакта Онос-Бажында җер – 414.

Кара-Ойык – Кош-Агаш аймакта Белтир җурттын җери – өзөк, суу. – 5, 613.

Кастакту – Көксуу-Оозы аймакта Кадын сууга кирип турган суу, җурт – 347.

Каркыстан – Ондой аймакта агаш-ташту җердин ады – 504.

Көдөти – Көксуу-Оозы аймакта кобы җер, кыр – 136.

Көк-Кайа – Улаган аймакта Јасулунун җеринде кайа – 487, 488.

Көкөрү – Кош-Агаш аймакта өзөк, суу, җурт [Молчанова, 1979, с. 231] – 235.

Көк-Өзөк – 243.

Көк-Суу – 473.

Көк-Ыйык – Көкөрү кырдын бажы – 235.

Көтөткөн (Көдөткөн) – Кан-Оозы аймакта кыр, өзөк, суу – 328.

Комду (Кобдо) – Күнбадыш Моңолдо өзөк, суу – 597.

Коркобы – Ондой аймакта суу, кыр, җурт – 504.

Короту / Короты – Ондой аймакта суу, кыр, җурт – 28.

Корумду – Көксуу-Оозы

- аймакта кыр, суу, журт – 347.
- Кош-Агач (Кош-Агаш) – аймактын төс журтын азыйда Көш-Агыш (Көжөө-Агыш) деп адаган эмтир. Ол керегинде биске Белтир журтта жаткан Диятова Чоркок эжебис мынайда жартаган: «Чуй ичинде, сууны улундай ол эмезе кобы жерлерде өскөн чук агаштарды көжөө агыштар (агаштар) деп айдатан. Кош-Агаштын турган жеринде андый агаштар болгон, оны улус кезип салган» – 5, 129; Кош-Агач – 28.
- Кулады – Ондой аймакта суу, журт. Кулады – куш. [Молчанова, 1979, с. 239] – 470, 511
- Кускунур – Кош-Агаш аймакта Белтир журттын жери: ойык, өзөк, суу; Талдурага кирип турган суу – 611.
- «Кызыл-Мааны» – Кош-Агаш аймакта Белтир журтта болгон колхоз – 5, 611, 612.
- Кырлык – Кан-Оозы аймакта кыр, суу, өзөк – 135, 332.
- Кысыл-Өсөк – Улаган аймакта өзөк – 144.
- Майма – Майма аймактын төс журты, суу – 30, 137, 516, 531.
- Оймон – Көксуу-Оозы аймакта өзөк, туу, суу; онойдо ок Турачак аймакта суу ла журт – 361, 618.
- Онос-Бажы – Чамал аймакта суу, журт [Молчанова, 1979, с. 273] – 414.
- Онуш-Ичи – 151.
- Ондой – Ондой аймактын төс журты, Урсулга кирип турган суу – 28.
- Ортолык – Кош-Агаш аймактын журты – 121.
- Паспарты – 151.
- Сайдыс – Майма аймакта суу, журт – 516.
- Сайлугем – Кош-Агаш аймакта кыр, Чуйга кирип турган суу, туунын сыны, жарык жер [Молчанова, 1979, с. 80] – 235.
- Саратан – Улаган аймакта журт – 143.
- Сармат-Туу – Кош-Агаш аймакта кыр. Сары-Туматы, Сары-Жыматы деп база айдылар – 433.
- Сугаш – Көксуу-Оозы аймакта суу, журт – 152, 153, 583; Эне-Сугаш – 153.
- Сүрөү – Турачак аймакта кыр – 156.
- Сымылты – Ондой аймакта сындалып барган кырлар [Молчанова, 1979, с. 297] – 19.
- Талтура / Талдура – Кош-Агаш аймакта Белтир журттын жери: суу, ойык [Молчанова, 1979, с. 300] – 612.
- Теректү – 547.
- Толгойок – Чамал аймакта ойык, кыр, суу – 515.
- Том – суу – 227.
- Тотой (Тоотой) – Ондой аймакта өзөк, суу, кыр – 520, 522, 586.
- Торчок – Шабалин аймактын жери, суу – 552.
- Туралу-Ичи – 649.
- Улаган – Улаган аймактын төс журты [Молчанова, 1979, с. 324] – 127, 139, 140, 609, 649.
- Чаган – Кош-Агаш аймакта суу, журт – 4.
- Чамал – Чамал аймакта өзөк, суу – 338.
- Чарас (Кан-Чарас) – Кан-Оозы аймакта суу [Молчанова, 1979, с. 337] – 640.
- Чибилү – Башкушка кирип турган суу, кыр, журт – 146.
- Шолушман / Шольшман / Чолушман – Улаган аймакта өзөк, суу [Молчанова, 1979, с. 343] – 352;
- Ыжы – Майма аймакта кыр, өзөк, суу – 30, 137.
- Эдил – Волга суунын түрк ады – 7, 8, 9, 10, 227, 621.
- Эмиле – Кош-Агаш аймакта Белтир журттын жери, турлу, кырдын үстинде жаан тепсен – 134, 195.
- Экинур – Кан-Оозы аймакта Канга кирип турган суу, өзөк [Молчанова, 1979, с. 353-354] – 210.
- Эн-Учук – Бабырганнын бай ады, ол тодоштордын байлу кыры – 25.
- Эре-Чуй – Чуй ичи (Кош-Агаш аймакта) – 28, 129, 130, 131, 415, 610, 629, 630, 631; Эне-Чуй – 627, 635; Ада-Чуй, Өлө Чуй – 627, 635; Чуй чөли – 632.
- Эртиш – Иртыш суу – 12, 414, 462, 463; айдылар жүзүндери Эртиш – 33, 36, 83, 463; Эне-Эртиш – 14, Кан-Эртиш – 14.
- Үч-Сүмер – Кадын-Бажынын сүмерлери – 80.

ТУЗАЛАНГАН БИЧИМ

Анохин А.В. Народное песенное музыкальное творчество алтайцев, монголов и шорцев // Ж. Этнографическое обозрение. – М., 1908.

Баскаков Н.А. Алтайский фольклор и литература. – Барнаул: Алтайгиз., 1948. – 23 с.

Баскаков Н.А. Диалект лебединских татар-чалканцев/куу-кижи/. Северные диалекты алтайского языка. – М., 1985. – 236 с.

Баскаков Н.А. Диалект черневых татар (туба-кижи). Грамматический очерк и словарь. – М.: Наука, 1966. – 173 с.

Баскаков Н.А. Диалект кумандинцев (куманды-кижи). Грамматический очерк, тексты, переводы и словарь. – М.: Наука, 1972. – 278 с.

Баскаков Н.А. Диалекты алтайского языка // Вопросы алтайского языкознания. – Горно-Алтайск, 1988. – С. 3-20.

Бедюров Б.Я. Слово об Алтае. Ч. 2. История, фольклор и культура. – Горно-Алтайск, 2003. – 512 с.

Вербицкий В.И. Алтайские инородцы / Этногр. отд. Имп. Об-ва любителей естествознания и антропологии, состоящий при Московском Ун-те – М., 1893. – 386 с.

Веселовский А.Н. Историческая поэтика. – Л., 1940. – 648 с.

Веселовский А.Н. Психологический параллелизм и его формы в отражениях поэтического стиля // Веселовский А.Н. Историческая поэтика / Ред., вст. ст. и прим. В.М. Жирмунского. – Л.: Худ. лит-ра, 1940. – С. 125-199. Или Веселовский А.Н. Психологический параллелизм и его формы в отражении поэтического стиля // Журнал Министерства народного просвещения. – 1898. – № 3. – С. 1–80.

Гацак В.М. Перевод как составная часть научной публикации текстов в сибирской и дальневосточной серии // Методические указания по принципам научного издания серии «Памятники фольклора народов Сибири и Дальнего Востока». – Улан-Удэ: изд. БИОН, 1986. – С. 8-24.

Гацак В.М. Устная эпическая традиция во времени. – М.: Наука, 1989. – 256 с.

Грамматика алтайского языка / Сост. членами Алтайской духовной миссии. – Казань, 1869. – 290 с.

Данилин А.Г. Бурханизм (Из истории национально-освободительного движения в Горном Алтае). – Горно-Алтайск: Ак-Чечек, 1993. – 208 с.

Данилин А.Г. Опыт работы с национальной ойротской песней // Советская музыка. – 1936. – № 12. – С. 49-52.

Денисов Э., Николаев А., Пирумов А. По Алтаю // Сов. музыка. – 1955. – № 12. – С. 61-69.

Дыренкова Н.П. Кумандинские песни «тацраг» // Советский фольклор. Сборник статей и материалов. – Изд-во АН СССР. М.-Л., 1941. – № 7. – С. 82-90.

Ильин А. Музыкальное творчество алтайцев // Сов. музыка. – 1950. – № 8. – С. 63-65.

История Сибири. Т. 1. – Л., Изд. СО АН СССР, 1968. – 453 с.

Калачёв А. Несколько слов о поэзии теленгитов // Живая старина. Вып. 3-4, 1898. – С. 499-500.

Каташев С.М. Алтай үлгер керегинде (Об алтайском стихосложении). – Горно-Алтайск, 1974. – 105 с.

Каташев С.М. О ритмических особенностях алтайских народных песен // Всероссийская тюркологическая конференция. 27-29 сент. 1976 г. Секция 2: Тез. докл. и сообщ. – Алма-Ата: Наука, 1976. – С. 44-46.

Каташев С.М. Основные ритмические определители алтайских народных песен // Улагашевские чтения. Сб. ст. Вып. 1. – Горно-Алтайск, 1979. – С. 112-132.

Каташев С.М. Аллитерация или начальная рифма. // Актуальные проблемы сравнительного стиховедения. – Фрунзе, 1980. – С. 46-49.

Каташев С.М. Строфа в алтайской поэзии // Алтайский фольклор и литература. – Горно-Алтайск, 1982. – С. 55-76.

Каташев С.М. Связь алтайского языка со стихом // Алтайский язык на современном этапе его развития: Сб. научн. тр. – Горно-Алтайск, 1984. – С. 34-52.

Каташев С.М. Рифма в алтайской поэзии // Ученые зап. Горно-Алт. НИИ истории, языка и лит-ры. – Горно-Алтайск, 1971. – Вып. 10. – С. 80-104.

Композитор Андрей Викторович Анохин. Сказание об Алтае / Сост. В.Ф. Хохолков. – Горно-Алтайск: Алт. кн. изд-во, Горно-Алт. отд., 1989. – 120 с.

Кондратьева Н.М., Сыченко Г.Б. Алтайцы: алтай-кижи, теленгиты, телёсы, телеуты, тубалары, чалканцы, кумандинцы.

// Музыкальная культура Сибири. – Т. 1. – Кн. 1. – Новосибирск: Изд-во НГК, 1997. – С. 209-283.

Кыргыз З.К. Песенная культура тувинского народа. – Кызыл: Тув. кн. изд., 1992. – 142 с.

Параев А.М. Алтайские народные музыкальные инструменты. – Горно-Алтайск, 1963. – 35 с.

Радлов В.В. Из Сибири. Страницы дневника / Пер. с нем. К.Д. Цивиной, Б.Е. Чистовой; отв. ред. С.И. Вайнштейн. – М.: Наука, 1989. – 749 с.

Радлов В.В. Образцы народной литературы тюркских племён и Дзунгарской степи. – Спб., 1866. – Ч. 1: Поднаречья Алтая: алтайцев, телеутов, черневых и лебединских татар, шорцев и саянцев. – 419 с.

Садалова Т.М. Загадки Шуну-батыра. – Горно-Алтайск, 2006. – 112 с.

Сатлаев Ф.А. Кумандинцы. Историко-этнографический очерк. – Горно-Алтайск, 1974. – 200 с.

Суразаков С.С. Алтай фольклор (на алтайском языке). – Горно-Алтайск, 1975. – 232 с.

Суразаков С.С. Из глубины веков: Статьи о героическом эпосе алтайцев / Сост. и ред. З.С. Казагачева; вступ. сл. А.А. Петросян. – Горно-Алтайск: Алт. кн. изд., 1982. – 144 с.

Суразаков С.С. Об опыте работы над научным переводом алтайского героического эпоса «Маадай-Кара». // Фольклор: Издание эпоса. – М.: Наука, 1977. – С. 230–236.

Сыченко Г.Б. Локальные традиции в песенной культуре алтайцев // Социально-культурные процессы в советской Сибири: Тезисы докладов областной научной конференции по проблемам современного искусства и народного творчества. – Омск: Изд. ОмГУ, 1985. – С. 69–72.

Сыченко Г.Б. Ноталар, ноталарга комментарийлер (нотировки и комментарии) // Алтай кожондор / Отв. ред. К.Е. Укачина. – Горно-Алтайск, 1991. – С. 59–64.

Сыченко Г.Б. Песенная поэзия Горного Алтая: Дипломная работа / Науч. рук. Ю.И. Шейкин. – Новосибирск, 1989. – 145 с.

Сыченко Г.Б. Ритмическая типология песенной поэзии алтайцев // Музыкальная этнография Северной Азии: Межвузовский сб. науч. трудов / Отв. ред. Ю.И. Шейкин. – Вып. 10. – Новосибирск: Изд-во НГК, 1989. – С. 170–183.

Сыченко Г.Б. Некоторые проблемы изучения песенных традиций (на примере песенной поэзии тюрков Горного Алтая) // Проблемы культуры в условиях Сибири и перестройки: Тезисы докладов республиканской научной конференции / Сост. Н.Н. Гендина и др. – Кемерово: б/и, 1990. – С. 86–88.

Сыченко Г.Б. Системное изучение традиции «кожон» как способ ее включения в современное образование и культуру // Экологические проблемы, культура и образование: Тезисы и мат-лы Сибирской науч.-практич. конференции. 17 – 20 ноября 1992 г. / Науч. ред. Б.А. Шиндин. – Новосибирск: Изд-во НГК, 1993. – С. 70–73.

Сыченко Г.Б. Традиционная песенная культура алтайцев: Дисс. на соиск. уч. ст. канд. искусствоведения. – Новосибирск, 1998. – 291 с.

Сыченко Г.Б. Традиционная песенная культура алтайцев: Автореферат дисс. на соиск. учен. степ. канд. иск-ведения. – Новосибирск, 1998. – 24 с.

Сыченко Г.Б. Песня и обряд в традиционной культуре алтайцев // Вопросы музыкознания / Ред.-сост. Б.А. Шиндин. – Новосибирск: Изд-во НГК, 1999. – С. 241–256.

Толбина М.А. О некоторых особенностях образа Шуну в алтайском песенном фольклоре // Алтай и Центральная Азия: культурно-историческая преемственность. Мат. Междунар. конф. (5-6 октября 1999 г., г. Горно-Алтайск). – Горно-Алтайск, 1999. – С. 71-74.

Тыдыков А.А. Ана-Байаттын эржине сөзи (Сокровенное слово Ана-Байат)/Сост., вступ. ст. Г.П. Самаева и Н.А. Тыдыковой. – Горно-Алтайск, 2011. – 136 с.

Тюхтенов Т.С. Алтайские народные песни. – Горно-Алтайск, 1972. – 100 с.

Тюхтенов Т.С. К вопросу об алтайских народных песнях советского периода (20-30-е годы) // Ученые записки Горно-Алт. НИИ истории, языка и литературы. – Горно-Алтайск, 1960. – Вып. 3. – С. 122-146.

Тюхтенов Т.С. Песни Горного Алтая // Муз. жизнь. – 1962. – № 11. – С. 2-3.

Шульгин Б.М. О музыкальной культуре алтайцев. – Горно-Алтайск: Алт. кн. изд-во. Горно-Алт. отд-ние, 1968. – 88 с.

Ямаева Е.Е. Алтайская духовная культура: Миф. Эпос. Ритуал. – Горно-Алтайск, 1998. – 170 с.

ТЕКСТТЕР

- Автордын күнлик бичимелдери (АКБ)
Алтай албатынын кожондоры (Алтайские народные песни). – Горно-Алтайск, 1959. – 98 с. – (на алт. яз.).
Алтай албатынын кожондоры (Алтайские народные песни). – Горно-Алтайск, 1972. – 239 с. – (на алт. яз.).
Алтай албатынын кожондоры (Народные песни алтайцев) / Сост. Т.С. Тюхтенов и А.М. Ильин. – Горно-Алтайск, 1962. – 114 с.
Алтай калыктын кожондоры / Сост. М.А. Демчинова и др. – Горно-Алтайск, 2010. – 112 с.
Алтай ойындардын оос чүмделгези / тургусканы ла көчүргени, кире сөстин ле тексттерге берилген жартамалдардын авторы С.В. Абысова; Каруулу редактор: филология билимдердин кандидаты М.А. Демчинова. – Горно-Алтайск, 2021. – 177 б.
Алтай албатынын чүмдү сөстөри (Устное народное творчество алтайцев) / Сост. С.С. Суразаков. – Горно-Алтайск, 1961. – Вып. 1. – 70 с. – (на алт. яз.).
Алтай албатынын чүмдү сөстөри (Устное народное творчество алтайцев) / Сост. Т.С. Тюхтенов, Г.Д. Голубев. – Горно-Алтайск, 1962. – Вып. 2. – 99 с. – (на алт. яз.).
Алтай албатынын чүмдү сөстөри (Устное народное творчество алтайцев) / Сост. Т.С. Тюхтенов, Г.Д. Голубев. – Горно-Алтайск, 1963. – Вып. 3. – 119 с.
Алтайские героические сказания / Сост. З.С. Казагачева; вступ. ст. С.М. Каташева. – Новосибирск: Наука, 1997. – 668 с.; ил.+грампластинка. – (Памятники фольклора народов Сибири и Дальнего Востока; Т. 15).
Алтай кожондор (Песни) / Сост. Е.М. Чапьев. Ред. и авт. предисл. К.Е. Укачина. Нотные записи Г.Б. Сыченко. – Горно-Алтайск, 1991. – 64 с. – (на алт. яз.).
Алтай фольклор. Мат. по чалканскому фольклору / Сост. Е.П. Кандаракова. – Горно-Алтайск, 1988. – 216 с.
Алтай фольклор. Материалы по телеутскому фольклору / Сост. Т.М. Садалова. – Горно-Алтайск, 1995. – 198 с.
Аносский сборник / Сост. Н.Я. Никифоров, предисл. и примеч. Г.Н. Потанина. – Омск, 1915. – 295 с.

- Бурханизм – Акдыанг: документы и материалы. К 100-летию событий в долине Теренг. – Горно-Алтайск, ГУ кн. изд-во «Юч-Сюмер – Белуха» РА, 2004. – 144 с.
Восточное обозрение – № 30 – 28 июля 1883 г.
Каталог выставки картин Г.И. Гуркина. – Томск, 1907. – 23 с.
Кожондор (Песни) / Ред. С.С. Суразаков. – Горно-Алтайск, 1955. – 56 с. – (на алт. яз.).
Киргизские народные сказки / Пер. с кирг., сост. и обраб. Д. Брудного и К. Эшмамбетова. Предисл., авт. примеч. Д. Брудного. – 2-е изд., доп. – Ф.: Кыргызстан, 1981. – 364 с.
Народные песни Горного-Алтая / Сост. Т.С. Тюхтенов. – Горно-Алтайск, 1961. – 112 с.
Народные песни Горного-Алтая / Сост. А.М. Ильин. – Горно-Алтайск, 1971. – 56 с.
Несказочная проза алтайцев / Сост. Н.Р. Ойноткинова, И.Б. Шинжин, К.В. Яданова, Е.Е. Ямаева. – Новосибирск: Наука, 2011. – 576 с.: ил.+компакт-диск. – (Памятники фольклора народов Сибири и Дальнего Востока; Т. 30).
Песни огненных лет / Сост. И.Б. Шинжин. – Горно-Алтайск, 2001. – 24 с.
Песни Горного Алтая. – Горно-Алтайск, 1957.
Песни народов СССР. Сб., вып. 4. – М.: Музгиз, 1950.
Песни села Челухоево / Сост. и авт. предисл. В.И. Челухоев. – Белово, 1993. – 23 с.
Телеутский фольклор / Сост. Л.Т. Рюмина-Сыркашева. – Кемерово: ООО РИФ «Весть», 2002. – 29 с.
Телеутский фольклор / Сост., вступит. ст., запись., пер., коммент. Д.А. Функа. М.: Наука, 2004. – 183 с.

СӨЗЛИКТЕР ЛЕ ЭНЦИКЛОПЕДИЯЛАР

Ачимова А.А. Алтайско-русский словарь животного и растительного мира Горного Алтая. Часть I. Растения. – Новосибирск, 2007. – 479 с.

Алтайско-русский словарь / Отв. ред. А.Э. Чумакаев. – Горно-Алтайск: НИИА им С.С. Суразакова, 2018. – 936 с.

Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка / Под ред. проф. И.А. Бодуэна де Куртенэ. В четырёх томах. Т. I, А-З. – М.: Цитадель, 1998. – 944 с.; Т. II, И-О. – М.: Цитадель, 1998. – 1024 с.; Т. III, П-Р. – М.: Цитадель, 1998. – 896 с.; Т. IV, С-V. – М.: Цитадель, 1998. – 832 с.

Древнетюркский словарь / Ред. В.М. Наделяев и др. – Л.: Наука. Ленингр. отд., 1969. – 676 с.

Казахско-русский словарь / Сост. Х. Махмудов, Г. Мусабаев. – Алма-Ата, 1954. – 575 с.

Киргизско-русский словарь / Сост. К.К. Юдахин. – М.: Сов. энцикл., 1965. – 973 с.

Кумандинско-русский словарь / Сост. Л.М. Тукмачёв, Б.М. Петрушова, Е.И. Тукмачёва. – Бийск, «Бийский котельщик», 1995. – 150 с.

Мифологический словарь. – М.: Большая рос. энцикл., 1992. – 736 с.

Мифологический словарь алтайцев / Ойноткинова Н.Р. – Новосибирск: ИПЦ НГУ, 2021. – 600 с

Молчанова О.Т. Топонимический словарь Горного Алтая / Под ред. А.Т. Тыбыковой. – Горно-Алтайск: Алт. кн. изд-во, 1979. – 398 с.

Монгол-орос толь (Русско-монгольский словарь). – М.: ГИС, 1957. – 715 с.

Ойротско-русский словарь / Сост. Н.А. Баскаков, Т.М. Тоцакова. – М.: ГИС, 1947. – 311 с.

Ойротско-русский словарь / Сост. Н.А. Баскаков, Т.М. Тоцакова. Репринтное издание. – Горно-Алтайск: «Ак-Чечек», 2005. – 316 с.

Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий. – СПб., 1893. – Т. 1, ч. 1. – 967 стб.; ч. 2. – 1914 стб.; 1899. – Т. 2, ч. 1. – 1052 стб.; ч. 2. – 1814 стб.; 1905. – Т. 3, ч. 1. – 1260 стб.; ч. 2. – 2203 стб.

Русско-телеутский разговорник /Сост. М.Г. Токмашев, Д.М. Токмашев. – Новосибирск, 2005. – 117 с.

Русско-турецкий словарь. – М.: «Рус. яз.», 1989. – 680 с.

Словарь алтайского и аладагского наречий тюркского языка

(СААНТЯ) / Сост. протоиерей В.И. Вербицкий. – Изд. 2-е. – Горно-Алтайск: «Ак Чечек», 2005. – 504 с.

Словарь синонимов. – М.: Наука, 1975. – 648 с.

Телеутский словарь антонимов, омонимов, синонимов / Сост. Л.Т. Рюмина-Сыркашева. – Кемерово: ООО РИФ «Весть», 2002. – 29 с.

Теософский словарь / Сост. Е.И. Блаватская. – М., 1994. – 640 с.

Толковый словарь живого великорусского языка / Сост. В. Даль – М.: ТЕРРА. Т. 1. – 1994. – 669 с.; Т. 2. – 779 с; Т. 3. – 555 с.; Т. 4. – 683 с.

Тувинско-русский словарь / Отв. ред. Э.Р. Тенишев. – М.: Сов. энцикл., 1968. – 646 с.

Улу Пётрдын адыла адалган антропология ла этнографиянын музейиндеги (Кунсткамера) билим-шинжүлик институттын көмзбизинен алынган материалдар

Архив МАЭ, ф. 3, оп. 1. Материалы, собранные Н.П. Дыренковой в 30-х годах XX в. в сёлах Беловского р-на Кемеровской области и в сёлах Алтайского края, где проживали кумандинцы.

Архив МАЭ, ф. 11, оп. 1. Материалы, собранные А.В. Анохиным в начале XX в (10-е и 20-е гг.) в сёлах Кемеровской обл.

Архив МАЭ, ф. 15. оп. 1. Материалы, собранные А.Г. Данилиным.

КЫСКАРТУЛАР

- АМ – архивные материалы
- ААК – Алтай албатынын кожондоры
- АКБ – Автордын күнлик бичимелдери
- ЖС – Живая старина деп журнал
- ФЭ – фольклорная экспедиция
- МАЭ – Музей антропологии и этнографии им. Петра Великого (кунсткамера)
- МЭ – материалы экспедиции
- МНЭ – материалы научной экспедиции
- МНКЭ – материалы научно-комплексной экспедиции
- МЭЭ – музыкально-этнографическая экспедиция
- Мл. – мелодия
- РФ – рукописный фонд



Кош-Агаш аймакта Белтир журттын «Јагар» деген фольклорлык өмөлигинин туружаачылары. 2007 жыл. Солдон он жаны жаар: Якоякова Н.Н., Абулова М.К., Тадырова А.С., Енчинова Ю.Н., Тадырова А.Б., Демчинова Г.С. М.А. Демчинованын фотожуругу.



«Алтайыстын чечеги ак чечек ле көк чечек...».



Алтай калыктын ады жарлу шинжүчи-фольклорчызы Укачина К.Е. ла Улаган аймактын Паспарты журтында јаткан атту-чуулу кожончы, социалистический иштин ат-нерелү озочылы Тонтушева М.С. М.А. Демчинованын фотожуругу.



Алтай калыктын ат-ту-чуулу јанарчызы, кайчызы Јлатов Н.К. Институттын көмзозинен.



2007 жылда Кан-Оозынан ыраак жок Ойбокто өткөн Эл-Ойын тушта сөгүжип турган кожончылар. Солдон оң жаны жаар: Енчинова Н.О., Тадышева М.С., Чуу О.И., Сопо К.С. Үч эпши бир эрди өмөлөп сөгүп турганы. М.А. Демчинованын фотожуругу.



«Алтын кумак чайкаган Алтын-Көлдин жаражы...».
Т.А. Баданованын фотожуругу.

Өсүрөт калык айыкта, калык
А. А. Баданованын жазуусу 2009. 7.7-Акт.

1 Күрөй туунун доңшайы
Күн жарына талдоо
Өсүрөттүн айыккан
Дураи айымак кыдырты

2 Чейке батып жайытын
Өтүм калакта үзөт алаак
Өсүрөт калык карыраш
Жаңгалакта айымак алаак

3 Өткө сөлгөн аркыне
Чокту күйүм көкөрөп
Өсүрөт - калык байрамына
Өзүмк өтүм көкөрөп

4 Көкөй жердин айымакы
Жаңгалакта өзүн айымак
Батып үндөр айымак
Жайытты арттып айымак

5 Күйө талын мендеде
Күйө калык бек бадын
Көк бөрү батырдуун
Күйүм күрө бек бадын.

6 Эртен менген аркыне
Өткөн туурдун калакта
Өзүмк калык - байрамына
Өзүмк калык айымак

7 Жыл сайы ала күрөк
Калык жандоу талкай не
Жыл калыктын байрамына
Дураимит калык келмей не

8 Калык калык талкай не
Калык калык талкай не
Жыл калык талкай не
Жыл калык талкай не

9 Калык калык талкай не
Калык калык талкай не
Калык калык талкай не
Калык калык талкай не

10 Калык калык талкай не
Калык калык талкай не
Калык калык талкай не
Калык калык талкай не

Горно-Алтайск калада 2000 жылдардын бажында «Айас» деп фольклорлык өмөликтин башкараачызы болгон Анна Айдаровна Бабакованын колыла бичилген кожондор.

Сетевое электронное научное издание

**Алтайские народные
песни**

Компьютерная верстка Э.В. Белекова

ISBN 978-5-6049688-0-2



9 785604 968802